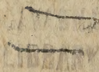
G-1-31.

Quintero u. e.

L. 8

Di me

TITI LIVII PATAVINI

HISTORIA.

Ad uſum Regiarum Scholarum in toto Augu-
ſtiſſimi REGIS noſtri Dominio, ex Re-
giæ Conſtitutionis præſcripto.

AUGUSTÆ TAURINORUM MDCCXXXI.

Sumtibus Dominici Amedei Fontanæ
Bibliopolæ prope Palatium Civitatis.

Cum privilegio REGIS.

SPQR
T. LIVII
PATAVINI
HISTORIA
GRAMME F.

Livius, Titus.

TITI LIVII PATAVINI

HISTORIÆ ROMANÆ Libri, qui superſunt,

Duplici diviſione in capita diſtincti,

Periochis inſuper, variis lectionibus, Chronologia, & Rhetoricis exercitationibus illuſtrati.

TOMUS PRIMUS.

AUGUSTÆ TAURINORUM
MDCCXXXI.

Ex Typographia Fontana.
Cum Privilegio REGIS.

REIMPRIMATUR:

Vicarius Generalis S. Officii.

V. non dissentio &c. Bertollinus P. *& M. pro D. Abbate Badia Philosophiæ & Artium liberalium Præside.*

PERMITTITUR.

Casellette de Graveris pro Excellentissimo D. Marchione De-Zoppi Magno Cancellario.

871
L5
1731
v.1

TENOR DI SUPPLICA

COL

RESCRITTO CAMERALE

Per l'osservanza del Privilegio concesso da S. S. R. M. à Domenico Amedeo Fontana.

ILLUSTRISS., & ECCELLENTISS. SIGNORI.

E*Spone il Mercante da Libri, e Stampatore nella presente Città Domenico Amedeo Fontana, essergli stato da S. S. R. M. accordato il Privilegio di poter egli solo durante il tempo d'anni quindici introdurre, stampare, e vendere respettivamente gl' infrascritti Libri ; cioè* TITI LIVIJ HISTORIÆ, CÆSARIS COMMENTARIA, CICERO de OFFICIJS, VIRGILIJ MARONIS OPERA, Q. HORATIJ FLACCI OPERA, OVIDII NASONIS LIBRI FASTORUM, TRISTIUM, & de PONTO, *con ciò, che debba caricarsi di quelli d'essi Libri, che consterà avessero già gli altri Libraj avanti la Regia Concessione in vendita, sì, e come verrebbe dal Magistrato della Riforma degli Studj prescritto, e meglio come dalle Regie Patenti delli* 11. *Maggio corrente anno ; e desiderando che tale Concessione sia notificata al Publico, per aver adempiuto in tutto, e per tutto al Rescritto da V. V. E. E. rapportato sotto li* 16. *detto Maggio, come ne risulta dalla Provvisione di detto Magistrato della Riforma delli* 8. *andante Luglio, soscritta dal Sign. Segretario Filipponi, e sommessione a detta Provvisione attergata, dall' Esponente passata sotto li* 12. *medesimo ; perciò*

480036

ciò se ne ricorre nuovamente da V. V. E. E. Supplicandole, acciocchè si degnino alla mente di detta Regia Concessione proibire a qualunque Librajo, Stampatore, e chiunque altro di stampare, ristampare, vendere, nè introdurre negli Stati di S. S. R. M., sotto qualunque pretesto, eziandio d', aumentazione, correzione, o compendio, sì direttamente, che indirettamente, alcuno de' Libri sovra enunziati, sotto le pene che stimeranno V. V. E. E. prescrivergli, oltre la perdita de' Libri suddetti; ed in caso di contravvenzione mandare a chi meglio loro parerà di prenderne le dovute informazioni; indi quelle trasmettere all' Uffizio del Sig. Proccuratore Generale, acciocchè si possa provvedere conforme a ragione, e giustizia; mandando pubblicarsi ai luoghi soliti d'ogni Città, e Capo di Provincia; e valere la pubblicazione in tal modo fatta, come se fosse personalmente intimata. Il che &c.

Bazano Procuratore, gratis.

LA RE-

LA REGIA CAMERA DE' CONTI.

EDUTA per Noi l'allegata Supplica presentataci per parte del Mercante da Libri, e Stampatore nella presente Città Domenico Amedeo Fontana, e soscritta dal Procuratore Bazano, con le narrate Patenti, ed Interinazione fatta da questo Magistrato li 15. Maggio scorso; la Provvisione del Magistrato della Riforma degli Studj delli 8. Luglio corrente, manualmente sottoscritta Filipponi; la sommessione passata dal Supplicante li 12. suddetto, manualmente sottoscritta da cui sovra, d'intieramente adempiere a quanto viene in essa Provvisione prescritto; e ciò in esecuzione d'altro Decreto di questo Magistrato delli 16. Maggio scorso; il Decreto nostro delli 15. andante, per quale si è mandato il tutto comunicarsi al Sig. Proccuratore Generale; le Conclusioni in seguito al medesimo fatte dal Sig. Avvocato Celebrino Sostituito Proccuratore Generale; altro Decreto nostro del giorno d'oggi, sottoscritto dal Sig. Cavaliere, e Collaterale Ferraris di voto, ed il tenor del tutto ben considerato; Per le presenti (a tenore di dette Patenti) abbiamo inibito, ed inibiamo a qualunque Librajo, Stampatore, ed a chiunque altro di stampare, ristampare, e vendere, nè introdurre negli Stati di S. M. sottoqualunque pretesto, eziandio d'aumentazione, correzione, o compendio, sì direttamente, che indirettamente alcuno de' Libri narrati, sotto pena della perdita de' Libri suddetti, ed altra di Scuti venticinque d'oro al Fisco di S. M. applicandi; ed in caso di contravvenzione commettemo, e mandiamo

mo alli respettivi Ordinarj delle Città, e Luoghi di S. M., quali in questa parte specialmente deputiamo di prenderne le dovute informazioni, indi quelle prese, chiuse, e sigillate, trasmettere a questo Magistrato, acciocchè si possa provvedere conforme a ragione, e giustizia; dandogli l'autorita opportuna. Dichiarando la pubblicazione delle presenti a' modi, e luoghi supplicati; in cui fede Dat. in Torino li quindici Luglio mille settecento trenta.

Per detta Regia CAMERA.

Castiglione.

TY-

TYPOGRAPHUS

Ad Lectorem.

QUum ne deterioribus quidem latinitatis Auctoribus probabiles desint interpretes, quid caussæ esse dicam, cur Livius noster longe præstantissimus adhuc ea luce careat, quæ ex optimo commentario posset existere? Multi quidem σπάρτην hanc ornare conati sunt; sed aliis ingenium defuit, aliis ætas, aliis otium, aliis industria; omnesque simul coeuntes aliquid efficiunt, sed non conficiunt. Verum ego nolo ultra typos. T. Livii Historiam rursus edo, non nostra solum divisione in capita sectam, sed illa etiam, quæ ultra montes tenet, ut ejus verba quoque modo citata facile inveniantur. Addo etiam variantes lectiones aliiquas, ne omnia prorsus auxilia in ancipiti desiderentur. Habes & Rhetoricas exercitationes, & capitum περιοχάς, & Chronologiam, & reliqua omnia, quæ olim parata sunt, sæpiusque recusa: quorum siquis est usus, non mihi quidem, sed duobus ornatissimis viris Jacobo Jacobetto, & M. Antonio Ferracio gratiam debes,

qui

qui sua diligentia fecerunt, ut ad gravissimum Scriptorem aliquanto facilius accedere posses. Interim ego, quantum typographo licet, litterarum studiosos vehementer oro, atque obsecro, ut huc operam laboresque convertant; & sua illa magnarum rhapsodiarum volumina, rationibus nostris aliquando nocitura, tantisper omittant.

ELO-

ELOGIA AUCTORUM, AC JUDICIA DE TITO LIVIO PRÆCIPUA.

Fabius Quinctil. lib. 8. cap. 1.

ATtica anus Theophrastum, hominem alioqui disertissimum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quam quod nimium Attice loqueretur. Et in Tito Livio miræ facundiæ viro, putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinitatem, &c.

Lib. 2. Instit. cap. 6.

Ego optimos quidem, & statim, & semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, & maxime expositum, velim: ut Livium a pueris magis, quam Sallustium, & hic historiæ majoris est auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, & jucundus incipientibus quoque, & apertus est satis: nec prodesse tantum, sed etiam amari potest. tum (quemadmodum Livius præcipit) *ut quisque erit Ciceroni similimus.*

Fuerit igitur brevitas illa tutissima, quæ est apud Livium, in Epistola ad filium scripta; *Legendos Demosthenem atque Ciceronem: tum ita ut quisque esset Demostheni, & Ciceroni similimus.*

Post multa ibidem.

At non historia cesserit Græcis: nec opponere Thucydidi Sallustium verear. Nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium: quum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris; tum in concionibus, supra quam enarrari potest, eloquentem ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata. Sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendavit magis. ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Novianus, pares eos magis quam similes.

Plinius Avunculus Præfat. Natur. Hist. ad Vesp. Imper.

Equidem ita sentio, peculiarem in studiis caussam eorum esse, qui, difficultatibus victis, utilitatem juvandi prætulerunt gratiæ placendi. idque & in aliis operibus ipse feci, & profiteor mirari me T. Livium, auctorem celeberrimum.

Cornelius Tacitus oratione Cremutii Cordi, lib. 4. Annal.

Brutum, & Cassium laudavisse dicor. quorum res gestas quum plurimi composuerint,

rint, nemo sine honore memoravit. Titus Livius, eloquentiæ ac fidei præclarus inprimis, Cn. Pompejum tantis laudibus tulit, ut Pompejanum eum Augustus appellaret. neque id amicitiæ eorum offecit Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum, nusquam latrones, & parricidas, quæ nunc vocabula imponuntur, sæpe ut insignes viros nominat.

Plutarchus.

Auctoritatem Livij adducit in vita Camilli, Marcelli, Catonis Majoris, Flaminii, Sullæ, Luculli, Cæsaris. item Quæstione Romana 25. sed sine elogio.

Martialis, lib. 14. Epigr. 190. de Livio in membranis.

Pellibus exiguis arctatur Livius ingens.
Quem mea non totum Bibliotheca capit.

Statius Papinius, lib. 4. Sylv. 7. ad Maximum Junium.

Sed tuas artes puer ante discat,
Omne quis mundi senium remensus,
Orsa Sallusti brevis, & Timavi
Reddis alumnum.

D. Hieronymus Epistola ad Paullinum tom. 3.

Ad Titum Livium, lacteo eloquentiæ fonte manantem, de ultimis Hispaniæ Galliarumque finibus, quosdam venisse nobiles legimus: & quos ad contemplationem sui Roma non traxerat, unius hominis fama perduxit. Habuit illa ætas inauditum omnibus

nibus seculis celebrandumque miraculum: ut tantam urbem ingressi, aliud extra urbem quærerent.

De quo Gaditano iterum Epistola ad D. Augustinum quadam.

Sidonius Apollinaris Paneg. Anthemii.

vel quicquid in ævum
Mittunt Euganeis Patavina volumina chartis?

Cassiodorus.

C. Cæsar VI. & M. Agrippa III. Cæsar leges protulit, judices ordinavit, provincias disposuit, & ideo Augustus cognominatus est: cujus temporibus floruit Virgilius, Horatius, & Livius.

L. FLO-

L. FLORI

DECADIS PRIMÆ

T. LIVII PATAVINI

HISTORIARUM AB URBE CONDITA

LIBRI PRIMI

EPITOME.

Dventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ, Ascanii regnum Albæ, & Silvii Æneæ, ac deinceps Silviorum regum, primo libro continentur. Numitoris filia a Marte compressa. nati Romulus, & Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In centurias populus divisus. Fidenates & Vejentes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit. Jano templum constituit, eiusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: quum dea Ægeria sibi congressus, nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullius Hostilius Albanos bello petiit. Post hæc tergeminorum pugna. Horatius absolutus. Metii Suffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumtus est. Ancus Martius cæremonias a Numa institutas renovavit. Latinis victis, ad civitatem ascitis montem Aventinum assignavit. Politorium urbem Latinorum bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit. pontem Sublicium in Tiberim fecit: Janiculum collem urbi addidit: fines imperii protulit: Ostiam condidit. Tarquinius Priscus in Anci amicitiam receptus. Centum additis patrum numerum auxit: Latinos subegit: circum designavit: ludos edidit: Sabinorum bello potitus, equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ caussa Accii Navii Auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset, quod quum ille fieri posse respondisset, jussisse eum novacula cotem præcidere,

re,

re, idque protinus factum. Sabinos præterea acie vicit, urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Servius Tullius natus ex captiva Corniculana, cui puero in cunis posito caput arsisse traditum est, Vejentes atque Etruscos prælio fudit. censum primus omnium egit, lustrum condidit, classes centuriasque descripsit. Pomærium protulit. colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Lucius Tarquinius Superbus, occiso Servio socero suo, invasit regnum: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. bellum cum Volscis gessit, & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt. Filius Sextus Tarquinius dolo Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filius Delphos profectis, & consulentibus qui eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, & terram osculatus est, idque factum ejus eventus rei comprobavit. nam quum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium suum adduxisset, ad ultimum propter expugnatam nocturna vi a Sex. filio ejus Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad se Tricipitino, & Viro Collatino obtestata, ne inulta mors sua esset, cultro se interemit, Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos vigintiquinque. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

TITI

T. LIVII PATAVINI

Historiarum ab Urbe condita

DECADIS PRIMÆ LIBER PRIMUS.

PROOEMIUM.

Præfatur auctor, quæ ad universam Historiam pertinent: cur gesta populi Rom. ipse perscribat, licet id alii multi, & nobiles scriptores fecerint: quam difficilis res sit operis, tum ob vetera, quæ alte repetenda, tum ob nova, quæ magna: de fabulosis quale debeat esse judicium: quæ profuerint legentibus attente observata: quanti in utramque partem exempli sit Rom. Resp.

Acturus ne operæ pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui cum veterem, tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. Utcunque erit, juvabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte & me ipsum consuluisse. Et si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, qui nomini officient meo, me consoler. Res est præterea & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur: & quæ ab exiguis profecta initiis eo creverit, ut jam magnitudine laboret

ſua: & legentium pleriſque haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus minus præbitura voluptatis ſint, feſtinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires ſe ipſę conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut me a conſpectu malorum, quæ noſtra tot per annos vidit ætas, tantiſper certe, dum priſca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ ſcribentis animam, etſi non flectere a vero, ſolicitum tamen efficere poſſit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum geſtarum monumentis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo eſt. Datur hæc venia antiquitati, ut miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat. Et ſi cui populo licere oportet conſecrare origines ſuas, & ad deos referre auctores: ea belli gloria eſt populo Romano, ut quum ſuum, conditoriſque ſui parentem Martem potiſſimum ferat; tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc & his ſimilia, utcunque animadverſa, aut æſtimata erunt, haud equidem in magno ponam diſcrimine. Ad illa mihi pro ſe quiſque acriter intendat animum: quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibuſque artibus, domi, militiæque & partum & auctum imperium ſit; labente deinde paullatim diſciplina, velut deſidentes primo mores ſequatur animo: deinde ut magis, magiſque lapſi ſint: tum ire cœperint præcipites, donec ad hæc tempora, quibus nec vitia noſtra, nec remedia pati poſſumus, perventum eſt. Hoc illud eſt præcipue in cognitione rerum ſalubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri, unde tibi tuæque Reip. quod imitere, capias; inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negocii ſuſcepti fallit, aut nulla unquam reſpublica nec major, nec ſanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam tam ſero avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus, ac tam diu paupertati, ac parſimoniæ honos fuerit: adeo quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates deſiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelæ ne tum quidem gratæ futuræ, quum forſitan neceſſariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ rei abſint: cum bonis potius ominibus, votiſque ac precationibus deorum dearumque, ſi ut poëtis, nobis quoque mos eſſet, libentius inciperemus, ut orſis tanti operis ſucceſſus proſperos darent.

CA-

CAPUT I.

Æneas, Troja capta, in Italiam classe defertur. Pace primum Latino Regi jungitur, deinde etiam affinitate, accepta in matrimonium Lavinia, ab cujus nomine conditum oppidum Lavinium appellat. Turnus, cui pacta ante Lavinia fuerat, Æneæ Latinoque bellum infert.

1. JAm primum omnium satis constat, Troja capta, in cæteros sævitum esse Trojanos, duobus, Ænea, Antenoreque, & vetusti jure hospitii, & quia pacis, reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris adriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare, Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen est; gens universa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad majora rerum initia ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam, quærentem sedes, delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Troja & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma, & naves superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est: alii prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quũ instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percontatum deinde, qui mortales essent: unde, aut quo casu profecti domo: quidve quærentes in agrum Laurentem exissent: postquam audierit multitudinem Trojanos esse; ducem Æneam, filium Anchisæ & Veneris; cremata patria & domo profugos, sedem, condendæque urbi locum quærere; & nobilitatem admiratum gentis, virique, & animum vel bello, vel paci paratum, dextera data, fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam, Æneam apud Latinum fuisse in hospitio: ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data: ea rem utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat: brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui

Ascanium parentes dixere nomen.
2. Bello deinde Aborigines, Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit: victi Rutuli: victores Aborigines, Trojanique ducem Latinum amisere.

CAPUT II.

Turnus victus ad Mezentium confugiens novum excitat bellum. Hoc quoque prospere peracto, moritur Aeneas; cujus filius Ascanius, relicto Lavinio, Albam condit. In ea post bis septimam Regum sobolem regnat Amulius, pulso Numitore fratre, cujus filiam Rheam Silviam, ut partus spem adimat, Vestæ sacrat.

Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt, qui Cære, opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus, quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit: nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Æneam cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset: tamen, cum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcumque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen: Iovem Indigetem appellant. Non- 3.
dum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat; tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit: tantisper tutela muliebri [tanta indoles in Lavinia erat] res Latina & regnum avitum, paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam [quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?] hiccine fuerit Ascanius, an major quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque, & quacumque matre genitus [certe natum Ænea constat] abundante Lavinii multitudine, florentem jam, [ut tum res erant] atque opulentam urbem matri, seu novercæ reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit, quæ ab situ porrectæ in dorso urbis

bis Longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni: tantum tamen opes creverant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni movere arma, aut Mezentius, Etruscique; aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat Ascanii filius, casu quodam in silvis natus: is Æneam Silvium creat: is deinde Latinum Silvium: ab eo coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati: mansit *Silvius postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atis, Ati Capis, Capi Capetus, Capeto Tiberius, qui intrajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberii filius, post Agrippam Romulus Silvius a patre accepto imperio regnat. Aventino fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit: is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat: Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviæ gentis legat: plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis: pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus, stirpem fratris virilem interimit; fratris filiæ Rheæ Silviæ per speciẽ honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

*al. Silviis

CAPUT III.

Rhea Silvia a Marte compressa Romulum & Remum edit. In profluentem Amulii imperio abjecti non extinguuntur. Inventi a regis pastore educantur. Statim adulta ætate, Amulio obtruncato, Avum in regno reponunt. Ipsi novam Urbem condunt. Mox dubium an jussu fratris, Remus interficitur.

SEd debebatur [ut opinor] fatis tantæ origo urbis, maximique secundum deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, cum geminum partum edidisset, [seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat] Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec dii, nec homines aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur, pueros in profluentem aquam mitti jubet. Sorte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justi cursum poterat amnis, & posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est [Romularem vocatam ferunt] pue-

4.

tos exponunt. Vastæ tum in
iis locis solitudines erant. Te-
net fama, quum fluitantē al-
veum, quo expositi erant pue-
ri, tenuis in sicco aqua desti-
tuisset, lupam sitientem ex
montibus, qui circa sunt, ad
puerilem vagitum cursum
flexisse: eam summissas infan-
tibus adeo mitem præbuisse
mammas, ut lingua lamben-
tem pueros magister regii pe-
coris invenerit [Faustulo fuis-
se nomen ferunt] ab eo ad
stabula Laurentiæ uxori edu-
candos datos. Sunt qui Lau-
rentiā vulgato corpore lupam
inter pastores vocatam pu-
tent: inde locum fabulæ ac
miraculo datum. Ita geniti,
ita educati, quum primum
adolevit ætas, nec in stabulis,
nec ad pecora segnes, venan-
do peragrare saltus: hinc ro-
bore corporibus animisque
sumto, jam non feras tan-
tum subsistere, sed in latrones
præda onustos impetum fa-
cere, pastoribusque rapta di-
videre, & cum his, crescente
5. in dies grege juvenum, ferias,
ac jocos celebrare. Iam tum
in Palatino monte Lupercal
hoc fuisse ludicrum ferunt,
& a Pallanteo urbe Arcadica
Pallantium, deinde Palanti-
num montem appellatum:
ibi Evandrum, qui ex eo ge-
nere Arcadum multis ante
tempestatibus ea tenuerat lo-
ca, sollemne allatum ex Arca-
dia instituisse, ut nudi juve-
nes Lycæum Pana veneran-
tes, per luxum atque lasci-
viam currerent: quem Roma-
ni deinde vocarunt Inuum:
huic deditis ludicro, quū sol-
lemne votum esset, insidiatos
ob iram prædæ amissæ latro-
nes, quum Romulus vi se de-
fendisset, Remum cepisse:
captum regi Amulio tradi-
disse, ultro accusantes: cri-
mini maxime dabant, in Nu-
mitoris agros ab his impetum
fieri: inde eos, collecta juve-
num manu, hostilem in mo-
dum prædas agere. Sic Numi-
tori ad supplicium Remus
deditur. Iam inde ab initio
Faustulo spes fuerat regiam
stirpem apud se educari: nam
& expositos jussu regis infan-
tes sciebat & tempus, quo
ipse eos sustulisset, ad id ip-
sum congruere: sed rem im-
maturam, nisi aut per occa-
sionem, aut per necessitatem
aperiri noluerat. Necessitas
prior venit. Ita metu sub-
actus, Romulo rem aperit.
Forte & Numitori, cum in
custodia Remum haberet, au-
dissetque geminos esse fra-
tres, comparando eorum æta-
tem & ipsam minime servi-
lem indolem, tetigerat ani-
mum memoria nepotum: sci-
scitandoque eodem pervenit,
ut haud procul esset, quin
Remum agnosceret. Ita un-
dique regi dolus nectitur.
Romulus non cum globo ju-
venum [nec enim erat ad vim
apertam par] sed aliis alio iti-
nere jussis certo tempore ad
regiam venire pastoribus, ad
regem impetum facit: & a
domo Numitoris alia compa-
rata manu, adjuvat Remus:
ita regem obtruncant. Numi- 6.
tor inter primum tumultum
hostes

hostes invasisse urbem, atque adortos regiã dictitans, quum pubem Albanam in arcem praesidio armisque obtinendam advocasset: posteaquam juvenes perpetrata caede pergere ad se gratulantes vidit: extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, caedem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Iuvenes per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. * Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendae: & supererat multitudo Albanorum Latinorumque, ad id pastores quoque accesserant: qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, prae ea urbe, quae conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum certamen coortum a satis miti principio: quoniam gemini essent, nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut dii, in quorum tutela ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio regeret.
7. Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque nuntiato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat: tempore illi praecepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad caedem vertuntur: ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros; inde ab irato Romulo [cum verbis quoque increpitans adjecisset, *sic deinde, quicunque alius transiliet moenia mea*] interfectum.

* U.C. Anno I. *Romulo I. Rege.*

CAPUT IV.

Mortuo Remo, solus Romulus regnat. Facit res divinas, & jam olim institutum Herculi sacrum renovat. Hujus origo & caussa narratur. Aucta per Asylum multitudine, Senatum legit. Quia connubia desunt, a finitimis petuntur: non impetrata, manu capiuntur.

ITa solus potitus imperio Romulus: condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra diis aliis Albano ritu, Graeco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interemto, boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua prae se armentum agens nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo laeto reficeret boves, &

ipſum feſſum via procubuiſſe: ibi, quũ eum cibo vinoque gravatum ſopor oppreſſiſſet, paſtor accola ejus loci nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, ſi agendo armentum in ſpeluncam compuliſſet, ipſa veſtigia quærentem dominum eo deductura erant: averſos boves eximium quemque pulchritudine caudis in ſpeluncam traxit. Hercules ad primam auroram ſomno excitus, quum gregem perluſtraſſet oculis, & partem abeſſe numero ſenſiſſet, pergit ad proximam ſpeluncam, ſi forte eo veſtigia ferrent: quæ ubi omnia foras verſa vidit, nec in partem aliam ferre; confuſus atque incertus animi, ex loco infeſto agere porro armentum occœpit. Inde quum actæ boves quædam ad deſiderium [ut fit] relictarum mugiſſent, reddita incluſarum ex ſpelunca boum vox Herculem convertit: quem quum vadentem ad ſpeluncã Cacus vi prohibere conatus eſſet, ictus clava, fidem paſtorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneſo, auctoritate magis, quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines: venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam adventum miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander concurſu paſtorum trepidantium circa advenam manifeſtæ reum cædis excitus; poſtquam facinus, facinoriſque cauſſam audivit, habitum, formamque viri aliquantum ampliorem, auguſtioremque humana intuens, rogitat, qui vir eſſet, ubi nomen, patremque ac patriam accepit: *Jove nate, Hercules, ſalve*, inquit: *te mihi mater, veridica interpres deum aucturum cœleſtium numerum cecinit: tibique aram hic dicatum iri, quam opulentiſſima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat*. Dextra Hercules data, *accipere ſe omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata*, ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, ſacrum, adhibitis ad miniſterium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximæ inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præſto eſſent, iiſque exta apponerentur; Pinarii extis adeſis ad cæteram venirent dapem: inde inſtitutum manſit, donec Pinarium genus fuit, ne extis ſollemnibus veſcerentur. Potitii ab Evandro edocti antiſtites ſacri ejus per multas ætate fuerunt, donec tradito ſervis publicis ſollemni familiæ miniſterio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum ſacra Romulus una ex omnibus peregrina ſuſcepit, jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum ſua fata ducebant, fautor. Rebus di- 8.
vinis

vinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit; quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cætero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumtis fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. Me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum placet, & ita habuisse Etruscos, quod ex XII. populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs munitionibus, alia, atque alia appetendo loca: quum in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent, deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis caussa, vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem mentiebantur; locum, qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, Asylum aperit: eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine liber, an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat: centum creat Senatores: sive quia is numerus satis erat, sive quia soli centum erant, qui creari patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati. Jam res Romana 9. adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset: sed penuria mulierum hominis ætatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac dii juvent, magnas opes, magnumque nomen sibi facere: satis scire, origini Romanæ & deos affuisse, & non defuturam virtutem: proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul omnes spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi, ac posteris suis metuebant: a plerisque rogitantibus dimissi, *ecquid non feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa: & haud dubie ad vim spectare res cœpit: cui tempus locumque aptum,

gnum, ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno equestri sollemnes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, concelebrant; ut rem claram expectatamque facerent. Multi mortales convenere studio etiam videndæ novæ urbis: maxime proximi quique Cæninenses, Crustomini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo cum liberis ac conjugibus venit: invitati hospitaliter per domos, quum situm, mœniaque & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juventus Romana ad capiendas virgines discurrit. Magna pars, forte ut in quem quæque inciderat, raptæ: quasdam forma excellentes primoribus patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem a globo Talassii cujusdam raptam ferunt: multisque sciscitantibus, cui nam eam ferrent, identidem, nequis violaret, Talassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, deumque invocantes, cujus ad sollemne ludosque per fas ac fidem decepti venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circumibat docebatque: *patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonium, in societate fortunarum omnium civitatisque, &, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore: mollirent modo iras; & quibus fors corpora dedisset, darent animos: sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, ut, cum sua vice functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium.* * Accedebant blanditiæ virorum factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

* al. suā vicē

CAPUT V.

Ob iram raptarum mulierum primi in Romanos impetum faciunt Cæninenses. Relata ex horum Rege opima spolia Jovi Feretrio Romulus dicat. Crustominos inde superat. Postremo cum Sabinis commissum prælium raptarum interventu dirimitur. Fœdere cum Tatio duce facto, Sabinos in societatem Civitatis & Regni Romulus accipit.

Jam admodum mitigati animi raptis erant. 10.

Atta-

Atraptarum parentes tum maxime sordida veste, lacrimisque & querelis civitates concitabant: nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses, Crustominique, & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. nec Crustomini quidem atque Antemnates pro ardore, iraque Cæninensium satis se impigre movent. ita per seipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit, fugatque; fusum persequitur: regem in prælio obtruncat & spoliat. duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa, fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Iovis fines, cognomenque addidit Deo: *Juppiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero; templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quæ, regibus, ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes posteri ferent.* Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Ita deinde diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupavit; nec multitudine compotum ejus doni vulgari laudem. Bina postea inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

Dum ea ibi Romani gerunt, 11. Antemnatium exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. Raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppressit. Fusi sunt igitur primo impetu & clamore hostes, oppidum captum, duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. Facile impetratum. Inde contra Crustominos profectus bellum inferentes; ibi minus etiam, quod jam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ missæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustominum nomina darent. & Romam inde fre-

quenter migratum est a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram, aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt: consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci: hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. Aquam forte ea tum sacris extra mœnia petitum ierat: accepti obrutam armis necavere; seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabula, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint: pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent: eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, * decreto arma petisse dicant; & fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

* al. directo.

12. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postera die, cum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum, Capitolinumque collem campi est, complesset; non prius descenderunt in æquum, quam ira & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hostius Hostilius: hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo, atque audacia sustinebat. Ut Hostius cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turba fugientium actus, arma ad cœlum tollens; *Juppiter tuis*, inquit, *jussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci: arcem jam scelere emptam Sabini habent. inde huc armati, superata media valle, tendunt. at tu pater Deum, hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste: hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monimentum sit posteris, tua præsenti ope servatam urbem esse, voveo.* Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces: *Hinc*, inquit, *Romani, Juppiter optimus maximus resistere, atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi: ipse ad primores Romulus provolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est: nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans; *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes: jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit.

cit. Ex equo tum forte Metius pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur: & alia Romana acies audacia regis accensa fundit Sabinos. Metius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: averteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus, ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani, Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium: sed res Ro-
13. mana erat superior. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre: ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent; ne parricidio macularent partus suos: nepotum illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos caussa belli, nos vulnerum, ac cædium viris, ac parentibus sumus: melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduæ, aut orbæ vivemus*. Movet res tum multitudinem, tum duces, silentium, & repentina fit quies: inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. Monimentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude * equum Curtius in vado destituit, Curtium Lacum appellarunt.

* al. equus Curtiū.

CAPUT VI.

Receptis in civitatem Sabinis, populum in triginta curias dividit Romulus. centurias tres equitum conscribit: Tatii cædem a Laurentibus interfecti non ulciscitur. Fidenates, & Vejentes vincit. Mortuus consecratur. Regnat annos XXXVII.

Ex bello tam tristi læta repente pax chariores Sabinas viris, ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque cum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur [cum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit] ætate, an dignitatibus suis, virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt: Ramnenses ab Romulo, ab Tito Tatio Tatienses appellati: Lucerum nominis & originis caussa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fu-
it. Post aliquot annos pro- 14.
pinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant: cumque Laurentes jure gentium

tium agerent, apud Ta-
tium gratia ſuorum & pre-
ces plus poterant. Igitur
illorum pœnam in ſe vertit:
nā Lavinii, quum ad ſollem-
ne ſacrificium eo veniſſet,
concurſu facto interficitur.
Eam rem minus ægre, quam
dignum erat, tuliſſe Romu-
lum ferunt, ſeu ob infidam
ſocietatem regni, ſeu quia
haud injuria cæſum crede-
bat. Itaque bello quidem
abſtinuit: ut tamen expia-
rentur legatorum injuriæ, re-
giſque cædes, fœdus inter
Romam Laviniumque ur-
bes renovatum eſt. Et cum
his quidem inſperata pax e-
rat: aliud multo propius, at-
que in ipſis prope portis bel-
lum ortum. Fidenates nimis
vicinas prope ſe convaleſce-
re opes rati, prius quam tan-
tum roboris eſſet, quantum
futurum apparebat, occu-
pant bellum facere: juventu-
te armata immiſſa, vaſtatur
agri quod inter urbem, ac
Fidenas eſt. Inde ad lævam
verſi, quia dextra Tiberis
arcebat, cum magna trepi-
datione agreſtium populan-
tur: tumultuſque repens ex
agris in urbem illatus, pro
nuntio fuit. Excitus Romu-
lus [neque enim dilationem
pati tam vicinum bellum
poterat] exercitum educit:
caſtra a Fidenis mille paſ-
ſuum locat. Ibi modico præ-
ſidio relicto, egreſſus omni-
bus copiis, partem militum
locis circa denſa obſita vir-
gulta obſcuris ſubſidere in
inſidiis juſſit. cum parte ma-
jore, atque omni equitatu
profectus, id quod quærebat,
tumultuoſo & minaci gene-
re pugnæ obequitando ipſis
prope portis hoſtem excivit.
Fugæ quoque, quæ ſimulan-
da erat, eadem equeſtris pu-
gna cauſſam minus mirabi-
lem dedit: & quum, velut in-
ter pugnæ, fugæque conſi-
lium trepidante equitatu,
pedes quoque referret gra-
dum, plenis repente portis
effuſi hoſtes, impulſa Roma-
na acie, ſtudio inſtandi ſe-
quendique trahuntur ad lo-
cum inſidiarum: inde ſubito
exorti Romani tranſverſam
invadunt hoſtium aciem:
addunt pavorem mota e ca-
ſtris ſigna eorum, qui in præ-
ſidio relicti fuerant. Ita mul-
tiplici terrore perculſi Fide-
nates, prius pene, quam Ro-
mulus, quippe cum eo equi-
tes erant, circumagerent
frænis equos, terga vertunt:
multoque effuſis [quippe
vera fuga] qui ſimulantes
paullo ante ſecuti erant, op-
pidum repetebant; non ta-
men eripuere ſe hoſti. Hæ- 15.
rens in terga Romanus, pri-
us quam fores portarum ob-
jicerentur, velut agmine uno
irrumpit. Belli Fidenatis
contagione irritati Vejen-
tium animi, & conſangui-
nitate [nam Fidenates quo-
que Etruſci fuerunt] &
quod ipſa propinquitas lo-
ci, ſi Romana arma omnibus
infeſta finitimis eſſent, ſti-
mulabat; in fines Romanos
excurrerunt, populabundi
magis, quam juſti more
belli.

belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere. Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. Quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Vejentes audivere, obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi viribus nulla parte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam prædæ studio: eaque clade haud minus quam adversa
U. pugna subacti Vejentes, pa-
C. cem petitum oratores Ro-
37. mam mittunt: agri parte mulctatis in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi, militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ: ab illo enim profecto viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet, multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus: longe ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit. His immortalibus 16.
editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit: nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella: tamen velut orbitatis metu icta, mœstum aliquandiu silentium obtinuit. deinde a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem, parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent: pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura fama: illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides: namque Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, & infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ

gnæ rei auctor, in concionem prodit: *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cœlo repente delapsus se mihi obvium dedit: quum perfusus horrore, venerabundusque astitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset: Abi, nuntia*, inquit, *Romanis, cœlestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit. Proinde rem militarem colant, sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse: hæc*, inquit, *locutus sublimis abiit.* Mirum quantum illi viro nuntianti hæc fides fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem, exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

CAPUT VII.

Mortuo Romulo, contendunt Patres de alio Rege creando: ut sit aliquod interim caput, novam excogitant Imperii formam: populo deinde regem creandi potestatem permittunt. Regnum Numæ Pompilio absenti ultro defertur.

17. PAtrum interim animos certamen regni, ac cupido versabat: nec dum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus, regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur: & esse igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri concedere, in animum inducebat. Itaque rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant: decem imperitabant: unus cum insignibus imperii, & lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, interregnum appellatum. Fremere deinde plebs multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos. nec ultra, nisi regem, & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Cum sensissent ea moveri patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent juris, quam retinerent. decreverunt enim, ut, quum populus regem jussisset, id sic ratum esset, si patres auctores fierent. hodieque in legibus, magistratibusque rogandis usurpatur.

In-terr.

tur idem jus, vi adempta: prius, quam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata, *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create. ita patribus visum est. patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent, juberentque, ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.
18. Inclyta justitia, religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini, atque humani juris. auctorem doctrinæ ejus, quia non extat alius, falso Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum, Heracleamque, & Crotonem juvenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone, moribusque pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis, instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica, ac tristi veterum Sabinorum; quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur; tamen neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique patrum, aut civium quenquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt.

CAPUT VIII.

Numa Pompilius Rex inauguratur: regno potitus Jano templum constituit, cujus portam primus claudit: sacra, ritusque divinos docet: annum in duodecim menses, fastosque, nefastosque dies describit: sacerdotes cuique deorum præficit: ferocem populum religionibus temperat: Regnat annos XLIII.

Accitus, sicut Romulus augurato * in urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque deos consuli jussit. Inde ab augure, cui deinde honoris gratia publicum id, perpetuumque sacerdotium fuit, deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit: augur ad lævam, ejus capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, deos precatus, regiones ab oriente ad occasum de-

* al. urbe.

determinavit, dextras ad meridiem partes, lævasque ad Septentrionem esse dixit; signum, contra quod longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. tum, lituo in lævam manum translato, dextra in capite Numæ imposita, precatus est
U.C. ita: *Juppiter pater, si est fas*
39. *hunc Numam Pompilium, cu-*
Nu. *jus ego caput teneo, regem Ro-*
Pom. *mæ esse, uti tua signa nobis cer-*
II. R. *ta * ac clara sint inter eos fi-*
* al. *nes, quos feci.* Tum peregit
ac- verbis auspicia, quæ mitti
cla- vellet. quibus missis, decla-
raſ- ratus rex Numa de templo
sis. descendit. Qui regno ita po-
19. titus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam, legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus cum inter bella assuescere videret non posse [quippe efferatis militia animis] mitigandum ferocem populum armorum dissuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum indicem pacis, bellique fecit; apertus, ut in armis esse civitatem; clausus, pacatos circa omnes populos, significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel Tito Manlio COS. post Punicum primum perfectum bellum; iterum, quod nostræ ætati dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace, terra, marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorū societate ac fœderibus junxisset animos; positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat, omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, & illis seculis rudem, efficacissimam, deorum metum injiciendum ratus est. qui, cum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse; ejus se monitu, quæ acceptissima diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique deorum præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ in duodecim menses describit annum: quem, quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur
orbe, * intercalares mensi- * al.
bus interponendo, ita di- in-
spensavit, ut vigesimo quar- ter-
to quoque anno ad metam ca-
eandem solis, unde orsi es- lari-
sent, plenis annorum o- bus
mnium spatiis dies con- mē-
gruerent. Idem nefastos sibus
dies, fastosque fecit; quia in-
aliquando nihil cum populo ter-
agi, utile futurum erat. Tum po-
sacerdotibus creandis ani- nen-
mum adjecit: quamquam dis.
ipse plurima sacra obibat, 20.
ea maxime, quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. sed quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bel-

la;

la; ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit; insignique cum veste & curuli regia sella adornavit. huic duos flamines adjecit, Marti, unum, alterum Quirino: virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit: tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ Ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis, sollemnique saltatu jussit. Pontificem deinde Numam Marcium Marci filium ex patribus legit: eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit: quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. cætera quoque omnia publica privataque sacra pontificis scitis subjecit: ut esset, quo consultum plebs veniret; ne quid divini juris negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo turbaretur. Nec cœlestes modo ceremonias, sed justa quoque funebria, placandosque manes ut idem pontifex edoceret; quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa susciperentur atque curarentur; ad ea elicienda ex mentibus divinis Jovi Elicio aram in Aventino dicavit; deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent. Ad hæc 21.
consultanda procurandaque, multitudine omni a vi & armis conversa, & animi, aliquid agendo, occupati erant; & deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, propulso legum ac pœnarum metu, civitatem regerent. Et cum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent: tum finitimi etiam populi, qui ante * castra urbem positam in medio ad sollicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quod earum sibi concilia cum conjuge sua Egeria essent; & soli Fidei sollemne instituit. Ad id sacrarium flamines bigis curru arcuato vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere; significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse.

* al. ante castra non urbem, sed positam.

Mul-

Multa alia sacrificia, locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos, Numa tres, & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli, & pacis artibus erat civitas.

CAPUT IX.

Post Numam tertius Rex creatus Hostilius ad rem militarem adjicit animum: bello provocat Albanos: hi, Clælio rege mortuo, Metium Sufetium dictatorem dicunt: qui per colloquium agit cum Tullo de mittendo in compendium bello: inter utrumque populum sancitur interim fœdus, cujus ritus describitur.

22. NUmæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium nepotem Hostilii, cujus in infima
U. arce clara pugna adversus
C. Sabinos fuerat, regem popu-
82. lus jussit: Patres auctores fa-
Tull. cti. Hic non solum proximo
Host. regi dissimilis, sed ferocior
III. etiam Romulo fuit: tum æ-
R. tas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Clœlius Albæ. utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata agerent. satis sciebat, negaturum Albanum: ita pie bellum indici posse: ab Albanis socordius res acta. excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant: tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. Hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse; ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nuntiate*, inquit, *regi vestro, regem Romanum deos facere testes, uter prius populus res repentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*
Hæc nuntiant domum Al- 23.
bani. Et bellum utrinque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes, natosque, Trojanam utranque prolem, cum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit:

quod

quod nec acie certatum est, & tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere: castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant. Fossa Cloelia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cloelius Albanus rex moritur. Dictatorem Albani Metium Sufetium creant. Interim Tullus ferox præcipue morte regis, magnum deorum numen ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Metium: is ducit exercitum quam proxime ad hostem potest: inde legatum præmissum nuntiare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, suos in aciem educit. Exeunt contra & Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt: ibi infit Albanus: *Injurias, & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sunt, & ego regem nostrum Cluilium caussâ hujusce esse belli audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed si vera potius, quam dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos, vicinosque populos ad arma stimulat: neque recte, an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit: me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos, teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam cum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore, ut fessos confectosque, simul victorem ac victum aggrediantur. itaque si nos dii amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperii, servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua, utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi decerni possit.* Haud displicet res Tullo; quanquam tum indole animi, tum spe victoriæ ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam. 24. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate nec viribus dispares. Horatios, Curiatiosque fuisse satis constat. nec ferme res antiqua alia est nobilior, tamen in re tam clara nominum error manet, utrius populi Horatii, utrius Curiatii

riatii fuerint. auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent: hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur: tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his Legibus: Ut cujus populi cives eos certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, cæterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus: nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubes ne me, rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege; *Sagmina*, inquit, *te, rex, posco*. Rex ait: * *Pura tollito*. Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea regem ita rogavit: *Rex, facis ne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea, populique Romani Quiritium fiat, facio*. Fecialis erat M. Valerius, is patrempatratum Sp. Fusium fecit, verbena caput, capillosque tangens: [paterpatratus ad jusjurandum patrandum, id est sanciendum fit] fœdus, multisque id verbis, quæ longo effata carmine non opere est referre, peragit. Legibus deinde recitatis, *Audi*, inquit, *Juppiter, audi paterpatrate populi Albani, audi tu populus Albanus: ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt: illis legibus populus Romanus prior non deficiet. si prior defexit publico consilio, dolo malo, * tum me Diespiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc * porcum hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque*. Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem, suosque sacerdotes peregerunt.

* al. Pura. [margin: * al. puram]

* al. tum illo Jupiter.

* al. porcum hic hodie.

CAPUT X.

Populi utriusque fortuna trigeminis hinc, atque inde fratribus Horatiis Curiatiisque committitur. Edita memorabili pugna, unus Horatius superstes, dum spoliis onustus redit, sororem circa se sponsi mortem deflentem interficit: in jus raptus, patre deprecante, ob recens meritum absolvitur.

FOEdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque 25 adhortarentur; *deos patrios, patriam ac parentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus*; feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrinque

trinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis quam curæ expertes. Quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. Itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum: infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum, sed publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit, &, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. Ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox: ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam; ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes; unum haud procul ab sese abesse: in eum magno impetu rediit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste, victor secundam pugnam petebat. Tunc clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: & ille defungi prælio festinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte singuli supererant, sed nec spe nec viribus pares. alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti: nec illud prælium fuit. Romanus exultans: *Duos*, inquit, *fratrum manibus dedi: tertium, caussam belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo majore cum gaudio, quo propius metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis ver-

vertuntur: quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra extant, quo quisque loco cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus, sed distantia locis, ut & pugnatum est.

26. Priusquam inde digrederentur, roganti Metio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Vejentibus foret. Ita exercitus, inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina spolia præ se gerens. cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, & flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum, vivique, oblita patriæ. Sic eat quæcunque* * *Romanum lugebit hostem*. Atrox visum id facinus patribus plebique: sed recens meritum facto obstabat: tamen raptus in jus ad regem. rex, ne ipse tam tristis, ingratique ad vulgus judicii, ac secundum judicium supplicii auctor esset, concilio populi advocato. *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent secundum legem, facio*. Lex horrendi carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent; si a Duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium*. Hac lege Duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem posse, cum condemnassent: tum alter ex his: *P. Horati, tibi perduellionem judicio*, inquit. *I, lictor, colliga manus*. Accesserat lictor, injiciebatque laqueum: tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. Ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare: ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paullo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans *Huncccine*, ajebat, *quem modo decoratum, ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera, & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum*

* al. Romana.

lum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paullo ante armatæ imperium populo Rom. pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera vel intra pomærium, modo inter illa pila, & spolia hostium: vel extra pomærium, modo intra sepulcra Curiatiorum. quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fœditate supplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure caussæ. Itaque ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem. id hodie publice quoque semper refectum manet: Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

CAPUT XI.

Albani a fide desciscunt: Fidenates ac Vejentes in Romanos concitant: a Tullo ex fœdere in auxilium vocati, medii inter duos exercitus expectant fortunam. Proditionis cognitam fraudem callido consilio irritam Tullus reddit: Victis hostibus, proditorem ducem Metium fœdo afficit supplicio.

NEc diu pax Albana mansit: invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit: & quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus quam virium cernebat esse, ad bellum palam, atque ex edicto gerendum alios concitat populos, suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumtis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ aperte descissent, Tullus, Metio, exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit: ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere de-

27.

xtrum cornu, in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos, Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei: nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem, fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt. Inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori: equitem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prælium jubet: *Nihil trepidatione opus esse: suo jussu circunduci Albanorum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadat*. Idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: & audiverant clara voce dictum; & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum, sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit, alii arma fœde jactantes in aquam cæci ruebant: alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ, pugnæque consilium oppressi. Non 28.
alia ante Romana pugna atrocior fuit. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Metius Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Metium begnigne alloquitur: quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrunque exercitum jubet. Præcones ab extremo orsi, primos excivere Albanos: hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere: ex composito armata circundatur Romana legio: centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti, he-*

hesternum id prælium fuit: dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam (quæ dimicatio major, ac periculosior est) cum proditione ac perfidia sociorum: nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium, & imperii simulatio fuit, ut nec vobis ignorantibus deseri vos, averteretur a certamine animus: & hostibus, circumveniri se ab tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est: ducem secuti sunt, ut & vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis: Metius ille est ductor itineris hujus, Metius idem hujus machinator belli, Metius fœderis Romani Albanique ruptor. audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero. Centuriones armati Metium circunsistunt. rex cætera, ut orsus erat, peragit. *Quod bonum, faustum felixque sit populo Romano, ac mihi vobisque, Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est: civitatem dare plebi, primores in patres legere: unam urbem, unam rempub. facere; ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.* Ad hæc Albana pubes inermis ab armatis septa in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus, *Meti Sufeti*, inquit, *si ipse, discere posses fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset: nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ a te violata sunt. ut igitur paullo ante animum inter Fidenatem, Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.* Exinde duabus admotis quadrigis, in currus earum distent in illigat Metium: deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. avertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum, ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

CAPUT XII.

Aemula Imperii Alba diruitur, Romam traducta multitudine, cujus discedentis habitus describitur. Tullus ob veteres inimicitias Sabinos bello petens, vincit. Prodigiis nuntiatis, Novendiale sacrum suscipitur: paullo post, orta pestilentia propter prave procuratas religiones, fulmine Tullus absumitur. Regnat annos XXXII.

Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traduce- 29.

rent Romam: legiones deinde ductæ ad diruendam urbem: quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat; jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat: raptim quibus quisque poterat elatis, quum Larem ac Penates, tectaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrymas; vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinqueret deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo: unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit: templis tamen deum [ita enim edictum ab rege fuerat] temperatum est. Roma interim crescit Albæ ruinis, duplicatur civium numerus: Cœlius additur urbi mons: & quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum in patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit, Julios, Servilios, Quinctios, Geganios, Curiatios, Clœlios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. Et ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit: legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque; utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus, ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos, querebatur; Sabini suos prius in lucum confugisse, ac Romæ retentos. Hæ caussæ belli ferebantur. Sabini haud parum

memores, & ſuarum virium partem Romæ ab Tatio locatam. & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circunſpicere & ipſi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruſcorum Vejentes: inde ob reſiduas bellorum iras maxime ſollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere, & apud vagos quoſdam ex inopi plebe etiam merces valuit: publico auxilio nullo adjuti ſunt: valuitque apud Vejentes [nam de cæteris minus mirum eſt] pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque ſumma ope pararetur, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum tranſire. Pugna atrox ad ſilvam Malitioſam fuit: ubi & peditum quidem robore, cæterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines ſunt Sabinorum: nec pugna deinde illis conſtare, nec fuga explicari ſine magna cæde potuit. Devictis Sabinis, quum in magna gloria, magniſque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana eſſet; nunciatum regi, patribuſque eſt, in monte Albano lapidibus pluiſſe: quod quum credi vix poſſet, miſſis ad id viſendum prodigium, in conſpectu, haud aliter, quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Viſi etiam audire vocem ingentem ex ſummi cacuminis loco, ut patrio ritu ſacra Albani facerent, quæ, velut diis quoque ſimul cum patria relictis, oblivioni dederant: & aut Romana ſacra ſuſceperant, aut fortunæ [ut fit] obirati cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio Novendiale ſacrum publice ſuſceptum eſt, ſeu voce cœleſti ex Albano monte miſſa [nam id quoque traditur] ſeu aruſpicum monitu: manſit certe ſollemne, ut quandocumque idem prodigium, nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo poſt peſtilentia laboratum eſt: unde cum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur a bellicoſo rege, ſalubriora etiam credente militiæ, quam domi juvenum corpora eſſe, donec ipſe quoque longinquo morbo eſt implicitus. Tunc adeo fracti ſimul cum corpore ſunt ſpiritus illi feroces, ut qui nihil ante ratus eſſet minus regium, quam ſacris dedere animum, repente omnibus, magnis parviſque ſuperſtitionibus obnoxius degeret, religionibuſque etiam populum impleret. Vulgo jam homines eum ſtatum rerum, qui ſub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, ſi

pax, veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta sollemnia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum, aut curatum id sacrum esse: nec solum, nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed, ira Jovis sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos, & triginta.

CAPUT XIII.

Creatus quartus Rex Ancus Marcius: sacra a Numa instituta renovat. Proditis ceremoniis, res per Fecialem repetendi, bellum Latinis indicit. Horum urbem Politorium bello repetitam diruit. Profligatis Latinis, eorum multa millia in civitatem accipit: Urbem auget: Tiberim jungit: fines imperii profert: Ostiam condit.

32. MOrtuo Tullo, res, ut institutum jam inde
U. ab initio erat, ad patres re-
C. dierat, hique interregem
114. nominaverant: quo comi-
An- tia habente, Ancum Mar-
cus cium regem populus creavit,
Mar. patres fuere auctores. Numæ
4. *R.* Pompilii regis nepos filia ortus Ancus Marcius erat: qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cætera egregium ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis longeque antiquissimum ratus sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere, omnia ea ex Commentariis regis Pontificem maximum in album relata proponere in publico jubet. inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes, in avi mores, atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerant animos: & quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis, superbe responsum reddiderunt, desidem Romanum regem inter sacella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium; & Numæ & Romuli memor, & præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo, etiam quod illi contigisset otium sine injuria, id se haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni, temporaque esse Tullo regi aptiora quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gerentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus ubi ad fines eorum venit,

unde res repetuntur, capite velato [* filum lanæ velamen est] *Audi Juppiter*, inquit, *audite fines* [cujuscunque gentis sunt, nominat] *audiat fas. Ego sum publicus nuntius populi Romani: juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata: inde Iovem testem facit. *Si ego injuste, impieque illos homines, illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse.* Hæc, quum fines supra scandit, hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit, hæc portam ingrediens, hæc forum ingressus, paucis verbis carminis, concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit: si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta [tot enim sollemnes sunt] peractis, bellum ita indicit: *Audi Juppiter, & tu Juno, Quirine, diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum* [quicunque est, nominat] *injustum esse, neque jus persolvere, sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* Quum is nuntius Romam ad consulendum redit, confestim rex ex his ferme verbis patres consulebat: *Quarum rerum litium, caussarum condixit paterpatratus populi Romani. Quiritium patripatrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, quas res nec dederunt, nec solverunt, nec fecerunt, quas res dari, fieri, solvi oportuit, dic*, inquit, ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo; itaque consentio consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum: ut fecialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Rom. Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Rom. Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Rom. Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret: ob eam rem ego, populusque Rom. populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis bellum indico, facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt. 33. Ancus demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus Politorium urbem Latinorum vi cepit: secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in

* al. filo.

civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. Et quum circa palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implessent, Aventinum novæ multitudini datum. additi * eidem haud ita multo post, Tellenis, Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini: eaque caussa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum est, nam & urbs tuta munitionibus præsidioque firmata valido erat: & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit, inde ingenti præda potitus Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis: quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. Janiculum quoque adjectum, non inopia loci, sed nequando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam ob commoditatem itineris, ponte sublicio tum primum in Tiberim facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an peperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe imminens foro ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque: silva Mæsia Vejentibus ademta, usque ad mare imperium prolatum: & in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinæ circa factæ: egregieque rebus bello gestis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

* al. eodē.

CAPUT XIV.

Anco regnante, Lucumo vir transmarinæ originis, qui postea Tarquinii nomen tulit, hortante uxore, nobili ac prudenti femina, in spem regni Romam Tarquiniis commigrat. Ob industriæ, atque elegantiæ famam in amicitiam Anci receptus, fit omnium consiliorum particeps: eo mortuo, quum regnasset annos XXIV., regnum ipse ad se trahere conatur.

ANco regnante, Lucumo, vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime, ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis [nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat] facultas non fuerat. Demarati Corinthii filius erat: 34

rat: qui ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit: nomina his Lucumo, atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium heres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta. nec diu manet superstes filio pater. qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero post avi mortem in nullam sortem bonorum nato ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium heredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret. Ea quum innupsisset, spernentibus Etruscis Lucumonem exule advena ortum, ferre indignitatem non potuit: oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. In novo populo, ubi omnis repentina, atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro. Regnasse Tatium Sabinum: accersitum in regnum Numam a Curibus: & Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numæ esse. facile persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Ianiculum forte ventum erat; ibi ei carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier: excelsa, & alta sperare complexa virum jubet. *Eam alitem ea regione cœli, & ejus Dei nuntiam venisse: circa summum culmen hominis auspicium fecisse: levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet.* Has spes cogitationesque secum portante urbem ingressi sunt: domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium edidere nomen. Jam & Romanis conspicuum eum novitas, divitiæque faciebant: & ipse quoque fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat: donec in regiam quoque de eo fama perlata est, notitiamque eam brevi apud regem, liberaliter, dextereque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura; ut publicis pariter, ac privatis consiliis bello, domique interesset; & per omnia ex-

pertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento
35. institueretur. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli, pacisque & artibus & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant: eo magis Tarquinius instare, ut quamprimum comitia regi creando fierent: quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit: isque primus & petisse ambitiose regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *Quum se non rem novam petere; quippe qui non primus, quod quisquam mirari, indignarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: & Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem in regnum ultro accitum: se ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quam in vetere patria, vixisse: domi militiæque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse: obsequio & observantia in regem tum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.*

CAPUT XV.

Tarquinius Priscus quintus Rex creatus Patrum numerum auget. Victis Latinis, ludos quam opulentissimos facit, Circo tum primum designato. A Sabinis bello petitus equitum centurias auget, quamvis quidquam mutari, ac novum constitui posse, neget Attius Nevius, cujus scientia tentatur mirabili experimento. De Sabinis triumphat; eorum oppida omnia armis subigit.

HÆc eum haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. * Ergo virum cætera egregium secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est, nec minus regni sui firmandi, quam augendæ reip. memor centum in Patres legit: qui deinde minorum gentium sunt appellati: factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum Circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est: loca divisa patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, fori appellati. Spectavere, furcis duodenos ab ter-

* U. C. 138. Tarq. Prisc. U. R.

terra ſpectacula alta ſuſti-
nentibus pedes. ludicrum
fuit, equi pugileſque ex
Etruria maxime acciti. ſol-
lemnes deinde annui man-
ſere ludi, Romani Magni-
que varie appellati. Ab eo-
dem rege & circa forum
privatis ædificanda diviſa
ſunt loca: porticus, taber-
36. næque factæ. Muro quoque
lapideo circumdare urbem
parabat, quum Sabinum bel-
lum cœptis intervenit. adeo-
que ea ſubita res fuit, ut
prius Anienem tranſirent
hoſtes, quam obviam ire,
ac prohibere exercitus Ro-
manus poſſet. Ita trepida-
tum Romæ eſt. & primo
dubia victoria, magna u-
trinque cæde pugnatum eſt:
reductis deinde in caſtra ho-
ſtium copiis, datoque ſpa-
tio Romanis ad comparan-
dum de integro bellum,
Tarquinius equitem maxi-
me ſuis deeſſe viribus ratus,
ad Ramnenſes, Tatienſes,
Luceres, quas centurias Ro-
mulus ſcripſerat, addere
alias conſtituit, ſuoque in-
ſignes relinquere nomine.
Id quia inaugurato Romu-
lus fecerat, negare Attius
Nevius, inclytus ea tempe-
ſtate augur, neque mutari,
neque novum conſtitui, niſi
aves addixiſſent, poſſe. Ex
eo ira regi mota, eludenſque
artem [ut ferunt] *Age-
dum*, inquit, *divine tu, in-
augura, fieri ne poſſit, quod
nunc ego mente concipio*. quũ
ille in augurio rem expertus,
profecto futuram dixiſſet:
Atqui hoc animo agitavi, in-
quit, *te novacula cotem di-
ſciſſurum: cape hæc, & pera-
ge, quod aves tuæ fieri poſſe
portendunt*. tum illum haud
cunctanter diſcidiſſe cotem
ferunt. Statua Attii poſita,
capite velato, quo in loco
res acta eſt, in comitio in
gradibus ipſis ad lævam cu-
riæ fuit; cotem quoque eo-
dem loco ſitam fuiſſe me-
morant, ut eſſet ad poſteros
miraculi ejus monimentum.
Auguriis certe ſacerdotio-
que augurum tantus honos
acceſſit, ut nihil belli, do-
mique poſtea, niſi auſpica-
to gereretur; concilia popu-
li, exercitus vocati, ſum-
ma rerum, ubi aves non ad-
miſiſſent, dirimerentur.
Neque tum Tarquinius de e-
quitum centuriis quicquam
mutavit, numero tantum
alterum adjecit, ut mille
DCCC. equites in tribus
centuriis eſſent. poſteriores
modo ſub iiſdem nomini-
bus, qui additi erant, ap-
pellati ſunt; quas nunc, quia
geminatæ ſunt, ſex vocant
centurias. Hac parte copia- 37.
rum aucta, iterum cum Sa-
binis confligitur: ſed præ-
terquam quod viribus cre-
verat Romanus exercitus, ex
occulto etiam additur dolus,
miſſis qui magnam vim li-
gnorum in Anienis ripa ja-
centem, ardentem in flu-
men conjicerent: ventoque
juvante accenſa ligna, &
pleraque in ratibus impacta,
ſublicisque quum hærerent, pon-
tem ſuccendunt: ea quoque

res in pugna terrorem attulit Sabinis, effusis eadem fugam impediit. multique mortales. quum hostem effugissent, in flumine ipso periere. quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit: utrinque ab cornibus positos, cum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent. montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere: maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, præda, captivisque Romam missis, spoliis hostium [votum id Vulcano erat] ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. & quanquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant: tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem
38. petiere. Collatia, & quicquid citra Collatiam agri erat, Sabinis ademtum. Egerius [fratris hic filius erat regis] Collatiæ in præsidio relictus: deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: *Estis ne vos legati, oratoresque missi a populo Collatino, ut vos, populumque Collatinum dederetis? Sumus. Est ne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditis ne vos, populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia in meam, populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. inde priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est: ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Crustomerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde facta.

CAPUT XVI.

Positis bellis, opera pacis inchoat Tarquinius. In ejus regia prodigium apparet, flamma circa caput dormientis pueri Servii Tullii, qui matre serva natus, cœpit inde in magnæ fortunæ spem educari: idem, Tarquinio ab Anci filiis occiso, quum regnasset annos XXXVIII. dum tantisper ejus celatur mors, se parat ad regnum occupandum.

MAjore inde animo pacis opera inchoata, quam

quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum, aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis, siccat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo, futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis. Eo tempore in regia prodigium visum, eventuque mirabile
39. fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu: plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitum regem: & quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque jam tumultu, moveri vetuisse puerum, donec sua sponte experrectus esset: mox cum somno & flammam abiisse. Tum adducto in secretum viro Tanaquil: *Videsne tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? scire licet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ. proinde materiem ingentis publicæ privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus*. Inde puerum liberum loco cœptum haberi erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod diis cordi esset. juvenis evasit vere indolis regiæ. nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacunque de caussa tantus illi honos habitus, credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse. eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Romæ edidisse in Prisci Tarquinii domo: inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum, ut in domo a parvo educatum, in caritate atque honore fuisse; fortunam matris, quod, capta patria, in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse. Duode- 40.
quadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud patres, plebemque longe maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo ha-

habuerant, se patrio regno
tutoris fraude pulsos, re-
gnare Romæ advenam, non
*al. modo * vicinæ, sed ne Ita-
ci- licæ quidem stirpis; tum
vi- impensius his indignitas
cæ. crescere, si ne ab Tarquinio
quidem ad se rediret re-
gnum, sed præceps inde
porro ad servitia caderet: ut
in eadem civitate post cen-
tesimum fere annum, quam
Romulus, deo prognatus,
deus ipse tenuerit regnum,
donec in terris fuerit, id
Servius serva natus possi-
deat: tum commune Ro-
mani nominis, tum præci-
pue id domus suæ dedecus
fore, si, Anci regis virili
stirpe salva, non modo ad-
venis, sed servis etiam re-
gnum Romæ pateret. ferro
igitur eam arcere contume-
liam statuunt. Sed & inju-
riæ dolor in Tarquinium
ipsum magis, quam in Ser-
vium eos stimulabat: &
quia gravior ultor cædis, si
superesset, rex futurus erat,
quam privatus: & quia,
Servio occiso, quemcumque
alium generum delegisset,
eundem regni hæredem fa-
cturus videbatur. ob hæc
ipsi regi insidiæ parantur. Ex
pastoribus duo ferocissimi
delecti ad facinus, quibus
consueti erant uterque agre-
stibus ferramentis, in vesti-
bulo regiæ quam potuere
tumultuosissime, specie ri-
xæ in se omnes apparitores
regios convertunt: inde
quum ambo regem appella-
rent, clamorque eorum pe-
nitus in regiam pervenisset,
vocati ad regem pergunt.
Primo uterque vociferari, &
certatim alter alteri obstre-
pere: coërciti ab lictore, &
jussi invicem dicere, tan-
dem obloqui desistunt: u-
nus rem ex composito ordi-
tur: dum intentus in eum
se rex totus averteret, alter
elatam securim in caput de-
jecit: relictoque in vulnere
telo, ambo se foras ejiciunt.
Tarquinium moribundum 41.
quũ qui circa erant excepis-
sent, illos fugientes lictores
comprehendunt: clamor in-
de concursusque populi,
mirantium quid rei esset.
Tanaquil inter tumultum
claudi regiam jubet, arbi-
tros ejicit: simul quæ cu-
rando vulneri opus sunt,
tanquam spes subesset, se-
dulo comparat: simul, si
destituat spes, alia præsidia
molitur. Servio propere ac-
cito cum pene exanguem
virum ostendisset, dextram
tenens, orat, ne inultam
mortem soceri, ne socrum
inimicis ludibrio esse sinat.
Tuum est, inquit, *Servi, si
vir es, regnum, non eorum,
qui alienis manibus pessimum
facinus fecere: erige te, deos-
que duces sequere, qui, cla-
rum hoc fore caput, divino
quondam circumfuso igni por-
tenderunt. nunc te illa cæle-
stis excitet flamma: nunc ex-
pergiscere vere: & nos pere-
grini regnavimus: qui sis, non
unde natus sis, reputa: si tua,
re subita, consilia torpent, at
tu mea consilia sequere.* Quum
cla-

clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras in novam viam versas [habitabat enim rex ad Jovis Statoris.] populum Tanaquil alloquitur. Jubet bono animo esse: *sopitum fuisse regem subito ictu, ferrum haud alte in corpus descendisse: jam ad se redisse, inspectum vulnus absterso cruore, omnia salubria esse. confidere propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse: eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia.* Servius cum trabea & lictoribus prodit: ac sede regia sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat.

CAPUT XVII.

Servius Tullius sextus Rex, privatis munitis opibus, publicas quoque firmat: Vejentes & Etruscos vincit, populum in censum refert; in classes atque centurias digerit: lustrum condit: Urbem propter multitudinem amplificat. Pomœrium profert: Dianæ templum cum Latinis Romæ facit: memorabile Bovis sacrificium.

* ITaque per aliquot dies, quum jam expirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis, suas opes firmavit, tum demum palam * facta ex comploratione in regia orta, Servius præsidio firmo munitus, primus injussu populi voluntate patrum regnavit. Anci liberi, jam tum comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii nuntiatum est, Suessam Pometiam exulatum ierant.

42. Nec jam publicis magis auxiliis Servius, quam privatis munire opes: &, ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum esset, duas filias juvenibus regis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia, atque infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Vejentibus [jam enim induciæ exierant] aliisque Etruscis sumtum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii: fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu patrum, seu plebis animus periclitaretur, Romam rediit: aggrediturque inde pacis longe maximum opus; ut quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri fama ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio:

* U.C.176. *Serv.Tull.6.R.*
* al. facto.

rio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. tum classes centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel
43. paci decorum, vel bello. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem censum haberent, LXXX. confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque & gladius. additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secundæ classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta. & ex his senioribus junioribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ & hæ, eodemque discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam mutatum, ocreæ tantum ademtæ. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ: arma mutata, nihil præter hastam, & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ. Fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. In his accensi, cornicines tubicinesque in tres centurias distributi. undecim millibus hæc classis censebatur. hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato, distributoque, equitum ex primoribus civitatis XII. scripsit centurias. sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. ad equos emendos dena millia æris ex publico data: &, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim, ut ab Romulo traditum cæteri servaverant reges, viritim suffragium eadem vi, eodemque jure promiscue omnibus datum est; sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. equites enim vocabantur primi; LXXX. inde primæ classis centuriæ primum peditum vocabantur. ibi si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc

hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & XXX. tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque ad institutam ab Servio Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibus, collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tributo. nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. neque hæ tribus ad centuriarum distributionem, numerumque quicquam pertinuere.

44. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ, cum vinculorum minis, mortisque edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. ibi instructum exercitum omnem sue, ove, taurilibus lustravit. idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est. Millia LXXX. eo lustro civium censa dicuntur. adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. addit duos colles, Quirinalem Viminalemque. inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. aggere, & fossis, & muro urbem circumdat; ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani appellarunt: & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

Aucta civitate magnitudine 45. urbis, formatis omnibus domi & ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum. id communiter a civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum, deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice, privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat; sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini quum po-

populo Rom. facerent. ea erat confessio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat. id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamilias dicitur miranda magnitudine ac specie: fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo: habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecinere vates: cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinusque, ut primum apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes paras*, inquit, *inceste sacrificium Dianæ facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis*. Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tiberim: interea Romanus immolat Dianæ bovem: id mire gratum regi atque civitati fuit.

CAPUT XVIII.

L. Tarquinius, instigante uxore temeraria femina, regnum affectat: tandem per scelus occupato, Servium Tullium, immissis percussoribus, de medio tollit: hujus per extincti cadaver Tullia filia, quæ maritum ad nefas incitarat, carpentum agit. Regnavit Servius Tullius annos XLIV.

Servius, quanquam jam usu haud dubie regnum possederat; tamen, quia 46. interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, vellent, juberentne se regnare: tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: imo eo impensius, quia de agro plebis adversum patrum voluntatem senserat agi, criminandi Servii apud patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum; ut tædio regum maturior veniret libertas, ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius Prisci Tarquinii regis filius, neposne fuerit, parum liquet: plu-

pluribus tamen auctoribus filium crediderim. fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. his duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. angebatur ferox Tullia nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse. tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum, spernere sororem, quod virum nacta, muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia a femina ortum est: ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere de viro ad fratrem, de sorore ad virum: & se rectius viduam, & illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset; si sibi eum, quo digna esset, dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. 47. jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus; nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent: *non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret; qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quam sperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum, & regem appello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod istic cum ignavia est scelus. quin accingeris? non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. dii te penates, patriique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat vocatque regem. aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici sinis? facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum: devolvere retro ad stirpem, fratri similior, quam patri.* His aliisque increpando juvenem instigat: nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua

tinua regna viro, ac deinceps genero dedisset, ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando, adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire & prehensare minorum maxime gentium Patres, admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremo ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum in forum irrupit. inde omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, ne, non venisse, fraudi esset; novitate, ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab stirpe ultima orsus: *Servum, servaque natum post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus patribus, muliebri dolo regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, ubi vellet, egentissimis largiretur*.
Huic orationi Servius 48.
quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? qua tu audacia, me vivo, vocare ausus es patres? aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter ad hæc; *se patris sui tenere sedem multo, quam servum, potiorem filium regis regni heredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis*. Clamor ab utriusque fautoribus oritur, & concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam etiam ipsa cogente ultima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium: elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejicit: inde ad cogendum senatum in curiam redit. fit fuga regis apparitorum, atque comitum: ipse prope exanguis cum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cætero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certe, id quod satis constat, in forum invecta, nec reverita cœtum vi-

rorum, evocavit virum e curia, regemque prima appellavit: a quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit, flectente carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frænos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus: monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipsa, respersaque tulisse ad penates suos, virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita, ut bono etiam, moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. cæterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam mite, ac tam moderatum imperium, tamen quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

CAPUT XIX.

Septimus, & ultimus Tarquinius Superbus regnat. Conscius scelere parti regni timorem ex crudelitate civibus incutit: Patrum numerum imminuit: ut peregrinis opibus se muniat, Latinos affinitatibus, ac fœdere sibi conciliat: Turnum Herdonium, quod sibi adversaretur, insontem opprimit falso crimine.

* INde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt: quia socerum gener sepultura prohibuit, *Romulum quoque insepultum periisse* dictitans: primoresque patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit. conscius deinde male quærendi regni ab seipso adversus de exemplum capi posse, armatis corpus circunsepsit. neque enim ad jus regni quicquã prçter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti, metu regnum tutandum esset. quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam caussam occidere, in exilium agere, bonis mulctare poterat non suspectos modo, aut invisos, sed unde nihil aliud, quam prædam * sperare posset. ita patrum præcipue numero im-

* U.C. 220. Tarq. Sup. VII. Rex. * al. spectare.

imminuto, statuit multos in patres legere, quo contemptior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatus fecit diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tusculano: is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulysse, deaque Circe oriundus: ei Mamilio filiam nuptum dat: perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque

50 ejus conciliat. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat, quum in diem certam, ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit. esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit, sed paullo ante, quam sol occideret, venit. multa ibi toto die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus. *Haud mirum esse, Superbo ei inditum Romæ cognomen* (jam enim ita clam quidam mussitantes, vulgo tamen eum appellabant) *an quicquam superbius esse, quam ludificari sic omne nomen Latinum? principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profecto patientiam; ut si jugum acceperint, obnoxios premat. cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, & non raptum parricidio sit, credere & Latinos: quanquam ne sic quidem alienigenæ deberent: sin suos ejus pœniteat, quippe qui alii super alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant, quid spei melioris Latinis portendi? si se audiant, domum suam quemque inde abituros; neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. Qui, silentio facto, monitus a proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, disceptatorem ait se sumtum inter patrem & filium, cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse. & quia ea res exemisset illum diem,

po-

postero die acturum, quæ constituisset. Ne id quidem * Turnum tulisse tacitum ferunt. dixisse enim: *Nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse; ni pareat patri, habiturum infortunium esse.* Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur: ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret, & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit: per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, in diversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea quum una nocte perfecta essent, Tarquinius paullo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam velut deorum quadam providentia illatam*, ait, *saluti sibi, atque illis fuisse. ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. aggressurum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quod auctor concilii absuerit, quam maxime peteret. inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando * spes destituerit.*

51.

* al. ab Turno. * al. spem.

non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu, armatusque venturus sit. dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant. Suspectam fecit rem & ingenium Turni ferox & oratio hesterna & mora Tarquinii, quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cætera vana existimaturi. ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enim vero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumulu advocatur. ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta caussa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne injecta saxisque congestis, mergeretur. Revocatis deinde ad concilium 52.
Latinis Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum, novantem res, pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quod, quum omnes La-*

tini

tini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. cæterum se utilitatis id magis omnium caussa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut expectent, aut patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis; quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. cæterum & capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant: & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus: indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere, ne ducem suum, neve secretum imperium propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque: ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis: ita geminatis manipulis, centuriones imposuit.

CAPUT XX.

In hostes convertitur Tarquinius: Volscos vincit: Gabios in potestatem redigit fraude Sexti filii, qui eo transfugam simulans, accepto nuncio a patre, quid fieri vellet, principes interficit.

Nec ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit: quin ea arte æquasset superiores reges, ni degeneratum in aliis, huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit; Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi cum divendita præda, XL. talenta argenti aurique recepisset, concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum: quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, cum obsidendi quoque urbem spes pulso a mœnibus ademta esset; postremo, minime arte Romana, fraude ac dolo aggressus est. nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jacendis, aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in-

in se sævitiam intolerabilem conquerens. *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam, & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. se quidem inter tela & gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii credidisse. nam, ne errarent,*

* al. manere. * *imminere his bellum, quod positum simuletur, & per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: petiturumque se inde, Volscos & Æquos & Hernicos per turum, donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant, forsitan etiam ardoris aliquid ab bellum, armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum.* Quum, si nihil

* al. morarentur. * moverentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari, si qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. in seipsum postremo sæviturum, si alia desint: sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia

54\. bellum transferatur. Inde in consilia publica adhiberi. ubi quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere: quod utriusque populi vires nosset: sciretque invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. ibi quum, inscia multitudine, quid ageretur, prælia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerunque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sext. Tarquinium dono deûm sibi missum ducem credere. apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat; tum e suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet; quandoquidem, ut omnia unus ipse Gabiis posset, ei dii dedissent. Huic nuntio, quia credo dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus in hor-

tum ædium transit, sequente nuntio filii. ibi inambulans tacitus summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta redit Gabios. quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam, quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt: absentiumque bona juxta atque interemtorum divisa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi, donec orba consilio auxilioque Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

55. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit. fœdus cum Tuscis renovavit.

CAPUT XXI.

Ex captiva pecunia templum Jovi erigitur: hoc dum inauguratur, cedentibus cæteris diis, Terminus resistit; quod in perpetuitatis auspicium accipitur. Oblatum fundamenta aperientibus caput humanum, ibi sedem terrarum fore pollicetur. Ob aliud portentum Regi visum, Delphicum oraculum consulitur: cujus responsum de futuro Rege aliter ac alii interpretatus Brutus, matrem terram osculatur.

INde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui, nominisque relinqueret. Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et ut libera a cæteris religionibus area esset tota Jovis, templique ejus, quod inædificaretur, exaugurare fana sacellaque statuit; quæ aliquot ibi a Tatio rege primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ vota, consecrata inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis, movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos. nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem, unumque eum deo-

rum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. quæ visa species haud per ambages arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. Idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere. Eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim, XL. ea sola talenta fuisse, quam Pisoni, qui XL. millia pondo argenti seposita in eam rem scribit: * quia summa pecuniæ neque ex unius tum urbis præda speranda; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta
56. non exuperatura. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe. qui cum haud parvus & ipsi militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa deum exædificare manibus suis. quæ posthac & ad alia ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam, quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circejosque colonos misit, præsidia urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum terribile visum. anguis ex columna lignea elapsus quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria in Græciam misit. Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus

* al. summam pecuniæ.

bus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere; statuit contemptu tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, cum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen, ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens * aperiretur tempore suo. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum inclusum corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur; per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, o juvenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent: ipsi inter se, uter prior, quum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

* al. operiretur tempora sua.

CAPUT XXII.

Oritur certamen inter regios juvenes de uxorum præstantia: præsentes invisunt: laus est penes uxorem Collatini, Lucretiam: quam postmodum Sex. Tarquinius clam accedens stuprat; illa dedecus ferro expiat: ob injuriam se reges exacturos pater ac vir jurant: dux operis Brutus.

Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. 57
eaque ipsa caussa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat, præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministerio, ac servili tandiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit, longo magis, quam acri bello satis liberi commeatus erant; primoribus tamen magis quam militibus. regii quidem juvenes interdum otium conviviis co-

comessationibusque inter se terebant. Forte, potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius Egerii filius, incidit de uxoribus mentio. suam quisque laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat, *verbis opus esse. paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. quin si vigor juventæ inest, conscendimus equos? invisimusque præsentes nostrarum ingenia? idque cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis?* Incaluerant vino. age sane, omnes citatis equis advolant Romam. Quo cum primis se intendentibus tenebris pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed noctæ sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir, Tarquiniique excepti benigne. Victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit: tum forma, tum spectata castitas incitat. & tum quidem ab nocturno juvenili
58. ludo in castra redeunt. Paucis interjectis diebus, Sext. Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis omnia tuta circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit; sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace Lucretia*, inquit, *Sex. Tarquinius sum: ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem*. Cum pavida e somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem videret, tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus. cum mortua jugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset; Lucretia mœsta tanto malo nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volusi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit: cum quo forte Romam rediens,

ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam ſedentem mœſtam in cubiculo inveniunt. adventu ſuorum lacrymæ obortæ. quærentique viro, *ſatin' ſalvæ? minime*, inquit: *quid enim ſalvi eſt mulieri amiſſa pudicitia? veſtigia viri alieni, Collatine, in lecto ſunt tuo. cæterum corpus eſt tantum violatum, animus inſons: mors teſtis erit. ſed date dextras fidemque haud impune adultero fore. Sex. eſt Tarquinius, qui hoſtis pro hoſpite priore nocte vi armatus mihi ſibique, ſi vos viri eſtis, peſtiferum hinc abſtulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: conſolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti, mentem peccare, non corpus; & unde conſilium abfuerit, culpam abeſſe. *Vos*, inquit, *videritis quid illi debeatur: ego me etſi peccato abſolvo, ſupplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet*. Cultrum, quem ſub veſte abditum habebat, eum in corde defigit: prolapſaque in vulnus moribunda cecidit.
55. Conclamant vir paterque. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum manantem cruore præ ſe tenens, *Per hunc*, inquit, *caſtiſſimum ante regiam injuriam ſanguinem juro, voſque, dii, teſtes facio, me L. Tarquinium Superbum cum ſcelerata conjuge, & omni liberorum ſtirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi poſſim, exacturum: nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ paſſurum*. Cultrum deinde Collatino tradit. inde Lucretio ac Valerio ſtupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium, ut præceptum erat, jurant. totique ab luctu verſi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem ſequuntur ducem.

CAPUT XXIII.

Concitatis Collatiæ hominibus, Brutus Romam pergit: ibi quoque, memoratis Tarquiniorum injuriis, multitudinem accendit: Regi, ad motus comprimendos accurrenti Romam, portæ clauduntur, indictoque exilio, imperium abrogatur, cum regnaſſet annos XXV. Inde primi Conſules creati L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

ELatum domo Lucretiæ corpus, in forum deferunt, concientque miraculo (ut fit) rei novæ, atque indignitate homines. pro ſe quiſque ſcelus regium ac vim queruntur. movet tum patris mœſtitia, tum Brutus caſtigator lacrymarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adverſus hoſtilia auſos. Ferociſſimus quiſque juvenum cum armis voluntarius adeſt: ſequitur & cætera juventus. Inde pari præſidio

relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, nequis eum motum regibus nunciaret; cæteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacunque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit: rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur. nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. quo simul ventum est, præco ad Tribunum celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat: de vi ac libidine Sext. Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ caussa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. indigna Servii Tullii regis memorata cædes: & invecta corpori patris nefando vehiculo filia, invocatique ultores parentum dii. His, atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus. imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto, reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quacunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

60. Harum rerum nunciis in castra perlatis, cum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim adventum) nec obvius fieret. eodemque fere tempore diversis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere. exactique inde liberi regis, duo patrem secuti sunt, qui exulatum Cære in Etruscos ierunt. Sext. Tarquinius Gabios tanquam in suum regnum profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos V. & XX. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam

annos CCXLIV. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

L. FLORI

DECADIS PRIMÆ

LIBRI SECUNDI

EPITOME.

Brutus jurejurando populum astringit, neminem regnare Romæ passurum. Tarquinium Collatinum collegam suum propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, & civitate cedere. bona regum diripi jussit. agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque, & fratris filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. servo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est appellata. Quum adversus reges, qui contractis Vejentium & Tarquiniorum copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est, eumque matronæ annum luxerunt. L. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est: qui, dum alii pontem Sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit, & ponte rupto, armatus se in flumen misit, & ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mutio: qui quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est, dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis, quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus: ex quibus virgo una Clœlia deceptis custodibus per Tiberim ad suos tranavit: & quum reddita esset, a Porsena honorifice remissa, equestrique statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit, ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent triginta una. Adversus Tar-

Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs quum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute & opera Cn. Martii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. T. Latinus vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, & neglexisset: amisso filio, debilis factus, postea quam delatus ad senatum lectica eadem illa indicaverat, usu pedum recepto domum reversus est. Quum Cn. Martius Coriolanus, qui in exilium pulsus, dux Volscorum factus exercitum hostium urbi primo admovisset, & missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret, Veturia mater, & Volumnia uxor impetraverunt ab eo ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia virgo vestalis ob incestum viva defossa est. quum vicini hostes Vejentes incommodi magis quam graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit, misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. Res præterea adversum Volscos, & Æquos, & Vejentes, & seditiones inter patres plebemque continet. Appius Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit.

DECADIS PRIMÆ
LIBER SECUNDUS
CAPUT I.

Libertatis origo ex annuo imperio. Brutus Cos: primum omnium jurejurando populum adigit, neminem Romæ regnare passuros: Patrum numerum cædibus regis diminutum explet: Alterum Cos: Collatium ob nomen, & genus regium cogit se consulatu abdicare, & civitate cedere.

1. Iberi * jam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora, quam hominum, peragam. quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium cœptæ urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudine addiderunt, numerentur. Neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certe impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniciis procellis? & in aliena urbe cum patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? dissipatæ res, nondum adultæ, discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod diminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere, id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti pre-

* *Ann. Coss. V. C. 245.*

recibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit. neminem Romæ passuros regnare. Deinde quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis diminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui patres, quique conscripti essent. conscriptos videlicet in novum senatum, appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque patribus plebis animos.
2. Rerum deinde divinarum habita cura: &, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, necubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. id sacerdotium pontifici subjecere; ne additus nomini honos, aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. Ac nescio, an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno assuesse: initium a Prisco factum: regnasse deinde Servium Tullium: ne intervallo quidem facto, oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis, scelere ac vi repetisse: pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse: nescire Tarquinios privatos vivere: non placere nomen, periculosum libertati esse.* Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus; sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat: *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret: id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam: invitum se dicere, hominis caussa; nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret: non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse: regium genus, regium nomen non solum in civitate, sed etiam in imperio esse: id officere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum: meminimus, fatemur; ejecisti reges: absolve beneficium tuum; aufer hinc regium nomen. res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me, sed, si quid deest, munifice augebunt. amicus abi; exonera civitatem vano forsitan metu. ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. & cæteri quidem movebant minus.

postquam Sp. Lucretius, major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium; quo adjutore reges ejecerat.

CAPUT II.

Aliquot nobiles adolescentes clam ineunt consilium de accipiendis in Urbem regibus, detecta conjuratione, bona regum diripiuntur, eorumque ager Marti sacratur. Proditores, inter quos Bruti consulis, & ejus sororis filii erant, securi feriuntur.

3. QUum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere; id quidem spe omnium serius fuit. Cæterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat; æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum æquato jure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem, inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, a quo impetres ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci, & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse: leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quam potenti; nihil laxamento, nec veniæ habere, si modum excesseris: periculosum esse, in tot humanis erroribus, sola innocentia vivere.* Ita jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit, ne non reddita, belli caussa, reddita, belli materia & adjumentum essent. Interim legati cum aliis alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: &, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes, nobilium adolescentium animos pertentant, a quibus placide oratio accepta est. His literas ab Tarquiniis reddunt; & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur. Vitelliis 4.
Aquiliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat. jamque ex eo ma-

matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumti; quorum vetustate memoria abiit. Interim, quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona, eamque ipsam caussam moræ in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt; evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam quum pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cœnatum forte apud Vitellios esset; conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo (ut fit) consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere. literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincla conjectis, de legatis paullulum addubitatum est; & quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit. De bonis regis, 5.
quæ * reddenda ante censuerant, res integra refertur ad patres: illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi: diripienda plebi sunt data, ut contacta regia præda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse, matura messi; quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet: ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo; insulam inde paullatim, & aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium, conspectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit; & qui spe-

* al. reddi.

spe-

spectator erat amovendus, cum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes: sed a cæteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos; miserebatque non pœnæ magis homines, quam sceleris, quo pœnam meriti essent: illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, patres, plebem, quicquid deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exuli proderent. Consules in sedem processere suam: missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utranque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas, & civitas data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictæ quoquæ nomen tractum ab illo putant: Vindici ipsi nomen fuisse. post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

CAPUT III.

Tarquinius aperto bello regnum repetit: Obviam Coss. eunt: Brutus cum Arunte Tarquinii filio congressus, cum ipso commoritur: ejus mors publica mæstitia decoratur.

HIs, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes: orare maxime Vejentes Tarquinienseque: *ne se, ortum ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire finerent: alios peregre in regnum Romam accitos; se regem, augentem bello Romanum imperium, a proximis scelerata conjuratione pulsum: eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, nequis expers sceleris esset: patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos cives velle, ferrent opem, adjuvarent: suas quoque veteres injurias ultum irent: toties cæsas legiones, agrum ademtum.* Hæc movefunt Vejentes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet, 6.

pul-

pulchrum videbatur, suos
Romæ regnare. Ita duo
duarum civitatum exercitus
ad repetendum regnum,
belloque persequendos Ro-
manos secuti Tarquinium.
Postquam in agrum Roma-
num ventum est, obviam
hosti consules eunt. Vale-
rius quadrato agmine pedi-
tem ducit: Brutus ad ex-
plorandum cum equitatu
antecessit. Eodem modo pri-
mus eques hostium agminis
fuit: præerat Aruns Tarqui-
nius filius regis: rex ipse
cum legionibus sequeba-
tur. Aruns, ubi ex lictori-
bus, procul consulem esse,
deinde jam propius, ac cer-
tius facie quoque Brutum
cognovit; inflammatus ira,
Ille est vir, inquit, *qui nos
extorres expulit patria. ipse
en ille nostris decoratus insi-
gnibus magnifice incedit: dii
regum ultores adeste*. Conci-
tat calcaribus equum, atque
in ipsum infestus consulem
dirigit. Sensit in se iri Bru-
tus. decorum erat tum ipsis
capessere pugnam ducibus.
avide itaque se certamini
offert: adeoque infestis ani-
mis concurrerunt, neuter,
dum hostem vulneraret, sui
protegendi corporis memor,
ut contrario ictu per par-
mam uterque transfixus,
duabus hærentes hastis, mo-
ribundi ex equis lapsi sint.
simul & cætera equestris pu-
gna cœpit. neque ita mul-
to post & pedites superve-
niunt. Ibi varia victoria, &
velut æquo Marte pugnatum
est. dextra utrinque cornua
vicere, læva superata. Vejen-
tes vinci ab Romano milite
assueti, fusi fugatique sunt.
Tarquiniensis, novus hostis,
non stetit solum, sed etiam
ab sua parte Romanum pe-
pulit. Ita, quum pugna- 7.
tum esset, tantus terror Tar-
quinium atque Etruscos in-
cessit, ut, omissa irrita re,
nocte ambo exercitus, Ve-
jens Tarquiniensisque suas
quisque abirent domos. Ad-
jiciunt miracula huic pu-
gnæ, silentio proximæ no-
ctis ex silva Arsia ingentem
editam vocem: Silvani vo-
cem eam creditam: hæc di-
cta, *Uno plus Etruscorum ce-
cidisse in acie, vincere bello
Romanum*. Ita certe inde
abiere Romani, ut victores,
Etrusci pro victis. nam post-
quam illuxit, nec quisquam
hostium in conspectu erat,
P. Valerius COS. spolia le-
git, triumphansque inde
Romam rediit. collegæ fu-
nus, quanto tum potuit
apparatu, fecit: sed multo
majus morti decus publica
fuit mœstitia, & ante o-
mnia insignis, quia matro-
næ annum, ut parentem,
eum luxerunt, quod tam
acer ultor violatæ pudicitiæ
fuisset.

CA-

CAPUT IV.

P. Valerius Cos., fascibus populo submissis, suspicionem affectati regni diluit: eminentes ædes suas in planum defert: latis popularibus legibus, sibi Poplicolæ cognomen facit. Jovis templum in Capitolio dedicat M. Horatius Collega: hujus in ipsa dedicatione constantiæ specimen.

Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa Velia: ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo, creditaque cum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summissis fascibus in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit, summissa sibi esse imperii insignia; confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse. Ibi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, *quod, liberata patria, in summo honore, pro Republica dimicans, matura gloria, necdum se vertente in invidiam, mortem occubuisset: se superstitem gloriæ suæ, ad crimen atque invidiam superesse; ex liberatore patriæ ad Aquilios Vitelliosque recidisse.* Nunquamne ergo, inquit, *ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? ego me illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam; ut vos supra suspectum me civem habitetis. in Velia ædificent, quibus melius, quam P. Valerio, creditur libertas.* Delata confestim materia omnis infra Veliam, &, ubi nunc vicus publicus est, domus in infimo clivo ædificata. Latæ deinde leges non 8. solum quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent: inde cognomen factum Poplicolæ est: ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset. Gratæ in vulgus leges fuere. quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. creatus Sp. Lucretius COS. qui

qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munia obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem. Bruto statim Horatium suggerunt: credo quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque COSS. sortiti, uter dedicaret: Horatio sorte evenit: Poplicola ad Vejentium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari: id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti fœdum inter precationem Deum nuncium incutiunt; mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. nihil aliud ad eum nuncium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit; & dedicat templum.

CAPUT V.

Rex Etruscorum Porsena Tarquinios reducens, ingentibus copiis ab Urbem accedit: jam undique urgens repellitur virtute Horatii Coclitis, qui in primo aditu pontis Sublicii, dum rescinditur, hostis impetum unus sustinet, rescisso, in Tiberim desiliens, tranat ad suos.

HÆc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius 9.
COSS. facti. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. Ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur: nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis, nihil excelsum, nihil, quod supra cætera emineat, in civitatibus fore: adesse finem regnis, rei inter deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit: adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen. nec hostes modo timebant,

sed

sed suosmet ipsi cives; ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ in primis habita cura; & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat in publicum, omni sumtu ademto concessum privatis; portoriis quoque & tributo plebe liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quam infimi horrerent; nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

10. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis, alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. pons Sublicius iter pene hostibus dedit; ni unus vir fuisset, Horatius Cocles (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deum & hominum fidem, testabatur, *nequicquam deserto præsidio eos fugere. si transitum pontem a tergo reliquissent; jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore: itaque monere, præcipere, ut pontem ferro, igni, & quacumque vi possent, interrumpant: se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis; insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundem prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, SP. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, &, quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde minaciter truces oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes: *servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquandiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circumspectant. pudor deinde

inde commovit aciem; & clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu detrudere conabantur virum, quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma, & hunc militem propitio flumine accipias*. Inde sic armatus in Tiberim desiluit; multisque superincidentibus telis, incolumis ad suos tranavit: rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit. statua in Comitio posita: agri quantum uno die circumaravit, datum. privata quoque inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

CAPUT VI.

Porsena ab oppugnatione repulsus, obsidionem parat. Agrum Romanum incursionibus infestat: prædatores improviso adortus Valerius Cos. cædit.

1. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit, navibus undique accitis, & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret; & ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajicerent: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cætera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis, quam consilio concessum. namque Valerius consul intentus in occasionem multos simul & effusos improviso adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. itaque ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quod in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum considere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat: deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius por-

porta Nævia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit, hique primi apparuere hosti. Herminius ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis; versisque in Valerium Etruscis, terga cædit. dextra lævaque, hinc a porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis, finisque ille tam effuse vagandi Etruscis fuit.

CAPUT VII.

Mutius Scævola, patribus approbantibus, profectus in Porsenæ castra, purpuratum pro rege per errorem obtruncat: comprehensus, & ad regem pertractus ardentibus focis injicit manum. periculo territus Rex, & quod idem audit sibi ab aliis trecentis imminere, ultro de pace agit.

12. OBsidio erat nihilo minus, & frumenti cum summa caritate inopia: sedendoque expugnaturum se urbem, spem Porsena habebat: quum C. Mutius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, cum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse: liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne si consulum injussu, & ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit. *Transire Tiberim*, inquit, *patres*, *& intrare*, *si possim*, *castra hostium volo*, *non prædo*, *nec populationum invicem ultor*. *majus*, *si dii juvant*, *in animo est facinus*. Approbant patres. abdito intra vestem ferro, proficiscitur. ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. ibi cum stipendium forte militibus daretur; & scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret; eumque milites vulgo adirent; timens sciscitari, uter Porsena esset, ne, ignorando regem, semet ipse aperiret quis esset; quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent ante tribunal regis; destitutus tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens, *Romanus sum*, inquit, *civis*. *C. Mutium vocant*. *hostis hostem occidere volui*, *nec ad mortem minus animi est*, *quam ad*

ad cædem fuit. & facere & pati fortia, Romanum est. nec unus in te ego hos animos gessi. longus post me ordo est idem petentium decus. proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. nullam aciem, nullum prælium timueris. uni tibi, & cum singulis res erit. Quum rex simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi,* inquit, *ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui magnam gloriam petunt.* dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo, prope attonitus miraculo rex, cum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, *Tu vero abi,* inquit, *in te magis, quam in me hostilia ausus. juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mutius quasi remunerans meritum, *Quandoquidem,* inquit, *est apud te virtuti honos; ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti: trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur. mea prima sors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.*

Mutium dimissum, cui postea Scævolæ, a clade dextræ manus, cognomen inditum, 13
legati a Porsena Romam secuti sunt. adeo moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se, præter errorem insidiatoris, texisset: & subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent; ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverant Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. de agro Vejentibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent.

CAPUT VIII.

Clœlia una ex obsidibus Porsenæ data, castris egressa, Tiberi transnatato, ad suos redit. Ab rege repetita, redditur: cujus virtutem ille admiratus, cum alia parte obsidum liberam esse jubet.

His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mutio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere: quæ postea sunt Mutia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ.

Clœ-

Clœlia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginem inter tela hostium Tiberim tranavit, sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam, alias haud magnifacere. deinde in admirationem versus, *supra Coclites, Mutiosque dicere id facinus esse: & præ se ferre, quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum, sic deditam, intactam inviolatamque ad suos remissurum.* Utrinque constitit fides, & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam virtus fuit, laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa quos vellet, legeret. productis omnibus, elegisse impubes dicitur: quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri donavere. in summa Sacra via fuit posita virgo insidens
14. equo. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cætera sollemnia manet, bona Porsenæ regis vendendi. cujus originem moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut a mitiore crevisse principio, quam hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. proximum vero est ex iis, quæ traduntur, Porsenam discedentem ab Janiculo castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse: inopi tum urbe ab longinqua obsidione; ea deinde, ne populo immisso, diriperentur hostiliter, venisse bona: quæ Porsenæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestate quidem populi Romani esset.

CAPUT IX.

Porsena per Aruntem filium Ariciam oppugnat: idem, frustra missis Romam legatis de reducendis in regnum Tarquiniis, hujus rei mentionem in perpetuum omittit. Triumphatur de Sabinis; inter quos, dum bellum reparant, orta seditione, Appius Claudius inde Romam transfugit.

OMisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res nec opi-

nata

nata perculerat. accersita deinde auxilia & a Latinis populis, & a Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paullulum; effuseque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes, & fortuna & specie supplicum, delati sunt. ibi benigne excepti, divisique, in hospitia. Curatis vulneribus alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum: multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde Tuscum vicum appellarunt. P. Lucretius inde & P. Valerius Poplicola tertium consules fa-
15. cti. Eo anno postremum le-
U. gati a Porsena de reducendo
C. in regnum Tarquinio vene-
247. runt: quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex patribus: *non quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges: ideo potius delectos patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi sollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem pop. Rom. esset, & Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Roman. sed in libertate esse: ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere: eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit: proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare.* Rex verecundia victus, *Quandoque id certum atque obstinatum est,* inquit, *neque ego obtundam, sæpius eadem nequicquam agendo; nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor: alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exilio quærant locum; ne quid meam vobiscum pacem distineat.*
Dicta facta U.
amiciora adjecit: obsidum C.
quod reliquum erat, reddi- 248.
dit: agrum Vejentem, fœ- 249.
dere ad Janiculum icto ademtum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exulatum ad generum Maximilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena
fuit. Consules deinde M. 16.
Valerius, P. Postumius. Eo
anno bene pugnatum cum U.
Sabinis: consules triumpha- C.
runt. majore inde mole Sa- 250.
bini bellum parabant adversus eos, & ne quid simul ab Tusculo, unde etsi non apertum, suspectum tamen bel-

bellum erat, repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Actius Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, quum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius inter patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, deinde prælio affixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt.

CAPUT X.

P. Valerius moritur: eum ut Brutum matronæ lugent. Bello superantur Aurunci; a quibus deinde Romanis illata clade, urbs eorum Pometia ad deditionem compulsa diruitur. Propter acceptam a Sabinis injuriam, & instantium bellorum metum, Dictator Romæ primum creatur. Legati de pace ab Sabinis veniunt.

U.
C.
251. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio COSS. moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset. de publico est elatus. luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quam in prælio, cædibus temperatum est. & cæsi aliquanto plures erant, quam capti; & captos passim trucidaverunt. ne ab U.
obsidibus quidem, qui CCC. C.
accepti numero erant, ira 252.
belli abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum. Secuti 17.
consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus oppugnaverunt. in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua, aut occasione coorti. cum plures igni, quam ferro armati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed verum nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. Inter multos saucios consul,

spe

spe incerta vitæ, relictus, interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis, supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis Pometiæ arma illata: & cum, vineis refectis, aliaque mole belli, jam in eo res esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. cæterum nihilo minus fœde dedita urbe, quam si capta foret. Aurunci passim principes securi percussi; sub corona venierunt
U. coloni alii: oppidum diru-
C. tum; ager veniit. Consules
253. magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

Insequens annus Postumum
18. Cominium, & T. Lartium COSS. habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit: parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum expectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec, quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent (id quoque enim traditur) parum creditum sit; nec, quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Largium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. consulares legere. ita lex jubebat, de dictatore creando lata. eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius, quam M. Valerium, Marci filium, Volusi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum. qui si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis, & consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit; ut intensiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator, eo magis, quod propter se creatum crediderant, metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt, quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum, ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent. actum tamen est de pace, impetrataque foret, si, quod impensæ factum in

in bellum erat, præstare Sabini, [id enim postulatum erat] in animum induxissent. bellum indictum. datæ induciæ quietum annum tenuere.

CAPUT XI.

Ad lacum Regillum cum Latinis, & Tarquiniis pugnatur. Moriuntur M. Valerius Poplicolæ frater, & T. Herminius legatus. Fusis hostibus, Dictator Postumius triumphans in urbem redit. Aedes Saturni dedicatur.

19. Consules Servius Sulpitius, Manius Tullius:
U. nihil dignum memoria actū.
C. T. Æbutius deinde, & C.
254. Vetusius. His consulibus
Fidenæ obsessæ, Crustome-
U. ria capta, Præneste ab Lati-
C. nis ad Romanos descivit.
255. nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt: & quia, Tarquinios esse in exercitu Latinorum, auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. ergo etiam prælium aliquanto, quam cætera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed suismetipsis corporibus dimicantes miscuere certamina: nec quisquam procerum ferme hac, aut illa ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium prima in acie suos adhortantem instruentemque Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit, ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat. nec fefellit veniens Tusculanum ducem: contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. hunc quidem in secundam aciem Latini recepere: Æbutius cum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prælium ciet: & quia suos perculsos videbat, accersit cohortem exulum Romanorum, cui L. Tar- 20[illegible]
quinii filius præerat. ea quo majore pugnabat ira ob erepta bona, patriamque adeptam, pugnam parumper restituit. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius Poplicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium ostentantem se in prima exulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent; subdit

calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium temere invectum in exulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius postquam cecidisse talem virum, exules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delecta manu præsidii caussa circa se habebat, dat signum ut quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniit. integris corporibus animisque fessos adorti exules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. imperator Latinus ubi cohortem exulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quam paullo ante magister equitum, cum hostium duce prælium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipse, inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem expiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut fesso jam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant. dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres, æquato genere pugnæ, secum partem periculi sustinentes vidit. tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. equitibus admoti equi, ut persequi hostem possent. secuta & pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ, nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur; ac pronuntiasse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrasset, tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant U.
hostem, Romani castra ca- C.
perent. Hoc modo ad la- 256.
cum Regillum pugnatum est. Dictator, & magister equitum triumphantes in urbem rediere. Triennio
deinde nec certa pax, nec 21.
bellum fuit: Consules Qu. Cloelius, & T. Lartius. Inde
A. Sempronius, & M. Mi- U.
nutius. his consulibus ædes C.
Saturno dedicata. Saturna- 257.
lia institutus festus dies.
A. deinde Postumius & T. U.
Virginius COSS. facti. Hoc C.
demum anno ad Regillum 258.

lacum pugnatum apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse, dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules secundum quosdam, nec, quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo, sed etiam auctorum digerere possis.

CAPUT XII.

Nuntius de morte Tarquinii Urbem erigit: Tribus una & XX. describuntur. Latini, Volscorum legatis, a quibus ad arma sollicitabantur, comprehensis, ac Romam missis, gratiam cum Romanis ineunt.

AP. Claudius deinde, & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis.
U. C. 259. Mortuus est Cumis; quo se, post fractas opes Latinorum, ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti patres, erecta plebs. sed patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia. plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuria a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una & XX. factæ. Ædes Mercurii dedicata est ibibus Majis. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii pœnam non metuentes nec opinata res perculit armorum immemores obsides dant CCC. principum a Cora atque Pometia liberos, ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis, levatis metu, suum redit ingenium. rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumtis. legatos quoque ad solicitandum Latium passim dimittunt. sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos, ira odioque ejus, quicunque arma suaderet. ne ab legatis quidem violandis abstinuit. comprehensos Volscos Romam duxere. ibi traditi consulibus, indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad Senatum, adeo fuit gratum patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent, & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto; pacis auctores in ingenti gloria esse. coronam auream Jovi donum

in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant. gratias agunt liberaliter habiti, cultique in calamitate sua: inde hospitia jungunt. Nunquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

CAPUT XIII.

Propter æris alieni magnitudinem gravis inter plebem, & Patres seditio oritur. Ingruente Volscorum bello, cum nollet plebs arma capere, per Servilium Cos. lenita, nomina profitetur.

23. SEd & bellum Volscum imminebat; & civitas secum ipsa discors, intestino inter patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebant, se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi a civibus captos & oppressos esse: tutioremque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse. invidiamque eam sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium majorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie peremptı. ad hoc, promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse ajebant; aliaque militiæ decora, vulgo miserantes eum, jactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? cum circumfusa turba esset prope in concionis modum: *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquissimo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse. id cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis, postremo velut tabem pervenisse ad corpus. ductum se ab creditore non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse.* inde ostentare tergum, fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. nexi vincti, solutique, se undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem. nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret,

ni propere consules P. Servilius, & Ap. Claudius ad comprimendam seditionem intervenissent. At in eos multitudo versa, ostentare vincula sua, deformitatemque aliam. hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque, alius alibi, militiam. postulare minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi futuri arbitri, moderatoresque publici consilii, circumsistere. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: cæteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare: & Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei caussa abesse, & consules ipsos tergiversari; nec dubie ludibrio esse miserias suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coerceret iras hominum, quum incerti morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt. frequentique tandem curia, non modo inter patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius esse. Inter hæc major alius terror. Latini equites 24. cum tumultuoso advolant nuntio; Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire. quæ audita [adeo duas ex una civitate discordia fecerat] longe aliter patres ac plebem affecere. exultare gaudio plebes; ultores superbiæ patrum adesse dicere deos: alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quam solos perituros: patres militarent; patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At vero curia mœsta ac trepida ancipiti metu, & ab cive, & ab hoste. Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curæ esse patribus ostendit, ut consulatur plebi. cæterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse, neque patribus satis decorum, per metum potius, quam post-

postmodum voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret: ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet, liberos, nepotesve ejus moraretur*. Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina: & undique ex tota urbe proripientium se ex privato, cum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volsco bello virtus, atque opera enituit.

CAPUT XIV.

Victoria de Volscis primum, deinde de Sabinis, postremo de Auruncis: certantibus consulibus de æde Mercurii dedicanda, M. Letorio, Primipili centurioni, dedicationem populus mandat. Nova ex odio consulum plebis discordia.

25. Consul copias contra hostem educit, parvo dirimente intervallo castra ponit. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato, concursum est ad arma. ita frustra id inceptum Volscis fuit: reliquum noctis utrinque quieti datum. postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quanquam cuncti undique, & nexi ante omnes ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum caussa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. primo statim incursu pulsi hostes. fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa, eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta, direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paullum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam, Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatus consulto da- 26.
ta pax, ager ademtus. Confestim & Sabini Romanos territavere. tumultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbem nuntiatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse: ibi pas-

ſim diripi atque incendi villas. Miſſus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Poſtumius, qui dictator bello Latino fuerat. ſecutus conſul Servilius cum deleta peditum manu. pleroſque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini reſtitit Sabina legio. feſſi tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod ſatis eſſet virium habuere. Nocte una audito, perfectoque bello Sabino, poſtero die in magna jam ſpe undique parte pacis legati Aurunci ſenatum adeunt, ni decedatur Volſco agro, bellum indicentes. cum legatis ſimul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama haud procul jam ab Aricia viſi tanto tumultu concivit Romanos, ut nec conſuli ordine patres, nec pacatum reſponſum arma inferentibus, arma ipſi capientes dare poſſent. Ariciam infeſto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis ſigna collata. prælioque uno de-
27. bellatum eſt. Fuſis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promiſſa conſulis, fidemque ſenatus expectabat: quum Appius, & inſita ſuperbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quam aſperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, concurſus ad Servilium fiebat: illius promiſſa jactabant, illi exprobrabant ſua quiſque belli merita cicatriceſque acceptas: poſtulabant, ut aut referret ad ſenatum, aut ut auxilio eſſet conſul civibus ſuis, imperator militibus. Movebant conſulem hæc; ſed tergiverſari res cogebat. adeo in alteram cauſſam non collega ſolum præceps erat, ſed omnis factio nobilium. ita medium ſe gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud patres gratiam injit. Patres mollem conſulem & ambitioſum rati, plebs fallacem, brevique apparuit, æquaſſe eum Appii odium. Certamen conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. ſenatus a ſe rem ad populum rejecit. utri eorum dedicatio juſſu populi data eſſet, eum præeſſe annonæ, mercatorum collegium inſtituere, ſolemnia pro pontifice juſſit ſuſcipere. populus dedicationem ædis dat M. Letorio Primipili centurioni: quod facile appareret non tam ad honorem ejus, cui curatio altior faſtigio ſuo data eſſet, factum, quam ad conſulum ignominiam. Sævire inde utique conſul alter, patreſque. ſed plebi creverant animi; & longe alia, quam primo inſtituerant,

via

via grassabantur. desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant: neque decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque, quum decrevisset, quisquam obtemperabat. vi agebatur, metusque omnis & periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterat. Super hæc timor incessit Sabini belli, delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & insectante ambitionem collegæ, qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatus consulto haberet: *non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium: se unum & suæ, & patrum majestatis vindicem fore.* Quum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. ille, quum a lictoribus jam traheretur, provocavit. nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret consilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore. adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione, occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt: Servilius neutris, Appius patribus mire gratus.

CAPUT XV.

Gliscente magis plebis ira, oritur atrox rixa cum patribus: variis in senatu agitatis sententiis, tandem ad sedandos tumultus dicitur Dictator.

A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebs, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos pars in Esquiliis, pars in Aventino facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere, ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad patres referunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamoribus undique, & indignatione patrum, si, quod imperio consulari exequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profecto si essent in repub magistratus, nullum futurum fuisse Romæ nisi publicum concilium: nunc in mille curias concionesque, cum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia, dispersam & dissipatam esse rempub. unum Hercule virum (id enim plus esse, quam consulem) qualis Ap. Claudius*

28. U. C. 260.

fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse. Correpti consules, quum quid ergo se facere vellent [nihil enim segnius molliusve, quam patribus placeat, acturos] percontarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. ocio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal * ascendunt, citant nominatim juniores. quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *ultra decipi plebem posse: nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica: libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda; ut pro patria civibusque, non pro dominis pugnent*. Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem. & apparebat atrox cum plebe certamen. prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad sellas consulum propere convolavere minimus quisque natu patrum, abdicare consulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset. Utraque re satis experta, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres Conscripti, adest ingens*

* *Al. escendunt.*

29\. *seditio. postulamus, ut ii qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus*. Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum vero indignum facinus esse clamitantes, qui patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. sed ab lictore, nihil aliud, quam prehendere prohibito, quum conversus in patres impetus esset; consulum * intercursu rixa sedata est, in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ fuerat. Senatus tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque non sententiis magis, quam clamore & strepitu. tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ: P. Virginius rem non vulgabat: *de iis tantum, qui fidem secuti P. Servilii Consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat* T. Lartius, *non id*

* *al. intercessu.*

id tempus esse, ut merita tantummodo exolverentur: totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur: quin si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari. Ap. Claudius & natura immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc patrum laudibus, *non miseriis*, ait, *sed licentia tantum concitum turbarum; & lascivire magis plebem, quam sævire: id adeo malum ex provocatione natum: quippe minas esse consulum, non imperium, ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. pulset tum mihi lictorem, qui sciet jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.* Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Vetusiique exemplo perniciosa: haud salubrem utique Lartii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maxime, & moderatum utroque consilium Virginii habebatur, sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere, officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique & Sabini forte una omnes in armis essent. sed curæ fuit consulibus, & senioribus patrum, ut imperium suo vehemens mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem Volusi filium creant. Plebs etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste, nec superbum timebat. edictum deinde a dictatore propositum confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. sed & homini & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ. ternæ inde datæ consulibus; quatuor dictator usus.

CAPUT XVI.

Cum Aequis, Volscis ac Sabinis res bene geritur. M. Valerius Dictator, frustra locutus in curia de levandis ære alieno oppressis, magistratu abit.

NEc poterat jam bellum differri. Aequi Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium caussa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Aequi campis: locoque magis, quam armis freti, sum-

mis se jugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie excivit. medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis constitere. multitudine aliquantum Volsci superabant: itaque effusi, & contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem; nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit; ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu & clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis; postquam impressionem sensere ex adverso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati, vertunt terga. & ne ad fugam quidem satis virium fuit; quia cursu in prælium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus facile adepti fessos, & castra impetu ceperunt; &, castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. plusque ibi sanguinis promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione, factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerant. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso, mediam turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit. eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum, non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. super solitos honores locus in circo ipsi, posterisque ad spectaculum datus, sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademtus: Velitras coloni ab urbe missi, & colonia deducta. Cum Aequis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule; quia loco iniquo subeundum erat ad hostes. sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent; perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. id male comissum, ignavia hostium in bonum vertit. qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere: ubi satis prædæ, & victoria incruenta

fuit.

fuit. Ita, trufariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec patribus, nec plebi cura decesserat. tanta cum gratia, tum arte preparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid de nexis fieri placeret. quæ quum rejecta relatio esset, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor, optabitis mediusfidius propediem, ut mei similes Romana plebs patronos habeat. quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. discordiæ intestinæ, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respub. pax foris parta est, domi impeditur. privatus potius, quam dictator, seditioni interero.* Ita curia egressus, dictatura se abdicavit. apparuit caussa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. Itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

CAPUT XVII.

Plebs denuo irritata, in Sacrum montem secedit: Menenii Agrippæ facundia, & auctoritate flectitur: impetratis Tribunis, revertitur.

Timor inde patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque 32. fierent. itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset; tamen, quia in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per caussam renovati ab Aequis belli, educi ex urbe legiones jussere. quo facto, maturata est seditio. & primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse. trans Anienem amnem est tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce, vallo fossaque communitis castris, quieti rem nullam, nisi necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere. pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. timere relicta ab suis plebes violentiam patrum: timere patres residem in urbe plebem, incerti manere eam,

eam, an abire mallent: quandiu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere: eam per æqua, per iniqua reconciliandam civitati esse. Sic placuit igitur, oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, &, quod inde oriundus erat, plebi carum, is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur. *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentirent, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore, ac ministerio ventri omnia quæri, ventrem in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent; nec os acciperet datum, nec dentes conficerent: hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra, totumque corpus ad extremam tabem venisse: inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse; nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas, maturum confecto cibo sanguinem.* Comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in patres, flexisse mentes hominum. Agi deinde de concordia 35. cœptum: concessumque in conditiones: ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset: neve cui patrum capere eum magistratum liceret. ita tribuni plebeii creati duo, C. Licinius, & L. Albinus. Hi tres collegas sibi creaverunt. In his Sicinium fuisse seditionis auctorem. de duobus qui fuerint, minus convenit. Sunt qui duos tantum in sacro monte creatos tribunos esse dicanr, ibique sacratam legem latam.

CAPUT XVIII.

Fœdus cum Latinis. Fusis Volscis, eorum oppidum, Corioli, C. Marcii virtute capitur. Agrippa Menenius mortuus publico sumtu effertur.

PEr secessionem plebis Sp. Cassius, & Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum consul alter Romæ mansit: alter ad Volscum bellum missus. Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. inde Poluscam, item Volscorum, capit. tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens & consilio

U.C. 261.

silio

filio & manu promtus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Cum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio invasissent; eodemque tempore ex oppido erupissent hostes; forte in statione Marcius fuit. is cum delecta militum manu non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proximo urbis facta, ignem temere arreptum imminentibus muro ædificiis injecit. clamor inde oppidanorum, mistus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos; utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci, Antiates, Corioli oppidum captum, tantumque sua laude obstitit famæ Consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis columna ænea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum; Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem, sumtus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

CAPUT XIX.

Caritas annonæ Urbem opprimit. Hinc nactus occasionem Coriolanus tribunitiam potestatem criminandi, damnatus abit exulatum in Volscos, a quibus propter vetus in Romanos odium benigne excipitur.

CONsules deinde T. Geganius. P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta omnia bello essent, & domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit, caritas primum annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris, fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Sicilia quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coemtum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentæ sunt. in Volscis, Pomptinoque ne emi quidem potuit. periculum quoque ab impetu hominum ipsis fru-

frumentatoribus fuit. Ex Etruscis frumentum Tiberi venit. eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos jam moventes arma pestilentia ingens invasisset. ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani; & Norbæ in montes novam colo-
U. C. niam, quæ arx in Pomptino
263. esset, miserunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi patribus essent. In primis Marcius Coriolanus hostis tribunitiæ potestatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus pristinum reddant patribus. cur ego plebejos magistratus, cur Sicinium potentem video sub jugum missus, tanquam a latronibus redemtus? ego ne has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem, aliosque colles: rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere: fruantur, utantur annona, quam furore suo fecere. audeo dicere, hoc modo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu est, faciendum ne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribunitiam potestatem, & omnia invitis jura imposita patres demerent sibi. Et senatui nimis atrox visa sententia est, & ira plebem prope armavit. *Fame jam se sicut hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi Cn. Martio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat: eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ubi ira est suppressa, se judicem quisque, se dominum vitæ, necisque inimici factum videbat. Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunitias. auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; plebisque, non patrum, tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius pœna defungendum esset patribus. restiterunt tamen adversa invidia, usique sunt qua suis quisque, qua totius ordinis viribus, ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus; conciliisque, disjicere

re rem possent: universi deinde processere [quidquid erat patrum, reos diceres] precibus plebem exposcentes; unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent. ipse quum die dicta non adesset, Perseveratum in ira est. damnatus absens, in Volscos exulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere: benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. haud facile credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent: multis sæpe bellis, pestilentia, postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio; ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

CAPUT XX.

Ab Attio Tullo, Volsci nominis principe, quæsita per celebres ludos occasione recentis iræ in Romanos, declaratus in Volscorum dux Coriolanus fert arma contra patriam.

Ludi forte ex instauratione magni Romæ parabantur. instaurandis hæc caussa fuerat ludis. Mane servum quidam pater familiæ, nondum commisso spectaculo, sub furca cæsum medio egerat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. haud ita multo post T. Latinio de plebe homini somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *sibi ludis præsultatorem displicuisse: nisi magnifico instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore: iret, ea consulibus nuntiaret.* Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum timorem * injecit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cujus repentinæ cladis ne caussa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species, visa est rogitare, *satin' magnam spreti numinis haberet mercedem: majorem instare, ni eat propere, ac nuntiet consulibus.* Jam præsentior res erat; cunctantem tamen, ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subi-

36.

* al. ejicit.

subita. tum enimvero deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, & observatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes repræsentatas casibus suis exposuisset, consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica defertur: inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa cum patribus, ingenti omnium admiratione, enarrasset, ecce aliud miraculum. qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum, functum officio, pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est. Ludi

37. quam amplissimi ut fierent, senatus decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse quæ secreto agere de repub. velit. arbitris semotis, *Invitus*, inquit, *quod sequius sit, de meis civibus loquor. non tamen admissum quicquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. multis id cladibus sensimus, quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia incolumes simus. magna hic nunc Volscorum multitudo est; ludi sunt, spectaculo intenta civitas erit. memini, quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. hæc nostra, vestraque caussa prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti, dictive contagione præsens violer.* Hæc locutus abiit. Consules quum ad patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis [ut fit] quam res ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto ut urbe excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit: proficiscentibus deinde indignatio oborta, se, ut consceleratos contaminatosque ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum deorumque abactos esse.

Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, 38.
ut quisque veniret, primores eorum excipiens, querendo, indignandoque, & eos ipsos sedulo audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. ibi in concionis modum orationem exorsus: *Veteres populi Rom. injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia*, inquit, *oblivìscamini*

alia

alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere? an non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cœtu concilioque abigi. quid deinde illud non succurrit? vivere nos, quod maturavimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est. & hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est magno eorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt. Instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

39. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus, & Cn. Marcius exul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. quæ spes nequaquam fefellit, ut facile apparere.. ducibus validiorem, quam exercitu rem Romanam esse. Circejos profectus, primum colonos, inde Romanos expulit: liberamque eam Urbem Volscis tradidit: inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit; inde Lanuvium recepit. tunc deinceps Corbionem, Viteliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. postremum ad urbem a Pedo ducit, & ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum, custodibus inter populatores missis, qui patritiorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis; sive ut discordia inde inter patres plebemque oriretur. quæ profecto orta esset; adeo tribuni jam ferocem per se plebem, criminando, in primores civitatis instigabant: sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos, infensosque inter se jungebat animos. Id modo, sicut alias, non conveniebat; quod senatus, consulesque nusquam alibi spem, quam in armis ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat.

CA-

CAPUT XXI.

Coriolanus, repudiatis prius oratoribus, atque etiam Sacerdotibus, pacem precantibus, matris Veturiæ, ac uxoris Volumniæ lacrymis tandem motus, retro castra vertit.

SP. Nautius jam, & Sex. Furius Consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca didistribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad Cn. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem patres, postquam apparuit labare plebis animos. missique de pace ad Narcium oratores atrox responsum retulerunt. *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace, si præda belli per otium frui velint: memorem se & civium injuriæ, & hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat exilio sibi irritatos, non fractos animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. sacerdotes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium, traditum est: nihiloque magis, quam legatos flexisse animum. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. pervicere certe, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent: &, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrymisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen: * primo, ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset, multo obstinatior adversus lacrymas muliebres erat. dein familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter cæteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem: *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi, conjuxque, & liberi adsunt.* Coriolanus prope ut amens, consternatus ab sede sua quum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus versa. *Sine, priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filium venerim: captiva, materne in castris tuis sim. in hoc me longa vita, & infelix senecta traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac pena-*

* al. in primo

penates mei ſunt? mater, conjux liberiq;ue? Ergo ego niſi peperiſſem, Roma non oppugnaretur? niſi filium haberem, libera in libera patria mortua eſſem? Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miſerius poſſum: nec ut ſim miſerrima, diu futura ſum. De his videris: quos ſi pergis, aut immatura mors, aut longa ſervitus manet. Uxor deinde ac liberi amplexi. Fletuſque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio ſui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde ſuos, dimittit: ipſe retro ab urbe caſtra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppreſſum periſſe tradunt; alii alio lheto. apud Fabium longe antiquiſſimum auctorem, uſque ad ſenectutem vixiſſe eundem invenio. Refert certe hanc ſæpe eum exacta ætate uſurpaſſe vocem, *Multo miſerius ſeni exilium eſſe*. Non inviderunt laudes ſuas mulieribus viri Romani. adeo ſine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod eſſet, templum Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque eſt. Rediere deinde Volſci, adjunctis Aequis, in agrum Romanum. ſed Aequi Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volſci Aequi-ne imperatorem conjuncto exercitui darent, ſeditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna U.
populi Romani duos ho- C.
ſtium exercitus, haud mi- 265.
nus pernicioſo quam pertinaci certamine confecit.

CAPUT XXII.

Pugnatur cum Volſcis, ac Hernicis. Lex agraria primum promulgatur per ambitionem Caſſii conſulis, qui demum propter ſuſpicionem regni damnatus, necatur.

Conſules T. Sicinius, & C. Aquilius Sicinio U.
Volſci, Aquilio Hernici C.
[nam ii quoque in armis 266.
erant] provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volſcis æquo Marte diſceſſum eſt. Sp. Caſſius, deinde & Proculus Virginius conſules facti. cum Hernicis fœdus ictum, agri partes duæ ademtæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi diviſurus conſul Caſſius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum poſſideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipſos poſſeſſores, periculo rerum ſuarum terrebat. ſed & publica Patribus ſollicitudo inerat; largitione conſulem periculoſas libertati opes ſtruere. Tum primum lex agraria promulgata eſt, nunquam deinde uſque ad hanc memoriam ſine maximis motibus rerum agitata. Conſul alter largitioni reſiſtebat, auctoribus patribus, nec omni plebe adverſante: quæ primo cœperat faſtidire, munus vulgatum a ci-

vibus

vibus iſſe in ſocios . ſæpe deinde & Virginium conſulem in concionibus velut vaticinantem audiebat : *peſtilens collegæ munus eſſe : agros illos ſervitutem iis, qui acceperint, laturos : regno viam fieri . quid ita enim aſſumi ſocios, & nomen Latinum ? quid attinuiſſe, Hernicis, paullo ante hoſtibus, capti agri tertiam partem reddi ? niſi ut hæ gentes pro Coriolano duce Caſſium habeant ?* Popularis jam eſſe diſſuaſor, & interceſſor legis agrariæ cœperat . uterque deinde conſul certatim plebi indulgere . Virginius dicere, paſſurum ſe aſſignari agros : dum ne cui, niſi civi Romano, aſſignentur . Caſſius, quia in agraria largitione ambitioſus in ſocios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere ſibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo . Id vero haud ſecus, quam præſentem mercedem regni, aſpernata plebs : adeo propter ſuſpicionem inſitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum reſpuebantur. quem, ubi primum magiſtratu abiit, damnatum necatumque conſtat . Sunt, qui patrem auctorem ejus ſupplicii ferant . eum, cognita domi cauſſa, verberaſſe, ac necaſſe : peculiumque filii Cereri conſecraviſſe : ſignum inde factum eſſe, & inſcriptum, ex Caſſia familia datum . Invenio apud quoſdam, idque propius fidem eſt, a quæſtoribus Cæſone Fabio, & L. Valerio diem dictam perduellionis ; damnatumque populi judicio ; dirutas publice æ- U.
des, ea eſt area ante Tellu- C.
ris ædem . Cæterum, ſive 267
illud domeſticum, ſive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio conſulibus.

CAPUT XXIII.

Victis Volſcis, & Aequis, fraudatiſque præda militibus, rurſus agraria lex experitur . Caſtoris ædes dedicatur . Prodigia ex non rite factis ſacris . Oppia Veſtalis ob inceſtum damnatur.

Haud diuturna ira popu- 42.
li in Caſſium fuit. dulcedo agrariæ legis ipſa per ſe, demto auctore, ſubibat animos : accenſaque ea cupiditas eſt malignitate patrum ; qui, devictis eo anno Volſcis, Æquiſque, militem præda fraudavere. quicquid captum ex hoſtibus eſt, vendidit Fabius conſul, ac redegit in publicum . Inviſum erat Fabium nomen plebi propter noviſſi- U.
mum conſulem : tenuere C.
tamen patres, ut cum L. 268.
Aemilio Cæſo Fabius conſul crearetur . eo infeſtior facta plebs, ſeditio domeſtica bellum externum excivit : bello deinde civiles diſcordiæ intermiſſæ . uno animo patres ac plebs rebellantes Volſcos & Aequos, duce

Aemi-

Aemilio, prospera pugna vicere. plus tamen hostium fuga, quam prælium absumsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes, eodem anno, Idibus Quintilibus dedicata est. vota erat Latino bello Postumio dictatore. filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. Solicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones, temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi patribus duces ad resistendum consules fuere. ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium, Cæsonis fratrem, & magis invisum
U. alterum plebi, accusatione
C. Sp. Cassii, L. Valerium
169. consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis plebis est. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens, post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus, habitum. itaque ut bene locatus mansit in ea familia aliquandiu honos. Bellum inde Vejens initum, & Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant vires, abutebantur iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe, agrisque ostentantia minas. motique ira numinis caussam nullam aliam vates canebant, publice privatimque nunc extis, nunc per aves consulti, quam haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit. Q. Fabius inde, & C. Julius con- 43.
sules facti.

CAPUT XXIV.

Aequis, & Vejentibus contra arma ferentibus, primum plebs militiam detrectat, deinde habito delectu propter Fabii consulis odium, in ipsa pugna signa injussu referunt milites.

EO anno non segnior dis- 43.
cordia domi, & bellum U.
foris atrocius fuit. Ab Æquis C.
arma sumta. Vejentes 270.
agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, Cæso Fabius, & Sp.
Furius consules fiunt. * Ar- * al.
tonam, Latinam urbem, Or-
Æqui oppugnabant. Vejen- to-
tes, pleni jam populatio- nam
num, Romam ipsam se
oppugnaturos, minitaban- U.
tur. qui terrores, quum C.
compescere deberent, au- 271.
xere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detractandi militiam. sed Sp. Icilius, tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam ne-

cessi-

ceſſitatem legis agrariæ patribus injungendæ, ſuſceperat rem militarem impediendam. cæterum tota invidia tribunitiæ poteſtatis verſa in auctorem eſt: nec in eum conſules acrius, quam ipſius ejus collegæ, coorti ſunt: auxilioque eorum delectum conſules habent. Ad duo ſimul bella exercitus ſcribitur: ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur. & in Vejentibus quidem nihil dignum memoria geſtum eſt. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hoſtibus fuit. unus ille vir ipſe conſul rempublicam ſuſtinuit; quam exercitus odio conſulis, quantum in ſe fuit, prodebat. nam quum conſul præter cæteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita inſtruxiſſet aciem, ut, ſolo equitatu emiſſo, exercitum hoſtium funderet: inſequi fuſos pedes noluit. nec illos, etſi non adhortatio inviſi ducis, ſuum ſaltem flagitium, & publicum in præſentia dedecus, poſtmodo periculum, ſi animus hoſti rediſſet, cogere potuit gradum accelerare; aut, ſi aliud nihil, inſtare inſtructos. injuſſu ſigna referunt: mœſtique (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in caſtra. Nec huic tam peſtilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæſita ſunt: adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hoſtem ſuperent. Conſul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in ſe militum odio. Obtinuere tamen patres, ut in Fabia gente conſulatus maneret.

CAPUT XXV.

Patres, conciliando ſibi Tribunos plebis, quærunt opes contra legem agrariam. Delectus habentur in Vejentes, qui, dum ſuperbe provocant Romanos, iis ardorem pugnandi injiciunt.

M. Fabium conſulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit: is eandem viam, velut proceſſiſſet Sp. Icilio, ingreſſus, delectum paulliſper impediit. Perturbatis iterum patribus, App. Claudius *victam tribunitiam poteſtatem dicere priore anno, in præſentia re ipſa, exemplo in perpetuum: quando inventum ſit, ſuis ipſam viribus diſſolvi: neque enim unquam defuturum, qui ex collega victoriam ſibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæſitam. & plures, ſi pluribus opus ſit, tribunos ad auxilium conſulum paratos fore, & unum vel adverſus omnes ſatis eſſe. darent modo & conſules, & primores patrum operam, ut, ſi minus omnes, aliquos tamen ex tribunis*

U. C. 272. 44.

bunis Reip. ac senatui concilia-rent. Præceptis Appii moniti patres & universi comiter ac benigne tribunos appellare: & consulares, ut cuique eorum privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribunitiæ potestatis vires salubres vellent reipub. esse. quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio, delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti: quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *æternas opes esse Romanas, nisi inter semetipsos seditionibus sæviant id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. diu sustentatum id malum, partim patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse: duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. primum in delectibus sævire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus. qualicumque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse. jam non parendi magistratibus morem, in castra quoque Romanum militem sequi. proximo bello, in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus, traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta; imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. profecto si instetur, suo milite vinci Romam posse. nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cetera sua sponte fata, & deos gesturos.* Hæc spes Etruscos armaverant, multis invicem casibus victos, victoresque.
COSS. quoque Romani nihil 45
præterea aliud, quam suas vires, sua arma horrebant: memoriaque pessimi proximo bello exempli terrebantur, nec rem committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi, diem, tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Veiens hostis, Etruscique eo magis præpropere agere: lacessere ad pugnam, primo obequitando castris provocandoque; postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando; *simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inventum: & consules magis non confidere, quam non credere suis militibus; novum seditionis genus, silentium, otiumque inter armatos.* Ad hæc in novitatem generis, originisque qua falsa, qua vera jacere. Hæc quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati. at imperitæ multitu-

dini nunc indignatio, nunc pudor pectora versare; & ab intestinis avertere malis. nolle inultos hostes, nolle successum, non patribus, non consulibus. externa, & domestica odia certare in animis. tandem superant externa, adeo superbe insolenterque hostis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant: sed retro revocanda, & addenda cupiditas erat, ut, adversando remorandoque, incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse; castris se tenerent. edicunt inde, ut abstineant pugna. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accendunt insuper hostes ferocius multo, ut, statuisse non pugnare consules, cognitum est. quippe impune se insultaturos. non credi militi arma. rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano Imperio. His freti concursant portis, ingerunt probra, egre abstinent, quin castra oppugnent. Enimvero non ultra contumeliam pati Romanus posse. totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt.

CAPUT XXVI.

Milites Romani emisso jurejurando, se non nisi victores redituros, in hostem procurrunt: in ipso ardore pugnæ cedentes, ducum virtute accenduntur: prælio redintegrato, victoriam referunt, tristem tamen morte Q. Fabii consularis, & Cn. Manlii Consulis.

Matura res erat, tergiversantur tamen, Fabius deinde, ad crescentem tumultum, jam metu seditionis, collega concedente, quum silentium classico fecisset: *Ego istos, Cn. Manli posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi victores se redituros ex hac pugna jurent consulem Romanum miles semel in acie fefellit, deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnæ flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque juratos invocat deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. juratis datur signum, arma capiunt, eunt in pugnam irarum speique pleni. nunc jubent Etruscos proba jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promtum hostem

ſtem offerri . Omnium illo
die , qua plebis , qua pa-
trum eximia virtus fuit .
Fabium nomen , Fabia gens
maxime enituit : multis ci-
vilibus certaminibus infen-
ſos plebis animos illa pugna
ſibi reconciliare ſtatuunt .
inſtruitur acies . Nec Vejens
hoſtis , Etruſcæque legio-
46. nes detrectant . Prope certa
ſpes erat , non magis ſecum
pugnaturos , quam pugna-
verint cum Æquis . majus
quoque aliquod in tam irri-
tatis animis , & occaſione
ancipiti , haud deſperan-
dum eſſe facinus . res aliter
longe evenit . nam non alio
ante bello infeſtior Roma-
nus (adeo hinc contumeliis
hoſtes , hinc conſules mora
exacerbaverant) prælium
iniit . Vix explicandi ordi-
nis ſpatium Etruſcis fuit ,
quum , pilis inter primam
trepidationem abjectis , te-
mere magis , quam emiſſis ,
pugna jam ad manus , jam
ad gladios , ubi Mars eſt a-
trociſſimus , venerat . Inter
primores genus Fabium in-
ſigne ſpectaculo , exemplo-
que civibus erat . ex his
Q. Fabium [tertio hic anno
ante conſul fuerat] princi-
pem in confertos Vejentes
euntem , ferox viribus & ar-
morum arte Tuſcus , incau-
tum inter multas verſan-
tem hoſtium manus , gla-
dio per pectus tranfigit . te-
lo extracto præceps Fabius in
vulnus abiit . Senſit utraque
acies unius viri caſum , ce-
debatque inde Romanus :
quum M. Fabius Conſul
tranſiliit jacentis corpus ; o-
biectaque parma , *Hoc jura-*
ſtis , inquit , *milites ? fugien-*
tes vos in caſtra redituros ? a-
deo ignaviſſimos hoſtes magis
timetis , quam Jovem Mar-
temque , per quos juraſtis ? at
ego injuratus aut victor rever-
tar , aut prope te hic , Q. Fabi,
dimicans cadam . Conſuli
tum Cæſo Fabius prioris
anni conſul , *Verbis ne iſtis*
frater , ut pugnent , te impe-
traturum credis ? dii impetra-
bunt , per quos juravere . &
nos ut decet proceres , ut Fa-
bio nomine eſt dignum , pu-
gnando potius , quam adhor-
tando accendamus militum a-
nimos . Sic in primum infe-
ſtis haſtis provolant duo Fa-
bii , totamque moverunt ſe-
cum aciem . Prælio ex parte 47.
una reſtituto, nihilo ſegnius
in altero cornu Cn. Manlius
conſul pugnam ciebat . ubi
prope ſimilis fortuna eſt ver-
ſata . nam ut altero in cor-
nu Q. Fabium , ſic in hoc
ipſum conſulem Manlium ,
jam velut fuſos agentem ho-
ſtes , & impigre milites ſe-
cuti ſunt ; & , ut ille gravi
vulnere ictus ex acie ceſſit ,
interfectum rati , gradum
retulere : ceſſiſſentque loco ,
ni conſul alter , cum ali-
quot turmis equitum in e-
am partem citato equo ad-
vectus , vivere clamitans
collegam , ſe victorem fuſo
altero cornu adeſſe , rem in-
clinatam ſuſtinuiſſe . Man-
lius quoque ad reſtituen-
dam aciem ſe ipſe coram

offert. duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul & vanior jam erat hostium acies, dum abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis, quam pugnæ memores tererent tempus, triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant missis ad consules nuntiis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte prælium ipsi renovant. & Manlius consul revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam accendit. nam quum incursantes quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. prima excepta a circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit. demum consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viã. ea erumpunt, consternatoque agmine abeuntes, in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi, fusique passim. Victoria * egregie parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum* respondit: *se familia funesta Q. Fabii fratris morte, repub. ex parte orba, consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum*. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisque, ducit. idem idem in utroque laudator, quum concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit patribus. Fabiis plurimi dati: nec tibi alibi majore cura habiti. inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicæ arte.

* al. egregia.

CA-

CAPUT XXVII.

Cæso Fabius Cos. nititur plebem cum patribus reconciliare. Vexantibus inde assidue Vejentibus, Fabiorum familia hoc, privato sumptu gerendum bellum sibi deposcit. Profecti in hostem trecenti Fabii ad Cremeram perveniunt.

U. C. 273. 48. IGitur non patrum magis, quam plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, jam aliqua ex parte incoata concordiæ spe, primo quoque tempore cum patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent patres ipsi suum munus facere; captivum agrum plebi quammaxime æqualiter darent æquum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit, aspernati patres sunt; questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare & evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium. nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. eo cum exercitu Cæso missus in ipsorum Æquorum agrum depopulabundus transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant. eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Vejente hoste clades accepta temeritate alterius consulis, actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Vejentibus fuit. rex proxime * in formam latrocinii venerat. legionibus Romanis cedebant: in urbem ubi abductas senserant legiones, agros incursabant, bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella, aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis transisset, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. sed Vejens hostis assiduus magis, quam gravis, contumeliis sæpius, quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adit: consul pro gente loquitur: *assiduo magis quam magno præsidio, ut scitis, patres conscripti, bellum Vejens eget. vos alia bella curate: Fabios hostes Vejentibus date. auctores sumus tutā ibi majestatem Romani nominis fore. nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumptu gerere in animo est. respub. & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui

* al. formā.

qui in vestibulo curiæ senatusconsultum expectantes steterant domum rediit. jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt. Manat tota
49. urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt: familiam unam subiisse civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum. si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes, deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos; populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postera die arma capiunt: quo jussi erant, conveniunt. Consul paludatus egrediens in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt: acceptus in medium, signa ferri jubet. nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incessit. Sex & CCC. milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus Senatus, ibant, unius familiæ Vejenti populo pestem minitantes. sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnium volventium animo: alia publica solicitudine excitata, favore & admiratione stupens. *ire fortes, ire felices jubent; inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium, arcemque & alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. infelici via e dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio.

CAPUT XXVIII.

Fabii primo contra Vejentes prospere rem gerunt; deinde ex improviso circumventi, omnes ad unum occiduntur.

L. Æmilius inde, & C. U.
Servilius COSS. facti. C.
&, donec nil aliud quam 176
in populationibus res fuit, non ad præsidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Vejentes accito Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant: & Romanæ legiones, ab L. Æmilio COSS. adductæ cominus cum Etruscis dimicant acie. quanquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit. adeo inter primam tre-

trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi ademit locum. ita fusi retro ad saxa Rubra [ibi castra habebant] pacem supplices petunt. cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præsi-
50. dium pœnituit. Rursus quum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen. nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo, collatisque signis certatum: gensque una populi Rom. sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Vejentibus visum. inde consilium ex re natum, insidiis ferocem hostem captandi, gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: & agrestium fuga vasti relicti agri: & subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quam vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco, neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes adeo provexit, ut ad conspecta procul a Cremera, magno campi intervallo, pecora, quanquam rara hostium apparebant arma, decurrerent, & quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, [ut fit] pavore injecto, raperent pecora, subito ex insidiis consurgitur. & adversi, & undique hostes erant. primò clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant coeuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio & ipsi orbem colligere. quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinis, faciebat. tum omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant in unum locum se omnes inclinant. eo nixi corporibus armisque rupere cuneo viam. duxit via in editum leniter collem, inde primo restitere: mox ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, in jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus, Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. CCCVI. periisse satis convenit: u-

num prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Rom. sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

CAPUT XXIX.

Cum Tuscis pugnatur. Vejentes, qua ipsi Fabios ceperant, arte capiuntur, & duabus cladibus obteruntur. Pace foris parta, domi discordia quæritur ex lege agraria, cujus auctores tribuni diem dicunt T. Menenio, & Sp. Servilio.

U. C. 276. 51. QUum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T. Menenius COSS. erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatus confestim missus. tum quoque male pugnatum est. & Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret; super bellum annona premente, [transierant enim Etrusci Tiberim] ni Horatius COS. ex Volscis esset revocatus. adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit: meliorem tamen militem, recepto pristino animo in futura prælia id certamen fecit. A Virginius & Sp. Servilius COSS. fiunt. post acceptam proximam pugnæ cladem Vejentes abstinuere acie. populationes erant. & velut ab arce Janiculi passim in Romanũ agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. quo plures erant, major cædes fuit. ex hac clade atrox ira majoris cladis caussa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii COS. adorti sunt oppugnare. inde fusi magna cæde in Janiculum se ægre receperunt. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die luce orta non nihil & hesterna felicitate pugnæ ferox, magis tamen quod inopia frumenti, quamvis præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia: temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit. fœdiusque inde pulsus, quampridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque est servatus. inter duas acies Etrusci, quum invicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejens bellum. Urbi, 52. cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, &, postquam, timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi: & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. Tribuni plebem agitare

suo

ſuo veneno, agraria lege: in reſiſtentes incitare patres, nec in univerſos modo, ſed in ſingulos. Q. Conſidius & T. Genutius auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat ammiſſum Cremeræ præſidium, quum haud procul inde ſtativa conſul habiſſet. quum oppreſſerunt: quũ & patres haud minus quam pro Coriolano ante enixi eſſent, & patris Agrippæ favor haud dum exoleviſſet. In mulcta temperarunt tribuni: quum capitis anquiſiſſent, duo millia æris damnato mulctam edixerunt. ea in caput vertit. negant tuliſſe ignominiam, ægritudinemque, inde morbo abſum-
U. ptum eſſe. Alius deinde
C. reus Sp. Servilius, ut conſu-
277. latu abiit, C. Nautio & P. Valerio COSS., initio ſtatim anni ab L. Ceditio, & T. Satio trib. die dicta, non, ut Menenius, precibus ſuis aut patrum, ſed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque tribunitios impetus tulit, & huic prælium, cum Tuſcis ad Janiculum erat crimini. ſed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, ſic tum in ſuo, non tribunos modo, ſed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem, mortemque (cujus patris munere reſtituta quondam plebs eos ipſos, quibus tum ſæviret, magiſtratus, eas leges haberet) Periculum audacia diſcuſſit. juvit & Virginius collega teſtis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum [adeo mutaverant animum] profuit judicium.

CAPUT XXX.

Vejentes, & Sabini, ſimul conjuncta ferentes arma, ſuperantur. Volſci, & Aequi a Latinis ſociis caſtris exuuntur: cum Vejentibus induciæ.

Certamine domi finito, Vejens bellum exor- 53.
tum, quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius COS., accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos miſſus, Caſtra Sabina, quæ pro mœnibus ſociorum locata erant, confeſtim aggreditur, tantamque trepidationem injecit, ut, dum diſperſi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hoſtium vim, ea porta, cui ſigna primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis, quam prælium eſſe. tumultus e caſtris & in urbem penetrat. tanquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt. pars Sabinis eunt ſubſidio, pars Romanos, toto impetu intentos, in caſtra adoriuntur. paulisper averſi, turbatique ſunt. deinde & ipſi utroq; verſis reſiſtunt, & eques ab conſule immiſſus Tuſcos fundit fugatque eademque hora duo exercitus, duæque potentiſſimæ & maximæ finitimæ gen-

gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce, aut auxilio castris exuerunt. ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. mos, credo, non placebat, sine Romano duce, exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque
U. non editum in Volscos est.
C. nec tamen perpelli potuere,
278. ut acie dimicarent. L. Furius inde & A. Manlius
54. COSS. Manlio Vejentes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in annos XL. petentibus datæ, frumento stipendioque imperato.

CAPUT XXXI.

Furius, & Manlius, quia legi agrariæ restiterant, rei facti a Genutio tribuno, Patres in tribunitiam potestatem accendunt. Morte improvisa Genutii plebs in Patres exasperatur. Dum delectus habetur, insignis cujusdam Voleronis audacia; qui paulo post creatus Tribunus, fert rogationem de creandis plebeiis magistratibus tributis comitiis.

Paci externæ confestim continuatur discordia domi agrariæ legis tribunitiis stimulis plebs furebat. consules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. abeuntes magistratu consules Genutius Tr. pl. arripuit L. Æmilius & U.
Opiter Virginius consula- C.
tum ineunt. Vopiscum Ju- 279.
lium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno, quoscumque consules habuit, rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quam juniores patrum. suadent, monentque, *honoribus, & administratione reip. abstineant. consulares vero fasces, prætextam, curulemque sellam nihil aliud, quam pompam funeris putent: claris insignibus, velut infulis velatos ad mortem destinari. quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita animum inducant, consulatum captum & oppressum ab tribunitia potestate esse. consuli, velut apparitori tribunitio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. si se commoverit, si se respexerit patres. si aliud quam plebem esse in repub. crediderit, exilium C. Martii, Menenii damnationem & mortem sibi proponat ante oculos*. His accendat si vocibus patres, consilia inde non publica, sed in privato, seducta a plurium conscientia, habuere. ubi quum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia:

sentia : nec auctor quamvis audaci facinori deerat . Igitur judicii die quum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primo, quid non descenderet tribunus : deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, & desertam ac proditam caussam publicam queri . tandem, qui observati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant, domi mortuum esse inventum . quod ubi in totam concionem pertulit rumor, sicut acies funditur, duce occiso, ita dilapsi passim alii alio . præcipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges haberent morte collegæ monitos . Nec patres satis moderatæ ferre lætitiam . adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferrent, malo domandam tribunitiam potesta-
55. tem . Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur; paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt . Tum vero irasci plebs tribunorum magis silentio, quam consulum imperio ; & dicere, *actum esse de libertate sua ; rursus ad antiqua reditum ; cum Genutio una mortuam ac sepultam tribunitiam potestatem, aliud agendum ac cogitandum, quo modo resistatur patribus : id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat quatuor, & viginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines : nihil contemptius, neque infirmius, si sint qui contemnant . sibi quemque ea magna atque horrenda facere* . His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publicum, de plebe hominem, quia, quod ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus . Volero appellat tribunos . quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri jubent . *Provoco*, inquit, *ad populum* Volero ; *quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari* . quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere & spoliare lictor . Tum Volero & prævalens ipse, & adjuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se accerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit clamitans, *Provoco, & fidem plebis imploro . adeste cives, adeste commilitones, nihil est, quod expectetis tribunos : quibus ipsis vestro auxilio opus est* . Concitati homines, veluti ad prælium, se expediunt : apparebatque omne discrimen adesse ; nihil cuiquam sanctum non publici fore, non privati juris . Huic tantæ tempestati quum se cōsules obtulissent, facile experti sunt, parum

tutam majestatem sine viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum senatum vocari jussisset; queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multo ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus ira patrum adversus temeritatem plebis certati
56. non placuit Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebis creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium COSS.
U. habuit. contraque omnium
C. opinionem, qui eum vexan-
280. dis prioris anni consuli-
*al. bus * administraturum
per- tribunatum credebant, post
mis- publicam caussam privato
fur- dolore habito, ne verbo qui-
um. dem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur, sed quæ patriciis omnem potestatem per clientum suffragia creandi quos vellent tribunos, auferret. Huic actioni gratissimæ plebi cum summa vi resisterent patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio auctoritate aut consulum, aut principum adduci posset: res tamen suo ipsa molimine gravis; magnis certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem Trib. reficit. patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudii, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum, infestumque plebi, consulem faciunt. collega ei T. Quintius datur.

CAPUT XXXII.

Inter Appium Cos. & Letorium tribunum certamen, ob inventam a Volerone legem, quæ tandem perfertur.

PRincipio statim anni nihil prius, quam de U. C. 281.
lege agebatur. sed ut inventor legis Volero sic collega ejus Letorius auctor cum recentior, tum acrior erat. ferocem faciebat belli gloria ingens, quod ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. is, cum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens COSS. ipse in accusatione Appii, familiæque superbissimæ, ac crudelissimæ in Plebem Rom. exorsus, quum a Patribus non COS., sed carnificem, ad vexandam & lacerandam plebem creatum esse contenderet, rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facile loquor*, inquit, *Quirites, quam, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque

tasque ad impediendam legem in concione consistunt. summoveri Letorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Letorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebejum: non enim populi, sed plebis eum magistratum esse, nec illum ipsum summovere pro imperio posse more majorum, quia ita dicatur: *si vobis videtur, discedite, Quirites.* Facile, & contemptim de jure disserendo, perturbare Letorium poterat. ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem, consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu: violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius COS. alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent; darent iræ spatium; non vim suam illis tempus ademturum, sed consilium viribus additurum; & patres in populi,
& consulem in patrum fore
potestate. Ægre sedata ab 57.
Quintio plebs; multo ægrius consul alter a patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi quum timor atque ira invicem sententias variassent, quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quintio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordi civitate esse posset. dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio. distractam laceratamque rempub. per magistratus, magis, quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri.* Appius contra, *testari deos atque homines, rempub. prodi per metum ac deseri: non consulem senatui, sed senatum consuli deesse: graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ sint.* victus tamen patrum consensu quievit. lex silen-
tio perfertur. Tum primum 58.
tributis comitiis creati tribuni sunt. numero etiam additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piso auctor est. nominat quoque tribunos, Cn. Siccium, L. Numitorium, M. Duillium, Sp. Icilium, L. Mecilium.

CAPUT XXXIII.

Appius Claudius Cos. propter sævitiam ab exercitu proditus rem cum Volscis infeliciter gerit: ob id decimum quemque militem securi percutit. Romæ illi die dicta, quod adversaretur legi agrariæ, morbo moritur. Res cum Aequis, & Sabinis.

VOlsci tum Æquique, inter seditionem Romanam & bellum coortum, vastaverant agros; ut si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet, compositis deinde rebus castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii, quæ domi, esse, eo liberior, quod sine tribunitiis vinculis erat. odisse plebem plus quam paterno odio, quod se victum videbat ab ea: & se unico consule objecto adversus tribunitiam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tanta patrum spe, priores impedierant consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat: nec ulla vi domari poterat, tantum certamen animis imbiberant. segniter otiose, negligenter, contumaciter omnia agere, nec pudor, nec metus coercebat. si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere. si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriã; præsenti vultus demittere, tacite prætereuntem execrari; ut invictus ille odio plebejo animus interdum moveretur, omni nequicquam acerbitate promta: nihil jam cum militibus agere, a centurionibus corruptum exercitum dicere; tribunos plebejos cavillans interdum & Volerones vocare. Nihil eorum Volsci nesciebant; 59.
instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium COS. habuisset. cæterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. productus in aciem, turpi fuga petit castra: nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo summoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. negare vulgo milites se ad

con-

concionem ituros: passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur, hostem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuisse, ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem [quandoquidem nihil præter tempus rixæ lucrarentur] remissa concione, iter in sequentem diem pronuntiari quum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati novissimos adoriuntur. a quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullus nisi fugæ memor, ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit. advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cætera multitudo, sorte decimus quisque, ad supplicium lecti. Contra ea 60. in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. & natura Quintius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi offerre se Æqui, vagari populabundum hostem per agros passi. nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. ea omnis militi data est. addebantur & laudes; quibus haud minus, quam præmio, gaudent militum animi. Cum duci, tum propter ducem patribus quoque placatior exercitus rediit, sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt: res major victoria suscepti certaminis, quam usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, patribus ex concilio summovendis, quam virium aut plebi additum, 61. aut demtum patribus. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, T. Æmilio U. C. 282. COSS. tum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii. cui acerrimo adversario legis, caussamque possessorum publici agri tanquam tertio consuli su-

stinen-

stinenti, M. Duilius, & Cn. Sicinius diem dixere. Nunquam ante tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. patres quoque non temere pro ullo æque annixi sunt; propugnatorem senatus majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunitios, plebejosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, objici iratæ plebi. Unus e patribus ipse Ap. Claudius & tribunos, & plebem, & suum judicium pro nihilo habebat. illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut vestem mutaret, aut supplex prehensaret homines, sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, quum ad populum agenda caussa esset, aliquid leniret, atque summitteret. idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. semel caussam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantia sua & tribunos obstupefecit, & plebem, ut diem ipsi sua voluntate producerent: trahi deinde rem sinerent. haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen, quam producta dies veniret, morbo moritur. cujus laudationem quum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solemni honore supremum diem tanti viri noluit; & laudationem tam æquis auribus mortui adivit, quam vivi accusationem audierat, & exequias frequens celebravit. Eodem anno Valerius COS. cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prælium elicere non 62. posset, castra oppugnare est adortus. prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti cum prædatoribus occurrissent, ancipiti prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

CA-

CAPUT XXXIV.

Prosperæ cum Volscis, Aequis, ac Sabinis pugnæ.

63. INter hæc bella manente
U. discordia domi, T. Nu-
C. mitius Priscus, A. Virginius
283. COSS. facti. Non ultra videbatur latura plebs dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum, fugaque agrestium cognitum est. ea res maturam jam seditionem, ac prope erumpentem repressit. Consules coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorem cæteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud, quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numitius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatum est. fusi primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam, acti. quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum, nequaquam tam opulentum ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent. Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi, paucis post diebus, a duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt. Ex- 64.
tremo anno pacis aliquid fuit, sed, ut semper alias, solicitæ certamine patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit; per patres clientesque patrum consules creati,
T. Quintius, & Q. Servilius. U.
similem annum priori con- C.
sules habent, seditiosa ini- 284.
tia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustominos campos citato agmine transgressi, quum cædes, & incendium circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius COS. infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis res egregie gesta, tum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine. Et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit.

dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte habituros. itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quintius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque in equos impositos canere ante vallum jubet, solicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse & Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

65. Ubi illuxit, Romanus integer satiatusque somno, productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit. quamquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt, quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri, clamare & poscere, ut perculsis instare liceat. ferocius agunt equites, circumfusi ducibus; vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant se ituros: clamoremque res est secuta. fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes: turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. restitere primo obstinatis animis: deinde ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre, & clamore renovato commovent aciem. tum rursus impetu capto enituntur, atque exuperant iniquitatem loci, jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, cum terga hostes dedere: effusoque cursu, pene agmine uno, fugientes sequentesque castris incidere. in eo pavore castra capiuntur, qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus. paucos circumsessum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi, sed quod jam inde ab infelici pugna,

castrisque amissis, ceciderant animi.

L. FLORI
DECADIS PRIMÆ
LIBRI TERTII
EPITOME.

Seditiones de agrariis legibus factæ. Capitolium ab exulibus & servis occupatum, cæsis iis receptum est. Census bis actus. priore lustro censa civium capita centum quatuor & viginti millia ducenta quatuordecim, præter orbos, orbasque. sequenti, centum triginta duo millia quadringenta novem. Quum adversus Aequos res male gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum accersitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est: ut essent decem, trigesimo sexto anno à primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decem viri pro consulibus sive ullis aliis magistratibus creati, altero & trecentesimo anno, quam Roma condita erat: & ut à regibus ad consules; ita à consulibus ad decem viros translatum imperium. Ii decem tabulis legum positis, quum modestè se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt: donec invicto eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui quum in amore virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret: necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret, cum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Aventinum occupavit: coegitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius, & unus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant, in carcerem conjecti; cæteri in exilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Aequos prosperè gestas continet, & parum honestum populi Romani judicium,

cium,

tium: qui Judex inter Ardeates, & Aricinos sumtus, agrum de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

DECADIS PRIMÆ
LIBER TERTIUS
CAPUT I.

Imminente gravi certamine propter legem agrariam, Antium colonia deducitur. Cum Aequis bis prospere pugnatur. Lustrum conditur.

A. U. C. 285.

NTIO capto, T. Æmilius & Q. Fabius COSS. fiunt. hic erat Fabius, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule obtineri posse rati, suscipiunt: & consul manebat in sententia sua. possessores, & magna pars patrum tribunitiis se jactare actionibus, principem civitatis, & largiendo de alieno, popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quintii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse, Antium, propinquam, opportunam & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim [ut fit] fastidium copia: adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cætera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere: Æqui a Q. Fabio U.
[is eo cum exeritu venerat] C.
pacem petiere, irritamque 286.
eam ipsi subita incursione
in agrum Latinum fecere. 2.
Q. Servilius insequenti anno [is enim cum Sp. Postumio COS. fuit] in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bel-

U. bellum est, Q. Fabio & T.
C. Quintio COSS. Fabio extra
287. ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nuntiare jussit: *Q. Fabium COS. dicere, se ex Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma Aequis bellum afferre, eadem dextera armata, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia & perjurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Aequos, quam pati hostilia, malle. si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, diis magis iratis, quam hostibus gesturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei magis, quam periculum, consulum alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat, *Ostentare hoc est Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. crastino die, oriente sole, redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies, tandem & Æqui processere. prælium fuit utrinque vehemens; quod & Romanus miles ira odioque pugnabat; & Æquos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui. pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis, ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse: & multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, re-
ctius bella gerere. Relicto 3.
itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit; quod nihil minus, quam ne victus, ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestes pavidi incidentes portis, non po-

populationem, nec prædonum parvas manus, sed omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma, haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quintius COS. redierat Romam: id remedium timori fuit: tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, prçsidia portis imposuit. vocato deinde senatu, quum ex auctoritate patrum, iustitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agro non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. pauci hostium evasere ex insidiis; præda omnis recepta est. Sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii COS. in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum a Quintio lustrum. Censa civium capita centum quatuor & XX. millia, CCXIV. dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua populaxique passi. Consul, cum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

CAPUT II.

Æqui se denuo in Romanos concitant: clades inferunt, & accipiunt. Visis portentis feriæ indicuntur.

Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere, quo cupide ablato [adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere] bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æquitum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, quum defectionem patari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus colonia Romam excitis, quærerent quidnam rei esset. qui cum haud gra-

U. C. 288. 4.

gravate venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit, primo concursu pulsus, se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proxima nocte, & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici & male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt: tantumque terrorem incussere patribus, ut [quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, videret ne quid respublica detrimenti caperet. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma fere possent, optimum visum est; proconsulem T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, & Colonia Antium dare Quintio subitarios milites [ita tum repentina auxilia appellabant] jussi. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti;
quia, superante multitudi- 5.
ne, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur; simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ, aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita: &, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in Castris Furius COS. cum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit: &, cum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicatio-

tionem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit: qui cæde legati & consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quintium Victorem cum saucio consule revertentem incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati, & cohortium ultus est cædem. Magnæ clades, ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas. Romanos cecidisse in Hernico agro II. mil. ac CCC. ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio COS. duo millia & CCCC. cæsos. ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde: interfecta inde quatuor millia & exequendo subtiliter numerum, CC. ait, & XXX. Inde Romam reditum est, justitium remissum est. Cœlum visum est ardere plurimo igni, portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ; per quas omnia delubra pacem Deum exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque, ab senatu gratiis ob inpigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prælium venerant, prope cum ignominia dimissi.

CAPUT III.

Gravis pestilentia in Urbe grassatur: auget terrorem facta ab Aequis, & Volscis in Agrum Romanum irruptio: morbo sedato, Volsci, bello petiti, ingenti clade obteruntur.

Comitia inde habita. creati consules L. Æbutius, P. Servilius, calendis sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. grave tem- 6. U. C. 289.

tempus, & forte annus peſtilens erat urbi agriſque, nec hominibus magis, quam pecori. & auxere vim morbi terrores populationis, pecoribus agreſtibuſque in urbem acceptis. ea colluvio miſtorum omnis generis animantium, & odore inſolito urbanos, & agreſtem confertum in arcta tecta æſtu ac vigiliis angebat: miniſteriaque invicem ac contagio ipſa vulgabant morbos. Vix inſtantes ſuſtinentibus clades repente legati Hernici nuntiant, in agro ſuo Æquos Volſcoſque conjunctis copiis caſtra poſuiſſe, inde ingenti exercitu fines ſuos depopulari. præterquam quod infrequens ſenatus indicio erat ſociis, afflictam civitatem peſtilentia eſſe: mœſtum etiam reſponſum tulere, ut per ſe ipſi Hernici cum Latinis res ſuas tutarentur: urbem Romanam ſubita deum ira morbo populari: ſi qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut ſemper alias, ſociis opem laturos. Diſceſſere ſocii, pro triſti nuntio triſtiorem domum referentes: quippe quibus per ſe ſuſtinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus ſuſtinuiſſent. Non diutius ſe in Hernico hoſtis continuit, pergit inde infeſtus in agros Romanos, etiam ſine belli injuria vaſtatos. Ubi quum obvius nemo ne inermis quidem fieret; perque omnia non præſidiis modo deſerta, ſed etiam cultu agreſti tranſirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus conſul: collega ejus Servilius exigua in ſpe trahebat animam: affecti plerique principum, patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poſcebat, ſed vix ad quietas ſtationes viribus ſufficerent. munus vigiliarum ſenatores, qui per ætatem ac valetudinem 7.
poterant, per ſe ipſi obibant: circuitio ac cura ædilium plebis erat: ad eos ſumma rerum ac majeſtas conſularis imperii venerat. Deſerta omnia, ſine capite, ſine viribus, dii præſides, ac fortuna urbis tutata eſt; quæ Volſcis Æquiſque prædonum potius mentem, quam hoſtium dedit. adeo enim nulla ſpes non potiundi modo, ſed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: tectaque procul viſa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis paſſim caſtris fremitu orto, quid in vaſto ac deſerto agro inter tabem pecorum hominumque deſides ſine præda tempus tererent, quum integra loca, Tuſculanum agrum opimum copiis petere poſſent; ſigna repente convellerent, tranſverſiſque itineribus per Lavicanos agros in Tuſculanos colles

transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique pudore etiam, non misericordia solum moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt; ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus a Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est: fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutillus, augures; Ser. Sulpitius, curio maximus. & per ignota capita late vagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deum. ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. stratæ passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt. Inde paullatim, seu pace deum impetrata, seu gravior e tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Poplicola tertio die, quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, sive ille Vetusius fuit. Ante diem III. Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nuntiantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferundum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde dimissum in campos. vastavere agros, Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi, is armata juventute, dispositisque præsidiis tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes præda ex proximis locis rapta, appro-

U. C. 290

propinquare urbi non ausi, cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura, in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque: & compulsos in cavas valles, quum exitus haud * inde faciles essent, circumveniunt. ibi Volscum nomen prope deletum est. XIII. millia CCCCLXX. cecidisse in acie ac fuga, M. CCL. vivos captos, signa XXVII. militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. tum consules castra conjungunt, & Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fusis hostibus, etiam castra capta.

CAPUT IV.

C. Terentius Arsa trib. plebis, patrum superbiæ infensus, absentibus Coss., fert rogationem de imminuenda potestate consulari: per Q. Fabium, Urbis præfectum, acriter resistunt Patres: consulum deinde præsentia, ac prodigiorum religione res impeditur.

Sic res Romana in antiquum statum rediit: 9.
secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentius Arsa tribunus plebis eo anno fuit, is, consulibus absentibus, ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius quam regium esse. quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, infinitaque potestate: qui soluti atque effrænati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem. quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, quum timerent patres, ne, absentibus consulibus jugum acciperent; senatus a præfecto us-

urbis Q. Fabio vocatur. qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. *Insidiatum eum, & tempore capto adortum rempub. si quem similem ejus, priore anno, inter morbum, bellumque irati dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e rep. consulare imperium, laturum leges fuisse: ducem Volscis, Aequisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem illi non licere? si quid consules superbe in aliquem civium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit: non illum consulare imperium, sed tribunitiam potestatem invisam, intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque patribus deintegro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari quo minus pergat ut cœperit.* Vos, inquit Fabius, *cæteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes patribus. nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam minueritis. agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Aequi quidem ac Volsci, morbo absumtis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere.* Agunt cum
Terentio tribuni. dilataque
in speciem actione, re ipsa
sublata, consules extemplo 10.
accersiti. Lucretius cum
ingenti præda, majore multo gloria rediit. & auget
gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio
præda, ut suum quisque
per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita,
quibus domini non extitere.
Debebatur omnium consensu consuli triumphus; sed
dilata res est, tribuno de
lege agente. id antiquius
consuli fuit. Jactata per aliquot dies tum in senatu res,
tum ad populum est. cessit ad
ultimum majestati consulis
tribunus, & destitit. Tum
imperatori exercituique honos suus redditus. Trium- U
phavit de Volscis Æquisque: C
triumphantem secutæ suæ 29
legiones. Alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno
deinde sequenti lex Terentia ab toto relata collegio,
novos aggressa consules est.
erant consules P. Volumnius,
Ser. Sulpitius. Eo anno cœlum ardere visum, terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore
anno fides non fuerat creditum. Inter alia prodigia
& * carne pluit; * quem

* al. carnem pluisse.
* al. quam in urbem. im-

imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi. pericula a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus cædesque inde fierent. inter cætera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen.

CAPUT V.

Dum delectus in Volscos, & Aequos habetur, oritur ob Terentii legem rixa inter patres ac tribunos. Cæsoni Quintio acriter plebem, ac tribunos agitanti dies dicitur: judicii die, indicta caussa, arreptus, datisque vadibus, dimissus, abit in exilium.

Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant, Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam, Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur. consules belli administrationem inter se dispartiri jussi: alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. quia occidione prope occisos Volscos, & Aequos movere sua sponte arma posse, jam fides abierit, novos hostes quæri. coloniam fidam, propinquam infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana: quam oneratam armis ex urbe, præcipiti agmine, acturi essent, exilio & relegatione civium ulciscentes tribunos. sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse: nisi dum * integra res sit,* dum domi, dum togati sint,* al.
in caveant, ne possessione urbis inpellantur, ne jugum accipiant:* te-
gro. *si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos, nullum terrorem externum, nullum periculum esse. cavisse deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset.*

11. Hæc tribuni. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei expediundæ caussa, & statim vis coorta. quemcunque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe, sed manu obtinendum erat quod intenderes. quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. initium erat rixæ, quum discedere populum jus-

jussissent tribuni, quod pa-
tres se summoveri haud si-
nebant. nec fere seniores
rei intererant; quippe quæ
non consilio regenda, sed
permissa temeritati auda-
ciæque esset. multum &
consules se abstinebant, ne
cui in colluvione rerum ma-
jestatem suam contumeliæ
offerrent. Cæso erat Quin-
tius, ferox juvenis qua no-
bilitate gentis, qua corpo-
ris magnitudine ac viribus.
ad ea munera data a diis &
ipse addiderat multa belli
decora, facundiamque in
foro, ut nemo non lingua,
non manu promtior in ci-
vitate haberetur. Hic quum
in medio patrum agmine
constitisset, eminens inter
alios, velut omnes dictatu-
ras consulatusque gerens in
voce ac viribus suis, unus
impetus tribunitios popula-
resque procellas sustinebat.
hoc duce sæpe pulsi foro tri-
buni, fusa ac fugata plebs
est. qui obvius fuerat, mul-
ctatus nudatusque abibat:
ut satis appareret, si sic agi
liceret, victam legem esse.
Tum prope jam perculsis
aliis tribunis, A. Virginius,
ex collegio, unus Cæsoni
capitis diem dicit, atrox in-
genium accenderat eo facto
magis quam conterruerat.
eo acrius obstare legi, agi-
tare plebem. tribunos velut
justo persequi bello. accu-
sator pati reum ruere, invi-
diæque flammam, ac ma-
teriam criminibus suis sug-
gerere: legem interim non
tam ad spem ferendi, quam
ad lacessendam Cæsonis te-
meritatem ferre. Ibi multa
sæpe ab juventute inconsul-
te dicta factaque in unius
Cæsonis suspectum incidunt
ingenium. tamen legi resi-
stebatur. Et A. Virginius
identidem plebi: *Ecquid,*
inquit, *sentitis jam vos, Qui-
rites, Cæsonem simul civem,
& legem, quam cupitis, ha-
bere non posse? quanquam
quid ego legem loquor? liber-
tati obstat, omnes Tarquinios
superbia exuperat. expectate
dum consul aut dictator fiat,
quem privatum viribus & au-
dacia regnantem videtis.* As-
sentiebantur multi, pulsa- 12.
tos se querentes, & tribu-
num ad rem peragendam
ultro incitabant. Jam ade-
rat judicio dies, apparebat-
que vulgo homines in dam-
natione Cæsonis libertatem
agi credere, tum demum
cum multa indignitate
prensabat singulos. seque-
bantur necessarii, principes
civitatis. T. Quintius Ca-
pitolinus, qui ter consul
fuerat, quum multa referret
sua familiæque decora, af-
firmabat, *neque in Quintia
gente, neque in civitate Ro-
mana tantam indolem tam
maturæ virtutis unquam exti-
tisse. suum primum militem
fuisse: se sæpe vidente pugnas-
se in hostem* Sp. Furius, *mis-
sum ab Quintio Capitolino sibi
cum in dubiis suis rebus venis-
se subsidio: neminem unum
esse, cujus magis opera putet
Rempublicam restitutam.* L.

Lucretius COS. anni prioris recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie. suadere & monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum, quam alienum mallent civem esse. quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre. quod desideretur, consilium, id in dies crescere. senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum in civitate senescere*. Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam; sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium orabat. Sed alii aversabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii se suosque mulctatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

13. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum, quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat, *se haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in Suburra incidisse. Ibi rixam natam esse, fratremque suum, majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum a Cæsone, cecidisse semianimem: inter manus domum allatum: mortuumque inde arbitrari. nec sibi rem exequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse*. Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, & in vincula duci. patricii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat, *cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem judicium, eum indemnatum indicta caussa non debere violari*. Tribunus *supplicium negat sumturum se de indemnato, servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem, ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat*. Appellati tribuni medio decreto protinus jus auxilii sui expediunt: in vincla conjici vetant: sisti reum pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium. id ad senatum rejicitur. reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem III. millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. Dimissus e foro nocte proxima, insciis consulibus, in Tuscos in exi-

exilium abiit. Judicii die cum excusaretur solum vertisse exilii caussa, nihilo minus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut is, divenditis omnibus bonis, aliquandiu trans Tiberim, veluti relegatus, in * vili quodam tugurio habitaret.

* al. devio.

CAPUT VI.

Cæsonis exilio irritata juventus, ut lex Terentii non feratur, perficit: id ægre ferentes tribuni plebem in patres concitant.

14. HOc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem. ab externis armis otium fuit. quum velut victores tribuni, perculsis patribus Cæsonis exilio, prope perlatam esse crederent legem, &, quod ad seniores patrum pertineret, cessissent possessione Reipublicæ: juniores, id maxime, quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos; sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Quum primo post Cæsonis exilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primum summoventes præbuere caussam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret, mille pro uno Cæsones extitisse plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius, aut quietius erat. benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cætera pati sine interpellatione concilia habere, nunquam ulli neque publice, neque privatim truces esse, nisi cum de lege agi cœptũ esset. alibi popularis juventus erat. Nec cætera modo tribuni tranquille peregere, sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut illa vis fieret, paullatim permulcendo, tractandoque mansuefecerant plebem. U. C. 292. His per totum annum artibus lex elusa est. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Poplicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ, aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam, Cæsonem Romæ esse, interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita, id negotii datum ab senioribus patrum, ut juventus tribunitiam potestatem e Republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacram montem occupatum fuerat.*

CAPUT VII.

Capitolium ab exulibus, & servis, duce Ap. Herdonio, nocte occupatur. plebs rata, esse vanam imaginem belli, objectam a patribus ad avertendos a cura legis animos, negat opem: periculo tandem comperto, hortatore, ac duce P. Valerio Cos., armis conjunctis cum Tusculanis auxilium ferentibus, Capitolium recuperat.

Et ab Volscis & Æquis statum jam ac prope solemne in singulos annos bellum timebatur, propiusque aliud novum malum nec opinato exortum. Exules, servique ad quatuor millia hominum, & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare, & simul capere arma noluerant, alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces. *Ad arma*, & *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. consules & armare plebem, & inermem pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum, an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset. sedabant tumultus; sedando interdum movebant, nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. dant tamen arma, non vulgo, tantum ut in incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. soliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnia urbis loca egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat. *se miserrimi cujusque suscepisse caussam, ut exules injuria pulsos in patriam reduceret, & * servitutis grave jugum demeret: id male populo Romano auctore fieri. si ibi spes non sit, se Volscos, Æquos, & omnia extrema tentaturum, & concitaturum.*

* al. servitiis

Dilucere res magis patribus atque consulibus. præter ea 16.
tamen, quæ denuntiabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: &, cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent: tum æterni hostes Volsci & Æqui non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem ut ex parte captam venirent. Multi, & varii timores. inter cæteros eminebat terror servilis; ne suus cuique domi hostis esset; cui ne credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. vixque concordia sisti videbatur posse. tantum superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat: mansuetum id malum, & per aliorum quietem

tem malorum semper exoriens, tum esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent, patriciorum hospites, clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore a tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

17\. postquam arma poni, & discedere homines ab stationibus nuntiatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio Rempublicam eversuri estis? tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? cum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa, *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit, at vos veremini deos patrios ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii dii, deæque obsidentur; castra servorum publicos vestros penates tenent. hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum, curiamque: comitia interim in foro sunt, senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit, alii Quirites suffragium ineunt. non, quicquid patrum, plebisque est, consules, tribunos, deos, hominesque, omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi, decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. primus en ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar.* Ultimum orationis fuit, *se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribunitiæ potestatis, sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro pro hoste habiturum. juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurũ se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox

cer-

certamina cœpta oppressit. tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus; patres circumire plebem, inserentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *ut viderent, in quod discrimen Rempublicam adducerent: non inter patres ac plebem certamen esse; sed simul patres, plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ caussa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas, mu-
88. rosque discesserant. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magnopere censet, *ne expectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum discrimenque, ac sociales deos, fidemque fœderum id poscere. demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos deos.* Placet ferri auxilium, juventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui, aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacata, si se doceri sivissent, quæ fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hereditaria cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.* hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur & Tusculana legio. certare socii, civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes; nec ulli satis rei, præterquam loco fidere. trepidantibus inferunt signa Romani, sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. Is dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum, vicemque consulis provolat. præ ardore impetuque, tantæ rei sensus non pervenit ad militem. prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exulum cæde sua fœdavere templum, multi vivi capti, Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber, aut servus

esset, suæ fortunæ a quoque sumtum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum, atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

CAPUT VIII.

Creatus Cos. L. Quin. Cincinnatus, pater Cæsonis, vehementer invehitur in tribunorum licentiam: minitantes, delectum, atque expeditionem in Volscos, & Aequos se impedituros, deterret, & in patrum potestate esse cogit: continuatum sibi contra Senatusconsultum consulatum recusat.

19. PAce parta, instare tum tribuni patribus, ut P. Valerii fidem exolverent, instare Claudio, *ut colleg. deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret*. Consul, *antequam collegam sibi subrogasset*, negare, *passurum agi de lege*. hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo patrum studio L. Quintius Cincinnatus, pater Cæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebs, consulem habitura iratum, potentem favore patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magitudine animi, consilium & modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit. *cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis non ut in Republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua, criminibusque regnarent. Cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana, & fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. Aulus*, inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo, prope denuntiavit, ut arma caperetis. hic negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris & exulibus objecit. & vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? pudet deorum, hominumque: cum hostes in arce, in Capitolio essent, exulum, & servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret: Tusculi ante, quam Romæ, sumta sunt arma. in dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: & qui ante Latinos ne pro se quidem ipsis, cum in finibus hostem ha-*

haberent, attingere arma passi sumus, nunc, nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre? inermem eam hosti trucidandam objicere? scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem, veluti abruptam a cætero populo, vestram patriam, peculiaremque Remp. fecistis; si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis: Jupiter optimus maximus, exulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi dii neque sacri, neque sancti sunt? at enim divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta Respublica est, pejus multo, quam cum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium, inquit, *Quirites, in Volscos & Aequos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri est melius.* Moverat plebem oratio consu-
20. lis. erecti patres restitutam credebant Rempublicam. consul alter, comes animosior*, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vendicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta, persequi, quærendo, *quenam modo exercitum educturi consules essent*, quos delectum habere nemo passurus esset? *Nobis vero*, inquit Quintius, *nihil delectu opus est; cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, *& populum exolvere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuisse, cum sacramento adacti sint.* sed nondum hæc, quæ nunc tenet sæculum, negligentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum, & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad eas accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere, eo magis, quod & *augures jussos adesse ad Regillum lacum* fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset: ut, quicquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur: omnes id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longius ab urbe mille pas-*

passuum: & tribunos, si conveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio. Terrebant hæc. sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quintius dictitabat, *se consulem comitia non habiturum. non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse Reipublicæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictaturam esse.*

21. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc patrum fidem implorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum, & plebis postulatis, senatusconsultum fit: *ut neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare senatum contra Rempublicam esse.* consules fuere in patrum potestate. tribuni, reclamantibus consulibus, refecti: patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer*, inquit, *si vana vestra, patres conscripti, ad plebem auctoritas est? vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit. ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis, ac licentiæ habere. levius enim, vaniusque profecto est, sua decreta & consulta tollere, quam aliorum. Imitemini patres conscripti, turbam inconsultam; &, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant: dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut & ipse populum Romanum hac licentia arceas, & de me hoc tibi persuadeas: me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuatione eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *ne quis L. Quintium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

CAPUT IX.

Volsci, & Aequi vincuntur. M. Volscio, qui falsus in Cæsonem testis fuerat, dies dicitur: Aequis pax datur: census in urbe habetur.

CONSULES creati, Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum 22. U. C. 295.

sum fuit. Q. Fabio, & L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis, & Æquis Latini atque Hernici nuntiabant. Jam Antii Volscorum legiones esse, & ipsam coloniam ingens metus erat defecturã; ægreque impetratum a tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex foedere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi cum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent: postero die Fabius non permistam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinissent. equites item suæ cuique parti post principia collocat. ita trifariam adortus castra circumvenit: & cum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. transgressus inde munitiones, pavidam turbam, inclinatamque in partem unam castris expellit. inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, cum ad id spectator pugnæ astitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris, & extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major, quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nuntiaretur. adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, & 235

quod

quod coƈti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. commeatum ab Roma conſul Cornelius ſubvehit. Aliquot menſes Tuſculi bellatum. parte exercitus conſul caſtra Æquorum oppugnabat, partem Tuſculanus dederat ad arcem recuperandam. vi nunquam eo ſubire potuit. fames poſtremo inde detraxit hoſtem, quo poſtquam ventum ad extremum eſt, inermes, nudique omnes ſub jugum ab Tuſculanis miſſi. hos ignominioſa fuga domum ſe recipientes Romanus conſul in Algido conſecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen [id loco nomen eſt] exercitu relicto caſtra locat. Et alter conſul, poſtquam, mœnibus Romanis jam pulſo hoſte, periculum eſſe deſierat, & ipſe ab Roma profectus; ita bifariam conſules ingreſſi hoſtium fines, ingenti certamine hinc Volſcos, hinc Æquos populantur. Eodem anno deſciſſe Antiates, apud pleroſque auctores invenio. L. Cornelium conſulem id bellum geſſiſſe, oppidumque cepiſſe, certum affirmare, quia nulla apud vetuſtiores ſcriptores ejus rei mentio eſt, non auſim.

24. Hoc bello perfecto, tribunitium domi bellum patres territat. Clamant, fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: fruſtrationem eam legis tollendæ eſſe. ſe nihilominus rem ſuſceptam peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis ut actiones tribunitiæ in adventum conſulum differentur. Erat & nova exorta cauſſa motus. A. Cornelius, & Q. Servilius quæſtores M. Volſcio, quod falſus haud dubio teſtis in Cæſonem extitiſſet, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volſcii, ex quo ſemel fuerit æger, unquam non modo viſum in publico, ſed ne aſſurrexiſſe quidem ex morbo, multorumque tabe menſium mortuum: nec his temporibus, in quæ teſtis crimen conjeciſſet, Cæſonem Romæ viſum: affirmantibus, qui una meruerant, ſecum eum tum frequentem ad ſigna ſine ullo commeatu fuiſſe. niſi ita eſſet, multi privatim ferebant Volſcio judicem. quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volſcii, quam Cæſonis, Volſcio teſte, fuerat, faciebant. in mora tribuni erant, qui comitia quæſtores habere de reo, niſi prius habita de lege eſſent, paſſuros negabant. ita extracta utraque res in conſulum adventum eſt. Qui ubi triumphantes victores cum exercitu urbem injerunt; quia ſilentium de lege erat, perculſos magna pars credebant tribunos. at illi [etenim extremum anni jam erat] quartum affectantes

tes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. & cum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis caussa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum trigintaduo millia, CCCCXIX. Consulum magna domi belli que eo anno gloria fuit; quod & foris pacem peperere: & domi, etsi non concors, minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

CAPUT X.

Rebus non adeo infestis domi, Aequi ictum fœdus rumpunt: additur alius terror, Sabinorum impetus in agrum Romanum. Cum Aequis ab altero Cos. infeliciter negotio gesto, L. Quintius Cincinnatus absens Dictator dicitur.

25. L. Minutius inde, & C.
U. Nautius consules facti,
C. duas residuas anni prioris
294. caussas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio, Volusi nepote, quæstor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat. is quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque Reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ caussæ innoxio potestatem ademisset, justo, ac pio bello persequebatur. Cum Virginius maxime ex tribunis de lege ageret, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut quum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt: qui rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lanuvinum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algino castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma venerunt questum injurias, & ex fœdere res repetitum. eos Aequorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano ad quercum jubet dicere. se alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *Et hæc,* inquit, *sacrata quercus, & quicquid deorū est, audiant fœdus a vobis ruptum: nostris-*

que & nunc querelis adsint, & mox armis, cum deorum hominumque simul violata jura exequemur. Romam ut rediere legati, senatus jussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. & forsitan ad ulti-
26. mum impedissent; sed novus subito additus terror est. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. fœdati agri terror injectus urbi est. tum plebs benigne arma cepit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit. castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minutio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno [ut fit] audacia. & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant, quæ priusquam undique vallo objectæ clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil tam nec opinatum, nec tam insperatum accidere potuit. itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra hostes obsiderent. Nautium consulem accersunt. in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur.

CAPUT XI.

Legati operi agresti intentum Quintium inveniunt: Romam deductus delectum edicit: In Aequos profectus, superatos sub jugum mittit: Triumphans redit in Urbem: eo comitia habente, M. Volscius, falsus in Cæsonem testis, damnatur.

Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quintius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. ibi ab legatis seu fossam fodiens bipalo innixus, seu cum araret, operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data invicem, reddi-

taque, rogatus, ut [*quod*
bene verteret ipsi, reique pu-
blicæ] *togatus mandata sena-*
tus audiret: admiratus rogi-
tansque, *satin' salva omnia*,
togam propere e tugurio
proferre uxorem Raciliam
jubet. qua simul absterso
pulvere ac sudore velatus
processit; dictatorem eum
legati gratulantes consalu-
tant, in urbem vocant,
qui terror sit in exercitu, ex-
ponunt. Navis Quintio pu-
blice parata fuit, transve-
ctumque tres obviam e-
gressi filii excipiunt, inde
alii propinqui, atque ami-
ci, tum patrum major pars.
ea frequentia stipatus, an-
tecedentibus lictoribus, de-
ductus est domum. & ple-
bis concursus ingens fuit:
sed ea nequaquam tam læta
Quintium vidit, & imperii
nimium, & virum in ipso
imperio vehementiorem ra-
ta. Et illa quidem nocte
nihil, præterquam vigila-
27. tum est in urbe. Postero die
dictator, quum ante lucem
in forum venisset, magi-
strum equitum dicit L. Tar-
quitium patriciæ gentis, sed
qui, cum stipendia pedibus
propter paupertatem fecis-
set, bello tamen primus lon-
ge Romanæ juventutis ha-
bitus esset. Cum magistro
equitum in concionem ve-
nit, justitium edicit, claudi
tabernas tota urbe jubet,
vetat quemquam privatæ
quicquam rei agere. Tum,
quicumque ætati militari
essent, armati, cum ciba-
riis in dies quinque coctis,
vallisque duodenis, ante
solis occasum, Martio in
campo adessent: quibus ætas
ad militandum gravior esset,
vicino militi, dum is arma
pararet, vallumque peteret,
cibaria coquere jussit. Sic
juventus discurrit ad vallum
petendum; sumsere unde
cuique proximum fuit: pro-
hibitus nemo est, impigre-
que omnes ad edictum di-
ctatoris præsto fuere. Inde
composito agmine non iti-
neri magis apto, quam præ-
lio, si res ita tulisset, legio-
nes ipse dictator, magister
equitum suos equites ducit.
In utroque agmine, quas
tempus ipsum poscebat, ad-
hortationes erant: *adderent*
gradum; maturato opus esse,
ut nocte ad hostem pervenire
possent: consulem exercitum-
que Romanum obsideri, ter-
tium diem jam clausos esse:
quid quæque nox aut dies fe-
rat, incertum esse: puncto sæ-
pe temporis maximarum rerum
momenta verti. accelera si-
gnifer, sequere miles; inter
se quoque, gratificantes du-
cibus, clamabant. media
nocte in Algidum perve-
niunt: &, ut sensere se
jam prope hostes esse, signa
constituunt. Ibi dictator
quantum nocte prospici po- 28.
terat, equo circumvectus,
contemplatusque, qui tra-
ctus castrorum, quæque for-
ma esset, tribunis militum
imperavit, ut sarcinas in
unum conjici jubeant, mi-
litem cum armis valloque

redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum quo fuerant ordine in via exercitum omnem longo agmine circundat hostium castris: & ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet. clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est; jussa miles exequitur, clamor hostes circumsonat; superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat. *illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis cœptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. itaque arma suos capere, & se subsequi jubet*. Nocte initum prælium est, legionibus dictatoris clamore significantibus ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est: luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quintiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna, illa nihil remiserat prior. tum ancipiti malo urgente, a prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem, principesque alios vinctos ad se adduci jubet: oppido Corbione decedi: *sanguinis se Aequorum non egere. licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros*. Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. sub hoc jugo dictator Æquos misit. Castris 29. hostium receptis, plenis omnium rerum, [nudos enim emiserat] prædam omnem suo tantum militi dedit. consularem exercitum, ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte miles ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti: Et tu, L. Minuti, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris*. Ita se Minutius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignomi-

mi-

miniæ hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libræ pondo decreverit, & proficiscentem eum patronum salutaverit. Roma a Qu. Fabio præfecto urbis senatus habitus, triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante currum hostium duces, militaria signa prælata, secutus exercitus præda onustus. epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos. epulantesque cum carmine triumphali, & solemnibus jocis comessantium modo currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent. ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium exulatum abiit. Quintius XVI. die, dictatura in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minutio Q. Fabius successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt, a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

CAPUT XII.

Domi fieri cœptas seditiones comprimit illatus ab Aequis terror: delectum tribuni permittunt eo pacto, ut tribunorum numerus augeatur. Missi contra hostes consules, superant. Ob divenditam prædam die dicta a tribunis damnantur.

Sequuntur consules Qu. Minutius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, adeo exarserant animis, ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium, nuntiatum esset. Senatum consules vocant. jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio exorta. vincebaturque consulare imperium tribunitio auxilio, quum alius additur terror, Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. is metus perculit, ut scribi militem tribuni sinerent, non sine pactione tamen: ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas patribus. id modo excepere, ne postea eosdem tri-

U. C. 295. 30.

tribunos juberent . Tribu-
nitia comitia , ne id quoque
post bellum , ut cætera , va-
num esset , extemplo habi-
ta . Tricesimo sexto anno a
primis tribunis plebis decem
creati sunt , bini ex singulis
classibus . itaque cautum
est , ut postea crearentur .
Delectu deinde habito Mi-
nutius contra Sabinos profe-
ctus non invenit hostem .
Horatius , quum jam Æqui,
Corbione interfecto præsi-
dio , Ortonam etiam cepis-
sent , in Algido pugnat ,
multos mortales occidit, fu-
gat hostem non ex Algido
modo , sed a Corbione , Or-
U. tonaque . Corbionem etiam
C. diruit propter proditum
296. præsidium . Deinde M. Va-
31. lerius , Sp. Virginius con-
sules facti . Domi forisque
otium fuit . annona propter
aquarum intemperiem la-
boratum est . De Aventino
publicando lata lex est . Tri-
U. buni plebis iidem refecti . Hi
C. sequente anno T. Romilio ,
297. & Sp. Veturio consulibus ,
legem omnibus concionibus
suis celebrant . pudere se
numeri sui nequicquam
aucti , si ea res æque suo
biennio jaceret , ac toto su-
periore lustro jacuisset. Cum
maxime hæc agerent , tre-
pidi nuntii ab Tusculo ve-
niunt , Æquos in agro Tus-
culano esse . Fecit pudorem
recens ejus populi meritum
morandi auxilii . Ambo
consules cum exercitu missi
hostem in sua sede in Algido
inveniunt . Ibi pugnatum .
septem millia hostium cæsa :
alii fugati : præda parta in-
gens . eam propter inopiam
ærarii consules vendide-
runt . invidiæ tamen res ad
exercitum fuit . ea denique
tribunis materiam crimi-
nandi ad plebem consules
præbuit . Itaque ergo , ut U.
magistratu abiere , Sp. Tar- C.
pejo, A. Æternio consulibus, 298.
dies dicta est Romilio ab C.
Claudio Cicerone tribuno
plebi ; Veturio ab Alieno
ædili plebis . uterque ma-
gna patrum indignatione
damnatus : Romilius de-
cem millibus æris , Veturius
XV. millibus.

CAPUT XIII.

Ad constituendam peregrinis institutis in Civitate concordiam , mittuntur Athenas, qui Atticas leges accipiant.

NEc hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules . & se damnari posse ajebant : & plebem , & tribunos legem ferre non posse . Tum abjecta lege , quæ promulgata consenuerat , tribuni lenius agere cum patribus . *Finem tandem certaminum facerent : si plebejæ leges displicerent ; at illi communiter legum latores , & ex plebe , & ex patribus , qui utrisque utilia ferrent ; quæque æquandæ libertatis essent , sinerent creari* . Rem non aspernabantur patres , daturum leges neminem , nisi ex patribus , ajebant . Cum de legibus conveniret , de latore tantum discreparet ;

missi

missi legati Athenas Sp. Po-
stumius Albus, A. Manlius,
Ser. Sulpitius Camerinus;
jussique inclytas leges Solo-
nis describere, & aliarum
32. Græciæ civitatum instituta,
U. mores, juraque noscere. Ab
C. externis bellis quietus annus
299. fuit. quietior insequens, P.
Curiatio, & Sex. Quintilio
consulibus, perpetuo silen-
tio tribunorum. quod primo
legatorum, qui Athenas ie-
rant, legumque peregrina-
rum expectatio præbuit: de-
inde duo simul mala ingen-
tia exorta, fames, pestilen-
tiaque fœda homini, fœda
pecori. vastati agri sunt:
urbs assiduis exhausta fune-
ribus, multæ & claræ lugu-
bres domus. Flamen Quiri-
nalis Ser. Cornelius mor-
tuus: augur C. Horatius
Pulvillus: in cujus locum
Sp. Veturium eo cupidius,
quia damnatus a plebe erat,
augures legere. mortuus
consul Quintilius: quatuor
tribuni plebis. multiplici
clade fœdatus annus. ab
hoste otium fuit. Inde con-
U. sules T. Menenius, P. Sex-
C. tius Capitolinus. Neque eo
300. anno quicquam belli exter-
ni fuit. domi motus orti.

CAPUT XIV.

Mutata forma civitatis, Decemviri pro Consulibus, sine ullis aliis magistratibus creantur. ab his in decem tabulas jus descriptum populo proponitur.

JAm redierant legati cum
Atticis legibus. eo in-
tentius instabant tribuni, ut
tandem scribendarum le-
gum initium fieret. Placet
creari decemviros sine pro-
vocatione, & ne quis eo
anno alius magistratus esset.
admiscerentur ne plebeii,
controversia aliquandiu fuit.
postremo concessum patri-
bus: modo ne lex Acilia de
Aventino, aliæque sacratæ
leges abrogarentur. Anno 33.
trecentesimo altero, quam
condita Roma erat, iterum
mutatur forma civitatis, ab
consulibus ad decemviros,
quemadmodum ab regibus
ante ad consules venerat,
translato imperio. minus
insignis, quia non diutur-
na, mutatio fuit. læta
enim principia magistratus
ejus nimis luxuriavere. eo
citius lapsa res est; repeti-
tumque duobus uti manda- U.
retur consulum nomen im- C.
periumque. Decemviri crea- 301.
ti Ap. Claudius, T. Genu-
tius, P. Sextius, Sp. Vetu-
rius, C. Julius, A. Manlius,
Ser. Sulpitius, P. Curiatius,
T. Romilius, Sp. Postumius
Albus. Claudio & Genutio,
quia designati consules in
eum annum fuerant, pro
honore honor redditus; &
Sextio alteri consulum prio-
ris

tis anni, quod eam rem collega invito ad patres retulerat. his proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant: simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. supplevere cæteri numerum. graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. regimen totius magistratus penes Appium erat, favore plebis. adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant, collegæ novem singuli accensi apparebant, & unica concordia inter ipsos, qui consensus in consiliis privatis interdum inutilis esset, summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud P. Sextium patriciæ gentis virum invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci C. Julius decemvir diem Sextio dixit, & accusator ad populum extitit, cujus rei judex legitimus erat; decessitque jure suo, ut demtum de vi magistratus, populi libertati
adjiceret. Quum promtum 34
hoc jus velut ex oraculo, incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges, propositas jussere: se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere multorum ingenia, consiliaque. versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus, atque in medium, quid in quaque re plus, minusve esset, conferrent. eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium invexisse, nec jussisse latas magis, quam tulisse videri posset.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito, satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis X. tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici, privatique est juris.

CA-

CAPUT XV.

Ut ad decem tabulas aliæ duæ adjicerentur comitia Decemviris iterum creandis indicuntur. Per summam ambitionem Ap. Claudius Decemvir magistratum sibi continuat.

VUlgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus adjectis absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen haud secus, quam regum perosa erat, ne tribunitium quidem auxilium, cedentibus
35. invicem appellatione decemviris, quærebat. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis [metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret] prehensarent homines, honorem summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderent, suppliciter petentes. Dimissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, hisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos numerares. propior interdum petendo, quam gerendo magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque, humillimumque. ipse medius inter tribunitios Duillios, Iciliosque in foro volitare. per illos se plebi venditare, donec collegę quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes, quid sibi vellet: apparere nihil sinceri esse: *profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore: nimium in ordinem se ipsum cogere; & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. ars hæc erat, ne semetipse creare posset: quod præter tribunos plebis, & id ipsum pessimo exemplo, nemo unquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit; dejectisque honore * per concionem duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro, in optimatium caussa, & aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat, se in primis. quod aut secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis,

* al. coitione.

U. C. 302.

M. Sergius, L. Minutius,
Q. Fabius Vibulanus, Q.
Pœtelius, T. Antonius Me-
renda, Cæso Duillius, Sp.
Oppius Cornicen, M. Ra-
bulejus.

CAPUT XVI.

Propter regiam Decemvirorum impotentiam, pristinus Reip. status venit in desiderium.

Ille finis Appio alienæ per-
sonæ ferendæ fuit. suo
36. jam inde vivere ingenio cœ-
pit, novosque collegas, jam
priusquam inirent magi-
stratum, in suos mores for-
mare. quotidie coibant, re-
motis arbitris. inde impo-
tentibus instructi consiliis,
quæ secreto ab aliis coque-
bant, jam haud dissimulan-
do superbiam, rari aditus,
colloquentibus difficiles, ad
idus Majas rem perduxere.
Idus tam Majæ solemnes in-
eundis magistratibus erant.
Initio igitur magistratus
primum honoris diem de-
nuntiatione ingentis terroris
insignem fecere. nam quum
ita priores decemviri servas-
sent, ut unus fasces habe-
ret, & hoc insigne regium
in orbem, suam cujusque
vicem, per omnes iret, su-
bito omnes cum duodenis
fascibus prodiere. centum
viginti lictores forum imple-
verant, & cum fascibus se-
cures illigatas præferebant.
nec attinuisse domi securim,
cum sine provocatione creati
essent, interpretabantur.
decem regum species erat:
multiplicatusque terror non
infimis solum, sed primori-
bus patrum, ratis cædis
caussam ac principium quæ-
ri, ut si quis memorem li-
bertatis vocem aut in senatu
aut in populo misisset, sta-
tim virgæ securesque etiam
ad cæterorum metum expe-
direntur. nam præterquam
quod in populo nihil erat
præsidii, sublata provoca-
tione, intercessionem quo-
que consensu sustulerant:
quum priores decemviri ap-
pellatione collegæ corrigi
reddita ab se jura tulissent;
& quædam, quæ sui judicii
videri possent, ad populum
rejecissent. Aliquandiu æ-
quatus inter omnes terror
fuit: paullatim totus verte-
re in plebem cœpit. absti-
nebatur a patribus: in hu-
miliores libidinose, crudeli-
terque consulebatur: homi-
num, non caussarum, toti
erant: ut apud quos gratia
vim æqui haberet. judicia
domi conflabant: pronun-
tiabant in foro: si quis col-
legam appellasset, ab eo, ad
quem venerat, ita discede-
bat, ut pœniteret non prio-
ris decreto stetisse. Opinio
etiam sine auctore exierat,
non in præsentis modo tem-
poris eos injuriam conspi-
rasse, sed fœdus clandesti-
num inter ipsos jurejurando
ictum, ne comitia haberent,
perpetuoque decemviratu
possessum semel retinerent 37.
imperium. Circumspectare
tum patriciorum vultus ple-
beii, & inde libertatis cap-
tare auram, unde servitu-
tem timendo, in eum sta-

tum remp. adduxerant. primores patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare quæ fierent, & credere haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem, in servitutem elapsos. juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut, tædio præsentium, consules duo tandem, & status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam & processerat pars major anni: & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipub. opus esset, expectabant quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebs agitabat, quonam modo tribunitiam potestatem, munimentum libertatis, rem intermissam, repararent: cum interim mentio comitiorum nulla fieri: & decemviri, qui primo tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis juvenibus sepserant latera: eorum catervæ tribunalia obsidebant. Hi ferre, agere plebem plebisque res, quum fortuna, qua quicquam cupitum foret, potentioris esset. & jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi alii, alii securi subjici: &, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modo non ire obviam injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

CAPUT XVII.

Decemviri & in hunc annum retinent magistratum: Sabinis, & Aequis in agrum Rom. incurrentibus, quum propterea illi senatum indicerent, Patres ægre parent.

IDus Majæ venere, nullis subrogatis magistratibus. 38.
privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus prodeunt. Id vero regnum haud dubie videri: deploratur in perpetuum libertas: nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. Nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis, imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant: spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. decemviri consultant, quid opus facto sit. destitutis inter patrum, &

plebis odia, addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes, nuntiant. Is pavor perculit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. citari jubent in curiam patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri, periculorumque imminentium caussas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, patres in curiam ad decemviros vocantis, velut nova res, quia intermiserant jam diu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent, hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis fieret*. circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde, ac solitudinem circa decemviros intueri; quum & ipsi invisum consensu imperium; & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire patres, interpretarentur. jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, & quemadmodum patres vocati non cöeant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremebat plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros: suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum a cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent, referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si, præsentes detrectare imperium, referrent. jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt. qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abiissent, privatisque * jus abesset, tanquam jure cogentibus senatus paruisset. *al. si vis.

CA-

CAPUT XVIII.

M. Horatius Barbatus vehementer oppugnat in senatu Decemviros: tuetur acriter contra L. Cornelius Maluginensis. res ad certamen venit; quo diremto, Decemviri id, quod retulerant, tenent: delectus edicitur.

39. SED magis obedienter ventum in curiam est, quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando, ut de rep. liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse: nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *X. Tarquinios* appellantem, admonentemque, *Valeriis, & Horatiis ducibus pulsos reges: nec nominis homines tum pertæsum esse, quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos; quod sacris etiam ut solemne retentum sit: superbiam, violentiamque tum perosos regis: quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem: neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere liceat: ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quam cupiditas in injusta dominatione esset. De bello Sabino eos referre, tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui legum ferendarum caussa creati, nihil juris in civitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi, quod unum exæquandæ sit libertatis, sustulerint: qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse regibus exactis patricios magistratus; creatos postea post secessionem plebis plebejos. cujus illi partis essent, rogitare. populares? quid enim eos per populum egisse? optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint? tunc ita habeant, ut de repub. loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno spei ponerent: graviora, quam patiantur, videri jam hominibus, quam quæ metuant.*

40. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ, nec ignoscendi modum reperirent, nec, quo evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio similis, orantis per sui fratris, parentisque ejus manes, *ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fœderis, nefarie icti cum collegis, meminisset: multo id magis se illius caussa orare, quam reipublicæ. quippe remp. si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram: sed ex*

magno certamine magnas excitari ferme iras, earum eventum se horrere. Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent; Claudium interpellandi verecundia fuit. sententiam igitur peregit, nullum placere senatus consultum fieri. omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. censebat enim, non eos magistratus esse, qui senatum haberent, quos privatos fecerat auctor nullius senatus consulti faciendi. ita labante jam caussa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *quonam fato incidisset, mirari se* dictitans, *ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent: aut quid ita, quum per tot menses, vacua civitate, nemo, justi ne magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit, nunc demum, quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quod agatur: cæterum neminem, majore cura occupatis animis, verum esse præjudicium rei tantæ afferre. sibi placere de eo, quod Valerius, Horatiusque ante idus Majas decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante agi: & jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat, sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. in præsentia omnia præter bellum omitti placere. cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuntios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. sin fides & nuntiis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi: decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec* 41. *rem aliam præverti.* In hanc sententiam ut discederetur, juniores patrum evincebant. ferocioresque iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de repub. liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. neque enim sibi privatos aut in curia, aut in concione posse obstare: neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset:

Ne erit melius, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse*. & ad Valerium negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo diremit certamen: factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. consulares quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exurgere rursus plebem: si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moratione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio patrum edicitur delectus. juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. Legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret.

CAPUT XIX.

Male a Decemviris cum Sabinis, & Aequis res administratur.

PRincipes inter decemviros erant Q. Fabius, & Ap. Claudius. bellum domi majus, quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam gnavum in * malitia ingenium esse. hunc enim virum egregium olim domi militiæque decemviratus, collegæque ita mutaverant, ut Appii, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M. Rabulejo, & Q. Pœtellio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minutio, & T. Antonio, & Cæsone Duillio, & M. Sergio. S. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam æquo omnium decemvirorum imperio decernunt. Nihilo militiæ, quam domi melius, respub. administrata est. 42. illa modo in ducibus culpa, quod, ut in odio essent civibus, fecerant: alia omnis penes milites noxia erat. qui ne quid ductu, atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi propius urbem inter

* al. in militia.

Fidenas Crustomeriamque loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Majus flagitium in Algido: major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant: exutusque omnibus utensilibus miles Tusculum se fide misericordiaque victurus hospitum [qui tum non fefellerunt] contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque ab arce Tusculi digressos in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri, belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandæ.

CAPUT XX.

Duo nefanda Decemvirorum scelera: L. Siccius eorum jussu interficitur. Appius ingenuam Virginem stupro destinans, mittit qui in servitutem illam asserat; in jus apud se vocatam nititur improbo decreto opprimere.

43\. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis per invidiam decemviralem tribunorum creandorum, secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere: quum ipse se prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. Nuntiant in castra cæteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nuntiantibus fuit: profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorũ permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem, armatumque omnibus in eum versis corporibus videre, hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium, profecto ab suis interfectum memorantes retulere corpus. invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, 44.

tum,

tum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed caussa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat. vir exempli recti domi militiæque, perinde uxor instituta fuerat, liberi quoque instituebantur. desponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro caussa plebis expertæ virtutis; hanc virginem adultam, forma excellentem Appius amore ardens pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret. neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. virgini venienti in forum [ibi namque in tabernis literarum ludi erant] minister decemviri libidinis manum injecit, serva sua natam, servamque appellans esse: sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis fidem Quiritium implorantis fit concursus. Virginii patris, sponsique Icilii populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. jam a vi tuta erat, quum assertor nihil opus esse multitudine concitata, ait: se jure grassari, non vi: vocat puellam in jus, auctoribus qui aderant, ut sequeretur. ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit. puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse. id se indicio compertum afferre: probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. interim dominum sequi ancillam æquum esse. Advocati puellæ, cum Virginium reip. caussa dixissent abesse, biduo affuturum, si nuntiatum ei sit, iniquum esse absentem de liberis dimicare: postulant, ut rem integram in patris adventum differat: lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem, neu patiatur, virginem adultam famæ prius, quam libertatis periculum adire. Appius decreto præfatus, *quam libertati* 45.
faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginis amici postulationi suæ prætendant. cæterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec caussis, nec personis variet. in his enim, qui asseruntur in libertatem, quia quivis lege

agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. placere itaque patrem accersiri: interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.

CAPUT XXI.

Fœdo Appii judicio virginis avunculus, & sponsus resistunt: illa, dum pater absens accitur, parentibus, datis sponsoribus, vindicatur.

ADversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius puellæ avunculus, & sponsus Icilius interveniunt: dataque inter turbam via, cum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium summovet. Quum placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset: *Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi,* inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. proinde omnes collegarum quoque lictores convoca: expediri virgas & secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. non, si tribunitium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ ademistis, ideo in liberos quoque nostros, conjugesqae regnum vestræ libidini datum est. sævite in tergum, & in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes: postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat. hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. me vindicantem sponsam in libertatem vita citius deseret, quam fides.* Concitata multitudo 46
erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est, quum Appius, *non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere* diceret; non *præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini, & libertati datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores*

res convocaturum ad coercendos seditionis auctores, contentum se suis lictoribus fore. Quum dilatum tempus injuriæ esset. secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum fratrem Icilii, filiumque Numitorii impigros juvenes pergere inde recta ad portam, & quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris. in eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis, nuntium ad patrem perferunt. Cum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret, atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuntii missi in castra, manus tollere undique multitudo, & sequisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. atque ille lacrymabundus, *Gratum est*, inquit, *crastina die vestra opera utar, sponsorum nunc satis est*. Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paullisper moratus, ne ejus rei caussa sedisse videretur, postquam omissis rebus aliis præ cura unius nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.*

CAPUT XXII.

Virginius frustra conatus filiam ab injuria tueri, rapto ex proxima taberna cultro, manu sua illam transfigit: rei atrocitate concitata multitudo cogit Appium se e foro recipere.

Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: jam enim commeatu sumto, profectus Virginius prima vigilia erat, cum postero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur. At in urbe prima luce, 47.
quum civitas in foro expectatione erecta staret, Virginius sordidatus filiam secum obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. circumire ibi, & prehensare homines cœpit: & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere. *se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare; nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. quid prodesse, si incolumi urbe, quæ capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius [tanta vis amentiæ verius, quam amoris mentem turbaverat] in tribunal ascendit: & ultro querente pauca petitore,

quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderunt. quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio, id, quod constat, nudum videtur proponendum, dare se vindicias secundum servitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquandiu tenuit. deinde cum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset: Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam despondi, & ad nuptias, non ad stuprum educavi. placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? passuri ne hæc isti sint, nescio. non spero esse passuros illos, qui arma habent*. Quum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem. Decemvir alienato ad libidi-
48. nem animo, negat, *ex hesterno tantum convitio Icilii, violentiaque Virginii, cujus testem P. R. habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere: nocte tota cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem: itaque se haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret: proinde quiesse erit melius*. I, inquit, *lictor, summove turbam, & da viam domino ad prehendendum mancipium*. Quũ hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit: *Quæso*, inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percunctari, quid hoc rei sit: ut, si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam*. Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen: atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum*, ait, *modo, filia, in libertatem vindico*. pectus deinde puellæ transfigit: respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro*. Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere, donec, multitudine etiam presequentium ruente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infeli-

cem formam, necessitatem patris deplorant. sequentes clamitant matronæ, *eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* cæteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum, & maxime Icilii vox tota tribunitiæ potestatis, ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque in-
49. dignationum erat. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi: postremo, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincla duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius & M. Horatius. qui repulso lictore, si jure ageret, vindicare se a privato Icilium ajebant: si vim afferre conaretur, ibi quoque haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit: franguntur a multitudine fasces. in concionem Appius ascendit: sequuntur Horatius Valeriusque, eos concio audit, decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto recipit.

CAPUT XXIII.

Convocato ad sedandos tumultus in Urbe senatu, Virginius interim profectus ad exercitum, multitudinem accendit in castris; quibus illa relictis, Aventinum occupat.

SP. Oppius ut auxilio collegæ esset in forum ex altera parte irrumpit: videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo, multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari jussit. ea res, quod magnæ parti patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus, multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.
Itaque missi juniores patrum 50.
in castra. quæ tum in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant*. ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. nam, præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum tenens, respersusque ipse cruore, tota in se castra

con-

convertit, & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ mulitudinis fecerant. Quærentibus, quid rei esset, flens diu vocem non misit. tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit; ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat: *ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent, neu se ut parricidam liberum aversarentur: sibi vitam filiæ suæ cariorem futuram fuisse, si libere ac pudice vivere licitum fuisset: quam velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia liberos vivere, misericordia se in specie crudelitatis lapsum: nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset: illis enim quoque filias, sorores, conjugesque esse: nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse, sed, quo impunitior sit, eo effrænatiorem fore. aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ; quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam; filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honesta morte occubuisse; non esse jam Appii libidini locum in domo sua: ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ: cæteri sibi ac liberis suis consulerent*. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immisti turbæ militum togati, cum, eadem illa querendo docendoque quanto visa, quam audita indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nuntiando Romæ esse, insecutosque qui Appium prope interemtum in exilium abisse dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri simul iis, quæ videbant, iisque, quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentibus responsum non redditur. imperio si quis inhiberet, & viros, & armatos se esse respondetur. eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt, ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est senatum Sp. Oppius habet. nihil placet aspere agi, quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpejus, C. Julius, Ser. Sulpitius, qui quererent senatus verbis, cujus jussu castra deservissent; aut, quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent; belloque averso

ab

ab hostibus patriam suam cepissent? Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum, nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. id modo a multitudine conclamatum est, ut L. Valerium, & M. Horatium ad se mitterent, his se daturos responsum. Di-
51. missis legatis admonet milites Virginius: *in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit; responsumque quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam quam communi consilio esse. placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur: *Melioribus meis vestrisque rebus reservate,* inquit, *ista de me judicia: nec mihi filia in vita honorem ullum jucundum esse patitur: nec in perturbata repub. eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant.

CAPUT XXIV.

In altero quoque exercitu, qui erat in Sabinis, tumultus exoritur: facta inde secessione, in Aventinum pergitur: ex Aventino ab utroque exercitu conjuncto fit per Urbem transitio in Sacrum montem: eo sequitur plebs urbana.

NEque in Sabinis quievit exercitus, ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum, Siccii cædis memoria renovata, quam quem nova fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prerogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi conjuncti alteri exercitui xx. tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres soliciti de summa rerum, cum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Siccii cædes decem-

cemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ obiiciebantur. placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant, se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri quærentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum caussa creati essent, deposituros imperium se ajebant. Per
52. M. Duillium, qui tribunus Plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi in sacrum montem ex Aventino transit: affirmante Duillio, *non prius, quam deseri urbem videant, curam in animos patrum descensuram: admoniturum sacrum montem constantiæ plebis: scituros, quam sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant*. Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti castra in monte sacro locavere, modestiam patrum suorum, nihil violando, imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante: prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent, in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes.

CAPUT XXV.

Plebis secessione moti Patres instant Decemviris, ut magistratum deponant: iis affirmantibus, se futuros in patrum potestate, plebs per legatos revocatur. rebus compositis, creatisque sibi in Aventino tribunis, revertitur.

Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset in foro præter paucos seniorum nemo esset, vocatis utique in senatum patribus, desertum apparuisset forum: plures jam, quam Horatius & Valerius, vociferabantur. *Quid expectabitis, Pa. conscripti? si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus jura dicturi estis? nō pudet lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? occasune urbis vultis finire imperium? atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebejs. novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne, nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium: quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant*. Cum hæc ex om-

omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate patrum affirmant. id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur, nec suo sanguine ad supplicia patrum plebem assuefa-
53. ciant. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei. ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quam in armis reponi spei. potetestatem enim tribunitiam provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant; & ne cui fraudi esset, concisse milites, aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. de decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandum alios. iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, & prius pene, quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquam ne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut patrum in plebem Romanam, aut plebis in patres? Scuto vobis magis, quam gladio, opus est. satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. etiam si quando metuendos vos præbituri estis, quum, recuperatis magistratibus, legibusque vestris, judicia penes vos erunt; de capite nostro fortunisque tunc, ut quæque caussa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.* Facerent, 54.
ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati, rebus perfectis, affirmant. Profecti quũ mandata plebis patribus exposuissent; alii decemviri, quandoquidem, præter spem ipsorum, supplicii sui nulla mentio fieret, haudquicquam abnuere. Appius truci ingenio, & invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio: *Haud ignoro*, inquit, *imminet fortuna. video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidiæ est sanguis. nihil*

nihil ne ego quidem moror, quominus decemviratu abeam. Factum ſenatuſconſultum, *ut decemviri ſe primo quoque tempore magiſtratu abdicarent: M. Papirius Pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi eſſet ſeceſſio militum plebiſque.* His ſenatuſconſultis perfectis, dimiſſo ſenatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque ſe magiſtratu, ingenti hominum lætitia. Nuntiantur hæc plebi. legatos, quicquid in urbe hominum ſupererat, proſequitur. huic multitudini læta alia turba ex caſtris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati reſtitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberoſque veſtros. ſed qua hic modeſtia fuiſtis, ubi nullius ager in tot uſu rerum neceſſario tantæ multitudini eſt violatus, eam modeſtiam ferte in urbem. In Aventinum ite, unde profecti eſtis. ibi felici loco, ubi primæ initia inchoaſtis libertatis veſtræ, tribunos plebis creabitis. præſto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens aſſenſus, alacritaſque cuncta approbantium fuit. convellunt inde ſigna, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem ſilentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum L. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium, avunculum Virginiæ, auctores ſeceſſionis: tum C. Sicinium: progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in ſacro monte, proditum memoriæ eſt, & M. Duillium, qui tribunatum inſignem ante decemviros creatos geſſerat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. ſpe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinnius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs ſcivit, ne cui fraudi eſſet ſeceſſio ab decemviris facta. confeſtim de conſulibus creandis cum provocatione M. Duillius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium appellant. U. C. 301

CAPUT XXVI.

Creatis conſulibus, decemvirali poteſtate jam ſublata, libertas novis legibus munitur; ſacroſanctos placet eſſe tribunos.

55. PER interregem deinde conſules creati L. Valerius & M. Horatius, qui extemplo Magiſtratum occeperunt: quorum conſulatus popularis, ſine ulla patrum injuria, nec ſine offenſione fuit. quicquid enim

nim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in cōtroverso jure esset, tenerentur ne patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret*, qua lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo nova lege, *ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: qui creasset, eum jus, fasque esset occidi; neve ea cædes capitalis noxæ haberetur*, & quum plebem hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, cujus rei prope jam memoria aboleverat, relatis quibusdam ex magno intervallo ceremoniis, renovarunt: & cum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *ut, qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset: familia ad Cereris, Liberi, Liberæque venum iret*. Hac lege juris interpretes negant, quemquam sacrosanctum esse, sed caput ejus, qui eorum cuiquam nocuerit, id sacrum sanciri. itaque ædilem prehendi, ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, [noceri enim ei, cui hac lege non liceat] tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibusquoque, & prætoribus, quia eisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse. judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio: quod his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferentur. quæ ante arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duillius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit: *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo, ac capite puniretur*. Hæc omnia, ut invitis, ita non adversantibus patriciis transacta: quia nondum in quenquam unum sæviebatur.

CA-

CAPUT XXVII.

Virginius, redintegrata memoria superbiæ, & crudelitatis, diem Appio dicit, qui tandem nequicquam populi implorans auxilium in carcerem conjicitur.

56. Fundata deinde & potestate tribunitia, & plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos, tutum, maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt, quum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patriciis juvenibus in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimę potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidisset. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. itaque neque ego, accusando apud vos eum, tempus teram, a cujus crudelitate vosmetipsos armis vindicastis: nec istum ad cætera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi. Ap. Claudi, quæ impie, nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis nisi* * *judicem* * *vindices te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse in vincula te duci jubeo*. Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in judicio popupli ullam spem habebat: attamen & tribunos appellavit: & nullo morante arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et dum pro se quisque, *deos tandem esse, & non negligere humana* fremunt: *& superbiæ crudelitatique etsi seras, non leves tamen venire pœnas. provocare, qui provocationem sustulisset; & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset*: ipsius Appii, inter concionis murmur, fidem populi Romani implorantis vox audiebatur. majorum merita in rempub. domi militiæque commemorabat. *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum caussa cum maxima offensione patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur: cæterum sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum; in præsentia se, communi jure civitatis, civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat ut judicium populi Romani experiri: non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat: quod si indicta caussa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebis appellare, & monere, ne imitentur quos oderint, quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur*

* al. dies.

tollendæ appellationis caussa, in quam conspirasse decemviros criminati sint : ait, *se provocare ad populum; implorare leges de provocatione, & consulares, & tribunitias, eo ipso anno latas. quem enim provocaturum, si huic indemnato indicta causa non liceat? cui plebejo, & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: & appellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an*
57 *vere data sit*. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem, & civilis & humani fœderis esse, ajebat. *respicerent tribunal homines castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus. bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas, securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemtor, carnificibus, non lictoribus stipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, a complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus semianime virginis, sponsum, avunculumque in carcerem duci jusserit, stupro interpellato magis, quam cæde motus: & illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, vindicias ne ab libertate in servitutem dederit: si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere*. Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, cum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. Tribunus ei diem prodixit.

CAPUT XXVIII.

Consules in Volscos, & Aequos bellum parantes profecturi, decemvirales leges in æs incisas in publico proponunt. C. Claudius sordidatus deprecatur pro Appio, qui, desperata ope, sibi mortem consciscit de ejus quoque collegis supplicium sumitur.

INter hæc ab Latinis, & Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam venerunt: donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, fa-

favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis pars magna voluntariorum ad nomina danda præsto fuere: eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbe egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim est nomen*, in æs incisas in publico proposuerunt.

58. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant. C. Claudius, qui perosus decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat; is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda rediisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus, clientibusque in foro prehensabat singulos, orabatque, *ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni: virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque Romani juris jacere vinctum inter fures nocturnos, ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam, propter unius odium, multorum preces aspernarentur: se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam rediisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum: virtute libertatem recuperatam esse, clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant, quos moveret sua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, caussa. sed Virginius *sui potius ut misererentur* orabat, *filiæque; nec gentis Claudiæ, regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ, & trium tribunorum preces audirent; qui ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hæ lacrymæ videbantur. Itaque, spe incisa, priusquam prædicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, invidiæ proximus, quod in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ a collega dicerentur. plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit. testis productus, qui VII. & XX. enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi. scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin si quam suam noxam reus dicere posset, privatus in se iterum sæviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii, Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exilii caussa solum verterunt: bona publicata sunt. & M. Claudius assertor Virginiæ die dicta damnatus,

ſtatus, ipſo remittente Virginio ultimam pœnam, dimiſſus Tibur exulatum abiit: maneſquæ Virginiæ mortuæ, quam vivæ feliciores per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt. Ingens metus inceſſerat patres, vultuſque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant; quum M. Duillius tribunus plebis inhibito ſalubriter modo nimiæ poteſtatis: *Et libertatis*, inquit, *noſtræ, & pœnarum ex inimicis ſatis eſt. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam ſum paſſurus. nam neque vetera peccata repeti, jam obliterata, placet, quum nova expiata ſint decemvirorum ſuppliciis; & nihil admiſſum iri, quod vim tribunitiam deſideret, ſpondet perpetua conſulum amborum in libertate veſtra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni metum patribus demſit; eademqae auxit conſulum invidiam: quod adeo toti plebis fuiſſent, ut patrum ſalutis libertatiſque prior plebejo magiſtratui, quam patricio cura fuiſſet: & ante inimicos ſatietas pœnarum ſuarum cepiſſet, quam obviam ituros licentiæ eorum conſules appareret. multique erant, qui mollius conſultum dicerent, quod legum ab iis latarum patres auctores fuiſſent. neque erat dubium, quin, turbato reipub. ſtatu, tempori ſuccubuiſſent.

CAPUT XXIX.

Ductu, atque conſilio Valerii conſulis Aequi, Volſcique vincuntur.

Conſules, rebus urbanis compoſitis, fundatoque plebis ſtatu, in provincias diverſi abiere. Valerius adverſus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volſcorumque ſuſtinuit conſilio bellum. quod ſi extemplo rem fortunæ commiſiſſet, haud ſcio, an [qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auſpiciis Romanis, hoſtibuſque erant] magno detrimento certamen ſtaturum fuerit. 66.
Caſtris mille paſſuum ab hoſte poſitis, copias continebat. hoſtes medium inter bina caſtra ſpatium acie inſtructa complebant; provocantibuſque ad prælium, reſponſum Romanorum nemo reddebat. tandem fatigati ſtando, ac nequiquam expectando certamen Æqui Volſcique, poſtquam conceſſum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis caſtris præſidium, quam ſatis virium ad certamen. Quod ubi ſenſit conſul, reddit illatum antea terrorem, inſtructaque acie ultro hoſtem laceſſit. ubi illi conſcientia quid abeſſet virium detrectavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totam diem

diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere. & Romani quidem pleni spei corpora curabant. haudquaquam pari hostes animo, nuntios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis, ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret. & postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus & arma contegerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem in suum quisque locum descendendentes, quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa; adortusque necdum omnes eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. retulere primo pedem hostes. dein-
61. de quū animos collegissent, & undique duces, victis ne cessuri essent, increparent, restituitur pugna. Consul ex altera parte, *Romanos meminisse* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare; sibimetipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent: non Appio ducem rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso: ostenderent, prioribus præliis per duces, non per milites stetisse, ne vincerent: turpe esse contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes; & domi, quam foris servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset; unum Appium civem periculosæ libidinis: at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditæ urbi accidere.* Aventini Sacrique montis admonebat; *ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent; ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit; nec æquitatis legibus imminutam virtutem populi Romani esse.* Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites. *Agite juvenes*, inquit, *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. primo concursu pedes movit hostem, pulsum vos, immissis equis, exigite e campo: non sustinebunt impetum & nunc cunctantur magis, quam*

resi-

reſiſtunt . Concitant equos , permitttuntque in hoſtem pedeſtri jam turbatum pugna:& , perruptis ordinibus, elati ad noviſſimam aciem , pars libero ſpatio circumvecti , jam fugam undique capeſſentes , pleroſque caſtris avertunt , præterequitanteſque abſterrent . peditum acies , & conſul ipſe , viſque omnis belli fertur in caſtra : captiſque cum ingenti cæde , majore præda potitur.

CAPUT XXX.

Ab altero conſule Horatio Sabini funduntur.

HUjus pugnæ fama perlata non in urbem modo , ſed in Sabinos ad alterum exercitum , in urbe lætitia modo celebrata eſt ; in caſtris animos militum ad æmulandum decus accendit . Jam Horatius eos , excurſionibus ſufficiendo , præliiſque levibus experiundo , aſſuefecerat ſibi potius fidere , quam meminiſſe ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ : parvaque certamina in ſummam totius profecerant ſpei . Nec ceſſabant Sabini , feroces ab re priore anno bene geſta , laceſſere atque inſtare, rogitantes, *quid latrocinii modo procurſantes pauci , recurrenteſque tererent tempus ? & in multa prælia parvaque carperent ſummam unius belli ? quin illi congrederentur acie ? inclinandamque ſemel fortunæ rem darent ?* Ad id , quod ſua ſponte ſatis collectum animorum erat , indignitate etiam Romani accendebantur . Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum , ſibi ultro per 62. contumelias hoſtem inſultare . quando autem ſe , ſi tum non ſint , pares hoſtibus fore ? Ubi hæc fremere militem in caſtris conſul ſenſit , concione advocata , *Quemadmodum* , inquit , *in Algido res geſta ſit , arbitror vos milites audiſſe . qualem liberi populi exercitum decuit eſſe , talis fuit . conſilio collegæ , virtute militum victoria parta eſt . quod ad me attinet , id conſilii animique habiturus ſum , quod vos milites mihi effeceritis . & trahi bellum ſalubriter , & mature perfici poteſt . ſi trahendum eſt , ego ut in dies ſpes virtuſque veſtra creſcat , eadem , qua inſtitui , diſciplina efficiam . ſi jam ſatis animi eſt , decernique placet , agitedum clamorem , qualem in acie ſublaturi eſtis , tollite hic , indicem voluntatis virtutiſque veſtræ* . Poſtquam ingenti alacritate clamor eſt ſublatus , *quod bene vertat , geſturum ſe illis morem , poſteroque die in aciem deducturum*, affirmat . reliquum diei apparandis armis conſumtum eſt . Poſtero die ſimul inſtrui Romanam aciem Sabini videre , & ipſi jam avidi certaminis procedunt . Prælium fuit , quale inter fidentes ſibimet ambos exercitus , veteris perpetuæque alterum gloriæ , alterum nu-

nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circunventum cornu, equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt: cedentibusque jam suis, provolant in primum; simulque & hosti se opponunt; & æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. verecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem digresso equiti parem esse.
63. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum, & locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit: transvolat inde in partem alteram suis victoriæ nuntius: simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. castigati, fortium statim virorum opera edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem avertunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit.

CAPUT XXXI.

Consules sine auctoritate senatus, jussu populi, triumphant.

GEmina victoria, duobus bifariam præliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. populus injussu & altero die frequens iit supplicatum. & hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores patrum, senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Appollinis est, [circum jam tum Apollinarem appellabant] avocavere senatum. ubi cum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius Trib. plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus: maxime C. Claudio vociferante, *de patribus, non de ho-*

hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti: nunquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse: ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse: ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse: ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat. in eamdem sententiam multa & a cæteris senioribus patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. tum primum sine auctoritate senatus populi jussu triumphatum est,

CAPUT XXXII.

Nitentibus tribunis eosdem reficere tribunos, auctore M. Duillio, novi cooptantur.

64. HÆc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur; &, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. consensum patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefactata essent. *quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque COSS. fore, qui libertati plebis suas opes postferrent*. Forte quadam utili ad id tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duillio sorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum; pugnarentque collegæ, ut libertas tribus in suffragium mitteret; aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate patrum; injecta contentione, Tullius consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit. ubi quum consules producti ad populum, interrogatique, si eos P. R. memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihilque sententiæ suæ mutassent: collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: &, quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum caussa habuit.

U. C. 305.

buit. satisfactum legi ajebat; quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret, & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. recitabatque rogationis carmen, in quo: *Si tribunos plebis decem rogabo, Si quos minus hodie decem tribunos plebis fecerint: hi tum, quos sibi collegas cooptassint, ita illi legitimi eadem lege tribuni plebeii sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis*. Duillius quum ad ultimum perseverasset, negando xv. tribunos plebis rempub. habere posse victa collegarum cupiditate, pariter patribus plebique acceptus magistra-
65. tu abiit. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis patrum voluntatem foverunt: duos etiam patricios consu-
U. laresque Sp. Tarpejum, &
C. A. Aterium cooptavere.
306. Consules creati Lar. Herminius, T. Verginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad patrum, aut plebis caussam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius trib. pl. infestus patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditumque a collegis ajebat, rogationem tulit, *ut, qui plebem Romanam tribunos plebis rogaret, is usque eo rogaret, dum x. tribunos plebis faceret*, insectandisque patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit.

CAPUT XXXIII.

Quiescentem plebem juniores Patrum injuriis vexant.

INde M. Geganius Maceri- U.
nus, & C. Julius COSS. C.
tacti, coitiones tribunorum, 307
adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate patrum, sedavere: plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, sustinendo, rem ab seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. cura pacis concordiæ quoque intestinæ caussa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab junioribus patrum injuriæ fieri cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus: quũ & per coitiones potentiorum injuria fieret; & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet, nomina tantum se biennio habuisse. seniores contra patrum ut nimis feroces suos credere juvenes esse, ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum, æquari velle simulando,

do,

do, ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & injuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

CAPUT XXXIV.

Civilis discordia foris quoque bellum accendit. Aequi, & Volsci, sumtis armis, in agrum Rom. incurrunt: terrore ad Urbem perlato, T. Quintius Cos. pro ordinum concordia gravissime loquitur.

66. T. Quintius Capitolinus quartum, & Agrippa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, & tribunis, & plebe incitata in patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum velut signo accepto arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium, *eo adversus se non esse missos exercitus. dissolvi licentia militandi morem, nec pro communi jam patria Romam esse. quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse*. Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum populati sunt: deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero, exultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ, populabundi, regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes. unde postquam inulti prædam præ se agentes retro ad Corbionem agmine iere, Quintius COS. ad concionem populum vocavit. ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Aequos & Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse. hanc ego ignominiam (quanquam jamdiu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, superque vitæ erat: mori consulem tertium oportuit, quem tandem ignavissimi hostium contemsere? nos consules? an vos, Quirites? si culpa in nobis est, auferte imperium indignis: &, si id parum est, insuper pœnas expetite. si in vobis, nemo deorum nec hominum sit, qui* 67.

vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contemsere, nec suæ virtuti confisi sunt: quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, & se & vos novere. discordia ordinum est venenum urbis hujus, patrum ac plebis certamina. dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus; dum tædet vos patriciorum, nos plebejorum magistratuum; sustulere illi animos. Pro deûm fidem, quid vobis vultis? tribunos plebis concupistis; concordiæ caussa concessimus: decemviros desiderastis; creari passi sumus. decemvirorum vos pertæsum est; coegimus abire magistratu. manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. tribunos plebis creare iterum voluistis; creastis. consules facere vestrarum partium, etsi patribus videbamus iniquum, patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunitium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta patribus, sub titulo æquandarum legum nostra jura oppressa tulimus & ferimus. qui finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriã licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quam vos victores. satis ne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur: adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidẽ ab hoste prope captas, & scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri; in nos armati estis. Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis; & forum infestum feceritis; & carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore. ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ quo in statu sunt? jam unicuique ex agris sua damna nuntiabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. sed ex illis concionibus numquam vestrum quisquam re fortunaque domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem & liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules quum stipendia nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro, faciebatis; & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione patres Romani horrebant; præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum,

68.

rum, gloriaque simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. grave erat in Aequos & Volscos proficisci? ante portas est bellum. si inde non pellitur; jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet; & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit: sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem quidem vobis placere, Quirites: sed multo malo vos salvos esse; qualicunque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua caussa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt. nisi forte assertatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestra vos caussa incitare & stimulare putatis. concitati aut honori, aut quæstui illis estis. & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se, quam nullius, turbarum ac seditionum duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & a portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

CAPUT XXXV.

T. Quintii oratione permota plebs, ad bellum propulsandum nomina dat: educto a consulibus exercitu, hostes Aequi, Volscique vincuntur.

RAro alias tribuni popularis oratio acceptior 69.
plebi, quam tunc severissimi consulis fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detractionem militiæ, telum acerrimum adversus patres habere solita erat, bellum & arma spectabat. & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati fœdiora his, quæ subjiciebantur oculis, nuntiantes, totam urbem ira implevere. in senatum ubi ventum est, ibi vero in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri: & primores patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. alios consules aut per proditionem dignitatis patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis, asperiorem domando multitudinem fecisse.*

T. Quintium orationem memorem majestatis patrum, concordiæque ordinum, & temporum in primis habuisse. orare eum, collegamque, ut capesserent remp. orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsare vellent, plebemque obedientem in re tam trepida patribus præberent. appellare tribunos, communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata. Consensu omnium delectus decernitur, habeturque. Quum consules in concione pronuntiassent, tempus non esse caussas cognoscendi, omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adessent; *cognoscendis caussis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent caussam:* omnis juventus affuit postero die: cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa eo ipso die a quæstoribus ex ærario promta, delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint; exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. tertio die cum ira Romanos, illos, quũ toties rebellassent, conscientia culpæ, ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta. 70. In exercitu Romano quũ duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat; & prælatus ille, facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & æquando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit. Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpitium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpitius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit; unde cum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est; momentoque temporis in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum & Æquorum exceptum aliquandiu tenuissent. ibi vero Sulpitius negare, *cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis* vociferans, *ni equestre prælium connixi omni vi perficerent: nec, fugare equitem integrum, satis esse. conficerent equos virosque, ne quis re-*

re-

reveheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset. Haud surdis auribus dicta. impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos, equosque spiculis confodere. is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuntios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuntius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua premissus equitatus turbaverat ordines. sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum. in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate, viribusque ferox, cum omni parte pugnæ melius rem geri, quam apud se videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. cujus ignominiæ metu concitati milites invasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuntius a Quintio venit, victorem jam se imminere hostium castris; nolle irrumpere, antequam sciat debellatum & in sinistro cornu esse. si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur caussa spreti, aut non sperati honoris. ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, cum Valerio, atque Horatio consulibus, qui præter Volscos & Æquos, Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset; verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum; ne, etiamsi impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum habita cura videretur.

CAPUT XXXVI.

Populus Romanus judex sumtus inter Ardeates, atque Aricinos de ambiguo agro certantes, Scaptio quodam auctore, eundem agrum sibi fœde adjudicat.

Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum 71.
judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quũ sæpe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad caussam orandam venissent, concilio populi a ma-

magistratibus dato, magna contentione actum. jamque editis testibus cum tribus vocari, & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius, de plebe, magno natu: &, *Si licet*, inquit, *consules de repub. dicere, errare ego populum in hac caussa non patiar*. Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque prodi publicam caussam summoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro, de quo agitur, militasse non juvenem, sed vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sic debellatum: eo se rem vetustate obliteratam, ceterum suæ memoriæ infixam, afferre, agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse; captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, cum se a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent: sibi exiguum vitæ tempus superesse; non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret: magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse caussam damnaret*. Consules quum Scap- 72.tium non silentio modo, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent; deos, hominesque testantes, flagitium ingens fieri, patrum primores accersunt. cum his circum ire tribunos, orare, *ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in suam rem litem vertendo: quum præsertim, etiam si fas sit curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis: nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptio ne hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum Romanum quadruplatoris, & interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum*. Hæc consules, hæc patres vociferantur. sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Rom. esse. nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret. nunc haud sane

sane quicquam bona caussa elevatur dedecus judicii: idque non Arcinis, Ardeatibusque, quam patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus, & ab externis mansit.

L. FLORI

DECADIS PRIMÆ

LIBRI QUARTI

EPITOME.

Lex de connubio Patrum & plebis a tribunis plebis, contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratus administratæ sunt. Item Censores tunc primum creati sunt. Ager Ardeatinus Romani populi judicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Melius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est: & ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, a C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est: L. Minutius index bove aurata donatus est. Legatos Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rem publicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. Cornelius Cossus tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opima spolia secunda Feretrio retulit. Mamercus Aemilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spatio finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ eoque coloni missi sunt. quibus occisis Fidenates quum defecissent a populo Romano; a Mamerco Aemilio dictatore victi sunt, & Fidenæ captæ. Conjuratio servorum oppressa. Postumius tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum. Res præterea gestas adversum Volscos & Vejentes, Fidenates, & Faliscos, continet.

DECADIS PRIMÆ

LIBER QUARTUS

CAPUT I.

Oritur seditio ob duas tribunorum rogationes, alteram ab Canulejo promulgatam de connubio Patrum, & plebis; alteram ab collegis de creandis promiscue sive ex patribus, sive ex plebe consulibus; utramque consules in Senatu insectantur.

1. U. C. 309. HOS secuti M. Genutius & C. Curatius consules. Fuit annus domi forisque infestus. anni namque principio & de connubio patrum & plebis C. Canulejus tribunus plebis rogationem promulgavit, qua contaminari sanguinem suum patres, confundique jura gentium rebantur; & mentio primo sensim illata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de patribus vellet, consules faciendi*. Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem summum imperium credebant. Læti ergo audire patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, & Vejentes depopulatos extrema agri Rom. & Volscos Æquosque ob communitam Verruginem fremere, adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum, armaque vi summa apparari jubent, si quo intentius possit, quam T. Quintio consule, apparari jubent, si quo intentius possit, quam T. Quintio consule, apparatum sit. C. Canulejus, pauca in senatu vociferatus, nequicquam territando consules, avertere plebem a cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset; confestim ad concionem advocavit. 2.

Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, *jam ultra ferri posse furores tribunitios; ventum jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quam foris: id*

adeo

adeo non plebis, quam patrum, neque tribunorum magis, quam consulum culpa accidere: cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere. sic pace bonos, sic bello fieri. maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent: & quemadmodum plebs gloriari posset, auctiorem ampliorem que esse. finem ergo non fieri, nec futurum, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas, quantasque res C. Canuleium aggressum? colluvionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis, patrumque? ut, qui natus sit, ignoret cujus sanguinis, quorum sacrorum sit: dimidius patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi. & primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse; nunc rogari, ut, seu ex patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur, Iciliosque consules fore. ne id Jupiter optimus maximus sineret, regiæ majestatis imperium eo recidere. & se millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrasset, futuram; primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur: quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. Finem ergo non fieri: non posse in eadem civitate tribunos plebis, & patres esse. aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam nunquam obviam eundum audaciæ temeritatique. illi ne impune primo discordias serentes, concitent finitima bella? deinde adversus ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? & quum hostium tantum accesserit, exercitus conscribi adversus hostes non modo non patiantur, sed audeat Canulejus in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum? quid esse aliud, quam minari se patriam proditurum, patriam oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis, & Æquis, & Vejentibus allaturam?

vam? nonne, Canulejo duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si patribus tribuni, quum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.

CAPUT II.

Canuleii pro tribunitiis rogationibus oratio. Victi Patres, ut lex de connubio feratur, consentiunt.

QUum maxime hæc in
3. senatu agerentur, Canulejus pro legibus suis, & adversus consules ita disseruit. *Quantopere vos, Quirites, contemnerent patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis; sæpe equidem & ante videor animadvertisse, nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse; &, si non easdem opes habere, tandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis, externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus, quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. altera nihil novi ferimus, sed id, quod populi est, repetimus, atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modo penè in senatu sit factus? negent, se manibus temperaturos? violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit consulatum mandet, & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, adipiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? Et perinde hoc valet, plebeius ne consul fiat, tanquam servum, aut libertinum aliquis consulem futurum dicat. Ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. quin etiam (si diis placet) nefas ajunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? en unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, patribus auctoribus Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium non modo Romanæ, sed ne Italicæ quidem gentis, Demarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Servium Tullium post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, & virtute regnum tenuisse?*

nuisse? quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus parens urbis in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. pœniteat nunc vos plebeii consulis; quum majores nostri advenas reges non fastidierint, & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrino ne patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus ex plebe sit Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio similis? an ne si sit quidem, ad gubernacula reip. accedere eum patiemur? potiusque decemviris teterrimis mortalium, qui tum omnes ex patribus erant, quam optimis regum novis hominibus similes consules sumus habituri? At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? nulla ne res nova institui debet? &, quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in civitate, & descriptio centuriarum, classiumque non erat; ab Servio Tullio est facta. consules nunquam fuerant; regibus exactis creati sunt. dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat, apud patres esse cœpit. tribuni plebis, ædiles, quæstores nulli erant: institutum est, ut fierent. decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & e republica sustulimus. Quis dubitat, quin in æternum urbe condita, & in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium, hominumque instituantur? Hoc ipsum ne connubium patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis, pessimo exemplo publico cum summa injuria plebis? an esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quam exilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent, ne societur sanguis. quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis, & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in patres, habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo e patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret; patriciorum ista libido est: nemo invitum pactionem nuptialem quenquam facere coegisset.

ve-

verum enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis, ne sit connubium cum divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique fœmina convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? quid enim in re est aliud? si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius, quid juris tandem mutatur, nempe patrem sequuntur liberi. nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est, præterquam ut hominum, ut civium numero simus. nec vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.

5. *Denique, utrum tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem. an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? &, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, & in castra educes? & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid? si non, quantum istæ minæ adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis? an ideo non est dimicatum, quod, quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebs est, si connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis, si coalescere, si jungi, miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt: si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur: si in consortio, si in societate rei publicæ esse: si, quod æquæ libertatis est, invicem annuis magistratibus parere, atque imperitare licet. sin hæc impediet aliquis, ferte sermonibus, & multiplicate fama bella. nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.*

6. Quũ in concionem & consules processissent, & res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset, interroganti tribuno, cur plebeium consulem fieri non oporteret? ut fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen respondit; quod nemo plebeius auspicia haberet; ideoque decemviros con-

connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur. Plebs ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tanquam invisi diis immortalibus, negarentur posse. Nec ante finis contentionum fuit, quum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinacia certaret, quam victi tandem patres, ut de connubio ferretur, concessere: ita maxime rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse, contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore.

CAPUT III.

Pugnantibus tribunis pro altera lege de plebeiis consulibus, permittitur, ut tribuni militum potestate consulari creentur.

QUum Canulejus victoria de patribus & plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen, pro rogatione sua summa vi pugnant: &, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant: apparebat autem, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos. Quintiorum, Cincinnatique, & Capitolini sententiæ abhorrebant a cæde, violandisque, quos, fœdere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex patribus ac plebe creari sinerent, de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis extemplo quicunque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, hinc quam maxime tribunitii & prehensare homines, & concursare toto foro candidati cœpere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. postremo, coacti tamen a primoribus, petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit alios animos in contentione libertatis, dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto judicio esse. tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quod ratio habita plebeiorum esset. Hanc 7.
modestiam, æquitatemque, U.
& altitudinem animi ubi C.
nunc in uno inveneris, quæ 310.
tum populi universi fuit? Anno trecentesimo decimo

quam

quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Attilius, T. Cloelius: quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris præbuit. Sunt qui, propter adjectum Æquorum Volscorumque bello, & Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe; & imperio, & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus: quia tertio mense, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere, quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepisset,

CAPUT IV.

Ardeatibus per legatos in senatu querentibus de intercepti agri injuria mite responsum datur: cum iis deinde fœdus renovatur. Censuræ initium.

LEgati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quod nullo nec exemplo, nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum caussa. si Ardeates sua tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodum gaudeant se iræ moderatos; sciantque patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, coiere, & interregem creavere. contentio, consules ne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex, ac senatus consulum comitia, tribuni plebis & plebs tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt patres; quia & plebs patriciis seu hunc, seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit; & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores patrum reliquere. T. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugilanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. idque monumenti est; consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fue-

fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino: & in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores a finitimis ostentati essent, &
8. U. C. 311. domi otium fuit. Hunc annum, seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit, sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum coss. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei a parva origine ortæ. quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum, *disciplinæ*que Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus, privatorumque locorum, & vectigalia populi Romani sub nutu, atque arbitrio essent. ortum autem initium rei est, quod in populo, per multos annos incenso, neque diferri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, rem operosam, ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiæque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjceretur. Et patres quanquam rem parvam, tamen quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere, id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. & tribuni [id quod tunc erat] magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetendere. Quum a primoribus civitatis spretus honor esset; Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. censores ab re appellati sunt.

CAPUT V.

Ardeæ orto certamine inter plebem, & optimates propter Virginis connubium, cum illa Volscos pro se excivisset, hi ab Romanis auxilium ex fœdere petunt. Missus cum exercitu Geganius Cos. Volscos devictos sub jugum mittit, ac de illis triumphat.

9. DUm hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea venerunt, pro veterrima societate, renovatoque fœdere recenti auxilium prope eversæ urbi implorantes. frui namque pace optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit. quorum caussa,

atque

atque initium traditur ex certamine factionum ortum, quæ fuere, eruntque potentibus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames, morbive, quam quæ alia in deum iras velut ultima publicorum malorum vertunt. Virginem plebeii generis, maxime forma notam, petiere juvenes; alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, præterquam forma captus. adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse; quæ quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores in ea quoque re partium memores ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est. postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. Sed vis potentior fuit. namque tutores inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta, virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatum acies sequitur accensum injuria juvenem. fit prœlium atrox, pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit. urbem quoque omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat. nec ulla species, cladesque belli abest, velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates, Romanos ad auxilium urbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos exivere. priores Volsci duce Æquo Clœlio Ardeam venerunt, & mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nuntiatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert: cœptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. & alia parte consul muro Ardeæ brachium * immiserat, qua ex oppido suï commeare possent. Volscus imperator, qui ad eam diem non commeatu preparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem; postquam septus vallo repente * inops omnium rerum erat, ad colloquium consule evocato, si solvendæ obsidionis caussa

* al. injunxerat. 10.

* al. inopẽ.

caussa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos ait. Adversus ea consul, victis conditiones accipiendas esse, non ferendas, respondit; neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. dedi imperatorem, arma poni jubet. fatentes victos se esse, & imperio parere: aliter tam abeuntibus, quam manentibus, se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam Romam relaturum. Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscissa, quum tentassent; præter cætera adversa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore, traditisque armis sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominiæ cladisque pleni dimittuntur. & quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nuntiis cladis relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demtamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem rediit, Clœlio Volscorum duce ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat.

CAPUT VI.

Alterius Cos. Quintii moderatio in civitatis concordia curanda. Ut ad Ardeates infami judicio interceptus ager redeat, Ardeam colonia deducitur.

ÆQuavit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegæ: qui concordiæ, pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum & patres severum consulem, & plebs satis comem crediderint. & adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque consulatus eodem tenore gesti, vitaque omnis consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quam honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius & Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum domi, forisque gestarum succedere se cernebant; maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum; eo impensius, ut U. C. 312. 11.

ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii caussa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. consenserant autem, ut, multo majore parte Rutulorum colonorum, quam Romanorum scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Helua. Qui, præter minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam diem dicta ab tribunis, coloni adscripti, remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

CAPUT VII.

Urbis tranquilitatem multiplex calamitas excipit: fame præsertim usque ad desperationem laboratur: frumentum privatim largiendo Sp. Malius de regno agitat.

PAx domi forisque fuit & 12.
hoc & insequenti anno, U.
C. Furio Pacilo, & M. Pa- C.
pirio Crasso COSS. Ludi ab 313.
decemviris, per secessionem plebis, a patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Caussa seditionum nequicquam a Pœtelio quæsita; qui tribunus plebis iterum ea ipsa denuntiando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit; &, cum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari jussi sunt. ludibrioque erant minæ tribuni, denuntiantis se delectum impediturum: quum, quietis finitimis, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquil-
litatem rerum annus, Pro- U.
culo Geganio Macerino, L. C.
Menenio Lanato COSS. 314.
multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum abfuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope deorum omnium resisti potuisset. Cœpere a fame mala; seu adversus annus

nus frugibus fuit; seu, dulcedine concionum & urbis, deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. & patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant, postremo perpulere plebeji, haud adversante senatu, ut L. Minutius præfectus annonæ crearetur, felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quanquam postremo annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui cum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam missis, [nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est] & nullum momentum annonæ fecisset; & revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod usui menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde, & objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius, quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio est aggressus. frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum, clientiumque ministeria coemto, (quæ credo ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque hoc munere delinitam, quacunque incederet, conspectus, elatusque supra modum hominis privati, secum trahere, haud dubium consulatum ei favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere; &, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis patribus esset, de regno agitare. id unum dignum tanto apparatu consiliorum, & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant: quæ res eum, necdum compositis rebus, maturisve satis consiliis, oppressit.

CAPUT VIII.

Sp. Mælius fit per Minutium aperte suspectus affectati regni: ad eum coercendum dicitur Dictator L. Quintius; a quo dictus magister equitum Servilius Ahala, Mælium parere recusantem, obtruncat: tumultuante multitudine, jure cæsum pronuntiat Dictator: ejus deinde domus diruitur: Minutio indici honor decernitur.

U. C. 315. CONsul sextum creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. & L. Minutius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus: nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minutius eandem Reip. curationem agens, quam Sp. Mælius privatim agendam susceperat; quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum defert: tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse: tempus agendæ rei nondum stare: cætera jam convenisse: & tribunos mercede emtos ad prodendam libertatem; & partita ducibus multitudinis ministeria esse: serius se pene, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre. Quæ postquam sunt audita: & undique primores patrum, & prioris anni consules increparent, quod eas largitiones, cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri: & novos consules, quod expectassent, donec a præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem: tum T. Quintius, consules immerito increpari, ait, qui constricti legibus, de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi haberent: opus esse non forti solum viro, sed etiam libero, exolutoque legum vinculis. itaque se dictatorem L. Quintium dicturum. ibi animum parem tantæ potestati esse. Approbantibus cunctis, primo Quintius abnuere, &, quid sibi vellent, rogitare: qui se ætate exacta tantæ dimicationi objicerent? Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis, dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & consul nihil remitteret; precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive Reipublicæ esset, dictator a consule dicitur. ipse

ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit. Postero die dispositis præsidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei, ac miraculo esset, & Mæliani, atque ipse dux eorum, in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens aut dictatoriam majestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem Reipubl. quæsisset, rogitarent: missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator*. Quum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliusque caussam dicendam esse proponeret; crimenque, a Minutio delatum ad senatum, diluendum: tunc Mælius recipere se in catervam suorum: & primum circumspectans tergiversari, postremo quum apparitor jussu magistri equitum eum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque fidem plebis Romanæ implorare: & opprimi se consensu patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent; neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum dictatori renuntiat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore, concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberata Republica*.

15. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti, ad concionem vocari jussit; *& Mælium jure cæsum* pronuntiavit, *etiam si regni crimine insons fuerit, qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset: se ad caussam cognoscendam consedisse: qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem caussæ fortunam. vim parantem, ne judicio se committeret, vi coercitum esse: nec cum eo tanquam cum cive agendum fuisse, qui natus in libero populo, inter jura, legesque, ex qua urbe reges exactos sciret; eodemque anno sororis filios, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu, atque exulare jussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumtum; in qua nuper decemviros bonis, exilio, capite mulctatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit, & quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam: sed tamen Claudios,*

*Cassios consulatibus, decemviratibus suis, majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus fuerit, frumentarium divitem, * bilibre farris sperasse libertatem se civium suorum emisse; ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab diis orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem; non pro scelere id magis, quam pro monstro habendum: Nec satis esse sanguine ejus expiatum; nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur; bonaque contacta pretiis regni mercandi publicarentur. Jubere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.*

* al. bilibris.

16\. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit, id Æquimælium appellatum est. L. Minutius bove aurato extra portam tergeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minutium apud quosdam auctores transisse a patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem, motam ex Mæliana cæde, sedasse invenio. cæterum vix credibile est, numerum tribunorum patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse: sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sex. Titinnius, soli ex collegio tribunorum neque tulerunt de honoribus Minutii legem; & criminari nunc Minutium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur: haud dubia spe, quin sex locis [tot enim jam creari licebat] & plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur.

CAPUT IX.

Denuo tribuni militum consulari potestate creantur. Fidenates deficiunt ad Vejentium regem Tolumnium; cujus jussu missi ab Roma legati necantur. Dictus Dictator Mamercus, in hostes profectus, eos vincit: de Rege Tolumnio opima spolia refert Cornelius Cossus.

Plebs quamquam agitata multis eo anno, & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos consulari potestate creavit, & in

U. C. 316

in iis L. Quintium Cincinnati filium, ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. prælatus suffragiis Quintio Mamercus Æmilius, vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant.
317. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium, Vejentium regem, ac Vejentes defecere. majus additum defectionis scelus, C. Fulcinium, Clœlium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium, legatos Romanos, caussam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, a Fidenatibus exceptam, caussam mortis legatis fuisse. [rem incredibilem, interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum] * ac deinde in horrorem versum facinus. Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris, voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicæ in rostris positæ sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque præterquam finitimis populis, ab caussa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. itaque ad curam summæ rerum quieta plebe, tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius, Fidenas, a bello credo, quod deinde gessit, appellatus. hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo prælio conflixit; nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam lætitia fusis hostibus fuit. & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit. is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum dignum parente juvenem dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti; & numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos, Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. Cum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere: collesque inter Fidenas, atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos digressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenatum posita. Et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit, in utriusque ripis am-

U. C. 317.

* al. nec.

amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito. postero die in aciem
18. eduxit. Inter hostes variæ fuere sententiæ. Faliscus procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Vejenti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere. posteroque die jam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrinque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Vejens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quintius intulit signa: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit; nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. quod ubi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflixit. nulla parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum. eque maxime resistebat. equitumque longe fortissimus ipse rex ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen. Erat tum 19.
inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. Is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognovisset: *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam (si modo sancti quicquam in terris esse dii volunt) legatorum manibus dabo*. calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim & ipse hasta innixus se in pedes excipit. assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit. tum exangui detracta spolia, caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi

regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat: & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium & castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie fuit.

CAPUT X.

Dictator triumphat, Cossus secunda opima spolia Jovi Feretrio dedicat; quo tempore fuerit ne ille tribunus militum, an consul quæritur.

20. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto, jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ * opima appellata sola ea tempestate erant, cum solemni dedicatione dono fixit. averteratque in se a curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libræ pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum, tribunum militum, secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. cæterum, præterquam quod ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxerit, nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur, titulus ipse spoliis inscriptus illos, meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem, prope sacrilegium ratus sum, Cossum spoliorum suorum, Cæsarem ipsius templi auctorem subtrahere testem. qui si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum Tit. Quintio Penno Aul. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne

* al. in prima.

ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia, inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet, eodem anno magistrum equitum, quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera conjectura est. sed [ut ego arbitror] vana versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ, recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

CAPUT XI.

Sp. Mælius, trib. plebis, seditionum materiam quærit; sed frustra. Orta in Urbe pestilentia, Fidenates, ac Vejentes in agrum Roman. descendunt. Dictus Dictator A. Servilius, pulsis hostibus, Urbem Fidenas, quoniam expugnatione non poterat, cuniculo capit. Census primũ in campo Martio.

M. Cornelio Maluginen-
21. se, L. Papirio Crasso
U. consulibus, exercitus in a-
C. grum Vejentem, ac Falis-
318. cum ducti: prædæ abactæ hominum, pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatæ: quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio trib. plebis, qui favore nominis motuum se aliquid ratus, & Minutio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat, falsis criminibus a Minutio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens. quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Cæterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia, maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nuntiabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, duumviris præeuntibus, est facta. Pestilentior inde an-
nus, C. Julio iterum, & V.
I. Virginio consulibus, tan- C.
tum metum vastitatis in ur- 319.
be agrisque fecit, ut non modo prædandi caussa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria patribus aut plebi esset: sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde Vejentium exercitu accito, [nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum neque clade Romanorum, neque sociorum precibus potuere] duo populi transiere Anienem: atque

haud procul Collina porta signa habuere. trepidatum itaque non in agris magis, quam in urbe est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. a Virginio senatus in æde Quirini consulitur. dictatorem dici A. Servilium placet; cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumium Æbutium Hel-
22. vam dicit. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet. quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario promta feruntur ad dictatorem. quæ cum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Etruscas legiones: compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. sed neque scalis capi poterat urbs alta; & munita, neque in obsidione vis ulla erat: quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiæ quoque abunde ex ante convecto sufficiebat. ita expugnandi pariter, cogendique ad deditionem spe amissa, dictator in locis propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse diversissimis locis subeundo ad mœnia, quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio ab sensu operis hostes avertebat: donec, perfosso a castris monte, erecta in arcem via est, intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacillus, & M. Geganius Macerinus censores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum census populi est actus. Eos- 23.
dem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias, & Q. Tubero, M. Manlium, & Q. Sulpitium consules in eum annum edunt. cæterum in tam discrepanti editione & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuisse traditum a scriptoribus antiquis, dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: & Tubero incertus veri est, sed inter cætera vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum.

CAPUT XII.

Ad famam imminentis a Vejentibus, ac Fidenatibus tumultus, dicitur Dictator iterum Mamercus: sublato foris metu, domi, lata ad populum lege, annuum spatium censuræ imponit, quod antea erat quinquennale: deposito magistratu, ab iratis Censoribus ignominia notatur.

TRepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Vejentibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis, memoria initi primo cum iis belli: quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duæ civitates, legatis circa XII. populos missis, impetrassent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium: velut magno inde tumultu imminente, senatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici jussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus. bellumque tanto majore, quam proximo conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis
24. fuerat. Ea res aliquanto expectatione omnium tranquillior fuit. itaque quum renuntiatum a mercatoribus esset negata Vejentibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exequi; nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materia quærendæ bello gloriæ ademta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat; seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate offensus. Concione itaque advocata, *Remp. foris gerendam*, ait, *tutaque omnia præstanda deos immortales suscepisse. se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Roman. consulturum: maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset; alios magistratus annuos esse: quinquennalem censuram gravem esse: iisdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vivere: se legem laturum, ne plus quam annua, ac semestris censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. *Et ut re ipsa*, inquit, *sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, congratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quod magistratum populi Rom. minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt. quam rem ipsum

ipsum ingenti animo tulisse ferunt, caussam potius ignominiæ intuentem, quam ignominiam: primores patrum, quanquam diminutum censuræ jus * voluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe cum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

* al. voluissent

CAPUT XIII.

Consularia comitia impedientibus tribunis plebis, creantur tribuni militum consulari potestate. Pestilentia laboratur.

Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur. victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebejus crearetur, nullum fuit: omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit. ædes Apollinis pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandæ deum iræ, avertendæque a populo pestis caussa, fecere. magna tamen clades in urbe agrisque, promiscue hominum pecorumque pernicie, accepta. famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam, Pomptinumque agrum, & Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti caussa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata; neque a penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad fanum Voltumnæ agitata. ibi prolatæ in annum res; decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequicquam Vejente populo querente, eandem, qua Fidenæ deletæ sint, imminere Vejis fortunam.

25.

U. C. 321.

U. C. 322.

CAPUT XIV.

Principes plebis conqueruntur, quod nullus plebeius tribunus militum consulari potestate creetur. ex re parva certamen inter Patres, ac plebem. illato belli terrore ab Aequis & Volscis, Consules creantur, qui tandem, premente magis metu, coguntur ab tribunis dicere Dictatorem.

Interim Romæ principes plebis jamdiu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebis;

ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate crearentur, nulli unquam plebejo ad eum honorem aditus fuerit: multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent: alioquin patricios habendos fuisse tribunos plebis: adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus, quam a patribus contemni.* Alii purgare plebem: culpam in patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter: si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & parto auxilio imperium quoque ascituram.* Placet, tollendæ ambitionis caussa, tribunos legem promulgare, ne cui album vestimentum addere petitionis caussa liceret. parva nunc res, & vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent. apparebatque, irritatis animis, plebem ad sua studia inclinaturam. quæ ne libera essent, sena-

26. U. C. 323.

tusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur. Tumultus caussa fuit, quem ab Æquis & Volscis Latini atque Hernici nuntiarant. T. Quintius, Lucii filius Cincinnatus [eidem & Penno cognomen additur] & C. Julius Mento consules facti. nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere, ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communivere. intentiorque, quam unquam ante, muniendi exercendique militem cura ducibus erat: eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quam alias unquam, rebellarant: & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumtum erat. ante omnia * privata consulum discordia, quæ inter ipsos erat, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque caussam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus summis honoribus egregie usus, *Vos,* inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine Reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ pote-

* al. pravitas &

potestatis, secedunt, proque collegio pronuntiant, *placere consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros*. Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt, proditum a patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribunitiæ potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit: is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit. ab eo L. Julius magister equitum est dictus. simul edicitur & justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari. cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis, Latinisque milites imperati. utrinque enixe obeditum dictatori est.

CAPUT XV.

Dictator Postumius cum cons. Quintio profectus ab Urbe Aequos, & Volscos strenue adoritur: tandem etiam victoria haud incruenta illos superat: triumphans in urbem redit. Aedes Apollinis dedicatur.

HÆc omnia celeritate ingenti acta: relictoque Cn. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur; dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus caussa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus totidem munimenta, planiciem in medio non parvis modo excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem habebant. nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a levibus præliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires, spem universæ victoriæ, tentato paullatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nulla in prælio justo relicta spe, noctu adorti 27.

castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio. pars militum portarum stationes firmant; pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit. missum extemplo ad castra subsidium, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur. ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpitium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine, atque agit. Illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis, stationibusque est adortus; prius pæne cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra: nuntiarique passim jubet. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat: & consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem parte altera subsidia, & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores, ac subitos circum tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumvecti igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vettius Metius ex Volscis, nobilior vir factis quam genere, jam orbem voluentes suos increpans clara voce, *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes. quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda est. hac, qua me prægressum videritis, agite qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant: virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc locutus,

cutus, exequentemque dicta, redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat: & moverunt victorem; donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit: eoque omne prælium versum est. Uni viro Metio fortuna hostium innititur. multa utrinque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius ictus saxo perfracto capite acie excessit. Non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio summovit.

29. Metium impetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur. eodem & dictator alia parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, perrupto vallo, jam in castra prælium intulerat. Tum abjici arma passim, ac dedi hostes cœpti: castrisque & his captis, hostes, præter senatores omnes venundati sunt. Prædæ pars sua cognoscentibus. Latinis atque Hernicis reddita: partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, injussu discesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. nec libet credere: & licet, in variis opinionibus: & argumento est, quod imperia Manliana, non Postumiana, appellata sint: quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioso quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis absente collega sine sorte dedicavit. ægre id passus Quintius, quum dimisso exercitu in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginienses tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

CAPUT XVI.

Induciæ Aequis dantur: Siccitate, & pestilentia laboratur: illata peregrina piacula per Aediles tolluntur.

30. AGitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec ob-
U. tineri potuit. Consules fiunt
C. L. Papirius Crassus, L. Ju-
324. lius. Æquorum legati fœdus ab senatu quũ petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis belli que auctores in jurgia & seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mulctarum æstimatione pergratam populo, quũ ab tribunis parari con-
U. sules unius ex collegio pro-
C. ditione excepissent, ipsi
325. præoccupaverunt ferre. Con-
326. sules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus iterum. Vejentes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse. cognitioque eius rei L. Sergio & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati; quod, cur per eos dies a Fidenis abfuissent, parum constabat, colonorum additus numerus, agerque iis bello interemtorum assignatus. Et siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cœlestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes, rivosque, stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumta: vulgatique contactu in homines morbi; & primo in agrestes ingruerant, servitiaque; urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa invasit: novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur.

CAPUT XVII.

Missis nequicquam ad Vejentes fecialibus ad res repetendas, iis bellum indicitur. Profecti tribuni militum consulari potestate rem propter discordiam male gerunt. Dicta or tertium Mamercus dicitur.

U. C. 327. IRæ adversus Vejentes in insequentem annum, C. Servilio Ahala, L. Papirio Mugillano consulibus, dilatæ sunt. Tunc quoque ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit: feciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat; induciæque inde, non pax facta, quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant. missi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset * senatusconsulto. Pervicere tribuni, denuntiando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. omnes Centuriæ jussere. in eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in primum annum crearentur.

* al. senatusconsultū.

31. U. C. 328. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quintius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus: ex iis Cossus præfuit urbi; tres delectu habito profecti sunt Vejos: documentoque fuere, complurium imperium bello inutile esse. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invasere opportune Vejentes: castra propinqua turbatos, ac terga dantes accepere. Plus itaque ignominiæ, quam cladis est acceptum. Mœsta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos: poscere dictatorem. in eo verti spes civitatis. & quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit: & ipse ab eo magister equitum est dictus. adeo simul fortuna civitatis virtute vera eguit, ut nihil censoria animadversio effecerit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur.

CA-

CAPUT XVIII.

Fidenates a Vejentibus sollicitati rebellant, & cum illis arma jungunt. Trepidantem civitatem Dictator in concione erigit: deinde profectus, hostes inusitatum pugnæ genus aggressos, insigni victoria superat, ac triumphans Romam cum opulenta præda redit.

VEjentes re secunda elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prælio fusos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverant. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: atque, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos, an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores. Itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat, accito exercitu ab Veiis, eoque ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, & in muris armati dispositi, & justitium in foro, tabernæque clausæ: fiuntque omnia castris quam urbi similiora. Tum trepi-
32. dam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *quod animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut, parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta sit, Vejentem hostem toties victum pertimescant: Fidenasque prope sæpius captas, quam oppugnatas: eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere: se quoque eundem dictatorem Mamercum Aemilium esse, qui ante Vejentium Fidenatiumque adjunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio, rege Vejentium, in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit: proinde memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse, cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent: simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; & populum Romanum intellecturum, quanto melius de Repub. meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos, qui ob*

ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis denique nuncupatis profectus, & M. & D. passus citra Fidenas castra locat, dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet: occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum, ac pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent; cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique, ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.
33 Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erupit acies, inaudita ante id tempus, inusitataque. Ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut phanatico instincta cursu in hostem ruit; formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator magistro equitum, equitibusque, tum ex montibus Quintio accito, prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod incendio similius, quam prælio territum cesserat flaminis, accurrit: claraque voce, *Fumo ne victi*, inquit, *velut examen apum, loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? non ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis? agite nominis Romani, ac virtutis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem: & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. legatorum hoc vos vestrorum, colonorumque sanguis, vastatique fines monent*. Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur; utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: & ipse princeps calcaribus subditis evectus effreni equo, in medios ignes infertur: & alii concitati equi

libero cursu ferunt equitem in hostem. pulvis elatus, mistusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert: ea, quæ militem perterruerat species, nihil terruit equos: ruinæ igitur similem stragem eques quacunque pervasit, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quũ utranque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, Quintium legatum, & suos ab tergo hostem adortos. ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa: quum duæ acies, duo diversa prælia circumventos Etruscos & a fronte & ab tergo urgerent; neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset; & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt; Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. residui pavidi, fuga in mediam cædem, obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo, & vulnera, & pavor degravant: pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbe: eadem & Romanos sequentes impetus rapit; Quintium maxime, & cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advene-
34. rat. Hi postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. quod ubi dictator conspexit [jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat] cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit: receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quam in prælio fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, &, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem, opulentumque præda, triumphans dictator Romam reduxit. jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam in annales retulere: rem æque difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc amne; & tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, arctiore; nisi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

CAPUT XIX.

Vejentibus, & Aequis induciæ dantur. Ludi, bello voti, celebrantur. Tribuni pleb. deinde seditiosis concionibus instant apud multitudinem, ut tribunos militares consulari potestate e suo ordine creet: id ne fiat, proximis comitiis callida arte Patres impediunt.

35. INsequens annus tribunos militares consulari pote-
U. state habuit, A. Sempro-
C. nium Atratinum, L. Quin-
330. tium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum XX. induciæ datæ: & Æquis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Cl. Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Julus. spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, *quod admiratione eorum, quos odissent, stupens, in æterno se ipsa teneret servitio: & non modo ad spem consulatus in partem revocandam aspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset desineret. ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur: nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur; ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore; neque sperandum, neque postulandum esse. magnos animos magnis honoribus fieri: neminem se plebejum contemturum, ubi contemni desissent: experiendam rem denique in uno aut altero esse, sit ne aliquis plebejus ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe: summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur: petisse viros domi militiaque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui patribus fuisse: desisse postremo præbere ad contumeliam os: nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit: minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur.*
Hujus generis oratio- 36.

nes

nes cum assensu auditæ incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum: alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum ostentatæ spes: & vectigali possessoribus agrorum imposito in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum patres clandestina denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, & jam inde ab incunabilis imbutum odio rtibunorum, plebisque: tribunis plebis nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio transacta re, quod contenderent, fuit. Creati consules sunt, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro appellatam. cepere autem prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti.

U. C. 331. 37.

CAPUT XX.

C. Sempronius cos. cum Volscis inconsulte congreditur: fortiter subvenit Tempanius eques: pugna usque ad noctem producta, per imprudentiam eventus castra utrinque deseruntur: errore cognito, Romani equites in sua penetrant: ad urbem deinde pergentes, ingenti cum lætitia, quod salvi redeant, excipiuntur.

His rebus actis, consules ii, quos diximus, idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum: sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nuntiabant, non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse: vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse. Haud vana attulere: sed nec perinde patres moti sunt: & C. Sempronius, cui ea provincia sorte evenit,

tanquam * constantissimæ rei fortunæ fretus, quod victoris populi exercitum adversus victos duxisset, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quam in Romano esset. ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. Primo prælio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset, excitatior crebriorque ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto tenore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus Galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ: signa nunc resistentia deferuntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. Nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Roma-
8. nus, quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem: plus cædis hostium videre, quam fugæ. Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante. nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, nisi Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset. Qui quum magna voce exclamasset, ut equites, qui salvam Remp. vellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus velut ad consulis imperium motis, *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. sequimini pro vexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares*. Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens: quacumque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quę eos impetus tulit. nec dubium erat, quin si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes
fuerint. Et quum jam parte 39.
nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. quod ubi est factum, interclusi equites, nec perrumpere eadem, qua transierant, posse, ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant. & consul, legionesque Romanæ, quum quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne

* al. constantissima re, fortuna.

tot

tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum. diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio, atque equitibus. qui quum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. nec pugnæ finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis, & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est: quo quum circumsedentibus nuntiatum esset castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit; digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, & in castra Roman. penetrat: ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, fœditatem invenisset; prius quam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum; ignarus quam regionem consul petisset ad urbem proximis itineribus pergit. Jam eo fama pugnæ adversæ, castrorumque desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites non privato magis, quam publico luctu: Fabiusque consul terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium salvos victoresque rediisse equites: & ex mœstis paullo ante domibus, quæ conclamaverant suos, procurreretur in vias: pavidæque matres ac coniuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quæque simul corpore atque animo, vix præ gaudio compotes, effusæ.

CAPUT XXI.

Tribuni propter rem cum Volscis male gestam in Sempronium insurgunt: adversus eorum accusatione moderata Tempanii oratio.

TRibunis plebis, qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant, quod ad Vejos eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. itaque

que advocata concione, quum, proditam Vejis Remp. esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœde castra, vociferati essent: C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari jussit: coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitreris ne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem? aut ullo boni consulis functum officio? & tu ne ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris, an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello resp. stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exerci-*
41. *tumque? victi denique simus, an vicerimus?* Adversus hæc Tempanii oratio incomta fuisse dicitur, cæterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta. *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore æstimationem esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret: Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent, sed, quod viderit, referre posse: Vidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana, telaque hostium versantem: postea se ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen & clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen; nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium credere perrumpi potuisse: exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem, servandi exercitus caussa, loca tutiora castris cepisse: nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani fortunam, noctemque omnia erroris mutui implesse:* precantemque deinde, ne se, fessum labore ac vulneribus, tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis, quam moderationis, dimissum.

CA-

CAPUT XXII.

M. Postumius ob rem ad Vejos infeliciter gestam ære mulctatur ; collega vero T. Quintius absolvitur : Odio nominis consularis , tribuni militum consulari potestate creantur : Sempronio , qui temere cum Volscis pugnaverat , dies dicitur ; precantibus quatuor tribunis plebis , liberatur.

QUum hæc agerentur , jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat . eo missa plaustra jumentaque alia ab urbe , exercitum affectum prælio ac via nocturna , excepere . paullo post in urbem est ingressus consul , non ab se magis enixe amovens culpam , quam Tempanium meritis laudibus ferens . Mœstæ civitati ab re male gesta , & iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat , decem millibus æris gravis damnatur . T. Quintium collegam ejus , quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti , & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii res prospere gesserat , totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem , omnes tribus absolverunt . profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur , venerabilis viri , & exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius , suppliciter orans, ne se brevi reliquo vitæ spatio tam tristem nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur . Plebs tribunos ple- 42.
bis absentes Sex. Tempanium , A. Sellium , Sex. Antistium , & Sex. Pompilium fecit , quos & pro centurionibus sibi præfecerant Tempanio auctore equites . Senatus quũ odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari
potestate creari jussit . creati U.
sunt L. Manlius Capitoli- C.
nus , Qu. Antonius Meren- 332.
da , L. Papirius Mugillanus, L. Servilius Structus . Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit . quem quum quatuor collegæ inspectante populo Romano orarent , ne imperatorem suum innoxium , in quo nihil præter fortunam reprehendi posset , vexaret ; ægre Hortensius pati , tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ : nec precibus tribunorum , quæ in speciem modo jactentur , sed auxilio confidere reum . Itaque modo ad eum conversus, *ubi illi patricii spiritus , ubi subnixus & fidens innocentiæ animus esset*, quærebat: *sub tribunitia umbra consularem virum delituisse* . modo ad collegas : *Vos autem , si reum perago , quid acturi estis ? an erepturi jus populo , & eversuri tribunitiam potestatem plebi ?* Quum illi & de Sempronio , & de omnibus summam populi Romani po-

potestatem esse dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle aut posse; sed si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror: quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus*. Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi patribusque gratius fuit.

CAPUT XXIII.

Foris Æqui funduntur: in Urbe propter seditiones res ad interregnum: Dictus Interrex L. Papirius Mugillanus concordiam suadet.

43. NON diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant. Proximo anno Cn. Fabio Vibulano, T. Quintio, Capitolini filio Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui forte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. Quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. Itaque triumphus negatus; cæterum ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat

U. C. 333.

perfectum: sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, ut præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præsto essent, a consulibus relatam quum & patres summa ope approbassent; consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum [nam ad id tempus patricii creati erant] ex plebe fieret. adversus quam actionem primo & consules & patres summa ope annixi sunt. concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi; quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt: propter quos motus quum senatus consules, quam tribunos, creari mallet. neque posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri; resp. a consulibus ad interregnum, neque id ipsum [nam coire patricios tribuni prohibebant] sine certamine ingenti, redit. Quum pars ma or insequentis anni per novos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohiben-

U. C. 334.

bentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatus consultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc patres, nunc tribunos plebis, *desertam omissamque ab hominibus remp., deorum providentia curaque exceptam*, memorabat, *Vejentium induciis, & cunctatione Aequorum stare: unde siquid increpet terroris, sine patricio magistratu placere remp. opprimi; non exercitum non ducem scribendo exercitui esse. an bello intestino bellum externum propulsaturos? quæ si in unum conveniant, vix deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse: quin illi, remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam; patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis non intercedendo, quo minus quatuor quæstores promiscue de plebe ac patribus libero suffragio populi fierent.*

CAPUT XXIV.

Irritati tribuni plebis propter suorum repulsam in quæsturæ petitione, Sempronio ob ignominiam Volsci belli, maxime quia legi agrariæ semper restiterat, diem dicunt: damnatus ære mulctatur. Postumia Vestalis, dicta de incestu caussa, absolvitur.

TRibunitia primum comitia sunt habita: 44. creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. U. Sempronius Atratinus. Hoc C. tribuno comitia quæstorum 335. habente, petentibusque inter aliquot plebejos filio Antistii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sext. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque repulsa suorum accensi, *quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quenquam ex plebe factum: non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatæ: fraudem profecto in re esse; & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse,*

buisse, quam fidei: ejus injuria queri suos honore dejectos. Itaque quũ in ipsum & innocentia tutum, & magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canuleio, diem dixere. subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est. cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat, ratus, id quod erat, aut deposita caussa leniorem futurum apud patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. adversæ invidiæ objici maluit, & suæ nocere caussæ, quam publicæ deesse: stetitque in eadem sententia, *ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri: se quoque subiturum eam tempestatem forti animo; nec senatui tanti se civem, aut quenquam alium debere esse, ut in parcendo uni, malum publicum fiat*. nihilo demissiore animo, quum dies venit, caussa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo vestalis, de incestu caussam dixit, crimine innoxia: ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius, quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus abstinere jocis, colique sancte potius quam scite jussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.

CAPUT XXV.

Servi de incendenda urbe conjurant: comprehensi dant pœnas; Lavicanis, quia cum Aequis hostibus arma junxerant, bellum indicitur: hoc certatim quisque tribunorum militarium sibi deposcit. Fuso ab Aequis Sergio tribuno, dictus Dictator Q. Servilius ad id bellum cum novo exercitu venit.

INsequens annus tribunos 45.
militum consulari potestate habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium.
Annus felicitate populi Ro- U.
mani periculo potius ingen- C.
ti, quam clade insignis. 336.
servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes pœnas dederunt. indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, exærario numerata, & libertas præmium fuit. Bellum inde

ab Æquis reparari cœptum: & novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assueverat civitas. Lavicos legati missi, quum responsa inde retulissent dubia, quibus nec dum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret; Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur*. Ad insequentis
U. anni tribunos militum con-
C. sulari potestate, inito ma-
337. gistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci filium: quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. nuntiabant legati, Lavicanos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre: curam urbis, ut ingratam ignobilemque, aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conspicerent, Qu. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec reipub. est verecundia; patria majestas altercationem istam dirimet; filius meus extra sortem urbi præerit. bellum utinam qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant*. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductæ sunt. ex 46
his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere invicem & contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reip. esset, quam ad Vejos fuisset; & velut haud dubia clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt: multique in ruina majore, quam fuga, oppressi, obtruncatique, castraque eo die ægre retenta. postero die, circum-

cum fusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, &, quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam accepta erat, cladis nuntii Romam contenderunt. minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; & quod subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nuntiavere, Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra loco non movisse. &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus, vir, cujus providentiam in rep. cum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

CAPUT XXVI.

Dictator Q. Servilius Aequos superat. Lavicos expugnat: eo ab senatu colonia deducitur.

TRansierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. 47. itaque primo statim prælio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit; signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent castra, brevior tempore, & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam prælium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renuntiassent omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo quam creatus erat, magistratu se abdicavit. & opportune senatus, prius quam ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illata de agro Lavicano dividendo fierent, censuit frequens, *coloniam Lavicos deducendam*. coloni

ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt.

CAPUT XXVII.

Seditio ex agrariis legibus a duobus tribunis plebis excitatur. Suadente Ap. Claudio, resistunt Patres per collegarum intercessionem.

U. C. 338. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Veturio Crasso, & insequenti anno
U. C. 339. A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, & Q. Fabio Vibulano, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus
48. fuit. Turbatores vulgi erant Spurii Mecilius quartum, & Metilius tertium, tribuni plebis ambo absentes creati. & quũ rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur; magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ: [nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset, assignatumue publice esset, præterquam plebs habebat] atrox plebi patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in consiliis privatis principum cogendis viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex patrum concilio, dicitur dixisse, *vetus se ac familiare consilium domo afferre: proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse patribus viam unam dissolvendæ tribunitiæ potestatis per collegarum intercessionem: facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam majestatis, memor adhibeatur oratio: pro fortuna illis animos esse: ubi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi, haud gravate acclinaturos se ad caussam senatus, per quam universo ordini cum primoribus se patrum concilient.* Approbantibus cunctis, & ante omnes Qu. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mecilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent: eæ orationes a primoribus patrum habitæ sunt, ut

ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunitio auxilio: in ejus potestatis fidem circumventam remp. tanquam privatum inopem confugere. præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum, discordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum silentio facto, ii, qui præparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reip. esse; ei se intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. latores rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum, ac servos consularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem deposuere.

CAPUT XXVIII.

Volæ capiuntur; quas quum Aequi recepissent, iis bellum infertur: hoc committitur M. Postumio; qui propter efferatum ingenium, ab exercitu, irato etiam, quod præda fraudatus esset, lapidibus obruitur.

49. U. C. 340. DUo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Quintius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maxime ruinis villarum vastavit: simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis suę gentis populo præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum. Quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem, levemque unam pugnam & oppidum, & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno pl. ut rogationem ferret, qua Volas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur: per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis, coloniaque eo deducta, Æqui novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romę consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, P. Postumio Regillensi. huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini, quam tum victoria magis, quam bellum, ostendit. nam exercitu impigre U. C. 341.

 scri-

scripto, ductoque ad Volas, quum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit: deinde ab hostibus in cives certamen vertit: & quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido fidem mutavit. eam magis adducor ut credam iræ caussam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta, coloniaque nova minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis accersitus propter seditiones tribunitias in urbem revertit, audita vox ejus in concione, stolida ac prope vecors, qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti, simul, Volas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti; dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Volanum esse: *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint*. quod auditum non concionem magis, quam mox patres offendit. & tribunus plebis vir acer, nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium, immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantum, sed caussæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum; *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis, malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. incipite demum mirari, cur pauci jam vestram suscipiant caussam. quid ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quam P. R. propugnatoribus datis? Ingemuistis modo, voce hujus audita. quid id refert? jam si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis*. Per- 50
lata hæc vox Postumii ad milites, multo in castris majorem indignationem movit. prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus? Itaque quum fremitus aperte esset; & quæstor P. Sextius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit, insuper increpante qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus*. Ad hunc tumultum accitus Postumius, asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus sup-

sup-

supplicis. postremo quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantis pœnam vecors de tribunali decurrit. ibi quum summoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. quod tam atrox facinus postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus tribuni plebis intercedebant; sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesserat patres, ne metu quæstionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes patres fuit.

CAPUT XXIX.

Postumii cædes vindicatur: fit mentio agrariæ legis: ductis in Volscos legionibus, Ferentinum capitur: imminentem gravem seditionem orta pestilentia avertit: consequuta fames, advecto aliunde per legatos frumento, levatur.

51. U. C. 342. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt, A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent, plebsque præficeret quæstioni quem vellet. a plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrime id plebs ferret. jacere tandiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur; quum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam vim habere. Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delinimentum animis Volani agri divisionem objici, quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per injuriam agro publico patres pellebat. Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi dividere, mox paucis, ut cætera, futurum prædæ. Eodem anno adversus Volscos populantes Hernicorum fines legiones ductæ a Furio COS. quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna U. C. 343.

 mul-

multitudo Volscorum se contulerat, cepere. minus prædæ, quam speraverant, fuit: quod Volsci postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte oppidum reliquerant. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono da-
52. tus. Annum modestia tribunorum quietum excepit trib. pl. L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo COSS. Is quũ principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit: minusque eam damnosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum, inopia fru-
U. gum neglecto cultu agrorum
C. [ut plerumque fit] excepit,
344. M. Papirio, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quam pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt; contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt: quum in legationes non plus singulis senatoribus missis invenientes, coacti sunt binos equites adjicere.

CAPUT XXX.

Contra Aequos bellum parantes delectum impedit Mænius tribunus: occupata ab illis Carventana arce, collataque in ipsum rei invidia, Valerius cos. exercitum conscribit, ac in hostem ducens, arcem recuperat, ovans deinde regrediens, ob negatam militi prædam, dicteriis carpitur.

Præterquam ab morbo, U.
annonaque, nihil eo C.
biennio intestini, externive 345.
incommodi fuit. at ubi hæ solicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia,
foris bellum exortum. M. 53.
Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio, capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium [jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum] delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis legis agrariæ lator quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repente nuntiatur, arcem Carventa-

ta-

tanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta cum apud patres invidiæ Mænio fuit, tum cæteris tribunis jam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem caussam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset, consulibus deos hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis, ignominiæque aut jam acceptum esset, aut immineret culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contra vociferante, si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere: decreto interposito novem tribuni sustulerunt certamen: pronuntiaverunt, quæ ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamque coercitionem adversus intercessionem collegæ delectus caussa detrectantibus militiam ferenti auxilio futuros esse*. Hoc decreto consul armatus, cum paucis, appellantibus tribunum, collum torsisset, metu cæteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam invisus, infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit: tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis, ac militum in consulem iræ. itaque quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni, favor circumstantis populi plausuque, & assensu cum vocibus militum certaret. plusque ea res, quam prope solemnis militum lascivia in consulem, curæ patribus injecit. & tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

CAPUT XXXI.

Plebs irata Patribus Quæstores ex suo ordine creat: instans ob id cum Patribus certamen dirimitur Volscorum, & Aequorum bello; ad quod dum delectum tribuni impediunt, arx Carventana amittitur: seditione composita, consules cum exercitu in hostes proficiscuntur. Romæ tribunorum comitia quum non possent Patres impedire, a plebeiis creandis, arte adhibita, populum avertunt.

54. CReati consules sunt Cn.
U. Cornelius Cossus, L.
C. Furius Medullinus iterum.
345. Non alias ægrius plebs tulit
tribunitia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit, & ulta est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis: ita, ut in quatuor creandis uni patricio N. Fabio Ambusto relinqueretur locus, tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pipius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima patribus, tres in eum annum tribunos plebis creatos. *hi multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes, quum affirmassent, nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tandiu vellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi; quæsituram namque non honoris ipsius finem æstimabant; sed patefactus ad consulatum, ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere; negare, si ea ita sint, liberos tollendos esse; qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, salii, flaminesque nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquantur. Irritatis utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumsisset; & tres ad popularem caussam celeberrimi nominis haberet duces: patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impar-
tiendos plebi honores. Sed 55.
nulla erat consularis actio, quam impediendo, id quod petebant, exprimerent: cum mira opportunitate Volscos & Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt,

*al. creatos, multarum:

piunt,

piunt, obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri, generosique etiam, ut inter plebejos. duo singuli singulos sibi consules asservandos assidua opera desumunt. uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde se fortuna ad caussam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodibus arcis invasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res, vires tribunitiæ actioni adjecit. nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum sequentem, tribunus plebis: haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus, petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. Cæterum Consulum ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt. illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana, quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque & prædas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas.
Romæ sicut plebis victoria 56.
fuit in eo, ut quæ mallent
comitia haberent: ita eventu
comitiorum patres vicere. U.
namque tribuni militum C.
consulari potestate contra 347.
spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Julus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, cujus eos Icilii tum quoque insimulabant, quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, inscium populum a plebeiis avertissent.

CAPUT XXXII.

Coorto Volscorum, & Aequorum bello, dicitur post magnam Patrum, & tribunorum militarium contentionem Dictator P. Cornelius: hostibus victis, magistratu se abdicat: edictis tribunorum militarium comitiis, Patres aditum ad eum honorem occludunt plebeiis.

Volscos deinde & Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsi-

dium, ad iram quum impulisset, fama affertur, summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse. eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam: *quod abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium passi essent. jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse*. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nuntiantur Romam, senatus extemplo [quod in rebus trepidis ultimum consilium erat] dictatorem dici jussit. Quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt: magnoque certamine animorum rem actam, quum primores patrum nequicquam conquesti non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebis appellarent, & consulis quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebis læti discordia patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent: si quando promiscui honores, communicata resp. esset, tum se animadversuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent: interim patricii soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribunitiam potestatem agerent. Hæc contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse equum, mandatum sibi a populo eripi honorem disseruere. tum Ahala Servilius Trib. mil. *tacuisse se tandiu* ait, *non quia incertus sententiæ fuerit, (quem enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribunitiam potestatem adversus se implorari paterentur. tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ. sed quum belli necessitates non expectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempub. fore: & si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum.* Quo facto, quum haud immeritam laudem, gratiamque apud omnes tulisset; di-

57

dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus est. Exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno, atque eo facili prælio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, cæteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quam gloria majore in urbem rediit: magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura patribus incessit: quippe quum prodi caussam ab suis cernerent. itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant: sic tum, primoribus patrum splendore gratiaque ad petendum præparatis omnia loca obtinuere, ne cui plebejo aditus esset. quatuor creati sunt, omnes jam fun-
U. cti eo honore, L. Furius
C. Medullinus, C. Valerius
48. Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, cum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

CAPUT XXXIII.

In Volscis ob non maturatum ab senatu auxilium clades accipitur: propter superbum responsum legatis datum a Vejentibus, quum ageretur de bello iis indicendo, plebs detrectat. Tribuni militum, in Volscos ducto exercitu, Anxur expugnant.

EO anno, quia tempus 58.
induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos, fecialesque res repeti cœptæ. quibus venientibus ad finem legatio Vejentium obviam fuit. petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. tantum abfuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut cum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis caussa in senatu magis fuit, quam in tribunis: qui, quia summa vi resistere nuntiabantur, parum cogitaverunt,

nulla non virtute superari humanarum virium modum. fortissimi milites non tamen nec vivi, nec post
U. mortem inulti fuere. Inse-
C. quenti anno, P. & Cn. Cor-
349. neliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Vejens bellum motum ob superbum responsum Vejentis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id patres egre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus, *nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo præsidia occidione occisa cum periculo retineri: nullum annum esse, quo non acie dimicetur: &, tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo, & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus*. Hæc sua sponte agitata insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militia, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi, atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis, coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet*. prensantesque veteranos, stipendia cujusque, & vulnera ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid superesse sanguinis, qui dari pro republica posset? rogitantes. Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes, avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat. Interim 59.
tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. quacumque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, quum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas

las admovendi. plenaque hostium cuncta erant: & in muris diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronuntiatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur. a cætera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent, ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui cæteros Volscos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere, eaque primum benignitas imperatorum plebem patribus conciliavit.

CAPUT XXXIV.

Patres, dato primum ex ærario stipendio militibus, plebem sibi conciliant: concordiam contra tribunorum invidiam tuentur. Bellum indictum Vejentibus, ad Volscos avocatur: cum his bene res geritur.

ADditum deinde omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munerum, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. Nihil acceptum unquam a plebe tanto gaudio traditur. concursum itaque ad curiam esse, prensataque exeuntium manus, & patres vere appellatos: effe- 60.
ctum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret: quum commoditas juvaret rem familiarem, saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipub. esset: tum quod ultro sibi oblatum esset non a tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ, concordiæque soli expertes, negare *tam id latum patribus universis, nec prosperum fore, quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu apparitirum. unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largi os. neque enim, etiamsi cæteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent: & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere*. His vocibus movent partem plebis. postremo indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in mi-

militare ſtipendium tributum non contuliſſet. Patres bene cœptam rem perſeveranter tueri: conferre ipſi primi: & quia *nondum argentum ſignatum erat*, æs grave plauſtris quidam ad ærarium convehentes, ſpecioſam etiam collationem faciebant. Quum ſenatus ſumma fide ex cenſu contuliſſet, primores plebis, nobilium amici, ex compoſito conferre incipiunt. quos quũ & a patribus collaudari, & a militari ætate tanquam bonos cives conſpici vulgus hominum vidit; repente, ſpreto tribunitio auxilio, certamen conferendi eſt ortum, & lege perlata de indicendo Vejentibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum conſulari po-

61. teſtate Vejos duxere. Fuere autem tribuni T. Quintius

U. Capitolinus, Q. Quintius

C. Cincinnatus, C. Julius Ju-

350. lus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M. Æmilius Mamercinus. Ab his primum circumſeſſi Veji ſunt. ſub cujus initium odſidionis quum Etruſcorum conſilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum eſſet, parum conſtitit, bello ne publico gentis univerſæ tuendi Vejentes eſſent. Ea oppugnatio ſegnior inſequenti anno fuit, parte tribunorum exercituſque ad Volſcum avoca-

U. ta bellum. Tribunos mili-

C. tum conſulari poteſtate is

351.

annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginenſem, Cn. Cornelium Coſſum, K. Fabium Ambuſtum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volſcis inter Ferentinum atque Ecetram ſignis collatis dimicatum. Romanis ſecunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde Volſcorum oppidum ab tribunis obſideri cœpta: inde inter eruptionem tentatam compulſo in urbem hoſte, occaſio data eſt Romanis irrumpendi: præterque arcem, cætera capta. in arcem munitam natura globus armatorum conceſſit. infra arcem cæſi captique multi mortales. Arx deinde obſidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro ſpatio loci ſatis præſidii habebat; aut ſpem dabat deditionis, omni publico frumento, priuſquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque receſſum inde foret, ni ſervus arcem Romanis prodidiſſet. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. a quibus quum cuſtodes trucidarentur, cætera multitudo repentino pavore oppreſſa in deditionem venit. Diruta & arce & urbe Artena, reductæ legiones ex Volſcis, omniſque vis Romana Vejos converſa eſt. proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servus Romanus vocitatus. Sunt qui

Artenam Vejentium, non Volscorum fuisse credant. præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit. sed eam reges Romani diruere: Cæretumque, non Vejentium fuerat. altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

L. FLORI

DECADIS PRIMÆ

LIBRI QUINTI

EPITOME.

IN obsidione Vejorum hibernacula militibus facta sunt. ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. Equites tum primum equis suis merere cœperunt. Quum inundatio in lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, ab hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Vejos cepit, simulacrum Junonis Romam transtulit, decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est. Quum alter ex censoribus Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est: nec id postea factum est. quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Apulejo trib. pl. dicta esset, in exilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, & legati a senatu missi ad componendum inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent, hoc facto eorum concitati Senones, urbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juvenes contulerant. majores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt. & quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis despondere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus dictator absens creatus, interpen-

pendendum aurum cum exercitu venit, & Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Aedes Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est ad Vejos migrandum esse, propter incensam & dirutam urbem; quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, Sta miles, hic optime manebimus.

DECADIS PRIMÆ

LIBER QUINTUS

CAPUT I.

Numerus tribunorum militarium augetur, in Vejorum obsidione hibernacula primum militibus ædificantur: hinc res novandi caussam capiunt tribuni pleb.

1. PAce alibi parta, Romani Vejique in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati, M. Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius

U. Potitus tertium, Ap. Clau-

C. dius Crassus, M. Quintilius

352. Varus, L. Julius Julus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contra, tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum caussa erat, regem creavere. offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quam ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus, superbiaque; quia solennia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset; quum ob iram repulsæ, quod suffragio XII. populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis, qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum

eum principe, non vani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nuntiabantur; tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent. alia in urbem, & contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis,
2. si qua forte inde venirent, obstruebatur. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat hyemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res caussam invenientibus, Romam est allatum: in concionem prosiliunt, solicitant plebis animos, *hoc illud esse* dictitantes, *quod æra militibus sint constituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore: venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum, & ablegatam ab urbe & ab republica juventutem; jam ne hyemi quidem, aut tempori anni cedere, ac domos & res invisere suas. quam putarent continuatæ militiæ caussam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset: vexari præterea, & subigi multo acrius quam Vejentes: quippe illos hyemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hyemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem: hoc neque reges, neque ante tribunitiam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito: non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebejo: antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octo juges ad imperia obtinenda ire; & ne in turba quidem hærere plebejum quenquam, qui, si nihil aliud, admoneat collegas, liberos, & cives eorum, non servos militare, quos hyeme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus.*

CAPUT II.

Ap. Claudii contra tribunitias seditiones ad populum Oratio.

HÆc, taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium relictum a collegis ad tribunitias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebeis, quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est per collegarum intercessionem tribunitiæ potestatis
3. dissolvendæ. Is tum, jam non promtus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit. *Si unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua caussa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. & cum lætor, tandem longi erroris vobis finem factum esse: tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ forte aliquando fuerunt, unquam æque, quam munere patrum in plebem, cum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum? quam dissolvendæ maxime tribunitiæ potestatis rentur esse. sic hercule tanquam artifices improbi opus quærunt: qui & semper ægri aliquid esse in repub. volunt, ut sit ad cujus curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an caussam agitis? nisi forte hoc dicitis: quicquid patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, seu contra plebem est. & quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri æquum censent: sic vos interdicitis patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. quanto tandem, si quicquam in vobis non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, & quantum in vobis esset, indulgere potius comitati patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse? Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Vejis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram. nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. quam orationem non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire*

nire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? nusquam nec operam sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Moleste antea ferebat miles se suo sumtu operam reip. præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quærere unde domi militiæque se ac suos tueri posset. gaudet nunc fructui sibi remp. esse, & lætus stipendium accipit. æquo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paullo diutius abesse. an, si ad calculos cum resp. vocet, non merito dicat; annua æra habes, annuam operam ede? an tu æquum censes, militia semestri solidum te stipendium annuum accipere? Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror. sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. at nos tanquam cum civibus agere volumus, agique tanquam cum patria nobiscum, æquum censemus: aut non suscipi bellum oportuit: aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quamprimum oportet, perficietur autem, si urgemus obsessos, si non ante abscedimus, quam spei nostræ finem captis Vejis imposuerimus. si hercule nulla alia caussa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Græcia, quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre piget: scilicet quia levis caussa belli est; nec satis quicquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellarunt: in pace nunquam fidi fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros, haud procul abfuit, quin violarent. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro, vos movent? operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos non cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus

igitur

igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus? Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? vallum fossamque, ingentis utranque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea exercitu aucto celeberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. quid turres, quid vineas testudinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? quum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem perventum, relinquenda ne hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exudetur labor? quanto est minus opera tueri facta? & instare, & perseverare, defungique cura? brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur: nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. loquor de opere, & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ consilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur? ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Vejos licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederit, major frequentiorque legatio itura sit: quum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Vejis spatio mutari interposito possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte, quot res, quam inutiles sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Vejente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non hercule dissimilia, ac si quis ægro, qui curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratia præsentis aut potionis longinquum, & forsitan insanabilem morbum efficiat. Si mediusfidius ad 6 *hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiæ plurimum interer at, insuescere militem nostrum non solum parta victoria frui, sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spei exitum expectare; &, si non sit æstate perfectum bellum, hyemem operiri; nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos: venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? adeo ne effœminata corpora militum nostrorum*

rum esse putamus, adeo molles animos, ut hyemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut tanquam navale bellum tempestatibus captandis, & observando tempore anni gerant? non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat: contendantque, & animis, & corporibus suis virilem patientiam inesse; & se juxta hieme, atque æstate bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandasse tribunis; & meminisse hanc ipsam potestatem non in umbra, nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Vejos tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam, & ad alia bella, & ad cæteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat; an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hyemis, ab urbe circumsessa semel amovere possit? nec finem ullum alium belli, quam victoriam noverit? nec impetu potius bella, quam perseverantia gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est: quarum plerasque munitionibus, ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat; sicut Vejos expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint: & Romæ invenerint præsidia Vejentes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam, quod Vejentibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At hercule apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur: adeo quicquid tribunus plebis loquitur, etsi prodendæ patriæ, dissolvendæque reip. est, assuestis, audire: quippe dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud milites agitent, & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur; quoniam ea demum Romæ libertas est non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta patrum, non disciplinam

vereri militiæ.

CAPUT III.

Apud Vejos ab Romanis calamitas accipitur. Mœstam Urbem erigunt equites professi, se suis equis stipendia facturos.

7. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis, quum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Vejos, & superiorem Appium in caussa, & concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Vejos fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo facibus maxime armata ignes conjecit; horæque momento simul aggerem, ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales, nequicquam opem ferentes, ferro, ignique absumti sunt. quod ubi Romam est nuntiatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reip. insultarent: quum repente, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt, factaque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos,* promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis: *pedestris ordinis se ajunt nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Vejos, seu quo alio ducere velint. si Vejos ducti sint, negant se inde prius, quam capta urbe hostium, redituros esse.* Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi: neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur; aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam: beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. certatim patribus, plebique manare gaudio lacrymæ, donec, revocatis in in curiam patribus, senatusconsultum factum est, *ut tribuni militares, concione advocata, peditibus, equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore: placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere:*

re: & equiti certus numerus æris est assignatus. Tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos, non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam benemerito exercitui ad usum deesset.

CAPUT IV.

Et Anxuri propter negligentiam militum præsidium amittitur; & Vejis res infeliciter geritur propter discordiam ducum Virginii, & Sergii; qui propterea ante tempus magistratu abire coguntur.

INsequens annus tribunos militum consulari pote-
8. state habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q.
U. Sulpitium, A. Manlium
C. iterum, M. Sergium ite-
353. rum. His tribunis dum cura omnium in Vejens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custodibus, oppressum est. minus militum periit, quia præter ægros, lixarum in modum omnes per agros, vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi habuerunt: & auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se prximos fore credentes: Falisci propria etiam caussa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinato ad Vejos accessere. Forte ea regione, qua M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra Romana oppugnabantur. concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste, una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi hostem nuntiaretur, in armis milites te-

nuit; si opus foret auxilio,
collegam dictitans ad se
missurum. Hujus arrogan-
tiam pertinacia alterius æ-
quabat; qui, ne quam opem
ab inimico videretur petis-
se, vinci ab hoste, quam
vincere per civem, maluit.
Diu in medio cæsi milites;
postremo, desertis muni-
tionibus, perpauci in ma-
jora, castra, pars maxima,
atque ipse Sergius, Romam
pertenderunt. ubi quum
omnem culpam in collegam
inclinaret, acciri Virgi-
nium ex castris, interea
præesse legatos placuit. Acta
deinde in senatu res est, cer-
tatumque inter collegas ma-
ledictis. pauci reipublicæ,
huic atque illi, ut quosque
studium privatim aut gratia
9. occupaverat, adsunt. Pri-
mores patrum, sive culpa,
sive infelicitate imperato-
rum tam ignominiosa cla-
des accepta esset, censuere
non expectandum justum
tempus comitiorum, sed
extemplo novos tribunos mi-
litum creandos esse, qui Ka-
lendis octobribus magistra-
tum occiperent. In quam
sententiam quum pedibus
iretur, cæteri tribuni mili-
tum nihil contradicere. at
enimvero Sergius Virginius-
que, propter quos pœnite-
re magistratuum ejus anni
senatum apparebat, primo
deprecari ignominiam, de-
inde intercedere senatus-
consulto: negare se ante
Idus Decembres, solemnem
ineundis magistratibus diē,
honore abituros esse. Inter
hæc tribuni plebis, quum
in concordia hominum se-
cundisque rebus civitatis
inviti silentium tenuissent,
feroces repente minari tri-
bunis militum, nisi in au-
ctoritate senatus essent, se
in vincula eos duci jussuros
esse. Tum C. Servilius Aha-
la Trib. milit. *Quod ad vos
attinet, tribuni plebis, mi-
nasque vestras, næ ego liben-
ter experirer, quam non plus
in his juris, quam in vobis
animi esset. sed nefas est ten-
dere adversus auctoritatem
senatus. proinde & vos desi-
nite inter nostra certamina
locum injuriæ quærere, &
collegæ aut facient, quod cen-
set senatus, aut, si pertinacius
tendent, dictatorem extemplo
dicam, qui eos abire magi-
stratu cogat.* Quum omnium
assensu comprobata oratio
esset; gauderentque patres,
sine tribunitiæ potestatis
terriculis inventam esse
aliam vim majorem ad co-
ercendos magistratus; vi-
cti consensu omnium comi-
tia tribunorum habuere,
qui Kalendis octobribus
magistratum occiperent:
seque eam ante diem magi-
stratu abdicavere.

CAPUT V.

*Foris multiplex bellum: Ro-
mæ propter delectum, &
tributum seditiones exci-
tantur.*

L. Valerio Potito quar- 10.
tum, M. Furio Camil- U.
lo iterum, M. Æmilio Ma- C.
merco tertium, Cn. Corne- 354.
lio

lio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio Julo, tr. mil. consulari potestate, multa domi militiæque gesta. Nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Vejos, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romæ simul de delectu, simul tributo conferendo laboratum est: & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paullo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi: nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant; quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reip. erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant: ideo æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. *Unum bellum annum jam tertium trahi, & consulto male geri, ut diutius gerant: in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos: jam non æstatis nec hyemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit, ut, quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reip. reddant.*

CAPUT VI.

Duo tribuni plebis fraude cooptati in collegium. Ad avertendam ab se iram diem dicunt Sergio, & Virginio; memorataque accepta per illos apud Vejos calamitate, ut damnentur, perficiunt.

INter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum pl. numerus expleri nequiit. pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tum labefactandæ legis tribunitiæ caussa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus. Fors II.
ita tulit, ut eo anno trib. pl. C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium. is, quod petissent patres quidam primo incœpto repulsi, tum tamen tribunos militum expugnasse vociferans, *legem Treboniam sublatam, & co-*

optatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum, & eo devolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum assectæ habendi tribuni plebis sint, eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere. Quum arderent invidia non patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant, tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minutius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt. in eos ab se iram plebis invidiamque die dicta avertunt. Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasque belli sit gravis; qui clade accepta ad Vejos doleant; qui, amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici, privatique doloris exequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se memorant: *omnium namque malorum in Sergio Virginioque caussas esse, nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxii ambo, alter in alterum caussam conferant; fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii: quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, ex composito eam rem & communi fraude patriciorum actam: ab his & prius datum locum Vejentibus ad incendenda opera, belli trahendi caussa: & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra: omnia fieri, ut consenescat ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint. Præjudicium jam de reis & ab senatu, & a populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse: nam & senatusconsulto eos ab republica remotos esse: & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solemni, sed extemplo Kal. Octobribus, magistratum occiperent: quia stare diutius resp. his manentibus in magistratu non posset: & tamen eos tot judiciis confossos, prædamnatosque venire ad populi judicium; & existimare defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati facti sint; neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam: quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non for-*

fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit execratus, detestatusque. minime convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat, & oporteat, non uti. nunquam deos ipsos admovere nocenti-
12. *bus manus: satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.* His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat, nequicquam Sergio Martem communem belli, fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiæ esset. In hos versa ira populi cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam factæ memoriam obscuram fecit.

CAPUT VII.

Inter prosperas militiæ res oritur intestina seditio ob non collata in militum stipendia tributa. Plebs irata Patribus unum ex suo ordine tribunum militarem consulari potestate creat.

VIctores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militia ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum * rei. namque Vejis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum, M. Æmilius, & K. Fabius. a M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ: incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm: & postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur. & quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebejos viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe usurpandi juris caussa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur. cæteri patricii creati, P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Vulscus. Ipsa plebes mi-

(margin: * al. spei.) (margin: U. C. 355.)

mirabatur, se tantam rem obtinuisse, non is modo, qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt; alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, patribus plebique gratam habuisse. Hac victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maxime rempub. impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter, missumque ad exercitum est.
13. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hyeme gelida ac nivosa fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. annona ex ante convecta copia nihil mutavit.

CAPUT VIII.

Uno excepto patritio, omnes tribuni militares ex plebe creantur. Pestilentia ingens exoritur: ad quam arcendam, inspectis libris Sibyllinis, Lectisternium primum in Urbe fit. Capenates, Falisci, & Veientes cæduntur.

ET quia P. Licinius, ut cœperat haud tumultuose magistratum, majore gaudio plebis, quam indignatione patrum, ita etiam gessit: dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebejos creandi. unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebejos alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genutium, L. Atilium. U. C. 356.
Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de caussa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. cujus insanabili pernicie, quando nec caussa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. duumviris sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus quamamplissime tum apparari poterat, stratis lectis placavere. privatim

quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum. vinctis quoque demta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quũ repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ. Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit. repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ absumsere. & Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta.

CAPUT IX.

Tactis religione animis, tribuni militares rursus ex patriciis creantur. Prodigia nuntiantur; præcipuum, quod in insolitam altitudinem lacus Albanus excreverit. Dum per legatos Delphicum oraculum consulitur, vates interim, captus ex hostibus, miraculum interpretatur.

Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major patribus, quam belli cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore; nihilo minus ipsi perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed deos etiam excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem, prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris, urbique illatam haud dubia ira deûm, quos pestis ejus arcendæ caussa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. comitiis, auspicato quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, discriminaque gentium con- 14.

fundi. Præterquam maje-
ſtate petentium, religione
etiam attoniti homines, pa-
tricios omnes, partem
magnam honoratiſſimum
quemque, tribunos mili-
tum conſulari poteſtate
creavere, L. Valerium Po-
U. titum quintum, M. Vale-
C. rium Maximum, M. Fu-
357. rium Camillum iterum, L.
Furium Medullinum ter-
tium, Q. Servilium Fidena-
tem iterum, Qu. Sulpitium
Camerinum iterum. His
tribunis ad Vejos nihil ad-
modum memorabile actum
eſt. tota vis in populationi-
bus fuit. duo ſummi impe-
ratores, Potitus a Faleriis,
Camillus a Capena prædas
ingentes egere, nulla inco-
lumi relicta re, cui ferro,
15. aut igni noceri poſſet. Pro-
digia interim multa nuntia-
ta; quorum pleraque, &
quia ſinguli auctores erant,
parum credita, ſpretaque:
& quia hoſtibus Etruſcis,
per quos ea procurarent, a-
ruſpices non erant. In unum
omnium curæ verſæ ſunt,
quod lacus in Albano nemo-
re ſine ullis cœleſtibus aquis,
cauſſave qua alia, quæ rem
miraculo eximeret, in alti-
tudinem inſolitam crevit.
Quidnam eo dii portende-
rent prodigio, miſſi ſciſci-
tatum oratores ad Delphi-
cum oraculum: ſed propior
interpres fatis oblatus ſenior
quidam Vejens, qui inter
cavillantes in ſtationibus
ac cuſtodiis milites Roma-
nos Etruſcoſque, vaticinan-
tis in modum cecinit, *priuſquam ex lacu Albano aqua emiſſa foret, nunquam potiturum Vejis Romanum*. quod
primo velut temere jactum
ſperni, agitari deinde ſer-
monibus cœptum eſt: do-
nec unus ex ſtatione Roma-
na percontatus proximum
oppidanorum, [jam per
longinquitatem belli com-
mercio ſermonum facto]
quiſnam is eſſet, qui per
ambages de lacu Albano ja-
ceret; poſtquam audivit
aruſpicem eſſe; vir haud
intacti religione animi,
cauſſatus *de privati portenti procuratione, ſi operæ illi eſſet, conſulere velle*, ad collo-
quium vatem elicuit. qu-
umque progreſſi ambo a ſuis
longius eſſent inermes, ſine
ullo metu, prævalens juve-
nis Romanus ſenem infir-
mum in conſpectu omnium
raptum, nequicquam tu-
multuantibus Etruſcis, ad
ſuos tranſtulit. qui quum
perductus ad imperatorem,
inde Romam ad ſenatum
miſſus eſſet, ſciſcitantibus
quidnam id eſſet, quod de
lacu Albano docuiſſet, re-
ſpondit, *profecto iratos deos Vejenti populo illo fuiſſe die, quo ſibi eam mentem objeciſſent, ut excidium patriæ fatale proderet. itaque quæ tum cecinerit divino ſpiritu inſtinctus, ea ſe nec, ut indicta ſint, revocare poſſe; & tacendo forſitan, quæ dii immortales vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi: ſic igitur libris*

fa-

fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse; ut, quando aqua Albana abundasset, tum si eam Romanus ritè emisisset, victoriam de Vejentibus dari: antequam id fiat, deos mœnia Vejentium deserturos non esse. Exequebatur inde quæ solemnis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re patres rati, decrevere legatos, sortesque oraculi Pythi-
16. ci expectandas. Prius quam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius Magistratum inierunt.

CAPUT X.

Tarquinienses in agrum Romanum populabundi ingressi opprimuntur. Legati a Delphico oraculo cum responso veniunt: prodigium Albanum procuratur.

U. C. 358. EO anno Tarquinienses, novi hostes exorti: quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur; Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant; ad hoc Vejenti quoque, & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus patrum ac plebis: inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent; aut exiguo, eoque parum valido exercitu persecuturos. Romanis indignitas major, quam cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius, & L. Julius non justo delectu, [etenim ab tribunis plebis impediebantur] sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus, gravesque præda Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; &, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita [erant autem ea pleraque hostium ipsorum] sub hasta veniere: quodque inde redactum, militibus est divisum. In cætera bella, maximeque Vejens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata & deos spectabant; quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes congruentem responso captivi vatis: *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas; emissam per agros rigabis, dissipa-*

ſpatamque rivis extingues. tum tu inſiſte audax hoſtium muris, memor, quam per tot annos obſides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. bello perfecto donum amplum victor ad mea templa portato: ſacraque patria, quorum omiſſa cura eſt, inſtaurata, ut aſſolet,
17. *facito*. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Poſtumiuſque ad prodigii Albani procurationem, ac deos rite placandos cœpere. inventumque tandem eſt, ubi neglectas cæremonias, intermiſſumve ſollemne dii arguerent, *nihil profecto aliud eſſe, quam magiſtratus, vitio creatos, Latinas, ſacrumque in Albano monte non rite concepiſſe: unam expiationem eorum eſſe, ut tribuni militum abdicarent ſe magiſtratu, auſpicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur*. Ea ita facta ſunt ex ſenatuſconſulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Qu. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. nunquam deſitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conveniſſet prius, ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.

CAPUT XI.

Auctis Vejentium viribus, cura inde Romanis creſcit. P. Licinius, patre ſene petente, creatur tribunus militum conſulari poteſtate. Cum Faliſcis, & Capenatibus temere pugnatur: perlato ad Urbem terrore, dictus Dictator M. Furius Camillus impigre in Vejentes parat expeditionem.

Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita. poſtulantibuſque Capenatibus ac Faliſcis, ut Vejos communi animo conſilioque omnes Etruriæ populi ex obſidione eriperent, reſponſum eſt, *antea ſe id Vejentibus negaſſe, quia, unde conſilium non petiſſent ſuper tanta re, auxilium petere non deberent: nunc jam pro ſe fortunam ſuam illis negare. maxime in ea parte Etruriæ gentem inuſitatam, novos accolas Gallos eſſe, cum quibus nec pax ſatis fida, nec bellum pro certo ſit, ſanguini tamen nominique & præſentibus periculis conſanguineorum id dari, ut, ſi qui juventutis ſuæ* * *voluntarii ad id bellum eant, non impediant*. Eum magnum adveniſſe hoſtium numerum, fama Romæ erat. eoque miteſcere diſcordiæ inteſtinæ metu com-
muni, ut fit, cœptæ. Haud 18.
invitis patribus P. Licinium U.
Calvum prærogativæ tribu- C.
num militum non petentem 359.
poteſtate conſulari creant, mo-

* al. voluntate.

moderationis expertæ in priore magistratu virum, cæterum jam tum exactæ ætatis. omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genutium, L. Atilium, qui priusquam renuntiarentur jure vocatis tribubus, permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video, si & collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos. me jam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis*, inquit, *juvenem*, (filium tenens) *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium pro me reip. do, dicoque: vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus mandetis*. Datum id petenti patri; filiusque ejus P. Licinius tr. mil. consulari potestate cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genutiusque trib. mil. profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, præcipitavere se in insidias. Genutius morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit: Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat, quam cladis acceptum, quæ prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Vejos. ægre ibi miles retentus a fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum, Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ. Jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto crediderant: concursumque in muros est, & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: precibusque ab diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent. Jam ludi
19. Latinæque instaurata erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros; Vejosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator

di-

dictus, magiſtrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus, alia ſpes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hoſtis maxime timendus militi eſſet. deinde indicto delectu in diem certam, ipſe interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad ſcribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. peregrina etiam juventus, Latini Hernicique operam ſuam pollicentes, ad id bellum venere. quibus quum gratias in ſenatu egiſſet dictator, ſatis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos Magnos ex ſenatuſconſulto vovit Vejis captis ſe facturum; ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servio Tullio dedicatam.

CAPUT XII.

Dictator Camillus Faliſcos, & Capenates fundit: Vejos aggreſſus cuniculo oppugnat: victoria jam præſente, conſulit Senatum de præda: quæ quum deſtinaretur populo, decimam partem ipſe Apollini vovet. Urbe inde expugnata, a que direpta, Junonis ſimulacrum Romam transfertur.

PRofectus cum exercitu ab urbe expectatione hominum majore, quam ſpe, in agro primum Nepeſino cum Faliſcis & Capenatibus ſigna confert. omnia ibi ſumma ratione conſilioque acta, fortuna etiam, ut fit, ſecuta eſt. non prælio tantum fudit hoſtes, ſed caſtris quoque exuit: ingentique præda eſt potitus: cujus pars maxima ad quæſtorem redacta eſt: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, denſioraque caſtella facta: & a procurſationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto ne quis injuſſu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laborioſiſſimum, cuniculus in arcem hoſtium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu ſub terra continuus labor eoſdem conficeret, in partes ſex munitorum numerum diviſit. ſenæ horæ in orbem operi attributæ ſunt. nocte ac die nunquam ante

omiſ-

omiſſum, quam in arcem
20. viam facerent. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam eſſe, urbem opulentiſſimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuiſſet; ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud patres ex prodiga largitione caperet, literas ad ſenatum miſit: *Deum immortalium benignitate, ſuis conſiliis, & patientia militum Vejos jam fore in poteſtate populi Romani. quid de præda faciendum cenſerent?* Duæ ſenatum diſtinebant ſententiæ, una ſenis P. Licinii, quem primum dixiſſe a filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps eſſe prædæ vellet, in caſtra Vejos iret: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconſultam arguens, ſi ſemel nefas ducerent captam ex hoſtibus in ærario exhauſto bellis pecuniam eſſe, auctor erat ſtipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret: ejus enim doni ſocietatem ſenſuras æqualiter omnium domos; non avidas in direptiones manus otioſorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia eſſe: quum ita ferme eveniat, ut, qui ſegnior ſit, prædæ, fortiſſimus quiſque laboris periculique præcipuam petere partem ſoleat. Licinius contra ſuſpectam & inviſam ſemper eam pecuniam fore ajebat: cauſſaſque criminum ad plebem, ſeditionumque inde, ac legum novarum præbituram. *Satius igitur eſſe, reconciliari eo dono plebis animos: exhauſtis atque exinanitis tributo tot annorum ſuccurri: & ſentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope conſenuerint: gratius id fore, lætiuſque, quod quiſque ſua manu ex hoſte captum domum retulerit, quam ſi multiplex alterius arbitrio accipiat: ipſum dictatorem fugere invidiam ex eo, criminaque eo delegaſſe ad ſenatum: ſenatum quoque debere rejectam rem ad ſe permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.* Hæc tutior viſa ſententia eſt, quæ popularem ſenatum faceret. Edictum itaque eſt, ad prædam Vejentem, quibus videretur, in caſtra ad dictatorem proficiſcerentur. Ingens profecta multitudo replevit caſtra. Tum dictator auſpicato egreſſus, quum 21.
edixiſſet, ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine inſtinctus pergo ad delendam urbem Vejos: tibique hinc decimam partem prædæ voveo. te ſimul, Juno regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in noſtram, tuamque mox futuram urbem ſequare: ubi te dignum amplitudine tua templum*

plum accipiat. Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Vejentes ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos deos, alios votis ex urbe sua evocatos hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere, nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo mœnibus, arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirantes quidnam id esset, quod quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Vejentium vocem aruspicis dicentis, qui ejus hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis si quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium est. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejentana arce erat, armatos repente edidit. & pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur: omnibus locis pugnatur. Deinde multa jam edita cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. Is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes cœpti. & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe, atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, *ut, si cui deorum, hominumque nimia sua fortuna, populique Roman. videretur, ut eam invidiam lenire, quam minimo suo privato incommodo, publicoque populi Romani liceret*. convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse. idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos

accidit annos, cladem. Itaque ille dies cæde hostium, ac direptione urbis opulentissimæ est consumtus.

22. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores, quærendo, rem arbitrii sui rejecisset: nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, patet tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes asportatæ egestæque a Vejis essent, amoliri tum deum dona, ipsosque deos, sed colentium magis, quam rapientium modo, cœpere. namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus, quod id signum more Etrusco nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus. deinde quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire, Juno?* dixisset, annuisse cæteri Deam conclamaverunt. inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo, accepimus levem, ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam: ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo jam fato quoque urgente, operibus tamen, non vi expugnata est.

CAPUT XIII.

Ex captis Vejis magna in Urbe lætitia: Camillus albis equis invectus triumphat. Junonis templum dedicat: facta deinde de Apollinis dono mentione, plebis in se vertit invidiam.

ROmam ut nuntiatum 23. est, Vejos captos; quamquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ; &, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium legerant; tamen, quia, tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit. & priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum grates diis agentium erant. senatus

tus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebratior, quam ullius unquam antea, fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit. maxime conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modo, sed humanum etiam visum. Jovis, Solisque equis æquiparatum dictatorem in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quam gratior fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit dedicavitque Matutæ matris. atque his divinis, humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœlum: cui se decimam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent: haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut qui se domumque religione exolvere vellet, quum sibimet ipse prædam æstimasset suā, decimæ pretium partis in publicum deferret, ut ex eo donum aureum dignum amplitudine templi, ac numine dei, ex dignitate populi Romani fieret. ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienavit.

CAPUT XIV.

Volscis, & Æquis pax datur, ac deinde etiam Capenatibus: quum ageretur de deducenda in Volscos colonia, malletque plebs Vejos transmigrare, obstant vehementer Optimates. Camillo pro voti sui liberatione instante, cratera aurea Apollini Delphico portanda conficitur.

INter hæc pacificatum legati a Volscis, & Æquis 25.
venerunt. impetrataque U.
pax, magis ut fessa tam C.
diutino bello acquiesceret 360.
civitas, quam quod digni peterent. Vejis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio, ac Servilio Capenas forte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus. prædæque rerum agrestium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat; cujus leniendæ caussa coloniam

niam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna jugera, & septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta: quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. cur enim relegari plebem in Volscos, quū pulcherrima urbs Veji, agerque Vejentanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? urbem quoque urbi Romæ vel situ, vel magnificentia publicorum, privatorumque tectorum ac locorum prępone-bant. quin illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. cæterum partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Vejos, duasque urbes communes reipub. incoli a Romano populo posse. Adversus quç quum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dicerent in conspectu populi Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur: *quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus urbibus fore? victam ne ut quisquam victrici patriæ præferret? sinerentque majorem fortunam captis esse Vejis, quam incolumibus fuerit? postremo, se relinqui a civibus in patria posse: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam. &* T. *Sicinium* [is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat] *conditorem Vejos sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente & auctore urbis Romæ*. Hæc quum 25.
fœdis certaminibus agerentur (nam partem tribunorum plebis patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam, quod, ubi rixæ committendæ caussa clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ damnata voti, omnium rerum potiorem curam, quam religione se exolvendi, habeat: nihil de collatione dicere stipis verius, quam decimæ: quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus: enim vero illud se tacere, suam conscientiam non pati, quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decima designetur: urbis, atque agri capti, quæ & ipsa voto continentur, mentionem nullam fieri*. Quum ea disceptatio anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuisset, & post votum in-

po-

potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse. ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario promta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum, & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime senatui unquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse. absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul ut extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in eum annum eosdem reficiunt: & patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti. Comitiis tribunorum militum patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed rogationi tribunitiæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. U. C. 361.

CAPUT XV.

Camillus in Faliscos profectus, quum coegisset urbe egredi, eos fundit: in urbem rursus compulsos obsidet. Interim quum ludi litterarii magister principum Faliscorum liberos proditionis caussa ad eum adduxisset, vinctum iisdem pueris Falerios reducendum tradit: ob tantam justitiam Falisci sponte se dedunt.

PRincipio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adversarium maxime metuerant, gloria in Faliscis crevit. Nam quum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum, atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe: sed timore longius progredi prohibente, mille fere passuum ab oppido castra locant, nulla re

alia

alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis confragosisque circa, & partim arctis, partim arduis viis. Cæterum Camillus captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat. ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque. tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut effusa fuga castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. multi cæsi vulneratique prius, quam paventes, portis inciderent. castra capta: præda ad quæstores redacta, cum magna militum ira. sed severitate imperii victi, eandem virtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, prœliaque parva fieri: & teri tempus, neutro inclinata spe, quum frumentum, copiæque aliæ ex ante convecto largius obsessis, quam obsidentibus suppeterent. videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset, ni fortuna imperatori Romano simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen, & maturam victoriam dedisset.

27. Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum & comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique caussa producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum modo brevioribus, modo longioribus spatiis trahendo eos a porta, lusu, sermonibusque variatis longius solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium, castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderint.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad similem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est: quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. sunt & belli, sicut pacis, jura: justeque ea non minus, quam fortiter didicimus gerere. arma habemus non adversum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur, sed adversus armatos, & ipsos, qui nec læsi, nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Vejos oppugnarunt. eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti; ego Romanis artibus, virtute, ope-*

opere armis, sicut Vejos vincam. Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit, virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut qui modo efferati odio iraque Vejentium * exitium pene, quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. introducti ad senatum, ita locuti traduntur: *Patres cōscripti, victoria, cui nec deus nec homo quisquam invideat, victi a vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. vos fidem in bello, quam præsentem victoriam maluistis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus: sub ditione vestra sumus, mittite qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit.* Camillo & ab hostibus, & a civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. 28 Pace data, exercitus Romam reductus.

CAPUT XVI.

Camilli votum solvitur. Missi legati, qui crateram auream Delphos Apollini ferrent, a piratis capiuntur; ab horum principe Timasitheo ob religionem honorifice habentur. In Æquis dubiæ primum, mox prosperæ res. Coss. denuo creantur.

CAmillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitia, fideque, hostibus victis, quum in urbem rediisset, tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. Forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam Romanis vir similior, quam suis, qui legatorum nomen, donumque, & deum, cui mitteretur, & doni caussam veritus ipse, multitudinem

* al exitum.

quo-

quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit & apud ipsos exercitus, & Romæ, vicissent, victi ne essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius. primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. ibi eum incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet, ac fugam, *fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste*, conclamat universus exercitus, *merito se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (& in conspectu erant posita in plano) nihili pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent.* Collaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet. & hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: præliumque ante lucem [sed luna pernox erat] commissnm est: & haud incertius diurno prælium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent: inde fama Romam perlata est, Postumium, exercitumque occisum, Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quam virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est. tristemque ab Tusculo nuntium, nequicquam exterrita civitate literæ a Postumio laureatæ sequuntur, victoriam populi Romani esse, Æquorum exercitum deletum. Tribunorum ple- 29.
bis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem do-

dolorem ulti patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. annum post quintumdecimum creati consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpitius Camerinus.

CAPUT XVII.

Æqui vincuntur. A. Virginio, & Q. Pomponio tribunis plebis, quod rogationi tribunitiæ intercessissent, dies dicitur, atque damnatis mulcta infligitur. Camilli adhortationibus, ac Patrum precibus lex de Vejos migrando antiquatur. Læti Patres agrum Vejentanum plebi dividunt. Ædes Junonis dedicatur.

U. C. 362. PRincipio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitellam, coloniam Romanam, in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione opppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is cum exercitu profectus acie hostes vicit: victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris, A. Virginio, & Q. Pomponio; quos defendi patrum consensu, ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat, prȩterquam quod gratificantes patribus, rogationi tribunitiæ intercessissent. vicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt. id ægre passi patres. Camillus palam sceleris plebem arguere, quæ jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse, intercessione sublata, tribunitiam potestatem evertisse. Nam quod illi sperarent effrenatam licentiam ejus magistratus patres laturos, falli eos. si tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inventuros esse. consulesque increpabat, quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum. senatum vero incitare adversus legem haud desistebat. *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quam ut qui meminissent sibi pro aris focisque, & deum templis, ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. nam quod ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse urbem*

ab se captam frequentari; quotidie se frui monimento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo: insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere desertam, ac relictam ab diis immortalibus incoli urbem, & in captivo solo habitare populum Romanum, & victrice patria victam mutari. His adhortationibus patres concitati principes, senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt; dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes orare cum lacrymis cœpere, ne eam patriam, pro qua fortissime feliciſſimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent, Capitolium, ædem Vestæ, cætera circa templa deorum ostentantes: ne exulem, extorrem populum Rom. ab solo patrio, ac diis penatibus in hostium urbem agerent: eoque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Vejos, ne Roma desereretur. Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit: & legem unam plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. adeoque ea victoria læta patribus fuit, ut postero die referentibus consulibus senatusconsultm fieret, ut agri Vejentani septena jugera plebi dividerentur: nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur: vellentque in eam spem liberos tollere. Eo munere delinita plebe, nihil certatum est, quominus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. eodem anno ædes Junonis reginæ ab eodem dictatore, eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt.

. 31.
U.
C.
363.

CAPUT XVIII.

Cum Æquis, Vulsiniensibus, & Salpinatibus pugnatur. M. Furio Camillo propter Vejentanam prædam dies dicitur: damnatus in exilium Ardeam concedit.

Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus prius pene, quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior cædendis hostibus in fuga fuit, triumphus: Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Vulsiniensibus exortum: quo propter famem pestilentiamque in agro Romano ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Vulsinienses, Salpinatibus adjunctis, superbia elati ultro agros Romanos incursavere. bellum inde duc-

duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus. quæ res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta: nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. consulibusque morbo implicitis placuit per interregnum renovari auspicia. itaque
U. quum ex senatusconsulto
C. consules magistratu se abdi-
364. cassent, interrex creatur M Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit: ab eo creati sex tribuni militum
32. consulari potestate: ut, etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset. Kalendis Quintilibus magistratum occepere L. Lucretius, Servius Sulpitius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio, & C. Æmilio Vulsinienses provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Servio Sulpitio. Prius cum Vulsiniensibus pugnatum est. bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. fusa concursu primo acies in fugam. millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Vulsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Vulsiniensibus fessis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nuntiavit tribunis, se in Nova via, ubi nunc sacellum est supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare. Id [ut fit] propter actoris humilitatem spretum; & quod longinqua, eoque ignotior gens erat. Neque deorum modo monita ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dicta ab L. Apulejo tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus, & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percontatus animos eorum responsum tulisset, se collaturos quanti damnatus esset, absolvere eum non posse; in exilium abiit, precatus ab diis immortalibus, *si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent.* absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

CA-

CAPUT XIX.

Clusium a Gallis obsidetur; hi qua de caussa, & quo tempore in Italiam transcenderint, quamque Italiæ partem primum tenuerint, docet Auctor.

33. EXpulso cive, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat, adventante fatali urbis clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam, Alpes transisse; agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: & invexisse in Galliam unum, illiciendæ gentis caussa, Aruntem Clusinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, & a quo expeti pœnę, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino adductos. sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum, Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare ab Adria, Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum, atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes, incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad inferum mare; postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rhetis, quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent. De transitu in Italiam Gallorum hæc 34.
accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum sua, tum publica præpollens: quod in imperio ejus Gallia adeo frugum, hominumque fertilis fuit, ut

abundans multitudo vix regi
videretur posse. Hic magno
natu ipse jam, exonerare
prægravante turba regnum
cupiens, Bellovesum, ac
Sigovesum, sororis filios,
impigros juvenes, missurum
se esse in quas dii dedissent
auguriis sedes, ostendit.
quantum ipsi vellent nume-
rum hominum, excirent,
ne qua gens arcere adve-
nientes posset. Tum Sigo-
veso sortibus dati Hercinii
saltus. Belloveso haud paul-
lo lætiorem in Italiam viam
* al. dii dabant. Is, quod * ea
eis gens populis abundabat, Bi-
ex. turiges, Arvernos, Senones,
Heduos, Ambarros, Car-
nutes, Aulercos excivit. pro-
fectus ingentibus peditum,
equitumque copiis in Trica-
stinos venit. Alpes inde op-
positæ erant, quas inexupe-
rabiles visas haud equidem
miror, nulla dum via (quod
equidem continens ulla me-
moria sit, nisi ab Hercule,
si fabulis credere libet) su-
peratas. Ibi quum velut
septos montium altitudo te-
neret Gallos, circumspecta-
rentque quanam per juncta
cœlo juga in alium orbem
terrarum transirent, religio
etiam tenuit, quod allatum
est, advenas quærentes a-
grum ab Salyum gente op-
pugnari, Massilienses erant
hi, navibus a Phocæa pro-
fecti. id Galli fortunæ suæ
omen rati adjuvere, ut quem
primum in terram egressi
occupaverant locum, pa-
tentibus silvis communi-
rent. ipsi Taurino saltu in-
vias Alpes transcenderunt:
fusisque acie Tuscis haud
procul Ticino flumine, quũ,
in quo consederant, agrum
Insubrium appellari audis-
sent, cognomine Insubri-
bus pago Heduorum; ibi
omen sequentes loci, condi- 35.
dere urbem, Mediolanum
appellarunt. Alia subinde
manus Cænomanorum Eli-
tovio duce vestigia priorum
secuta, eodem saltu favente
Belloveso quũ transcendisset
Alpes, ubi nunc Brixia ac
Verona urbes sunt, (locos te-
nuere libui) considunt. post
hos Salvii, qui præter anti-
quam gentem Lævos Ligu-
res, incolentes citra Tici-
num amnem expulere. Pe-
nino deinde Boii, Lingo-
nesque transgressi, quum
jam inter Padum atque Al-
pes omnia tenerentur, Pado
ratibus trajecto, non Etrus-
cos modo, sed etiam Um-
bros agro pellunt: intra
Apenninum tamen sese te-
nuere. Tum Senones recen- * al.
tissimi advenarum ab * U- U-
fente flumine usque ad Ae- ten-
sim fines habuere. hanc te.
gentem Clusium, Romam-
que inde venisse comperio.
id parum certum est, so-
lamne, an ab omnibus Ci-
salpinorum Gallorum popu-
lis adjutam.

CAPUT XX.

Cluſini contra Gallos ab Romanis auxilium petunt: pro fœderatis Romani interveniunt, miſſis ad Gallos legatis: ferociter utrinque quum eſſet reſponſum, legati arma capiunt. Miſſi Romam a Gallis, qui jure gentium agerent, ſpernuntur.

Cluſini novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inuſitatas cernerent, & genus armorum; audirentque ſæpe ab iis cis Padum, ultraque legiones Etruſcorum fuſas: quamquam adverſus Romanos nullum eis jus ſocietatis amicitiæve erat, niſi quod Vejentes conſanguineos adverſus populum Romanum non defendiſſent, legatos Romam, qui auxilium ab ſenatu peterent, miſere. De auxilio nihil impetratum. legati tres, M. Fabii Ambuſti filii miſſi, qui ſenatus, populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam accepiſſent, ſocios populi Romani, atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, ſi res cogat, tuendos eſſe: ſed melius viſum bellum ipſum amoveri, ſi poſſet: & Gallos, novam gentem, pace potius cognoſci, quam armis. Mitis legatio, ni præferoces
36. legatos, Galliſque magis, quam Romanis ſimiles, habuiſſet. quibus, poſtquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur reſponſum. *Etſi novum nomen audiant Romanorum,* *tamen credere viros fortes eſſe, quorum auxilium a Cluſinis in re trepida ſit imploratum. &, quoniam legatione adverſus ſe maluerint, quam armis tueri ſocios, ne ſe quidem pacem, quam illi afferant, aſpernari, ſi Gallis egentibus agro, quem latius poſſideant, quam colant, Cluſini partem finium concedant: aliter pacem impetrari non poſſe. & reſponſum, coram Romanis, ſe accipere velle: &, ſi negetur ager, coram iiſdem Romanis dimicaturos, ut nuntiare domum poſſint, quantum Galli virtute cæteros mortales præſtarent. Quodnam id jus eſſet, agrum a poſſeſſoribus petere, aut minari arma,* Romanis quærentibus, *ecquid in Etruria rei Gallis eſſet?* quum illi *ſe in armis jus ferre, & omnia fortium virorum eſſe,* ferociter dicerent; accenſis utrinque animis ad arma diſcurritur, & prælium conſeritur. ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam eſſe potuit, quum ante ſigna Etruſcorum tres nobiliſſimi fortiſſimique Romanæ juventutis pugnarent. tantum eminebat peregrina virtus. quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipſa ſigna Etruſcorum incurſantem, per latus transfixum

fixum hasta occidit: spoliaque ejus legentem Galli agnovere; perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias: postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum cum ea, sicut erant mandata, exposuissent; senatui nec factum placebat Fabiorum, & jus postulare barbari videbantur: sed ne id, quod placebat, decernerent, in tantæ nobilitatis viris ambitio obstabat. itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt, ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. quo facto, haud secus, quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpitius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

U. C. 365.

37. Quum tanta moles mali instaret [adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult] civitas, quæ adversus Fidenatem ac Vejentem hostem, aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset, ea tunc, inusitato atque inaudito hoste, ab oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant.

CAPUT XXI.

Galli ab Clusinis in Romanos arma vertunt: Romam venientibus fit obviam ad flumen Aliam cum exercitu Fabius: quo fuso, barbari ad Urbem perveniunt.

Interim Galli, postquam accepere ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque suam legationem esse, flagrantes ira, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant; quacumque ibant, equis, virisque longe ac late fuso agmine, immensum obtinentes loci. sed antecedente fama, nuntiisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum plu-

plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Alia Crustominis montibus prægalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contra, circaque hostium plena erant: & nata in vanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusque variis horrendo cuncta compleverant sono.

38. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato instruunt aciem diductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum, extenuando, infirmam, & vix cohærentem mediam aciem haberent. paullum erat ab dextra editi loci, quem subsidiariis repleri placuit; eaques res ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit; si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudini victoriam fore: adeo non fortuna modo, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat. pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem, prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. nec ulla cædes pugnantium fuit. terga cæsa suomet ipsorum certamine, in turba impedientium fugam. circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis, aliisque tegminibus, hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit: unde non modo præsidii quicquam, sed ne nuntius quidem cladis Romam est missus. ab dextro cornu, quod procul a flumine, & magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, & ne clausis quidem portis urbis in ar-

39. cem confugerunt. Gallos quoque, velut obſtupefactos, miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. & ipſi pavore defixi primum ſteterunt, velut ignari quid accidiſſet: deinde inſidias vereri: poſtremo cæſorum ſpolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis eſt, coacervare. Tum demum, poſtquam nihil uſquam hoſtile cernebatur, viam ingreſſi, haud multo ante ſolis occaſum ad urbem Romam perveniunt. ubi quum prægreſſi equites, non portas clauſas, non ſtationem pro portis excubare, non armatos eſſe in muris retuliſſent; aliud priori ſimile miraculum eos ſuſtinuit, noctemque veriti, & ignotæ ſitum urbis, inter Romam, atque Anienem conſedere, exploratoribus miſſis circa mœnia, aliaſque partes, quænam hoſtibus in perdita re conſilia eſſent. Romani, quum pars major ex acie Vejos petiiſſet, quam Romam; nec ſupereſſe quemquam præter eos, qui Romam refugerant, credere; comploratis omnibus pariter vivis mortuiſque, totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus ſtupefecit publicus pavor, poſtquam hoſtes adeſſe nuntiatum eſt. mox ululatus cantuſque diſſonos vagantibus circa mœnia turmatim barbaris audiebant. omne inde tempus ſuſpenſos ita tenuit animos uſque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo acceſſerant ad urbem. manſuros enim ad Aliam fuiſſe, niſi hoc conſilii foret. deinde ſub occaſum ſolis, quia haud multum diei ſupererat, ante noctem rati ſe invaſuros: tum in noctem dilatum conſilium eſſe, quo plus pavoris inferrent. poſtremo lux appropinquans exanimare. timorique perpetuo ipſum malum continens fuit, cum ſigna infeſta portis ſunt illata.

CAPUT XXII.

Quum ab Romanis Urbs defendi non poſſet, juventus ac robur Senatus Capitolium conſcendit: ſacra partim aſportantur, partim condita in doliis defodiuntur. Virgines Veſtales, pedibus abeuntes, L. Albinius in plauſtrum recipit, depoſitis inde uxore, & liberis. Majores natu, ampliſſimis uſi honoribus, pro patria ſe devovent.

NEquaquam tamen ea nocte, neque inſequenti die ſimilis illi, quæ ad Aliam tam pavide fugerat, civitas fuit. nam quum defendi urbem poſſe tam parva relicta manu ſpes nulla eſſet; placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, ſenatuſque robur in arcem Capitolium conſcendere; armiſque, & frumento collatis ex loco inde munito deos homineſque

&

& Romanum nomen defendere; flaminem, sacerdotesque vestales, sacra publica a cæde, ab incendiis procul auferre, nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent, qui colerent: *Si arx, Capitoliumque sedes deorum, si senatus caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. &, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis* palam dicere *obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.* Hæc
40. inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ deinde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium, atque in arcem prosequebantur, *commendantes virtuti eorum juventæque urbis, per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcumque reliqua esset, fortunam.* Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus, & concursatio incerta nunc hos, nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent? nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos persecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere. cætera inter se onere partito ferunt via, quæ Sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinus, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter cæteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat, salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos, sacraque populi Ro-

Romani pedibus ire, ferrique se ac suos in vehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum
41. imposuit, & Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit. Romæ interim satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo expectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ, honorumque, aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est thensas ducentibus, triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria, Quiritibusque Romanis tradant.

CAPUT XXIII.

Galli Urbem patentem ingressi, ubi solitudinem vident, apertas domos invadunt, sedentes in curulibus sellis prætextatos senes, primum ut Deorum simulacra venerantur, deinde, ut homines esse liquet, trucidant: tecta diripiunt, & incendunt: frustra in arcem facto impetu, parant obsidionem.

Galli, & quia, interposita nocte, a contentione pugnæ remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deûm, arcemque solam belli speciem tenentem. inde, modico relicto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt, pars ultima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta, quam clausa, invadendi, adeo haud secus, quam venerabundi, intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos diis: ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his, dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum; cæteros in sedibus suis trucidatos. post principum cædem nulli deinde

inde mortalium parci; diripi tecta; exhaustis injici
42. ignes. Cæterum, seu non omnibus delendi urbem libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia terroris caussa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent: nequaquam perinde, atque in capta urbe, prima die aut passim, aut late vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem, atque oculis satis constare poterant. quocumque clamor hostium, mulierum, puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia animos oraque & oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti, præter quam corporum, vindices, tanto ante alios miserandi magis. qui unquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit. Lux deinde noctem inquietam insecuta est. nec ullum erat tempus, quod a novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem libertati relictum virtute defenderent: & jam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos, arma tantum, ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes. Galli 43.
quoque per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse præter armatos hostes viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, & impetum facere in arcem statuunt. Prima luce signo dato, multitudo omnis in foro instruitur: inde clamore sublato, ac testudine facta subeunt. adversus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere hostem sinunt; quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius, rati. medio fere clivo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope

sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos; ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cujus ad id tempus immemores, &, quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis absumserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. igitur exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem, ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent.

CAPUT XXIV.

Gallorum exercitus prædabundus Ardeam accedit. Ardeates, hortante Camillo ibi exulante, arma capiunt. Egressi barbaros incautos ingenti clade cædunt. Interim Romani quoque milites haud procul Vejis Tuscorum, ex agro Romano prædas agentium, stragem faciunt.

PRoficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit: qui mœstior ibi fortuna publica, quam sua, quum diis hominibusque accusandis senesceret, indignando, mirandoque, ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent, repente audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quam divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis, *Ardeates*, inquit, 44. *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & vestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res, ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. & quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? hac arte in patria steti; & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, & pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ, & huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora, animosque magna magis quam firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quam virium ferunt. argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur. cibo, vinoque raptim hausto repleti, ubi nox appe-*

appetit, prope rivos aquarum sine munimento, sine stationibus ac custodiis passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad cædem, non ad pugnam. nisi victos somno, velut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeæ rerum meurum exitum, quem Romæ habui. Æquis iniquisque

45. persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. concione dimissa corpora curant, intenti quam mox signum daretur. quo dato, primæ noctis silentio ad portas cum Camillo præsto fuere. egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum intuta, neglectaque ab omni parte nacti, cum ingenti clamore invadunt. nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ, aut unde vis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuscorum facta strages est. qui urbis jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste inusitato inauditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam, præsidiumque, & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Vejis posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, Etruscis ne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas? vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique ab Q. Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. tantum par Camillo defuit auctor: cætera eodem ordine, eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt.

CAPUT XXV.

C. Fabius ex Capitolio per hostium stationes in Quirinalem ad statum sacrum pergit: quo ibi peracto, incolumis revertitur.

46. ROmæ interim plerumque obsidio segnis, & utrinque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset. cum repente juvenis Romaus admiratione in se cives, hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam, terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus solemniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deservisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens.

CAPUT XXVI.

Milites Rom. qui Vejis erant, ducem ad patriam liberandam Camillum sibi deposcunt, qui, senatu in Capitolio consulto per Pontium Cominium, jussu populi ab exilio revocatur, & absens dictus Dictator Vejos perducitur.

VEjis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires crescebant, nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui aut prælio adverso, aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent, maturum jam videbatur repeti patriam, eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. locus ipse admonebat Camilli; & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant. & Cædicius negare se commissurum, cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto Senatu, qui Romæ esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cor-

cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur: inde qua proximum fuit a ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit; & ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. accepto inde Senatus decreto, ut & comitiis curiatis revocatus de exilio jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem quem vellent, eadem digressus nuntius Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: seu, quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere; lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

CAPUT XXVII.

Gallos, Capitolium subeuntes, Manlius, anserum clangore excitatus, deturbat. Ad fiduciam ostendandam, quamvis in summa fame, panem in hostium stationes dejicit.

47. DUM hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuntius a Vejis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxum ascensu æquo, nocte sublustri quum primo inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi, sublevantesque invicem, & trahentes alii alios, prout postularet locus, tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, solicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. anseres non fefellere; quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. namque clangore eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma cæteros ciens vadit; &, dum cæteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. jamque & alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. sedato deinde tumultu reliquum noctis, quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum solicitaret, quieti datum est. luce orta vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum & recte, & perperam facto pretium deberetur; Manlius primum

ob

ob virtutem laudatus, donatusque non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris, & quartarios vini ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam; cæterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis: quum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis, ad honorem unius viri conferret. Quum vigiles ejus loci, qua se fefellerat ascendens hostis, citati: & quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpitius tribunus militum pronuntiasset, consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a cæteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ approbantibus cunctis de saxo dejecit. Inde intentiores utrinque custodiæ esse, & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuntios commeare; & apud Romanos, nocturni pericu-

48. li memoria. Sed ante omnia obsidionis bellique mala, fames utrinque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, cum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido, & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo ferente, quum quid venti motum esset, quorum intolerantissima gens est, humori, ac frigori assueta: quum æstu, & algore vexata, vulgatis velut, in pecua morbis morerentur. Jam pigritia singulos sepeliendi, promiscue acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis caussa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes.

CAPUT XXVIII.

Fessi longa obsidione Romani, qui erant in arce, ab Gallis auro se redimunt: hoc dum appenditur cum altercatione, superveniens Dictator Camillus hostes expellit, expulsos insequutus internecione occidit.

Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. itaque dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet; parat instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non fineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremo spe

quo-

quoque jam, non solum cibo deficiente, & quum stationes procederent prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se quacumque pactione possent, jussit, jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpitium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei foedissimæ per se adjecta indignitas est: pondera ab Gallis allata iniqua: &, tribuno recusante, additus se ab insolente Gallo ponderi gladius; auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis esse*. Sed

49. dii hominesque prohibuere redemtos vivere Romanos. nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri jubet. quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denuntiatque Gallis, ut se ad prælium expediant: suos in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque, non auro recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deûm, & conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & natura inæquali, & omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli nova re trepidi arma capiunt, iraque magis, quam consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna; jam deorum opes, humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Aliam vicerant. Justiore altero deinde prælio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincunt. Ibi cædes obtinuit. castra capiuntur, & ne nuntius quidem cladis relictus.

CAPUT XXIX.

Dictator Camillus triumphans Urbem ingrediens, Parens patriæ salutatur. Eo referente, Senatus sacra bello dissipata restaurat: Ajo Locuto, quo loco vox audita erat, Gallos adventare, templum facit: aurum Gallis ereptum jubet esse sacrum.

Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus, ac parens patriæ conditorque alter urbis haud vanis laudibus * appellabatur. Servatam deinde bello patriam, iteram in pace haud dubie servavit, cum prohibuit migrari Vejos, & rtibunis rem intentius agentibus post incensam urbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque caussa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne Rempublicam in incerto
50. relinqueret statu. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit. senatusconsultum fit, *fana omnia, quod ea hostes possedissent, restituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur: cum Cæretibus publice hospitium fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deûm immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem, atque arcem P. R. in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuntia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Ajo Locuto fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, & sub Jovis sella poni jussum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem sollemnis laudatio esset.

* al. appellatur.

CA-

CAPUT XXX.

Populum propter incensam, ac dirutam Urbem, Vejos migrare volentem, gravi oratione Camillus retinet. Movet etiam vocis omen, ex centurione auditæ, qui, quum in forum venisset, exclamaverat: Sta miles; hic optime manebimus.

51. IIs peractis, quæ ad deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent; in concionem universo senatu prosequente ascendit, atque ita verba fecit: *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram; & ob eadem hæc, non, nisi me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. & nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & cum victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem diuque & homines Romani tenuerint, habitaverint, victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque & Capitolium deseretur? & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecerit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ, traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evideas numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemtam hominibus putem. intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Vejens bellum: per quot annos, quanto labore gestum? non ante cepit finem, quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox cœlo emissa de adventu Gallorum? quam gentium jus ab legatis nostris violatum? quam a nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia deorum prætermissum? Igitur victi, captique, ac redemti, tantum pœnarum diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. adversæ deinde res admonuerunt* religionum. Confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Jovis optimi maximi. sacra in ruina rerum no-*

* al. religionem.

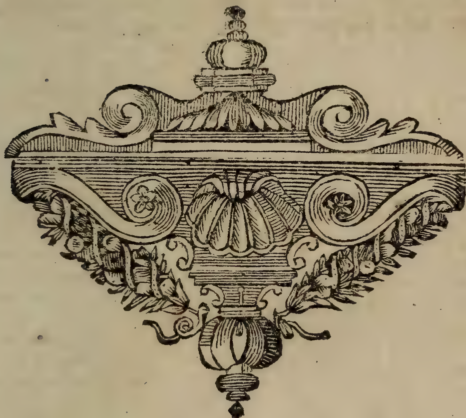
nostrarum alia terræ celavimus, alia avecta in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis: deorum cultum, deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus. reddidere igitur patriam & victoriam & antiquum belli decus amissum; & in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque, & cædem. Hæc
52. culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vix dum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus: sacrificiis sollemnibus non dies magis stati quam loca sunt, in quibus fiant. hos omnes deos publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est, cum inter Gallica tela digressus ex arce solemne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? an gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra, & Romanos deos etiam in pace deseri placet; & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solemni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant, quorum neutrum fieri salvis ceremoniis potest: & ne omnia generatim sacra, omnesque percenseam deos, in Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus, signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores nostros intersit: illi sacra quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem Vejos transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu, negligentia casuve, prætermissum est. Modo quæ res post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affectæ Vejenti bello Reip. remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, peregrinos deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Juno regina transvecta a Vejis nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die? Ajo Locutio templum propter cælestem vocem exauditam in Nova via jussimus fieri: Capitolinos ludos

dos sollemnibus aliis addidimus: collegiumque ad id novum auctore senatu condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? de sacris loquimur, & de templis; quid tandem de sacerdotibus? nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam præterquam urbs capta movit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas est: hos Vejentes pro Romanis facturi estis sacerdotes; & Vestales tuæ te deserent, Vesta? & flamen peregre habitando, in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicato agimus omnia fere intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Vejosne hæc transferemus? an comitiorum caussa populus tanto incommodo in desertam hanc ab diis hominibusque urbem con-
53. *veniet? Sed res ipsa cogit vastatam incendiis ruinisque relinquere urbem, & ad integra omnia Vejos migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis caussam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto: qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. vos, etiam si tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiam si tunc migrandum fuisset incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem: quippe tum caussa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris: nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi patriam videbimur: hoc ad Aliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exiliumque ac fugam nobis ex eo loco consisceremus, quem tueri non possemus? & Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta a vobis hac urbe velint, sinatis? Quid, si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui, Volscive faciant, ut commigrent Romam? velitisne illos Romanos, vos*

Vejentes esse? non malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium esse? non equidem video quid magis nefas sit. hæc scelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius, ampliusve tectum fieri possit, quam casa illa conditoris est nostri, non in casis ritu pastorum agrestiumque habitare est satius, inter sacra penatesque vestros, quam exulatum publice ire? Majores nostri, convenæ, pastoresque, quum in his locis nihil præter silvas paludesque esset, novam urbem tam brevi ædificarunt: nos Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, ædificare incensam piget? & quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ

54. *deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere? Quid tandem, si fraude, si casu Vejis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quo transmigremus? adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem fatebor vobis, etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis meminisse juvat: quum abessem, quotiescumque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles campique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cælum, sub quo natus educatusque essem. quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine caussa dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum. argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur. inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ, malum, ratio est expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri hinc non possit? Hic Capitolium est; ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hic quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum mo-*

moveri se non passi. hic Vestæ ignes, hic ancilia cælo demissa, hic omnes propitii ma-
55. *nentibus vobis dii.* Movisse eos Camillus cum alia oratione, tum ea, quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem dubiam decrevit opportune vox emissa, quod, quum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidiis revertentes forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum: hic manebimus optime.* Qua voce audita, & senatus accipere se omen ex curia egressus conclamavit, & plebs circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs ædificari cœpta. tegula publice præbita est: saxi materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. ea est caussa, ut veteres cloacæ primo per publicum ductæ; nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatæ magis, quam divisæ, similis.

L. FLORI

DECADIS PRIMÆ

LIBRI SEXTI

EPITOME.

Res adversus Æquos, & Volscos & Etruscos prospere gestas continet. Quatuor tribus additæ sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Narniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exolveret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpejo dejectus est: in cujus notam S. C. factum est, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius & L. Sextius tribb. pl. legem promulgarunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur. eam legem tum magna contentione repugnantibus patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; & primus omnium ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est altera lex, ne cuiquam plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

DE-

DECADIS PRIMÆ

LIBER SEXTUS

CAPUT I.

Brevis rerum hactenus expositarum anacephaleosis. Series deinde Historiæ continuatur. A Dictatura M. Furii res redit ad interregnum. Q. Fabius, quum esset illi dies dicta, quod missus legatus pugnasset adversus Gallos, morte judicio subtrahitur. Creati tribuni militares consulari potestate primum omnium de sacris, ac religionibus agunt: diem clade ad Cremeram, & ad Aliam accepta insignem, fastis damnant.

QUÆ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde, ac dictatoribus, decemvirisque ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res cum vetustate nimia obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod & raræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum; & quod etiam si quæ in commentariis pontificum, aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere. clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciusque renatæ urbis, gesta domi militiæque exponentur. Cæterum quo primo adminiculo erecta erat. eodem innixa M. Furio principe stetit: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in U. C. 366. insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur: interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset. cui judicio eum mors adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum iniit tum P. Cornelius Scipio iterum, & post eum M. Furius Camillus iterum. is tribu-

nos militum consulari pote-
U. C. 367. state creat, L. Valerium Poplicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, T. Postumium. Hi ex interregno quum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consuluere. in primis fœdera, ac leges [erant autem æreæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges]conquiri, & comparari, jusserunt. alia ex eis edita etiam in vulgus. quæ autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari cœptum: diemque ad XV. Kalendas sextiles, duplici clade insignem, quo die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde ad Aliam cum exitio urbis fœde pugnatum, a posteriore clade Aliensem appellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quod postridie idus Quintiles non litasset Q. Sulpitius tribunus militum, neque inventa pace Deûm post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie idus rebus divinis supersederi jussum: inde ut postridie Kalendas quoque ac nonas eadem religio esset, traditum putant.

CAPUT II.

Circumstantibus bellorum terroribus, dicitur Dictator M. Furius Camillus: conscriptum exercitum in Volscos ducens, eos subigit; in Æquos transiens, ibi quoque rem feliciter gerit: Sutrinis sociis auxilium contra Etruscos petentibus accurrit; atque hostes ingenti clade proterit: Triumphans cum magna præda in Urbem revertitur.

NEc diu licuit quietis 2.
consilia erigendæ ex tam gravi casu Reipublicæ secum agitare. hinc Volsci, veteres hostes, ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant: hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam, mercatores afferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque; qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. itaque quum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare: placuit eisdem auspiciis defendi Rempublicam, cujus recuperata esset; dictatoremque dici M. Furium Camillum. is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit; justitioque

tioque indicto, delectum juniorum habuit; ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Vejente Etruriæ opposuit: alteram ante urbem castra locare jussit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositis. tertiam partem ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuvio [ad Marcium, is locus dicitur] castra oppugnare est adortus. quibus ab contemptu, quod prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent, ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici jussit. & forte erat vix magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepem incendio absumtam fuerat. Fusis hostibus, cæsisque, quum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minus speratam a minime largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septimo ac centesimo demum anno subegit. victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppressit: nec castra modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset; aliam in partem terror ingens ingruerat. 3.
Etruria prope omnis armata Sutrium socios populi Romani obsidebat. quorum legati opem rebus affectis orantes, quum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxlium Sutrinis ferret. cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque paucitas oppidanorum opere, vigiliis, vulneribusque, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent: eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui quum se mœsta turba ad pedes provolvisset; principumque orationem necessitate ultima expressam, fletus mu-

mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur, excepisset, parcere lamentis Sutrinos jussit: Etruscis se luctum lacrymasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere, modico præsidio relicto, arma secum militem ferre jubet. ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus, ut fit, secundis invenit: nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, coëundique in unum, aut arma capiendi datur spatium. quum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere possent; clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. inde alii arma capere; alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut prælium inirent. quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni præcones per urbem dimissi *poni arma*, & *parci inermi* jussissent, *nec præter armatos quemquam violari*. tum etiam quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitæ est, jactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. magna multitudo in custodias dimissa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum, integrumque ab omni clade belli: quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul bellorum victor. longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta venundatis, tantum æris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod superaerat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum, in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. revocati quoque in urbem senatusconsulto a Vejis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos se contulerant. & primo fremitus fuit aspernantium imperium; dies deinde præstituta, capitalisque pœna, nisi rem grassent Romam, ex ferocibus universis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia crescere, tum tota simul exurgere ædificiis, & Republica impensas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipsis privatis (admonebat enim desi-

desiderium usus; festinantibus ad effectum operis. intraque annum nova urbs stetit.

CAPUT III.

Duo Etruscorum oppida expugnantur. In Urbe Capitolium saxo quadrato substruitur. Tribunos ex agrariis legibus seditiones moventes, plebs ædificiis intenta minus audit. Ædes Martis dedicatur. Quatuor tribus adduntur.

U. C. 368. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. Creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Julus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpitius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta, dirutaque. ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere. direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborque continuus, non die, non nocte remissus, subegit eos. Quum in sex partes divisus exercitus Romanus, senis horis in orbem succederet prælio; oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret: cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam, tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat, nec nisi per invidiam adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est, opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

5. Jam & tribuni plebis, civitate ædificando occupata, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum post accisas a Camillo Volscorum res possessionis haud ambiguæ. Criminabantur, *multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit. ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eo factas: nobiles homines in possessionem agri publici grassari; nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud magnopere plebem moverant, & infrequentem in foro, propter ædificandi curam, & eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renova-

rentur auspicia, res ad in-
J. terregnum rediit. interre-
. ges deinceps, M. Manlius
9. Capitolinus, Ser. Sulpitius Camerinus, L. Valerius Potitus: hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, C. Cornelium, L. Menenium, L. Valerium Poplicolam tertium, creat. hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata est a T. Quintio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Narniensis: eæque vigintiquinque tribuum numerum explevere.

6. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est.

CAPUT IV.

Summa belli contra Antiates Camillo committitur. Hic cum P. Valerio partitur imperium.

U. C. 370. RES ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit: collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt a bello Etrusco: quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem summisisse ad id bellum, eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella. itaque senatus diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset. dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset: & collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo summittere imperium: nec quicquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent.* Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus confusus animo gratias egit. *Ingens inde*, ait, *onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se judiciis, ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi: itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut tanto de se consensu civitatis, opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum, atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam*

quam periculi esse: se tamen ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsedeti urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus, & exercitibus ad administrandam rempublicam opus esse. Te, inquit, *P. Valeri, socium imperii consiliique legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Qu. Servili, altero exercitu instructo paratoque in urbe castra habere, intentum, sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova hæc cura, Latini atque Hernici moverint. pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso, ac sex tribunatibus dignum est. tertius exercitus ex caussariis senioribusque a L. Quintio scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentumque, quæ bellica tempora poscent, provideat. Te, Sergi Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.* Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius socius imperii lectus adjecit, *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum: proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare* patres *& de bello & de pace, universaque republica* erecti gaudio fremunt: *nec dictatore unquam opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.*

CAPUT V.

Camillus cum Valerio ad hostes pervenit: horum multitudine perterritos milites verbis increpat: prælium primus committens, hostes pellit: Satricum, quo confugerant, expugnat.

Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quo non Volscorum modo juventutem Antiates ex nova sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus, commovit animos militis Romani. quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque & resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; & ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse*: in equum insilit: & ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? hostem, an me, an vos ignoratis? hostis est quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? vos con-* 7.

ma, me duce, (ut Falerios, Vejosque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modo tergeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, & Æquis, & ex Etruria egistis. an me, quod non dictator vobis, sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet. neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. iidem igitur omnes sumus: & quum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eundem eventum belli expectemus. simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet:
8. *vos vincetis, illi fugient.* Dato deinde signo, ex equo desilit: & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit, *infer miles*, clamitans, *signum*. Quod ubi videre ipsum Camillum, jam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes clamore sublato, *sequere imperatorem*, pro se quisque clamantes. emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt: idque ut repeteretur. concitatos antesignanos. ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum movebat, excitata præsentia ducis: sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. ita, quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, cum in lævum cornu, prope jam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri advectus, conspectu suo prælium restituit, ostentans vincentem cæteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turba hostium & fuga * impediebat, & longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: cum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quam prælium diremit. signo deinde receptui dato, nox insecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, mœnibus Satricis se includunt. quos primo Camillus vallo circumdare, & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nulla eruptione impediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentæ spei victoriam expectaret, cohortatus milites, ne tanquam Vejos oppugnantes in opere longinquo sese tererent, victoriam in ma-

* al. impediebatur.

manibus esse; ingenti militum alacritate mœnia undique aggressus, scalis oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dediderunt.

CAPUT VI.

Camillus ab Antio bello in sociorum missus auxilium, Nepet, & Sutrium urbes, ab Etruscis captas, recuperat. Ab Latinis, & Hernicis, quod aliqui ex eorum juventute apud Volscos militassent, res repetuntur.

9. CÆterum animus ducis rei majori, Antio imminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli, sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. inter sermonem ejus [credo rem Antiatem diuturniorem manere diis cordi fuisse] legati ab Nepet, ac Sutrio auxilium adversus Etruscos petentes veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. Eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. namque quum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent; & illis occupandi ea,
10. quum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio, bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum assuetumque imperium, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quintius, Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere, ex parte altera interseptis itineribus ægre oppidanos vim hostium ab se arcentes. tum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen, celeberrimum apud hostes sociosque, & in præsentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. ita diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, mœnia aggredi jubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut, aversis eo hostibus, & oppidanis jam pugnando fessis, laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul utrinque factum esset; ancepsque terror Etruscos circumstaret; & mœnia summa vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent; porta se, quæ una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine ejecere. magna cædes fugientium & in urbe, & per agros est facta. plures a Furianis intra mœnia cæsi. Valeriani ex-

peditiores ad persequendos fuere ; nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, restitutoque sociis, Nepet exercitus ductus; quod
11. per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi præstarent. unde quum responsum allatum esset, nihil suæ potestatis esse; Etruscos mœnia, custodiasque portarum tenere: primo populationibus agri terror est oppidanis admotus; deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parcique jussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiæ multitudini reddita res, oppidumque cum præsidio relictum. ita, duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæsitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent. Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint: eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse. militis autem non dati caussam, terrorem assiduum a Volscis fuisse: quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* Quæ relata patribus magis tempus, quam caussam non visa belli habere.

CAPUT VII.

Foris bellum a Volscis, adjuncta Latinorum, & Hernicorum defensione; domi a M. Manlio Capitolino seditio excitatur: quum urgeret utrumque, Dictator dicitur.

In sequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum, tribunis militum consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione, seditio, unde minime timeri potuit, a patriciæ gentis viro & inclytæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animis, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtu-

12. U. C. 371.

virtutibus M. Furio; ægre ferebat solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; *tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos non pro collegis, sed pro ministris habeat: quum interim, si quis vere æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium, atque arx servata esset: & ille inter aurum accipiendum, & spem pacis solutis animis Gallos aggressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens, & impotens, postquam inter patres, non quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; primus omnium ex patribus popularis factus, cum plebeiis magistratibus consilia communicare; criminando patres, alliciendo ad se plebem. jam aura, non consilio ferri, famæque magnæ malle quam bonæ esse: & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, fidem demoliri cœpit. *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent*. & erat æris alieni magna vis, res damnosissima etiam divitibus, ædificando contracta. bellum itaque Volscum grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem caussæ jactatum, ut major potestas quæreretur. sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

CAPUT VIII.

Dictator, facta primum exercitui certa spe victoriæ ex cæsa victima, Volscorum ingentem exercitum secundo prælio superat.

DIctator etsi majorem 13.
dimicationem propositam domi, quam foris cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quo a Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum, quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit; unde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites: quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit; cujus tandem ego rei, præter opinionem, quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor

sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia sobole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certe, [quod inter omnes auctores conveniat] quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, & Circejensium quidam, & coloni etiam a Velitris. Romanus dictator, castris eo die positis, postero quum auspicato prodisset, hostiaque cæsa pacem deûm adorasset, lætus ad milites jam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit. *Nostra victoria est, milites,* inquit, *si quid dii vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certæ spei plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dexteras armemus. ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium excipere. ubi illi vana injecerint missilia, & effusi stantibus vobis se intulerint; tum micent gladii; & veniat in mentem unicuique, deos esse, qui Romanum adjuvent: deos, qui secundis avibus in prælium miserint. Tu, Quinti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipa.* Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant. nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem. Multitudo ho-
stium nulli rei, præterquam 14
numero, freta, & oculis utramque metiens aciem, temere prælium iniit, temere omisit: clamore tantum, missilibusque telis, & primo pugnæ impetu ferox, gladios, & collatum pedem, & vultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit. impulsa frons prima, & trepidatio subsidiis illata, & suum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. instare Romanus: & donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. Postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmas emisse, dato signo ne in singulorum morando cæde spatium ad

eva-

evadendum interim multitudini darent: satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes, & justa cæde conficere hostem posset. fugæ, sequendique non ante noctem finis fuit. capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circejensium quoque quidam cogniti, & coloni a Velitris: Romamque omnes missi, percunctantibus primoribus patrum, eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi haud perplexe indicavere.

CAPUT IX.

Manlius plebem popularibus factis, ac spe fallaci in Patres incitando, venit in dies magis in suspicionem affectati regni. Romam Dictator accitur; ab eo citatus, quum ea, quæ quærerentur, ambagibus eluderet, in carcerem conjicitur.

15. Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius bellum cum his populis patres jussuros: cum major domi exorta moles coegit acciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modo M. Manlij, sed facta popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. centurionem nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, & manum injecit, vociferatusque de superbia patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque, tum vero, *Ego*, inquit, *nequicquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tanquam Gallis victoribus, captum in servitutem ac vincula duci videam*. Inde rem creditori palam populo solvit, libraque, & ære liberatum emittit, deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant*. acceptus extemplo in tumultuosam turbam & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans: *se militantem, se restituentem eversos penates, multiplici jam sorte exoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi se devovere corporis vitæque ac sanguinis quod superfit: quodcumque sibi cum* pa-

patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse. His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. fundum in Vejenti, caput patrimonii, subjecit præconi, *Ne quem vestrum*, inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea superet, judicatum, addictumve duci patiar*. Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi concionantis in modum sermones pleni criminum in patres: inter quos quum omisso discrimine vera an vana jaceret, thesauros Gallici auri occultari a patribus jecit*: nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exolvi plebem ære alieno posse. Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. itaque exequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur: differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, cæteris omissis, eo versæ erant omnium curæ; apparebatque nec veri indicii gratiam media, nec falsi offensionem fore. Ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu in urbem venit. 16. postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset; stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator silentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi, patribusque Romanis ita de cæteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet, eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores patrum occultant, creditum solvi posse: cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes fœnore plebem Romanam; & istos incubantes publicis thesauris, ex præda clandestina evolvas. quod nisi facis, sive quod & ipse in parte prædæ sis, sive quod vanum indicium est; in vincla te duci jubebo, nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci spe concitari*. Ad ea Manlius, nec se fefellisse, ait, non adversus Volscos toties hostes, quoties patribus expediat; nec ad-

adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse: jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri; jam dictatorem profiteri patrocinium foeneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri. *Offendit*, inquit, *te, A. Corneli, vosque, patres conscripti, circumfusa turba lateri meo: quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos, addictosque duci, ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? sortem aliam ferte: de capite deducite quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. At enim quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servarim: & tum universis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quæritis quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jubetis potius, quam ponatis? nisi aliqua fraus subest, quo magis argui præstigias jubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis, observantibus etiam * oculis. Itaque non ego vobis ut indicem prædas vestras; sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.* Quum mittere ambages dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblatæque vani furti invidiæ; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque regina, ac Minerva, cæterique dii deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? hæc dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi, nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat; nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs attollere oculos, aut hiscere audebant.

* al. oculos.

17.

CA-

CAPUT. X.

Ducto in carcerem Manlio, fremit multitudo: ad eam leniendam Satricum colonia deducitur: sed ea re magis irritata seditione, Manlius vinculis liberatur. Sociis, quorum juventus apud Volscos militaverat, factum purgantibus, triste responsum datur.

Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus, quam gloriæ fuit: quippe domi, non militiæ partum eum, actumque de cive, non de hoste fremebant: unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendę caussa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit. bina jugera, & semisses agri assignati. quod quum & parvum, & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur seditio: & jam magis insignis sordibus & facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror, & linguam & animos liberaverat hominum. Audiebantur itaque 18.
propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defensores suos in præcipitem semper locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos: sic M. Manlium, mersam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. saginare plebem populares suos, ut jugulentur. hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit vir consularis? fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet: cui servo unquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non observatam esse memoriam noctis illius, quæ pene ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per Tarpejam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Jove erepto ex hostium manibus vidissent? selibris ne farris gratiam servatori patriæ relatam? & quem prope cœlestem, cognomine certe Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse.* Jam ne nocte qui-

quidem turba ex eo loco dilabebatur: refracturosque carcerem minabantur: cum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circejensibus, & a Velitris purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita, tristiora colonis, quod cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia inissent. Non negatum itaque tantum de captivis: sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denuntiatum senatus verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani; ne nihil eos legationis jus, externo, non civi comparatum, tegeret.

CAPUT XI.

Manlius in seditione gravius perseverans, privatis concionibus plebem incitat; manifesta jam regni cupiditate, in eum, ut in hostem, ab Senatu decernitur.

19. Recrudescente Manliana
U. seditione, sub exitu
C. anni comitia habita, crea-
372. tique tribuni militum consulari potestate ex patribus Sergius Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quintum, Servius Sulpitius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni & patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu, spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi: patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. igitur quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, jam in propinquum certamen aderat: & Manlius, advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat: plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius fecisset, & vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis: si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione certaturos.*

quot.

quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. ostendite modo bellum, pacem habebitis. videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent. audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? ego quidem nulli vestrum deero: ne fortuna mea desit, videte. ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui. & vidistis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Mæliique expectem? bene facitis, quod abominamini: dii prohibebunt hæc; sed nunquam propter me de cælo descendent: vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis; sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit, nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus patres noritis? nec hoc natura insitum vobis est, sed usu possidemini. cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quam tueri, libertatem. tamen qualescumque duces habuistis, qualescumque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque petistis, obtinuistis, seu vi, seu fortuna vestra. tempus est etiam majora conari. experimini modo & vestram felicitatem, & me, ut spero, feliciter expertum, minore negotio, qui imperet patribus, imponetis, quam qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis; quod mihi cura mea, & fides nomen induit. vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quæ vultis.

Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur. At in 20.
parte altera senatus de secessione in domum privatam plebis, forte etiam in arce positam, & imminenti mole libertati agitat. magna pars vociferantur, Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jactura civis finiat intestinum bellum. decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respu. detrimenti capiat. Tum tribuni militum consulari potestate, tribunique plebis [nam, quia eundem

&

& suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, patrum auctoritati se dediderant] hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. quum, præter vim & cædem, nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret: tum M. Mænius & Q. Publilius tribun. pleb. *quid patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? quin cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est? ut suis ipse oneratus viribus ruat, diem dicere ei nobis in animo est. nihil minus populare, quam regnum est. simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accusatores de plebe patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati favebunt suæ.*

CAPUT XII.

A tribunis plebis reus fit Manlius: quum in Capitolii conspectu populus non daret crimini locum, alia parte damnatus, de saxo Tarpejo dejicitur: cavetur inde, ne quis patricius in Capitolio habitet; ac ne quis Manliæ gentis M. Manlius vocetur.

21. APprobantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt, nec cum eo non modo patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usuvenisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse consensu opprimi popularem virum, quod primus a patribus ad plebem defecisset. Cum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis, seditiosasque voces, & largitionem, & fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse; quum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ, & quanta decora fœda cupiditas regni, non ingrata solum, sed invisa etiam reddiderit. Homines prope CCCC. produxisse dicitur, quibus sine fœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. ad hæc decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda, spolia hostium cæsorum ad XXX. dona imperatorum ad XL. in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. ad hoc servatos ex hostibus cives produxisse.

inter quos C. Servilium, magistrum equitum, absentem nominatum: & cum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium spectans, Jovem deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent; & orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales versi, de se judicarent. In campo Martio quum centuriatim populus citaretur; & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces avertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent a tanti memoria decoris, nunquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. ita producta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste judicium, invisumque etiam judicibus factum. sunt qui duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint. Damnatum tribuni de saxo Tarpejo dejecerunt: locusque idem in uno homine & eximiæ gloriæ monumentum, & pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una, quod, quum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce, aut Capitolio habitaret: gentilitia altera, quod gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit. pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis caussis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta. *Violatum Capitolium esse sanguine servatoris, nec diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope oculis suis a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.*

CA-

CAPUT XIII.

Novi hostes exoriuntur Lanuvini: cum Veliternis prospere pugnatur, quibus quum auxilium tulissent Prænestini, his quoque bellum indicitur. Satrico deinde cum Prænestinis, Volscis conjunctis, expugnato, Volscum bellum Tribuno militum Camillo decernitur.

22. U. C. 373. PEstilentiam, inopiam frugum, & vulgatam utriusque mali famam, anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpitio tertium, L. Lucretio, L. Æmilio tertiũ, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi, præter Volscos velut sorte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circeosque & Velitras, colonias jamdiu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id patres rati contemtu accidere, quod Veliternis civibus suis tandiu impunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes esset, Quinqueviros Pomptino agro dividendo, & Triumviros Nepet coloniæ deducendę creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad populum est, & nequicquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus: eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; & magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato, ut fit, periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta; arguentibusque eos Tusculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut, minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret. Insequenti anno Sp. & L. Papirii, 23
novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere, quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, U.
C. Sulpitio, L. Æmilio C.
quartum, tribunis ad præsidium urbis, & si qui ex 374.
Etruria novi motus nuntiarentur, [omnia enim inde suspecta erant] relictis. Ad Ve-

Velitras adversus majora pene auxilia Prænestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo prælio pugnatum est: ita, ut propinquitas urbis hosti & caussa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. literæ Romam ad senatum cum victoriæ nuntiis acriores in Prænestinum, quam in Veliternum hostem, missæ. Itaque senatusconsulto, populique jussu bellum Prænestinis indictum: qui coniuncti Volscis anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt;

* al. fœde.

* fœdamque in captivis exercuere victoriam. Eam rem ægre passi Romani, M. Furium Camillum sextum tribunum

U.C. 375.

militum* creavere. additi collegæ, A. & L. Postumii Regillenses, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tam e repub., quam ut collegæ materia ad omnem laudem esset, & publice, quod rem temeritate ejus prolapsam restituit; & privatim, quod ex errore gratiam potius ejus sibi, quam suam gloriam, petiit.

CAPUT XIV.

Camillus cum L. Furio ad Satricum ducit exercitum: ibi, quum milites provocati ab hostibus pugnam poscerent, tergiversatur: quum instaret, moram increpando, collega quoque, acies instruitur. Temeritate collegæ ad præcipitem casum rem adductam, Camillus virtute restituit.

Exactæ jam ætatis Camillus erat: comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita, consensus populi restiterat. sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posteram diem, ad Satricum profectus. ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, opperiebantur. Postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse. 24. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium

nium, morabatur; qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. eo magis hostis instare: nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, &, vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles; multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox tum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. hic per se jam milites incitatos insuper instigabat, elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ: *juvenibus bella data dictitans, & cum corporibus vigere & deflorescere animos: cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; &, qui adveniens castra urbesque primo impetu capere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem? quod tempus? quem insidiis instruentem locum? frigere ac torpere senis consilia. sed Camillo tum vitæ satis, tum gloriæ esse. quid attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra, & cum omnibus locis posceretur pugna; *Sustinere*, inquit, *M. Furi, non possumus militum impetum; & hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat. cede unus omnibus, & patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* ad ea Camillus: *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum aut consilii sui, aut fortunæ pœnituisse: nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præstantem: itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi: collegæ imperium se non posse impedire. diis bene juvantibus ageret, quod e republica duceret. ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat.* Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a diis tam piæ preces auditæ sunt. primam aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillius firmat, validamque stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii constitit. Simul primo concursu 25.
concrepuere arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. Lenis a tergo clivus erat inter aciem & castra: &, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquasset

quasset hostis, erumperent. Romanus cedentem hostem effuse sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror & novo hoste, & supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris impetum fecerant: integrant & illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed immemor recentis ferociæ, veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: cum Camillus, * sublatus a circumstantibus in equum, & raptim subsidiis oppositis, *Hæc est*, inquit, *milites, pugna, quam poposcistis? quis homo, quis deus est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; &, ut ductu meo soletis, vincite. quid vallum & castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt,* ruunt in hostem: & dux, præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa, ubi plurimus labor periculumque erat, se offerebat; increpare singuli sese quisque, & alios; & adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus a collega restituente peditum aciem ad equites, non castigando, (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, *ut se, reum fortunæ ejus diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiæ dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna, quod miserrimum est, fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugna invadere hostem. eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident: nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem: & Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi: magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: cæteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt; plures tamen capti, quam occisi. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur; per- 26. contantibusque fassi publico con-

* al. subjectus.
* al. viderunt.

consilio se militasse. Cujus tam vicini belli metu Camillus motus, extemplo se Romam captivos ducturum, ait, ne patres ignari sint. Tusculanos ab societate descisse: castris exercituique interim, si videatur, præsit collega. documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam præcipitem casum respub. esset. & tum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse.

CAPUT XV.

Contra Tusculanos, quorum aliquot cum Volscis militaverant, mittitur Camillus: nullo apud eos belli invento vestigio, ad Senatum venire quum jussi essent, pax petentibus datur.

INtroductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent; adjutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque ut ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. Qua moderatione animi, cum collegæ levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum. pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eadem ne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, & ludos literarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas inter vulgus aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum caussæ ferrent; nihil usquam non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile circumspiciebat, omnia inquirens oculis, ubinam bellum fuisset: adeo nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace,
ut eo vix fama belli perlata 27
videri posset. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari jussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani vera arma, verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis.*

ite Romam ad senatum. Æstimabunt patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis. non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem a me habueritis, precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit. Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paullo ante fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus; moti extemplo patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris, & exercitibus, quod oculis magis, quam auribus crediderunt; &, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. pacem, quam nos præstitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. hæc mens nostra est, dii immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis: etsi, revicta rebus, verbis confutare nihil attinet: tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus. peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat.* Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt. ab Tusculo legiones deductæ.

CAPUT XVI.

Propter æris alieni magnitudinem, tribuni plebis seditionem excitant: contra Prænestinos bellum moventes delectum impediunt: ea capta occasione, hostes ad Urbem inferunt signa: tum dictus dictator exercitum conscribit: par utrinque fiducia ostentatur.

Camillus consilio & vir- 28.
tute in Volsco bello,
felicitate in Tusculana ex-
peditione, utrobique singu-
lari adversus collegam pa-
tientia & moderatione insi-
gnis, magistratu abiit, crea- U.
tis tribunis militaribus in C.
insequentem annum L. & 376.
P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium; & C. Sergio tertium, L. Menenio iterum, P. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam æris alieni, aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus, fide magis, quam fortuna debentium laborare creditum, videri expediebat. Creati Censores, C. Sulpitius

nius Camerinus, Sp. Posthumius Regillensis. cœptaque jam res morte Posthumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. igitur quum Sulpitius abdicasset se magistratu, censores alii vitio creati, non gesserunt magistratum. tertios creari, velut diis non accipientibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum testes tabulas publicas census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem a parte civitatis: cum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus. passim jam sine ullo discrimine bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma, civium magis, quam hostium odio: ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribunitiam de levando fœnore, & fine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros; neque delectum haberi, donec inspecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit; supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit. nam & addicebantur multi; & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas patres censuerant. quæ utraque simul auxilio tribunitio, & consensu plebis impediri cœpta. nam neque duci addictos tribuni sinebant; neque juniores nomina dabant: quum patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exequendi, quam delectus esset: quippe jam a Præneste profectos hostes in agro Sabino consedisse nuntiabatur. interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe, quam prope illatum mœnibus ipsis bellum valuit. Nam 29.
quum esset Prænestinis nuntiatum, nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, patres ac plebem in semetipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine* facto pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum ad arma, concursumque in muros atque portas est: tandemque ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere: is magistrum equitum A. Sempro-

* al. acto.

pronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes a mœnibus recessere, & juniores Romani ad edictum sine detrectatione convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Alia flumine posita. inde agrum late populantes, fatalem se urbi Romanæ locum cepisse inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. etenim si diem contactum religione, insignemque nomine ejus loci timeant Romani, quanto magis Aliensi die Aliam ipsam monumentum tantæ cladis reformidaturos? species profecto his ibi truces Gallorum, sonumque vocis in oculis atque in auribus fore*. Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra, *ubicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum devictum centum annorum pace obnoxia tenuerint. locum insignem memoria cladis irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. quin ipsi si ibi Galli se offerant, in illo loco se ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc quum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset, nuntium secundæ adversæque fortunæ domum perferret*.

CAPUT XVII.

Dictator Prænestinos fundit: eorum novem oppida vi capit.

His utrinque animis ad Aliam ventum est. 30. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi, intentique, *Vides ne tu*, inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Aliam constitisse? nec illis dii immortales certioris quicquam fiduciæ, majorisve quod sit auxilii, dederint. at tu fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem. ego cum legionibus in turbatos, trepidantesque inferam signa. Adeste dii testes fœderis, & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis*. Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt: consternatique, & præter castra etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Præneste fuit. ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt. ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. sed postquam, direptis ad Aliam castris, victor Romanus aderat;

erat; id quoque munimentum relictum, & vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. eæ quoque expugnatæ. tum ad caput belli Præneste ventum. id non vi, sed per deditionem receptum est. T. Quintius semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto Romam revertit: triumphansque signum Præneste devectum Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. dedicatum est inter cellam Jovis, ac Minervæ; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum his ferme incisa literis fuit: *Jupiter, atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Quintius dictator oppida novem caperet*. Die xx. quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

CAPUT XVIII.

Ducum temeritate res cum Volscis haud prospere geritur. Setinum colonia deducitur.

31. Comitia inde habita tri-
bunorum militum
U. consulari potestate; quibus
C. æquatus patriciorum, ple-
377. bejorumque numerus. Ex patribus creati P. & C. Manlii cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinum, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebejos, gratia Julium anteibant, Volsci provincia sine sorte, sine comparatione extra ordinem data: cujus & ipsos postmodum, & patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus velut circumventis, quum id falso nuntiatum esset, dum, præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui eos hostis Latinus pro milite Romano frustratus erat, ipsi in insidias præcipitavere. ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes cæduntur, cæduntque, castra interim Romana, jacentia in campo ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique prodita temeritate atque inscitia res. quicquid superfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quæ ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietæ res ex Volscis afferebantur, & apparuit, nescire eos victoria & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces. otiumque inde, quantum a Volscis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica

quies, quàm tribunorum militum ex plebe gratia majeſtaſque inter ſuos obtinuit, ſolatium fuit.

CAPUT XIX.

Seditioni propter æs alienum excitatæ intervenit illatus a Volſcis terror: prefecti duo exercitus, quum hoſtes non inveniſſent, eorum agrum populantur.

32. INſequentis anni principia
U. ſtatim ſeditione ingenti
C. arſere, tribunis militum
378. conſulari poteſtate, Sp. Furio, Q. Servilio iterum, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia, & cauſſa ſeditionis, æs alienum: cujus noſcendi gratia Sp. Servilius Priſcus, Qu. Clœlius Siculus cenſores facti, ne rem agerent, bello impediti ſunt. namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volſcorum ingreſſas fines, popularique paſſim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior tribunitia poteſtas impediendo delectui eſſet: donec conditiones impoſitæ patribus, nequis, quoad bellatum eſſet, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. eo laxamento plebi ſumto, mora delectui non eſt facta. Legionibus novis ſcriptis, placuit duos exercitus in agrum Volſcum legionibus diviſis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorſus maritimam oram, atque Antium, Q. Servilius & L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hoſtis obvius fuit: populatioque non illi vagæ ſimilis, quam Volſcus, latrocinii more, diſcordia hoſtium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; ſed ab juſto exercitu juſta ira facta, ſpatio quoque temporis gravior. quippe a Volſcis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incurſiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hoſtico morandi erat cauſſa, ut hoſtem ad certamen eliceret. itaque omnibus paſſim tectis agrorum, viciſque etiam quibuſdam exuſtis, non arbore frugifera, non ſatis in ſpem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrinque exercitus reducti.

CAPUT XX.

Ære alieno obſtricti, quibus laxamentum datum fuerat, de integro vexantur. quum patriciorum opes præpollerent, tres exercitus, plebe non impediente, ſcribuntur: horum validiſſimus proficiſcitur contra Latinos, & Volſcos; qui fuſi Satricum petunt; ab Satrico Antium.

PArvo intervallo ad reſpi- 33.
randum debitoribus dato, poſtquam quietæ res ab ho-

hostibus erant, celebrari de integro jurisdictio: & tantũ abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum a censoribus locatum, saxo quadrato faciundum. cui succumbere oneri coacta plebes: quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpitium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adversus Latinos, Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad præsidium urbis: alterum, qui, si qui alibi motus extitisset, ad subita * bella mitti posset: tertium, longe validissimum, P. Valerius & L. Æmilius ad Satricum duxere. ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum: &, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. postero die iterata pugna: & aliquandiu æqua virtute fortunaque Latinæ maxime legiones. longa societate militiam Romanam edoctæ, restabant, eques immissus ordines turbavit: turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. & ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes, quum Satricum, quod duobus millibus inde aberat, non castra peterent, ab equite maxime cæsi. castra capta, direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prælio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & quum Romanus exercitus prope in vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. prius itaque mœnia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere, aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

U. C. 379.

* al. bel- li.

CAPUT XXII.

Antiatibus deditionem spectantibus, Latini, qui eo ab fuga se receperant, inde abeunt: Satrico incenso, Tusculum occupant: ibi, superveniente Romano exercitu, ab Romanis, & oppidanis ad unum cæduntur.

34\. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta: quum Antiates victi malis, subactique [illegible]llo, in quo & nati erant, [illegible] consenuerant, deditionem [s]pectarent; Latinos ex [diu]tina pace nova defectio [re]centibus adhuc animis [fer]ociores ad perseverand[um] in bello faceret. O finis

finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incœpta persequerentur. Latini profecti a societate pacis, ut rebantur, inhonestæ, sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ita & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent. nec aliud tectum ejus superfuit urbis, quum faces pariter sacris prophanisque injicerent, quam matris Matutæ templum. inde eos nec sua religio, nec verecundia deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. incensos ea rabie impetus Tusculum tulit, ob iram, quod, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem se dedissent, patentibus portis quum improviso incidissent, primo clamore oppidum, præter arcem, captum est. in arcem oppidani fugere cum conjugibus ac liberis: nuntiosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius quam fide Populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quintius, & Servius Sulpitius tribuni militum duxere. clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere una ac pavere. adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos; Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. utrinque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes mœnia, molientesque obices portarum arcere possunt. scalis prius mœnia capta: inde effracta claustra portarum. & quum anceps hostis & a fronte & a tergo urgeret, nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

CAPUT XXII.

Vi æris alieni plebem quũ Patres opprimerent, res novas moliendi occasionem præbet filia M. Fabii Ambusti, apud plebem potentis: quæ dum dolet non eam fortunam esse sibi ex matrimonio, quæ sorori esset, patrem eo adducit, ut aditum ad honores aperiat L. Sextio marito, qui, eo annitente, factus tribunus plebis, leges adversus patres una cum collega Licinio promulgat; inter quas illam, ut alter consul de plebe fiat.

35. QUanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis patrum in dies, miseriæque plebis crescebant; cum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. itaque quum jam ex re nihil dari posset, fama & corpore judicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, pœnaque in vicem fidei cesserat. adeo ergo obnoxios summiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis; ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebejos quidem magistratus capessendos petendosque, ulli viro acri, experientique animus esset; possessionemque honoris usurpati modo a plebe per paucos annos recuperasse in perpetuum patres viderentur. Ne id nimis lętum parti alteri esset, parva, ut plerumque solet, rem ingentem moliundi caussa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, cum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem viro, tamen plebejo: eaque ipsa affinitas, haud spreta, gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Forte ita incidit, ut in Ser. Sulpitii tribuni militum domo sorores Fabiæ quum inter se, ut fit, sermonibus tempus tererent; lictor Sulpitii, quum is de foro se domum reciperet, forem, ut mos est, virga percuteret, quum ad id moris ejus insueta expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. cæterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentiaque prosequentium rogantiumque numquid vellet? credo fortunatum matrimonium ei sororis visum: suique ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, pœnituisse confusam eam ex recenti morsu animi quum pater forte vidisset, percontatus, satin' salvæ? avertentem caussam doloris, quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam,

elicuit comiter sciscitando, ut fateretur eam esse caussam doloris, quod juncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos, nec gratia intrare posset. consolans inde filiam Ambustus, bonum animum habere jussit: eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem viderat. Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio strenuo adolescente, & cujus spei nihil præter genus
35. patricium deesset. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni; cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret: accingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoque jam eo gradum fecisse plebejos, unde si porro annitantur, pervenire ad summa, & patribus æquari tam honore, quam virtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimetipsi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, sed consulum, & ut utique alter ex plebe crearetur: cuncta ingentia, & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum discrimine proposito, conterriti patres quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio præter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem invento, collegas adversus tribunitias rogationes comparaverunt: qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio, Sextioque viderunt, stipati patrum præsidiis, nec recitari rogatioues, nec sollemne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Jamque, frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet*, inquit Sextius; *quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. agitedum, comitia indicite patres tribunis militum creandis. faxo, ne juvet vox ista, Veto, qua nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædi-
lium tribunorumque plebis, U.
nulla sunt habita. Licinius C.
Sextiusque tribuni plebis re- 380.
fecti nullos curules magi- 381.
stratus creari passi sunt. ea- 382.
que solitudo magistratuum, 383.
& 384.

& plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

CAPUT XXIII.

Foris exercitus Rom. Veliternos a Tusculi obsidione repelli: domi, propter leges a Sextio, & Licinio latas, magna inter tribunos, & Patres certamina exoriuntur.

36. Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, & agrum Romanum aliquoties incursavere, & Tusculum oppugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non patres modo, sed etiam plebem movit. remittentibus tribunis plebis comitia per interregem sunt habita: creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpitius, S. Cornelius, P. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, (U. C. 385.) quam in comitiis plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submovere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere: obsidebanturque haud paullo vi majore Velitræ, quam Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, a quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere. ante novi creati sunt tribuni militum Q. Servilius, C. Veturius iterum, A., & M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius. (U. C. 386.) Nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur. nam præter Sextium Liciniumque latores legum jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. & quum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: &, (ut ferme solent, qui a suis desciscunt) capti, & stupentes animi vocibus alienis id modo, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant, Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret. Sextius Liciniusque cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *auderent ne postulare, ut, quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros; plebe-*

ja homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager? An placeret fœnore circumventam plebem, ni potius quam sortem creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri vinctis nobiles domos? & ubicumque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse? Hæc
38. indigna, miserandaque auditu quum apud timentes sibimet ipsos majore audientium indignatione, quam sua, increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem, alium patribus unquam fore* affirmabant, *nisi alterum ex plebe consulem custodem suæ libertatis plebs fecisset. contemni jam tribunos plebis, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit: nisi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec esse quod quisquam satis putet, si plebejorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. an jam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius, quam consules, creari placuisset, ut & plebejis pateret summus honos, IV. & XL. annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? quis crederet, duobus in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septum tandiu habuerint? lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus: quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. nec jam posse dici, id quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus. nunquid enim socordius, aut segnius rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra, patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebejum. quæstores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe cœptos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse. consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen: si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe Reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda.* Hujus generis orationes ubi accipi videre,

no-

novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri crearentur; ita ut pars ex plebe, pars ex patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.
39. Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos utique, qui legum latores erant, plebes reficiebat.

CAPUT XXIV.

Instante ultima de legibus, a Sextio, & Licinio promulgatis, dimicatione, dicitur Dictator M. Furius Camillus, qui frustra conatus absterrere tribunos, tandem, quod vitio creatus esset, magistratu se abdicat: ei statim P. Manlius sufficitur.

U C 387. TRibuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpitius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: & cum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret; trepidi patres ad duo ultima auxilia, summum imperium, summumque ad civem decurrunt. dictatorem dici placet, dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatum adversariorum & ipsi caussam plebis ingentibus animis armant, concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. quum dictator stipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque consedisset; atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebis ferentium legem, intercedentiumque; & quanto jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque; &, *Uti rogas*, primæ tribus dicerent: tum Camillus: *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunitia libido, non potestas regit; & intercessionem, secessione quondam plebis partam, nobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis; non reipu. magis universæ, quam vestra caussa dictator intercessioni vestræ adero; eversumque vestrum auxilium imperio tutabor. itaque, si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inferam concilio plebis; si adversus intercessionem tanquam captæ civitati leges imponere tendent; vim tribunitiam a se ipsa dissolvi non patiar.* Adversus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit: & addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe

be educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit: seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium æris ei multa esset. sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione deterritum: ut potius credam, cum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? & quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: & quod usque ad memoriam nostram tribunitiis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

CAUPT XXV.

Licinius, & Sextius, ut leges ab se promulgatas perferant, honoris continuationem dissimulando sibi petunt.

INter priorem dictaturam abdicatam, novamque a Manlio initam, ab tribunis, velut per interregnum, concilio plebis habito, apparuit quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebejo consule antiquabant. & perfecta utraque res esset, ni tribuni pl. se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in caussam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. id ægre patres passos accipio, dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum majus, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *nonum se annum jam velut in acie adversus optimates, maximo privatim periculo, nullo publico emolumento, stare: consenuisse jam secum & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunitiæ potestatis: primo inter-*

39.

successione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum: jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebejo consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit: se ipsam plebem, & commoda morari sua. liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse: quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiæ populi Rom. id postulare, ut ipse fœnore levetur, & in agrum injuria possessum a potentibus inducatur: per quos ea consecutus sit, senes tribunitios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris relinquat. proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent; deinde comitiis tribunitiis declararent voluntatem. si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgaverint. sin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint: opus esse nihil invidiosa continuatione honoris, nec se tribunatum, nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros.

CAPUT XXVI.

Ap. Claudii Crassi oratio contra leges a Sextio & Licinio promulgatas; ex quibus una de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis ab iisdem tribunis refectis perfertur.

ADversus tam obstinatam orationem tribunorum, 40.
quum præ indignitate rerum stupor, silentiumque inde cæteros patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse, & locutus in hanc fere sententiam esse. *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in repub. patrum majestate fuisse; semper plebis commodis adversatos esse. quorum alterum neque nego, neque inficias eo, nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem & patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius, quam imminuta majestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset. illud alterum pro me majoribusque meis contendere ausim, Quirites, nisi quæ pro universa republica fiant, ea plebi, tanquam aliam incolenti urbem adversa quis putet, nihil nos neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse; nec ullum factum dictumve nostrum*

strum contra utilitatem vestram, etsi quædam contra voluntatem fuerint vere referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate sciam, reticere possim, L. illum Sextium, & C. Licinium, perpetuos (si diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii non in comitiis, non in legibus jubendis se permissuros esse? Sub conditione, inquit, nos reficieris decimum tribunos. Quid est aliud dicere: quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus? sed quæ tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? Ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas: & hoc portenti non fiat in urbe Romana, ut L. Sextium, atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut, si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; & aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat; aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis, quod illi volunt invidiosius esse, Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrum, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potius, quam auctores spectabitis; sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrum quo dicentur, adversis accipietis? At hercule sermo est minime civilis. Quid? rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam indignantur? sermoni. Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet, neque duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, cum Porsena Janiculum insedit; quale Gallicum modo, quum præter Capitolium atque arcem, omnia hæc hostium erant; & consulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex patribus L. ille Sextius peteret: possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebejos fieri consules liceat,

esset, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex patribus praeterire liceat? Quaenam ista societas, quaenam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris: Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebejum. Quid est dicere aliud, nisi, quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi quos non vultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebejus, & lege se, non suffragio creatum dicat? Quo modo extorqueant, non quo modo petant honores, quaerunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant: & occasionibus potius, quam virtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, qui aestimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores aequum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro liberis faciat. omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tanquam Regum, in Capitolio numeratis; quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris fiat, siquidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis, istos, etiam si nolueritis, necesse sit? De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quae propria deorum immortalium contemptio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaeque omnia geri, quis est qui ignoret? penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe penes patres. nam plebejus quidem magistratus nullus auspicato creatur. nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum quos populus creat patricios magistratus, non aliter quam auspicato creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, & privatim auspicia habeamus, quae isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebejos consules creando, a patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit avis? Parva sunt haec: sed, parva ista non contemnendo, majores nostri maximam hanc rem fecerunt. nunc nos, tanquam jam nihil pace deorum opus sit, omnes ceremonias polluimus. vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli Reges creentur; cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancylia, penetralia, deos, deorumque curam, quibus

bus nefas est : non leges auspicato ferantur : non magistratus creentur : nec centuriatis, nec curiatis comitiis patres auctores fiant : Sextius & Licinius, tanquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi : nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri, pellendo finibus dominos : altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum caussa vobis antiquandas censeo istas rogationes. quod faxitis, deos velim fortunare. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni Sextius & Licinius de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque patrum, quinque plebis : graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit patribus, ut, in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum.

CAPUT XXVII.

M. Furius Dictator dicitur ad bellum contra Gallos : eo peracto, oritur in Urbe seditio propter leges tribunitias, quæ tandem perferuntur. De Consule plebejo creando ea conditione plebi conceditur, ut ab ipsa de Prætore e Patribus creando, nobilitati concedatur.

Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi U. magis rerum exitus C. quam dubii, quietæ exter- 388. næ res Romanis essent : fama repens belli Gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen auctor est Claudius : inclytamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manum conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minus post annos ea acta. hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. nec dubia, nec difficilis Romanis, quanquam ingentem Galli terrorem memoria pristinę cladis attulerant, victoria fuit. multa millia Barbarorum in acie, multa captis castris cæsa : palati alii Apuliam maxime petentes, cum

fuga

se longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu patrum, plebisque triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello, atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator, senatusque victus, ut rogationes tribunitiæ acciperentur: & comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus COS. factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit: quia patricii se auctores futuros negabant, prope ad secessionem plebis res, terribilesque alias minas civilium certaminum venit: cum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt; concessumque ab nobilitate plebi, de consule plebeio; a plebe nobilitati, de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando unquam alias, factum S.C. feriæ ut Latinæ fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur. Recusantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum a patriciis est juvenibus, se id honoris deûm immortalium caussa libenter acturos, ut ædiles fierent. quibus quum ab universis gratiæ actæ essent, factum senatus consultum, ut duos viros ædiles ex patribus dictator populum rogaret, patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

L. FLO-

L. FLORI

DECADIS PRIMÆ

LIBRI SEPTIMI

EPITOME.

Duo novi magistratus adjecti sunt, prætura, & ædilitas curulis. Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli, cujus remedium & finis quum per novas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pompejo trib. pl. propter delectum acerbe factum, & ob T. Manlium filium relegatum sine ullo crimine, adolescens ipse, cujus relegatio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in excusatione. tunc omnia perniciosa omissa sunt. In patentem voraginem urbis Romæ Curtius armatus equo se præcipitavit, eaque expleta est. Manlius adolescens, qui patrem a tribunitia vexatione liberaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus Romanis in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit, quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pontina, & Publicia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentorum jugerum agri possideret. M. Valerius trib. militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeæ corvo, & unguibus rostroque infestante hostem, interemit, & ex eo Corvini nomen accepit, consulque proximo anno creatus est ob virtutem, quum XXIII. ageret annum. Amicitia cum Carthaginensibus juncta. Campani quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt. ob quam caussam ea quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii tribuni militum opera servatus est: qui occupato colle super id jugum, in quo Samnites sederant, occasionem consuli in æquiorem locum evadendi dedit, ipse ab hostibus circumsessus erupit. Milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relicti, quum de ea occupanda urbe conspirassent, & detecto consilio, metu sup-

plicii a populo Ro. defecissent, per M. Valerium Corvinum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriæ restituti sunt.

DECADIS PRIMÆ LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

Alter consul de plebe primum creatur: duo novi magistratus adduntur; Prætura, & Ædilitas. Pestilentia oritur, quam insignem facit mors M. Furii Camilli.

A. U. C. 389.

Nnus hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, prætura, & curuli ædilitate. Hos sibi patricii quæsivere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestri dederunt. L. Sextio collega ex patribus datus L. Æmilius Mamercus. Principio anni & de Galliis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebejum consulem ageretur, proferrentur: silentium omnium rerum, ac justitio simile otium fuit: nisi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebejo tres patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tanquam consules sedentes nobilitas sibi sumsisset, prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum: verecundia inde imposita est senatui ex patribus jubendi ædiles curules creari. Primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genutio, & Q. Servilio COSS., & U. C. 390. ab seditione, & a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent; pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione, & ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeque eam pestilentiam insignem mors quam matura, tam acerba M. Furii fecit. fuit enim vere vir unicus in omni fortuna, princeps pace belloque, prius quam exulatum iret: clarior in exilio vel desiderio civitatis,

quæ capta absentis imploravit opem; vel felicitate, qua restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit. par deinde per quinque & xx. annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit; dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romani ferrent.

CAPUT II.

Pestilentiæ finis per novas religiones quæritur: facto lectisternio, quum nihil hoc remedio levaretur, ludi scenici primum instituuntur: hoc quoque irrito placamine, dicitur Dictator L. Manlius clavi figendi caussa; quo fixo, ab eodem Dictatore delectus in Hernicos habetur.

ET hoc, & insequenti anno, C. Sulpitio Petico, C. Licinio Stolone COSS., pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis deûm exposcendæ caussa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. & quum vis morbi nec humanis consiliis, nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Cæterum parva quoque, (ut ferme principia omnia) & ea ipsa peregrina res fuit. sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex

U. C. 391.

Etruria acciti ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. imitari deinde eos juventus simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus cœpere: nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque usurpando excitata. vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescennino similem versum, compositum temere, ac rudem alternis jaciebant, sed impletas modis satyras, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab satyris ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id, quod omnes tum erant, suorum carminum actor, dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset, venia petita, puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediebat. inde ad manum cantari histrionibus cœptum. diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam, lege hac fabularum, ab risu, ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paullatim verterat: juventus histrionibus, fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactita-

tare cœpit: quæ inde exordia postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt. quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus, nec ab histrionibus pollui passa est. eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur; & stipendia, tanquam expertes artis ludricæ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est, ut appareret, quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit. nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quin etiam, quum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero, velut aversis jam diis, aspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem
U. C. 392. fecit. Itaque, Cn. Genutio, L. Æmilio Mamerco secundum consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora morbi afficerent; repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus, dictatorem clavi figendi caussa dici jussit. dictus L. Manlius Imperiosius, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut qui prætor maximus sit, Idib. Septembribus clavum pangat. fixus fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, ea parte, qua Minervæ templum est. eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus a Minerva inventum sit. Vulsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ Etruscæ deæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cintius affirmat. M. Horatius consul ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos. a consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, sollemne clavi figendi translatum est. intermisso deinde more, digna etiam per se visa est res, propter quam dictator crearetur. qua de caussa creatus L. Manlius, perinde ac rei gerendæ, ac non solvendæ religionis gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit: tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

GA-

CAPUT III.

L. Manlio propter acerbum delectum, & relegatum a cœtu hominum filium ob linguæ tarditatem, dies dicitur a M. Pomponio tribuno plebis: id quum audisset juvenis, urbem petens, impetratoque a tribuno colloquio, eum ab accusatione desistere, stricto gladio, compellit.

U. C. 393. NEque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genutio iterum COSS., dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat, & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox cognomenque Imperiosi grave liberæ civitati, ab ostentatione sævitiæ ascitum, quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipso suo exerceret, criminique ei tribunus inter cætera dabat, quod filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum dederit; ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se natum esse. *at quam ob noxam? quia infacundior sit, & lingua impromtus, quod naturæ damnum utrum nutriendum patri, si quicquam in eo humani esset, an castigandum, an vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere, ac fovere: si quid ex progenie sua parum prosperum sit. at hercule L. Manlium malum malo augere filii, & tarditatem ingenii insuper premere; &, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id extinguere vita agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo.* Omnium 5. potius his criminationibus, quam ipsius juvenis, irritatus est animus: quin contra se quoque parenti caussam invidiæ atque criminum esse ægre passus, ut omnes dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quam inimicis ejus, malle, capit consilium rudis quidem atque agrestis animi, & quanquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, mane in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pl. pergit: janitori, opus esse sibi domino ejus convento extemplo ait; nuntiaret T. Manlium Lucii filium esse. mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam deferre) salute accepta, redditaque, esse ait quæ cum eo agere arbitris remotis velit, pro-

procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi in quæ ipse concepisset verba juraret, *se patris ejus accusandi caussa concilium plebis nunquam habiturum*, se eum extemplo transfixurum minatur. pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum inermem, illum prævalidum juvenem, & quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat in quæ adactus est verba. & præ se deinde tulit, ea vi subactum se incœpto destitisse, nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli, & superbo reo potestatem fieri. ita ægre habuit filium id pro parente ausum: eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. Itaque non patri modo remissa caussæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & quum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam & antea, sicut nunc, quos Ruffulos vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure, & procul cœtu hominum juventam egisset.

CAPUT IV.

Quum, aperta in foro ingenti voragine responsum esset, ea re tantummodo posse expleri, qua populus Rom. plurimum posset, Curtius, equo conscensu, se in illam armatus immittit.

6. Eodem anno, seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam deûm monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset. id enim illi loco dicandum vates canebant, si rempu. Romanam perpetuam esse vellent. tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an nullum magis Romanum bonum, quam arma, virtusque esset. Silentio facto, templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad deos manes porrigentem se devovisse. equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; *lacumque Curtium* non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. cura non deesset, si qua ad verum via in-

inquirentem ferret. nunc famæ rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. & lacus nomen ab hac recentiore insignius fabula est.

CAPUT V.

L. Genutius de plebe consul profectus contra Hernicos cæditur: interim dum, dicto in Urbe Dictatore, novus exercitus conscribitur, C. Sulpitius legatus per occasionem rem bene gerit. adventu deinde Dictatoris hostes prælio funduntur.

POst tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, cuum feciales ad res repetendas nequicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit: populusque id bellum frequens jussit. L. Genutio consuli ea provincia sorte evenit. In expectatione civitas erat; quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores probe aut secus consulto, habitura. Forte ita tulit casus, ut Genutius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur; legionibus nec opinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis, quem interficerent, occideretur. Quod ubi est Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis: *irent, crearent consulem ex plebe; transferrent auspicia, quo nefas esset potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis; num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quæ ut primum contacta sint ab eo, a quo jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium jure comitia haberentur.* His vocibus curia, & forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem in concione, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem, consensu patriciorum, Servilius consul dicit: delectusque, & justitium indictum. Prius 7. quam dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpitii legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemtum ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. multum ab spe adeundi valli res Hernicis abfuit: adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu, novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur. & pro concione dictator laudibus legati, militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul au-

audientibus laudes meritas tollit animos, simul cæteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segnius & hostes bellum apparant; qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur. quadringenariæ octo cohortes, lecta robora virorum scribuntur. hunc eximium florem juventutis eo etiam, quod, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere. immunes quoque operum militarium erant, ut in unum pugnæ laborem reservati, plus sibi, quam pro virili parte, annitendum scirent. extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duum millium planicies castra Romana ab Hernicis dirimebat. ibi pari ferme utrinque spatio in medio pugnatum est. primo stetit ambigua spe pugnæ, nequicquam sæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. postquam equestris pugna effectu, quam conatibus, vanior erat, consulto prius dictatore equites, permissu deinde ejus relictis equis, clamore ingenti provolant ante signa, & novam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum, animorumque robore se objecissent. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quicquid hinc, aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrinque cadunt, plures vulnera accipiunt. tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret*, quærendo, *si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quicquam momenti facerent, quam tertiam expectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent? & alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt, postremo jam haud dubie avertunt. neque tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi & extollere animos, & minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & saucii relicti quidam inventi: agmenque fugientium ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia signa conspecta essent, fu-

ſum ac per agros trepida fuga palatum eſt. nec Romanis incruenta victoria fuit. quarta pars militum amiſſa: &, ubi haud minus acturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

CAPUT VI.

In Hernicis Ferentinum capitur. Tiburtibus bellum indicitur: dictus deinde Dictator contra Gallos exercitum educit: caſtris adverſum poſitis, Gallum, ſuperbe provocantem, T. Manlius ſingulari certamine occidit: ex detracto illi torque, ſibi Torquati cognomen facit.

U. C. 394. INſequenti anno quum C. Sulpitius, & C. Licinius Calvus Conſules in Hernicos
9. exercitum duxiſſent, neque inventis in agro hoſtibus, Ferentinum urbem eorum vi cepiſſent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clauſere. ea ultima fuit cauſſa, quum multæ ante querimoniæ ultro citroque jactatæ eſſent, cur per feciales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuiſſe, ſatis conſtat, & magiſtrum equitum Sergium Corneliam Maluginenſem. Macer Licinius, comitiorum habendorum cauſſa, & ab Licinio conſule dictum ſcribit, quia, collega comitia bello præferre feſtinante, ut continuaret conſulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæſita ea propriæ familiæ laus, leviorem auctorem Licinium facit; quum mentionem ejus rei in vetuſtioribus annalibus nullam inveniam. magis ut belli Gallici cauſſa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis caſtra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici cauſſa juſtitium edixiſſet, omnes juniores ſacramento adegit; ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis caſtra poſuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium eſſet. prælia de occupando ponte crebra erant: nec, qui potirentur, incertis viribus ſatis diſcerni poterat. tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus proceſſit; &, quantum maxima voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma fortiſſimum virum habet, procedat agedum ad pugnam, ut noſter duorum eventus oſtendat, utra gens bello ſit melior.*
Diu inter primores juvenum Romanorum ſilentium fuit; 10.
quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam ſortem periculi petere nollent. tum T. Manlius L. filius, qui patrem a vexatione tribunitia vindicaverat, ex ſtatione ad dictatorem pergit. *Injuſſu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non ſi certam victoriam videam. ſi tu per-*

permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeja dejecit. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *hac pietate in patrem, patriamque T. Manli, esto: perge, & nomen Romanum invictum juvantibus Diis præsta.* Armant inde juvenem æquales: pedestre scutum capit. Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exercentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem cæteri; & duo in medio armati, spectaculi magis more, quam lege belli destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste, pictisque & auro cælatis refulgens armis. media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis, quam decoris, species: non cantus, non exultatio, armorumque agitatio vana, sed pectus animorum, iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus; Gallus, velut moles superne imminens, projecto læva scuto: in advenientis arma hostis, vanum cæsim, cum ingenti sonitu ensem dejecit. Romanus, mucrone surrecto, quum scuto scutum imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus, armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem, atque inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexit hostem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit; quem respersum cruore, collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obviam militi suo progressi, laudantes gratulantesque ad dictatorem perducunt: inter carminum propemodum incondita quædam militariter joculantes, Torquati cognomen additum, cælebratum tum deinde posteris, & familiæ honori fuit. dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

CAPUT VII.

Galli territi Manlii victoria, retro cedentes, se Tiburtibus jungunt. Dicto ad instantem tumultum Dictatore, cum utroque hoste res bene geritur. Tiburtes denuo usque ad mœnia urbis infesto agmine nocte progressi, repelluntur.

11. ET hercule tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit caussa, cur proximo anno C. Pœtelius, Libo COS., quum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium quum Galli ex Campania rediissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque, & Albano agro haud dubie Tiburtibus ducibus sunt factæ. Et quum adversus Tiburtem hostem, duce COS., contenta respub. esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coegit. creatus Q. Servilius Ahala T. Quintium magistrum equitum dixit: & ex auctoritate patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes, consulari exercitu jusso manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum, conjugumque, ac liberorum. quæ magna etiam absentibus hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundia, misericordiaque militem accendebant. Magna utrinque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum. fugati Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt. palati a COS. Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregie tum ab dictatore, tum ab COS. res gesta est. Et COS. alter Fabius præliis primum parvis, postremo una insigni pugna, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devicit. Dictator, COSS. in senatu, & apud populum magnifice collaudatis, & suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Pætelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem: eam rem triumphum*

U. C. 395.

triumpho dignam visam Romanis. ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum excicre in hostium portis,
U. *majorem ipsos trepidationem*
C. *ante mœnia sua visuros*. Ita-
396. que insequenti anno, M. Po-
12. pilio Lænate, Cn. Manlio
COSS., primo silentio noctis, ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res, & nocturnus pavor præbuit, ad hæc multorum inscitia, qui, aut unde hostes advenissent. conclamatum tamen celeriter ad arma est; & portæ stationibus, murique præsidiis firmati, & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium quam Tiburtem hostem ostendit; duabus portis egressi consules, utrinque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur, apparuitque, occasione magis, quam virtute, fretos venisse: adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere. quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter patres & plebem, metu tam propinqui belli compressam.

CAPUT VIII.

Terror a Tarquiniensibus, & Gallis: contra illos consul, contra hos dictus Dictator exercitum educit. Pugnam cum Gallis dum differt dedita opera Dictator, milites ferociter exposcunt: ad eam veniens Sex. Tullius verba pro exercitu facit.

Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quam urbi terribilior. populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxime U.
qua parte Etruria adjacet, C.
peragravere: rebusque ne- 397.
quicquam repetitis, novi consules C. Fabius, & C. Plautius jussu populi bellum indixere: Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat: sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio quum fulta res Romana esset; levius fuit, quod, Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. dictatorem dici C. Sulpitium placuit: consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit: quum primo

Galli tantum avidi certaminis fuissent: deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret. Dictatori neutique placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies, & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem: ad hæc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languescere mora. his consiliis dictator bellum trahebat: gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites ægre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum: electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo devolaturam in sinum victoriam censeat. eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare: se injussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros: immiscerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed jam in principiis ac prætorio in unum sermones confundi: atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur; verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.

13. septimum primum pilum jam Tullius ducebat: neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is præcedens militum agmen ad tribunal pergit: mirantique Sulpitio non turbam magis, quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, *Scilicet, dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus a te ignaviæ ratus, & prope ignominiæ caussa destitutum sine armis, oravit me, ut suam caussam apud te agerem. Equidem, si cubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa objici nobis possent; tamen hoc a te impetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. etiam ad Aliam fusæ legiones, eandem, quam per pavorem amiserant, patriam, profectæ postea ab Vejis, virtute recuperavere. Nobis, deûm benignitate, felicitate tua, populique Romani & res & gloria est integra. quanquam de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus, quam feminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus judicas esse: &, prius quam expertus nos esses, de nobis ita*

de-

desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse. quid enim aliud esse caussæ credamus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod ajunt, manibus sedeas? utcumque enim se habeat res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua, verius est. Sin autem non tuum isthuc, sed publicum est consilium; & consensus aliquis patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris ablegatos tenet: quæso, ut, quæ dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe patribus: quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exilium missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos: si nihil armis opus sit, otium Romæ potius, quam in castris, acturos. hæc dicta sint patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. tum vincere cupimus, tum duce te vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum Jovis Opt. Max. templum gratantes ovantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant. Dictator, quanquam rem bonam 14 exemplo haud probabili actam censebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit: Tulliumque secreto, quænam hæc res sit, aut quo acta more, percontatur. Tullius magnopere a dictatore petere, ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoriæ majestatis crederet: *multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem, ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, existeret. Nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet: differri non posse: adeo concitatos animos ipsos sibi locum, ac tempus pugnandi sumturos, si ab imperatore non detur.*

CAPUT IX.

Tentata extra ordinem a militibus pugna, cogit Dictatorem exercitum in aciem educere; qui uſus fallaci ſpecie equitum, vano terrore perculſos Gallos cædit.

Dum hæc loquuntur, jumenta forte paſcentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. in eos ſaxa conjecta a Gallis: deinde ab Romana ſtatione clamor ortus, ac procurſum utrinque eſt. jamque haud procul juſto prælio res erant; ni celeriter diremtum certamen per centuriones eſſet. affirmata certe eo caſu Tullii apud dictatorem fides eſt: nec recipiente jam dilationem re, in poſterum diem edicitur acie pugnaturos. dictator tamen, ut qui magis animis, quam viribus fretus ad certamen deſcenderet, omnia circumſpicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hoſtibus incuteret. ſolerti animo rem novam excogitat: qua deinde multi noſtri atque externi imperatores, noſtra quoque quidam ætate uſi ſunt. mulis ſtrata detrahi jubet: biniſque tantum centunculis relictis, agaſones partim captivis, parrim agrorum armis ornatos imponit. his fere mille effectis centum admiſcet equites, & nocte ſuper caſtra in montes evadere, ac ſilvis ſe occultare jubet, neque inde ante moveri, quam ab ſe acciperent ſignum. ipſe, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cepit ſedulo, ut adverſus montes conſiſteret hoſtis. Inſtructo jam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit; primo credere duces Gallorum non deſcenſuros in æquum Romanos; deinde ubi digreſſos repente viderunt, & ipſi avidi certaminis in prælium ruunt: priuſque pugna cœpit, quam ſignum ab ducibus daretur. Acrius invaſere Galli dextrum cornu: neque ſuſtineri potuiſſent, ni forte eo loco dictator fuiſſet, Sex. Tullium nomine increpans, rogitanſque, *ſiccine pugnaturos milites ſpopondiſſet? ubi illi clamores ſint arma poſcentium? ubi minæ, injuſſu imperatoris prælium inituros? en ipſum imperatorem clara voce vocare ad prælium, & ire armatum ante prima ſigna: ecquis ſequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint? in caſtris feroces, in acie pavidi.* Vera audiebant: itaque tantos pudor ſtimulos admovit, ut ruerent in hoſtium tela, alienatis a memoria periculi animis. hic primo impetus prope vecors turbavit hoſtes: eques deinde emiſſus turbatos avertit. ipſe dictator, poſtquam labantem una parte vidit aciem, ſigna in lævum cornu confert, quo turbam hoſtium congregari cernebat: & iis, qui in monte erant, ſignum, quod conve-

venerat, dedit. ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt: tum, metu ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. ubi quum occurisset eis M. Valerius magister equitum, qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis; ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum specie, ab agasonibus excepti sunt: & eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. nec alius post M. Furium, quam C. Sulpitius, justiorem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacravit.

CAPUT X.

Prospero eventu cum Hernicis, infelici cum Tarquiniensibus pugnatur. Duæ tribus adduntur. Lex de ambitu, & unciario fœnore feruntur. Privernates, qui in agrum Romanum incurrerant, coguntur se dedere. Stolo lege ab ipso lata damnatur, quod plus quingentis jugeribus agri possideret.

Eodem anno & a COSS. vario eventu bellatum. nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod CCCVII. milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt. qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignior fuit. Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus, Pomptina, & Publilia, additæ. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti. & de ambitu a C. Pœtelio tribuno plebis, auctoribus patribus, tum primum ad populum latum est: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam crede-
bant. Haud æque patribus 16.
læta insequenti anno, C. U.
Martio, Cn. Manlio Coss. C.
de unciario fœnore a M. 398.
Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius scivit, accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque novi hostes exorti, duplici crimine; quod & cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat; & eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Martius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit; militemque præda im-

implevit. ad copiam rerum addidit munificentiam; quod, nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante mœnia sua castris permunitis consedissent; vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque prædæ do; si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos, nec prædæ magis, quam pugnæ paratos esse*. Signum poscunt ingenti clamore: celsique, & spe haud dubia feroces in prælium vadunt. ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Aspice imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet*. piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. sequuntur Tullium antesignani omnes: primoque impetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero COS. nihil memorabile gestum: nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. patres quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. cæterum tribuni plebis non tam lege, quam exemplo moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt: nihil enim non per milites juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popilio Lænate sua lege decem millibus æris est damnatus; quod mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium, fraudem legi fecisset.

CAPUT XI.

Concita a Etruria a Faliscis, & Tarquiniensibus victis, dicitur Dictator de plebe primum: qui, relata de hostibus victoria, jussu populi triumphat.

NOvi COSS. inde M. Fabius Ambustus iterum, & M. Popilius Lænas iterum, duo bella habuere; facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit: qui, hostem in urbem compulso, agros vastavit. Falisci, Tarquiniensesque alterum consulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit; quod sacerdotes eorum facibus ardentibus, anguibusque prælatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie. & tunc quidem velut lymphati, & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde, ubi consules, legatique, ac tribuni, puerorum ritu vana miracula paventes irridebant, increpabantque; vertit animos repente pudor; & in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. discusso itaque

17. U. C. 399.

que vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem; castrisque etiam eo die potiti; præda ingenti parta victores reverterunt, militaribus jocis cum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum: & Tarquiniensibus Faliscisque ducibus ad Salinas perveniunt. adversus eum terrorem dictator C. Martius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. id vero patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, pareretur ve. eo promtius cuncta, ferente dictatore, populus jussit. profectus ab urbe, utraque parte Tiberis ratibus exercitu, quocunque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos, palantes oppressit: castra quoque nec opinato aggressus cepit: & VIII. millibus hostium captis, cæteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate patrum populi jussu triumphavit.

CAPUT XII.

Res redit ad interregnum: ex eo consules ambo patricii creantur: fremente plebe, nihilominus denuo patricii creantur. Cum Tiburtibus, & Tarquiniensibus bellum prospere geritur: Samnites in societatem accipiuntur.

Et quia nec per dictatorem plebejum, nec per consulem comitia consularia haberi volebant; & alter consul Fabius bello retinebatur; res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpitius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur; intercedentibusque tribunis pl. interrex Fabius ajebat in XII. tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset: jussum populi & suffragia esse. quumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii Coss. creati sunt, C. Sulpitius Peticus tertium, M. Valerius Poplicola: eodemque die magistratum inierunt. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto & tricesimo quam a Gallis recepta, ablato post undecimum annum a plebe consulatu, patricii Coss. ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpitius Peticus tertium,

M.

[margin: 18 / U. C. / 400.]

M. Valerius Poplicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum: sive duorum Coss. auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam: seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpitio Cos., quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen Coss. cum plebe ac tribunis erat. fidei jam suæ, non solum virtutis ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebejus jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum; quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebs contra fremit. *quid se vivere? quid in parte civium censeri? si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii, ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios Coss. videant: nec invicem pareatur, atque imperetur; sed pars altera in æterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies: postremo, victæ perseverantia Coss. plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum*, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti a parte populi, per infrequen- U.
tiam comitia nihilo segnius C.
perficiunt. Creati consules 401.
ambo patricii M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius. In quibusdam annalibus pro T. Quintio M. Popi-
lium Cos. invenio. Duo 19.
bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum: Sassula ex his urbs capta: cæteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum, multis mortalibus in acie cæsis: ex ingenti captivorum numero CCCLVIII. delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitteretur; vulgus aliud trucidatum. nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæsi, ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. legatis eorum comiter ab senatu responsum; fœdere in societatem

tem

tem accepti.

CAPUT XIII.

Consul uterque & in hunc annum patricius creatur. Exorto a Caritibus, & Volscis tumultu, dicitur Dictator; a quo quum esset a Caritibus bellum indictum, veniam per legatos petentibus, illis induciæ dantur. Ædes Apollinis dedicatur.

NOn eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi unciario fœnore facto, levata usura erat; sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant. eo nec patricios ambo consules, nec comitiorum curam, publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. consulatus uterque apud patricios manet.
U. C. 402. consules creati, C. Sulpitius Peticus quartum, M. Valerius Poplicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nuntiantes, exercitum conscriptum, armatumque jam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. censuit igitur senatus neutram negligendam rem esse. utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars major curæ in Etruscum bellum, postquam literis Sulpitii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, & haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. is quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate patrum, ac populi jussu Cæritibus bellum indixit: Tum primum Cæ- 20.
rites, tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, etiam verus belli terror invasit: &, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant: pœnitebatque populationis; & Tarquinienses execrabantur defectionis auctores: nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu rejecti ad populum, deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus affectis quondam populi Romani cepisset:

con-

conversique ad delubra Vestæ, hospitium flaminum, Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant: *Ea ne meritos crederet quisquam, hostes repente sine caussa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore, lapsos fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum, ac felicissimum bello, sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites: eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære, sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque diis darent.* Movit populum non tam caussa præsens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii potius immemores essent. itaque pax populo Cæriti data: induciasque in centum annos factas in senatusconsulta referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumtum, & ædes Apollinis dedicata est.

CAPUT XIV.

Certamine injecto de consulibus creandis, res redit ad interregnum. inde alter de plebe consul concordiæ caussa creatur; quæ ut esset stabilis, Quinqueviri creati publicam curam levandi æris alieni suscipiunt.

21. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum e rep. consulatum, quam promiscuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant: propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat: curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. quorum tædio patres L. Cornelium Scipio- U.
nem interregem concordiæ C.
caussa observare legem Li- 403.
ciniam comitiis consularibus jussere. P. Valerio Poplicolæ datus e plebe collega

C.

C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules foenebrem quoque rem, quæ destinere unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt, quinqueviris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt. meriti æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & T. Æmilius: qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certe alteri gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam jactura, sustinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quam facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissolvit, ut populo prius caveretur; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit; ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens æris alieni fit.

CAPUT XV.

Ad famam Etrusci belli dicitur Dictator: propter contentionem de consulibus res redit ad interregnum: creati ambo patricii, bello cum Faliscis, & Tarquiniensibus finem imponunt. Censores creantur, ex quibus non sine certamine C. Marcius Duilius, quia de plebe.

TError inde vanus belli Etrusci, quum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris [eo enim ad consules missum senatusconsultum est] C. Julius: magister equitum ei adjectus L. Æmilius. Cæterum foris tranquilla omnia fuere. tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpitius, & M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpitius Peticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pennus. Quidam Cæsonem, alii Cajo nomen Quintio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quintius, Sulpitius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo populandoque, gesserunt bella. cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia po-

22.

U. C. 404.

populi eſt, ut primum a conſulibus, dein permiſſu eorum ab ſenatu inducias peterent. in quadraginta annos impetraverunt. ita poſita duorum bellorum, quæ imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies eſſet; quia ſolutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, cenſum agi placuit. cæterum, quum cenſoribus creandis indicta comitia eſſent; profeſſus ſe petere cenſuram C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno feciſſe; quia ambo tum forte patricii conſules erant, qui rationem ejus ſe habituros negabant: ſed & ipſe conſtantia incæptum obtinuit; & tribuni, omni vi recuperando jus conſularibus comitiis amiſſum, adjuverunt. & cum ipſius viri majeſtas nullius honoris faſtigium non æquabat: tum per eundem, qui ad dictaturam aperuiſſet viam, cenſuram quoque in partem vocari plebs volebat. Nec variatum comitiis eſt, quin cum Manlio Cn. cenſor Marius crearetur.

CAPUT. XVI.

M. Popillius de plebe conſul ingentem Gallorum exercitum fugat: reverſo cum opulenta præda prorogatur, propter acceptum vulnus, triumphus.

Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, ſed ne Licinia lex comitiis conſularibus obſervaretur. magiſter equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentiorem eum conſenſum patrum
conſularibus comitiis fecit, 25.
quam cenſoriis fuerat. M. U.
Popilius Lænas a plebe con- C.
ſul, ab patribus L. Corne- 405.
lius Scipio datus. Fortuna quoque illuſtriorem plebejum conſulem fecit. nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino caſtra poſuiſſe nuntiatum eſſet; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popilio extra ordinem datum. is, impigre exercitu ſcripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores juſſiſſet, ſignaque eodem quæſtores ex ærario deferre: quatuor expletis legionibus, quod ſuperfuit militum, P. Valerio Poplicolæ prætori tradidit, auctor patribus ſcribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus ſubſidium reipub. eſſet. Ipſe, jam ſatis omnibus inſtructis, comparatiſque, ad hoſtem pergit. cujus ut prius noſceret vi-

vi-

vires, quam periculo ultimo tentaret, in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura, explicuisset aciem; postquam neque in æquum demitti agmen vidit, & cum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos; perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. ab Romanis nec opus intermissum, [triarii erant qui muniebant] & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non, tanquam ex æquo missa, vana, (quod plerumque fit,) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur. oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, cum cursu pene in adversum subissent, primo incerti restitere: dein, quum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare. adeo præcipiti turba obtriti

24. plures, quam ferro necati. Necdum certa Romanis victoria erat. alia in campum digressis supererat moles. namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque suppresso impetu Romanus: & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat; & quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. jamque omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere alligato, revectus ad prima signa, *Quid stas, miles?* inquit. *non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis, socium ex hoste facias. in belluas strinximus ferrum: hauriendus aut dandus est sanguis. propulistis a castris; supina valle præcipites egistis; stratis corporibus hostium superstatis. complete eadem strage campos, qua montes replestis. nolite expectare, dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos; fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati; quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Alba-

banam petunt. consul non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, & subjicere exercitum pugna fessum novo labori nolebat, a persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis. præda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis Romam reduxit. moram triumpho vulnus consulis attulit. eademque caussa dictatoris desiderium senatui fecit; ut esset, qui, ægris consulibus, comitia haberet. dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit
U. patribus possessionem pristi-
C. nam consulatus. ipse ob id
406. meritum ingenti patrum studio creatus consul, collegam P. Claudium Crassum dixit.

CAPUT XVII.

Popilius de Gallis triumphat. Ad motus Gallorum, & Græcorum, quorum illi terra, hi mari prædabantur, Latinis imperatos milites negantibus, civilis exercitus conscribitur.

25. PRiusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popilio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeii consulis pœniteret*: simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum, privata cupiditate, quam publica injuria fœdiorem cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis, variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hyemis vim pati nequiverant, per campos, maritimaque loca vagi populabantur. mare infestum classibus Græcorum erat, oraque litoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia: ut prædones maritimi cum terrestribus congressi, ancipiti semel prælio decertarint: dubiique discesserint, in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se, an victores putarent. Inter hæc longe maximus extitit terror. concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent: Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio laturos arma. Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset; extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit: civili quippe standum exercitu esse; quando socialis cœtus desereret. Undique non urbana tantum, sed etiam agresti juventute decem legiones scriptæ dicuntur quaternum millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum: quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat,

gruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant. adeo in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque.

CAPUT XVIII.

Furius Camillus contra Gallos proficiscitur: M. Valerius tribunus militum ingentem Gallum provocantem, insidente galea corvo, & unguibus, & rostro hostem infestante, interimit; & ex eo Corvi cognomen accipit. ob virtutem proximo anno vigesimum tertium annum agens consul creatur. Græci, qui mare infestabant, Italiam relinquere coguntur.

INter cætera tristia ejus anni, consul alter P. Claudius in ipso belli apparatu moritur: redierantque res ad Camillum: cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit; prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere litoribus jussit. & quum in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi, nulla cogente re, volebat; & prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem; locum idoneum stativis delegit. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. 26 Marcus erat Valerius tribunus militum, adolescens: qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum factum. namque conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus. quod primo, ut augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde, *si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset*. dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit. donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum Valerius obtruncat. corvus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quiete utrinque stationes fuere. postquam spoliare

cor-

corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocyor fuit. ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrinque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis diis, ire in prælium jubet. ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare miles*, ajebat: *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas*. Dii hominesque illi affuere pugnæ; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis præceperat. inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prælium fuit: alia multitudo prius, quam ad conjectum teli veniret, terga vertit. primo per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare * inferum petierunt. Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bobus aureaque corona donat. ipse jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra. ibi, quia res trahit segnitia Græcorum non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum caussa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum [id enim illi deinde cognominis fuit] summo favore populi, tres, & viginti natum annos, consulem renuntiavit. collega Corvo, de plebe, M. Popillius Lænas quartum consul futurus datus est. Cum Græcis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo cum litoribus arcerentur, aqua etiam præter cætera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxime Siciliæ fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia ea tempestate intestino fessa bello, jam Macedonum opes horrebat.

U. C. 407.

a al. superum.

CA-

CAPUT XIX.

Orta pestilentia, fit lectisternium. Amicitia cum Carthaginensibus jungitur: domi quum esset pax, bellum excitant Volsci: eos vincit M. Valerius Cossus consul.

27. Exercitibus dimissis, quũ & foris pax, & domi concordia ordinum otium esset; ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. Et cum Carthaginiensibus legatis Romæ fædus ictum, quum amicitiam ac societatem petentes venis-
U. C. 408. sent. Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio COSS. semunciarium tantum ex unciario fœnus factum, & in pensiones æquas in *triennium, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. levatæ maximæ res, quia tributo, ac delectu supersessum. Tertio
U. C. 409. anno post Satricum restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus secundum COS. cum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nuntiatum esset legatos ab Actio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo quum Antiates, aliique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt, & ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia, præter multitudinem imbellem, sese dedidere. oppidum dirutum atque incensum. ab æde tantum matris Matutæ abstinuere ignem. præda omnis militi data. extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde: magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant. idque magis verisimile est, quam deditos venisse.

* al. triennii.

CAPUT XX.

Dictus Dictator Cn. Manlius Capitolinus Auruncos vincit: dictatura quum se abdicasset, Sora a Coss. capitur: Ædes Matutæ dedicatur: prodigiorum deinde caussa denuo dicitur Dictator P. Valerius Poplicola. Res ad interregnum redit.

U. C. 410. 28. HOs consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpitius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & quum, [quod per magnos tumultus fieri solitum erat] justitio indicto delectus sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. ibi prædonum magis, quam hostium, animi inventi. prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant, deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, ædem Junoni Monetæ vovit. cujus damnatus voti, quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine P. R. faciendam creari jussit. Locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno post, quam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato iterum COSS. prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. U. C. 411. namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi. librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum caussa dici. dictus P. Valerius Poplicola: magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos: ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam caussa, ad interregnum rediit.

CAPUT XXI.

Belli cum Samnitibus caussa narratur: hæc oritur a Campanis, qui quum auxilium adversus Samnites ab senatu non impetrarent, urbem, atque agros populo Rom. dedunt, ut facta jam sua defendat.

U. C. 412. EX interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus
29. tertium, A. Cornelius Cossus. Majora jam hinc bella & viribus hostium, & longinquitate vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus, armisque validam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum. Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. quanta rerum moles, quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem caussa cum Samnitibus Romanis, cum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quam vires quum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset; Tifata imminentes Capuæ colles quum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planiciem, quæ Capuam Tifataque interjacet. ibi rursus acie dimicatum, adversoque prælio Campani intra mœnia compulsi, quum, robore juventutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium. Legati inducti in senatum, maxime in hanc sententiam locuti sunt. *Populus nos* 30.
Campanus legatos ad vos, P. C., misit, amicitiam in perpetuum, auxilium præsens a vobis petitum. quam si secundis rebus nostris petissemus; sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset: tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minus essemus. nunc misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope divina humanaque indigni videamur. Neque hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam

suscipiamur; sed ut vetustate, & gradu honoris nos præstent. neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis justa caussa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate ulli populo, præterquam vobis, cedentes, haud parva, ut arbitror, accessio bonis rebus vestris, in amicitiam venimus vestram. Æquis, Volscisque æternis hostibus hujus urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus: & quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro, & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos, vosque sunt, quod propediem futurum spondet & virtus & fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum & miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. eo ventum est, P. C., ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem vestris, an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium æquum est petere; iis tamen maxime, qui, eam implorantibus aliis auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quamquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis: quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti, &, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse. nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse caussam, oppugnatum nos veniunt. an, si ultio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum, ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. hiscene ira expleri non potuit? sed cupiditas explenda est: ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. usque ad nos contemtus Samnitium pervenit, supra non ascendit. itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quidquid deinde habuerimus, quidquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus: vobis Capua urbs fre-

*frequentabitur: conditorum, parentum, deorum *immortalium numero nobis eritis. nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos, fideque superet. Annuite, patres conscripti, nutum * numenque vestrum invictum Campanis, & jubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrymarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, conjuges liberosque nostros esse? stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, P. C., sollicitis ac pendentibus * animis enunciare jubeatis. alterum responsum salutem, victoriam, lucem ac libertatem: alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam nullis futuris nobis consulite.*

31. Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager, marique propinquus, ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur: tamen tanta utilitate fides antiquior fuit; respondititque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, nequa vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt. itaque arma deos prius, quam homines violatura, adversus Samnites vobis negamus: legatos, sicut fas jusque est ad socios atque amicos precatum mittemus, nequa vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis [sic enim homo mandatum attulerat] *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis. itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra deum, divina humanaque omnia in vestram, P. C., populique Romani ditionem dedimus; quidquid deinde patiemur, dedititii vestri passuri.* Sub hæc dicta omnes manus ad consules tendentes, pleni lacrymarum, in vestibulo curiæ procubuerunt.

* al. nomenque.
* al. animi.

CAPUT XXII.

Pro Campanis interveniunt apud Samnites Romani: quum frustra leniter per legatos actum esset, iis bellum indicitur. Valerius Cos. in Campaniam profectus, acri commisso prælio, hostes superat.

Commoti patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paullo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gere-

ret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam fides agi visa, deditos non prodi: nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum urbemque per deditionem factam populi Rom. oppugnarent. legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, *ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiæ Samnitium memoris, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent: peterent pro societate amicitiaque, ut dedititiis suis parcerent; neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. si leniter agendo parum proficerent; denuntiarent Samnitibus, populi Romani senatusque verbis, ut Capua urbe, Campanoque agro abstinerent.* Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium vocarent, iisque clara voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum ex-
32. templo proficiscerentur. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, patres, fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, sollemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promtos nunc ad ferenda, nunc ad accersenda adversus se auxilia. ut vero castra Romana viderunt; ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus, tentandi hostis caussa, haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus, *Ne novum bellum eos, novusque hostis terreret: quidquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem. qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus, mollitiaque sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora pop. Romani, qui triumphos pene plures, quam annos ab urbe condita*

nu-

numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot præliis cæsos, postremo in mare, ac naves fuga compulerit? Cum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit; utrum qui audiendus dumtaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat. Facta mea, non dicta, vos milites, inquit, *sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam a me petere. Non factionibus modo, nec per conciones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus, summamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & a liberatoribus patriæ ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem, habuit. Nunc jam nobis patribus, vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen diis auctoribus homines dedistis, Poplicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit. semper ego plebem Romanam militiæ domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo, atque colui. Nunc, quod instat, diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.* Non alias 33.
militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. in ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem: nec quemquam aspernari parem, qui se offerret: factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienæ, quam suæ dignitatis memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prælium, ut quod maxime unquam, pari spe, utrinque æquis viribus cum fiducia sui, sine contemtu hostium commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria: Romanis contra, quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis victoria. utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquandiu in neutram partem inclinaret acies. Tum consul, trepida-

pidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant; equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo, *Nostrum*, inquit, *peditum illud, milites, est opus: agitedum, ut me videritis, quacumque incessero, in aciem hostium, ferro viam facientem; sic pro se quisque obvios sternite. illa nunc omnia, quæ nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis*. Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibusque in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; &, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextra lævaque ante se quisque memorandum prælium ciet. stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquandiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum effluere jam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem, atque inclinari rem in fugam apparuit: tum capi, occidi Samnis: nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam prælium diremisset. & Romani fatebantur, *nunquam cum pertinaciore hoste conflictum*: & Samnites, quum quæreretur, quænam prima caussa tam obstinatos movisset in fugam, *oculos sibi Romanorum ardere visos*, ajebant, *vesanosque vultus, & furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum*. Quem terrorem non pugnæ solum eventu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

CAPUT XXIII.

Quum exercitus, a consule Cornelio in iniquum locum deductus, esset in magna discrimine, P. Decii tribuni militum opera liberatur; qui, occupato colle hostibus imminente, occasionem consuli in æquiorem locum evadendi præbet; ipse ab hostibus circumsessus erumpit: eodem auctore, Consul Samnites improviso adoritur: re bene gesta, Decium honoribus ornat.

CÆterum hoc gaudium 34.
magna prope clade in Samnio fœdatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius COS. exercitum incaute in saltum cava valle pervium, circaque insessum ab hoste induxit, nec prius, quam

quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitteret agmen; P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaque consuli territo animi, *Vides ne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? arx illa est spei, salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. nec tu mihi plus, quam unius legionis principes hastatosque dederis: cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serva. neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus a consule, accepto præsidio vadit occultus per saltum, nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos; & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum; & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei omissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paullo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. sed cum ira in hos magis qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut digressos in vallem adoriantur. incertos, quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum; deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent; nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circundarent. Tum centurionibus ad se vocatis: *Quænam illa inscitia belli, ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque illuc signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi videtis. opus quidem incipit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. agedum, ite mecum: ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent,

rent, perlustravit. Vigiliis

35. deinde dispositis, cæteris omnibus tesseram dari jubet: ubi secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt: *Hoc silentium, milites,* inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, cum quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis, quæ pars major erit,* * *ejus stabitur consilio. nunc quæ mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis virtute cepistis locum: virtute hinc, oportet, evadatis. veniendo huc, exercitum egregium pop. Romani servastis: erumpendo hinc, vosmetipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipse millibus hominum nec ascensu arcuerit; nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederit. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet fallatis: imo necesse est. in eo enim loco res sunt nostræ, ut ego vobis magis necessitatis vestræ index, quam consilii auctor sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; quum, præter arma, & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fame & siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus, erumpere hinc, atque abire. id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux expectetur, quæ spes est non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem, qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem? atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis aptissima hora est. signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita vadetis, vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. me modo sequimini, quem secuti estis, ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agite dum in dextram partem pedibus transite.* Omnes transierunt: 36.

vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, cum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum: quo excitatus vigil, quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives, an hostes essent; præsidium erumperet, an consul castra

* al. eo.

ce-

cepisset: Decius, quando non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno, insuper pavore exanimat: quo præpediti nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis; jamque in tuto videbantur esse: quum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Romani, este. vestrum iter, ac reditum omnia sæcula laudibus ferent. sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est: nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur*. Dictis obtemperatum. atque ubi primum illuxit, præmisso nuntio ad consulem, in castra ingenti gaudio concitantur. & tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur: singulos universosque servatores suos vocant: diis laudes gratesque agunt: Decium in cœlum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem. qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, & nocturno pavore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos aggrederetur. credere etiam aliquos ad se sequendum emissos per saltum vagari. Jussæ legiones arma capere, egressæque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum improviso adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum intra castra compellunt: deinde castra ipsa turbatis stationibus capiunt. perfertur circa collem clamor; fugatque ex suis quemque præsidiis. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad xxx. millia) omnes cæsi, castra direpta. Ita rebus ge- 37
stis, COS. advocata concione, P. Decii non cœptas solum ante, sed cumulatas nova virtute laudes peragit: &, præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant,

duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisque privis tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt: altera corona, ejusdem honoris index, a præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui se quum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris, & sextarios vini contulerunt. omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur.

CAPUT XXIV.

Samnites ultimo congressi certamine a M. Valerio cæduntur: de his ab utroque consule triumphatur.

Tertia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium COS. opem oratum veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum exiguum, ut quibus, præter equos, cæterorum jumentorum calonumque turba abesset, castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quod in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendumque vallum, & in castra irrumpendum, transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Cæterum, quia multitudo sua commeatibus gravis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. quæ quum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque cæsis, signa captiva in unum locum conferri jussit. relictisque duabus legionibus custodiæ & præsidii caussa, gravi edicto monitis,

ut, donec ipse revertisset, præda abstinerent, profectus agmine instructo, quum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque utrum castra peterent: an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad XL. millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria, cum iis, quæ in castris capta erant, ad CLXX. ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum; ibique omnis præda militi data.

38. Hujus certaminis fortuna & Faliscos, quum in induciis essent, fœdus petere ab senatu coegit, & Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur. fuit pondo XXV. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude, donisque: quum, incondito militari joco, haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum esset.

CAPUT XXV.

Milites Romani, qui in præsidio Capuæ relicti erant, de ea occupanda urbe conjurant: detecto consilio, metu supplicii a patria deficiunt.

Campanorum deinde, Suessulanorumque auditæ legationes; precantibusque datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Jam tum minime salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatum delinitos militum animos avertit a memoria patriæ. inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. *Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se, nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore, ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, deditítios suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari? aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies fœnoris pati?* Hæc agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes consilia invenit novus U. C. 413. COS. C. Martius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque quum omnia ea, sicut

gesta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & usu doctus: quippe qui jam quartum COS. esset, dictatorque & censor fuisset: optimum ratus, differendo spem, quandocumque vellent, consilii exequendi, militarem impetum frustrari, rumorem dissipat, in iisdem oppidis & anno post præsidia hibernatura. divisa enim erant per Campaniæ urbes: manaverantque a Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio.

39. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. per speciem etiam militarium usuum quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romæ, prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. & primo quidem ignari ludificationis, minime inviti domos revisebant. postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, præcipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: *jam quæstiones, jam judicia, jam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac patrum in se regnum passuros*. Hæc, qui in castris erant, occultis sermonibus ferunt, nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas, saltu angusto inter mare ac montes, consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis, ut ante dictum est, caussis mittebat.

CAPUT XXVI.

Romani milites, qui defecerant, ducem T. Quintium, vi adhibita, sibi faciunt: ad Urbem infesto agmine euntibus fit obviam cum exercitu Dictator M. Valerius Corvus; qui suo consilio eos a furore revocat, in fidem acceptos patriæ restituit.

JAm valido admodum numero manus erat: nec quicquam ad justi exercitus formam, præter ducem, deerat. incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt; & sub jugo Albæ Longæ castra vallo cingunt. perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. *quem autem ab Roma posse acciri?*

quem

quem patrum, aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitus caussa recte committatur? Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat: cui quum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam, procul ambitione, ac foro, constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum; &, quod bene verteret, acciri jusserunt. sed parum spei erat, voluntate quicquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. itaque silentio noctis quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent, somno gravi Quintium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum, audissent, & magistrum equitum L. Æmilium Mamercum. Ubi primum in conspectum ventum est, arma, signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem: nec, præter externa, noverant bella ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. Itaque jam duces, jam milites utrinque congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam: Corvus omnes caritate cives, præcipue milites, & ante alios suum exercitum complexus, ad colloquium processit. cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis silentium datum. *Deos*, inquit, *immortales, milites, vestros publicos, meosque ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci; ut mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam darent: satis fuit, eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. quod deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis: si meminisse vultis non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse: si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem.*

tem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites; cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis sensistis; nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis S. C. auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim tres, & XX. annos natus consul patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum dictumve consulis gravius, quam tribuni, audistis? eodem tenore duos insequentes consulatus gessi: eodem hæc imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego. istinc signa canent: istinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est. inducite in animum, quod non induxerunt patres avique vestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui qui postea Aventinum insederunt. expectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus passis obviæ ab urbe veniant. tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt: vos, Romanus exercitus, non destiteritis impio bello? T. Quinti, quocumque istic loco, seu volens seu invitus constitisti; si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. nunc ad pacificandum bene, atque honeste inter primos stabis, & colloquii hujus salutaris interpres fueris. Postulate æqua, & ferte; quamquam vel iniquis standum est potius, quam impias inter nos conseramus manus. T. Quintius plenus lacrymarum ad suos versus, *Me quoque*, inquit, *milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. non enim illa modo Volscus, aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites, cujus auspicia pro vobis experti, nolite adversus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, & alios duces senatus habuit; qui maxime vobis suis militibus parceret, cui *plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin omissis ira & spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitæ permittimus fidei?* Approbantibus clamore cun- 41.
ctis, T. Quintius ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravitque, ut caussam miserorum civium susciperet, susceptamque eadem fide, qua remp. administrare solitus esset, tueretur. *sibi se*

pri-

privatim nihil cavere: nolle alibi, quam in innocentia, ſpem habere. militibus cavendum, quod apud patres ſemel plebi, iterum legionibus cautum ſit, ne fraudi ſeceſſio eſſet. Quintio collaudato, cæteris bonum animum habere juſſis, dictator equo citato ad urbem revectus, auctoribus patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi ſeceſſio eſſet. oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco, ſeriove cuiquam exprobraret. Lex quoque ſacrata militaris lata eſt, ne cujus militis ſcripti nomen, niſi ipſo volente, deleretur: additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuiſſet, poſtea ordinum ductor eſſet. id propter P. Salonium poſtulatum eſt ab conjuratis: qui alternis prope annis tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primipili appellant. huic infenſi milites erant, quod ſemper adverſatus novis conſiliis fuiſſet, nec particeps eorum eſſet, qui ab Lautulis fugiſſent. Itaque quum hoc unum, propter Salonium, ab ſenatu non impetraretur, tum Salonius obteſtatus P. C., ne ſuum honorem pluris, quam concordiam civitatis æſtimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Æque impotens poſtulatum fuit, ut de ſtipendio equitum [merebant autem triplex ea tempeſtate] æra demerentur, quod adverſati conjurationi fuiſſent. Præter 42.
hæc invenio apud quoſdam, L. Genutium tribunum plebis tuliſſe ad populum, ne fœnerare liceret: item aliis plebiſcitis cautum, ne quis eundem magiſtratum intra decem annos caperet, neu duos magiſtratus uno anno gereret, utique liceret COSS. ambos plebejos creari. quæ ſi omnia conceſſa ſunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuiſſe. Aliis annalibus proditum eſt, neque dictatorem Valerium dictum, ſed per COSS. omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, ſed Romæ eam multitudinem conjuratorum ad arma conſternatam eſſe: nec in T. Quintii villam, ſed in ædes C. Manli nocte impetum factum, eumque a conjuratis comprehenſum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito conſediſſe: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, ſed repente, quum in aciem armati exercitus proceſſiſſent, ſalutationem factam: & permiſtos dextras jungere, ac complecti inter ſe lacrymantes milites cœpiſſe, coactoſque COSS., quum viderent averſos a dimicatione militum animos, retuliſſe ad patres de concordia reconcilianda. adeo nihil, præterquam ſeditionem fuiſſe, eamque compoſitam, inter antiquos rerum auctores conſtat. Et

hujus

hujus fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: & præter Latinorum infidum jamdiu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

L. FLORI
DECADIS PRIMÆ
LIBRI OCTAVI
EPITOME.

Latini cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatum conditionem tulerunt, ut si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium suum, quod contra edictum pugnaverat adversum Latinos, quamvis prospere pugnasset, securi percussit. Laborantibus Romanis, P. Decius tunc cum Manlio devovit se pro exercitu, & concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex juventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum Cales colonia deducta est. Item Fregellæ coloniæ deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum, quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Palæpolitani victi bello & obsidione in deditionem venerunt. Q. Publio, qui eos obsederat, primum imperium prolatum, & per consules decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter Lucii Papirii creditoris libidinem, qui C. Publio debitori suo stuprum inferre voluerat. Cum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus præliatus est, qui prospere adversus Samnites pugnavit. ob eam caussam quum dictator de magistro equitum supplicium sumturus videretur, Fabius Romam profugit: &

& cum caussa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res praeterea contra Samnites prospere gestas continet.

DECADIS PRIMÆ

LIBER OCTAVUS

CAPUT I.

Privernates, & Antiates vincuntur: cum Samnitibus amicitia reconciliatur.

I. U. C. 414. AM COSS. erant C. Plautius iterum, L. Æmilius Mamercus, cum Setini, Narbonique Romam, nuntii defectionis Privernatium, cum quaerimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum duce Antiati populo consedisse ad Satricum, allatum est. utrumque bellum Plautio sorte evenit. Prius Privernum profectus, extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum, redditumque Privernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademtæ. inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. ibi magna utrinque cæde atrox prælium fuit. & quum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prælium parant. Volscis recensentibus, quot viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est. *ea Luæ matri dare se* COS. dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri COS. Æmilio ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ. ferro, ignique vastantem agros, legati Samnitium pacem orantes adeunt. à quo rejecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique jus adversus Sidicinos petierunt: *quæ se eo justius petere, quod in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: & adversus Sidicinos sumerent arma, suos*

sem-

ſemper hoſtes, populi Romani nunquam amicos: qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam; nec, ut Campani, auxilium in bello petiſſent; nec in fide populi Romani, nec in ditione eſſent.

2. Quum de poſtulatis Samnitium T. Æmilius Pr. ſenatum conſuluiſſet, reddendumque his fœdus Patres cenſuiſſent, prætor Samnitibus reſpondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia eſſet, per populum Romanum ſtetiſſe: nec contradici, quin, quoniam ipſos belli culpa ſua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium ſit.* Fœdere icto, quum domum revertiſſent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo ſtipendio, & trium menſium frumento accepto; quod pepigerat conſul, ut tempus induciis daret, quoad legati rediſſent.

CAPUT II.

Sidicini bello a Samnitibus petiti, ſe dedunt Latinis: hi, aſſumtis Campanis quoque, Samnitium agrum populantur. inde in Romanos quoque bellum moliuntur.

Samnites copiis iiſdem, quibus uſi adverſus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia ſpe erant mature urbis hoſtium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio potius ad Romanos cœpta fieri eſt: deinde, poſtquam patres, ut ſeram eam, ultimaque tandem neceſſitate expreſſam aſpernabantur; ad Latinos jam ſua ſponte in arma motos facta eſt. ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum memoria præſentior erat) his ſe armis abſtinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingreſſus, plus populationibus quam præliis cladium fecit. & quamquam ſuperiores certaminibus Latini erant; haud inviti, ne ſæpius dimicandum foret, agro hoſtium exceſſere. Id ſpatium Samnitibus datum eſt Romam legatos mittendi. qui quum adiiſſent ſenatum, conqueſti eadem ſe fœderatos pati, quæ hoſtes eſſent paſſi, precibus infimis petiere, *ut ſatis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoſte eripuiſſent; ne vinci etiam ſe ab ignaviſſimis populis ſinerent. Latinos Campanoſque, ſi ſub ditione populi Romani eſſent, pro imperio arcerent Samniti agro: ſin imperium abnuerent, armis coercerent.* Adverſus hæc reſponſum anceps datum, quia fateri pigebat, in poteſtate ſua Latinos jam non eſſe, timebantque, ne arguendo abalienarent. Campanorum aliam conditionem eſſe, qui non fœdere, ſed per deditionem in fidem veniſſent. itaque Campanos, ſeu velint,

lint,

sint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quod bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit; ita Campanos metu abalienavit: Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque per speciem adversus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. sed quamquam omnia de industria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant: tamen per quosdam privatis hospitiis necessitudinibusque conjunctos indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur; religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. itaque
V. interregnum initum. duo
C. interreges fuerunt, M. Va-
415. lerius, ac M. Fabius. Is creavit consules T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem. Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiam classem appulisse constat, quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum magni Alexandri est, quem sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo extinxit.

CAPUT III.

Latini, auctore L. Annio Setino, legatos ad Senatum mittunt, ut, si pacem velit, alterum ex Latinis consulem faciat: Romam quum venissent, dux legationis idem Annius in senatu loquitur.

Cæterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tamquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numitium Circejensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam, Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur. itaque concilio prius habito prætores, quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, & quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt. Quum aliud alii censerent, tum Annius: 4.

Quam-

Quamquam ipse ego retuli, quid responderi placeret; tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui servitutem pati possumus; quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est, si societas, æquatio juris est; si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se COSS. bellis propriis ponendis sumendisque nolint: cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis COS. datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando unquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optastis; en hoc tempus adest, & virtute vestra, & deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam, negando militem. Quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt: nec moverunt se ab urbe. unde hæc illis tanta modestia, nisi a conscientia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut, si nos in fœdere, ac societate esse velint, COS. alterum ab nobis, senatusque partem accipiant. Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret, diceretque, quæ e repub. nominis Latini, fideque sua viderentur. Ubi est Romam ventum, in Capitolio ei senatus datus est. ibi quum T. Manlius COS. egisset cum eis ex auctoritate patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent; Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non

non legatus jure gentium tutus loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque P. C., tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis, Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos, quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque; quando vires quoque æquari diis immortalibus placuit. COS. alterum Romæ, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam remp. fieri. & , ut imperio eadem sedes sit, idemque omnibus nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior, & Romani omnes vocemur.*

CAPUT IV.

Ad Latinorum legationem ferociter exardet T. Manlius Consul. Quum Annius invocatos Deos, rupti fœderis testes, sperneret, lapsus de Capitolio exanimatur.

Forte ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani COS. T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia P. C. cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret, & , quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interemturum. & conversus ad simulacrum Jovis, *Audi, Juppiter, hæc scelera*, inquit, *audite jus fasque. Peregrinos COSS. & peregrinum senatum in tuo, Juppiter, augurato templo captus, atque ipse oppressus, visurus es? hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus vestris Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium vestrarum veterum, & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?* Quum COS. vocem subsecuta patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram implorationem deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant COSS., vocem Annii spernentis numina Jovis Romani auditam. certe quum commotus ira se ab vestibulo 6.

ſo templi citato gradu proriperet, lapſus per gradus, capite graviter offenſo impactus immo ita eſt ſaxo, ut ſopiretur. Exanimatum, auctores quoniam non omnes ſunt, mihi quoque in incerto relictum ſit; ſicut inter fœderum ruptorum teſtationem ingenti fragore cœli procellam effuſam. nam & vera eſſe, & apte ad repræſentandam iram deûm ficta poſſunt. Torquatus miſſus ab ſenatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidiſſet, exclamat ita, ut populo patribuſque audita vox pariter ſit: *bene habet. dii pium movete bellum. eſt cœleſte numen: es magne Juppiter: haud fruſtra te patrem deûm hominumque hac ſede ſacravimus. Quid ceſſatis, Quirites, voſque patres conſcripti, arma capere diis ducibus? ſic ſtratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Aſſenſu populi excepta vox conſulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiſcentes cura magiſtratuum magis, qui juſſu conſulis proſequebantur, quam jus gentium ab ira impetuque hominum tegeret.

CAPUT V.

Latinis bellum indicitur: quum conſulibus ſomno obveniſſet, eum fore exercitum victorem, cujus dux in acie cecidiſſet, conveniunt inter ſe, ut cujus pars inclinaret, ille pro exercitu ſe devoveat.

CONſenſit & ſenatus bellum, conſuleſque, duobus ſcriptis exercitibus, per Marſos Pelignoſque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini ſociique convenerant, caſtra locant. Ibi in quiete utrique conſuli eadem dicitur viſa ſpecies viri majoris, quam pro humano habitu, auguſtioriſque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis manibus matrique Terræ deberi: utrius exercitus imperator legiones hoſtium, ſuperque eas ſe devoviſſet, ejus populi partiſque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos viſus inter ſe conſules contulerunt; placuit averruncandæ deum iræ victimas cædi; ſimul ut ſi extis eadem, quæ ſomno viſa fuerant, portenderentur, alteruter conſulum fata impleret. Ubi reſponſa aruſpicum inſidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribuniſque, & imperiis deûm propalam expoſitis; ne mors voluntaria conſulis exercitum in acie terreret; comparant inter ſe, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpiſſet,

inde

inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes. milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant. Per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

CAPUT VI.

T. Manlius, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, a patre Consule securi percutitur.

7. Forte inter cæteros turmarum præfectos, qui exploratum omnes partes dimissi erant, T. Manlius COS. filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ut vix teli jactu ab statione proxima abesset ibi Tusculani erant equites. præerat Geminius Metius, vir tum genere inter suos, tum factis clarus. is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se utique illustres viri noti erant) cognovit: *Una ne*, ait, *turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Juppiter ipse fœderum a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne quid minus quam acies vobis, & collata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminius paullulum ab suis equo provectus, *Vis ne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus cæteris velut ad spectaculum summotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: & cum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis Metii trans cervicem equi elapsa est. circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris sensum quum equus priori-

bus

bus pedibus erectis magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innixum, attollentem se a gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit. spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma, in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, ignarus facti, futurique, laus an pœna merita esset. *Ut me omnes,* inquit, *pater tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit consul, extemplo filium aversatus, concionem classico advocari jussit. quæ ubi frequens convenit, *Quandoquidem,* inquit, *tu, T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum, extra ordinem in hostem pugnasti, &, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti: neque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit: nos potius nostro delicto plectemur, quam respub. tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti erimus. Me quidem cum ingenita caritas liberum, tum specimen istud virtutis, deceptum vana imagine decoris, in te movet: sed quum aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; nec te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam. quin disciplinam militarem, culpa tua prolapsam, pœna restituas. I, lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio; nec aliter, quam in se, quisque districtam cernentes securim, metu magis, quam modestia, quievere. Itaque, velut emerso ab admiratione animo, cum silentio defixi stetissent; repente, postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur; spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

CAPUT VII.

Latini, Romanique exercitus descriptio.

FEcit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: & præterquam quod custodiæ, vigiliæque, & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. fuit autem civili maxime bello pugna similis. adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana republica, præ-

teranimos, erat. Clypeis antea Romanis usi sunt: deinde, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: &, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse. postremo in plures ordines instruebantur. ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. Prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium. manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. leves autem, qui hastam tantum gesaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen: hos sequebantur scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc XXX. manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat, earum unamquamque primum pilum vocabant: tribus ex vexillis constabat. vexillum CLXXXVI. homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: secundum rorarios, minus roboris ætate factisque; tertium accensos, minimæ fiduciæ manum: eo & in postremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat. hastati sequebantur. triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas suberecta cuspide in terra fixas, haud secus, quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, a prima acie ad triarios sensim referebantur. Inde, rem ad triarios redisse quum laboratur, proverbio increbuit. Triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: unoque continenti agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incedebant. id erat formidolosissimum hosti, quum, velut victos insecuti, novam repente aciem exurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas le-

legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur; qui ea tempestate hostes erant Romanis. eodemque ordine instruxerant aciem. nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent. concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant; Romanus corpore haudquaquam satis validus, cæterum strenuus vir, peritusque militiæ; Latinus viribus ingens, bellatorque primus, notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab COSS., ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit.

CAPUT VIII.

Collatis signis cum Latinis, P. Decius, cernens inclinare cornu, cui ipse præerat, per Valerium Pontificem se pro exercitu devovet: quum, facto impetu, hostes terruisset, Manlio collegæ victoriam restituit.

6 PUgnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat. Romani COSS. prius, quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris a familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioquin acceptam diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega prospere litatum est*. Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. Primo utrinque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius COS. M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est. agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus devoveam*. Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere: *Jane, Juppiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, divi Novensiles, dii Indigetes, divi, quorum est potestas nostrorum, hostiumque, diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque popul. Romani Quiritium terrore, formidine, morteque*

teque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones, auxiliaque hoſtium mecum diis Manibus, Tellurique devoveo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, matureque collegæ ſe devotum pro exercitu nuntiare. ipſe incinctus cinctu Gabino, armatus in equum inſiluit, ac ſe in medios hoſtes immiſit. Conſpectus ab utraque acie aliquanto auguſtior humano viſu, ſicut cœlo miſſus, piaculum omnis deorum iræ, qui peſtem ab ſuis averſam in hoſtes ferret. ita omnis terror, pavorque cum illo latus, ſigna primo Latinorum turbavit, deinde in totam penitus aciem pervaſit. Evidentiſſimum id fuit, quod, quacunque equo invectus eſt, ibi haud ſecus, quam peſtifero ſidere, icti, pavebant. ubi vero corruit obrutus telis, inde jam haud dubie conſternatæ cohortes Latinorum fugam, ac vaſtitatem late fecerunt. Simul & Romani, exſolutis religione animis, velut tum primum ſigno dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires haſtatis ac principibus: & triarii genu dextro innixi, nutum COS. ad conſurgendum exſpectabant. Proce- 10
dente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo ſuperaret Latinorum, Manlius COS., audito eventu collegæ, quum, ut jus faſque erat, lacrimis non minus, quam laudibus debitis, proſecutus tam memorabilem mortem eſſet; pauliſper addubitavit, an conſurgendi jam triariis tempus eſſet: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum diſcrimen ſervari, accenſos ab noviſſima acie ante ſigna procedere jubet. qui ubi ſubiere, extemplo Latini, tanquam idem adverſarii feciſſent, triarios ſuos excitaverunt: qui aliquandiu pugna atroci quum & ſemet ipſi fatigaſſent, & haſtas aut præfregiſſent, aut hebetaſſent, pellerent vi tamen hoſtem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem: tum COS. triariis, *Conſurgite nunc*, inquit, *integri adverſus feſſos, memores patriæ parentumque, & conjugum ac liberorum, memores COS. pro veſtra victoria morte occumbentis*. Ubi triarii conſurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviſo exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore ſublato, principia Latinorum perturbant; haſtiſque ora fodientes, primo robore virorum cæſo, per alios manipulos, velut iner-

inermes, prope intacti evasere; tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. Cæterum inter omnes cives sociosque præcipua laus ejus belli penes COSS. fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab deis superis inferisque in se unum vertit; alter ea virtute, eoque consilio in prælio fuit, ut facile convenerit inter Romanos, Latinosque, qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum prælium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem coopertum telis: funusque par morti, celebrante collega, factum. Illud adjiciendum videtur, licere consuli, dictatorique, & prætori, quum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem devovere. *si is homo qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, & piaculum hostia cædi: ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum descendere fas non esse.* sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit, *ni moritur, neque suum, neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma, sive cui alii divo vovere volet: sive hostia, sive quo alio volet, jus esto. telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.* Hæc, etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo, haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre.

CAPUT IX.

Latini novum contrahunt exercitum: victi se cum Campanis dedunt: utrique agro multantur. T. Manlio in Urbem reverso, nemo ex juventute obviam procedit.

Romanis, post prælium demum factum, Samnites venisse subsidio, expectato eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. & quum jam portis prima signa, & pars agminis esset egres-

egressa, nuntio allato de clade Latinorum, quum, conversis signis, retro in urbem rediretur, prætorem eorum, nomine Milionium dixisse ferunt, *pro paullula via magnam mercedem Romanis esse solvendam*. qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in consiliis Numicius, imperator eorum, affirmando *communem vere Martem belli utranque aciem pari cæde prostravisse, victoriæque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cæde; trucidatum exercitum omnem; cæsos hastatos, principesque, stragem & ante signa, & post signa factam, triarios postremo rem restituisse: Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam: itaque, si videatur eis, se, ex Latinis & ex Volscis populis juventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque nihil tum minus, quam prælium expectantes, nec opinato adventu perculsurum*. Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerunt pugnæ, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius, undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit, prius quam castris locus caperetur. sarcinis utrinque in acervum conjectis, pugnatum, debellatumque est. adeo enim accisæ res sunt, ut consuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latini, Campanique agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ dividitur. bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data, terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumque equites: quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. Vectigal quoque eis Campanus populus jussus pendere in singulos quotan-

tannis (fuere autem mille, & sexcenti) denarios nummos quadringenos quin-
12 quagenos. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cujusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit. cui venienti seniores tantum obviam exisse constat; juventutem & tunc, & omni vita deinde, aversatam eum execratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius COS. quia ipse per valetudinem id bellum exequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat prætor, dixit. ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset.

CAPUT X.

Latini rebellantes funduntur a Cos. Publilio, qui dictus deinde Dictator fert leges adversas nobilitati.

U. C. 416. ANno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere COSS. T. Aemilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo; neque in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quam patriæ memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat; Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus. Venerant & ab Lavinio, Antioque auxilia. ubi quum præliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. qua cupiditate offensis patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumfum, hinc alienatus ab senatu Aemilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum patres destitit, collega haudquaquam adversante; quia & ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebi divisus) & postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, di-

dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit; Aemilius, cui tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictator popularis, & orationibus in patres criminosis, fuit, & quod tres leges secundissimas plebi, adversas nobilitati, tulit; unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent; alteram, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent; tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit, ut utrunque plebejum fieri liceret, censor crearetur. plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum, bellicisque rebus foris auctum imperium patres credebant.

CAPUT XI.

Latini ad Sturam, & Pedum cæduntur: Latium deinde omne subigitur.

U. C. 417. 13. ANno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio COSS. quo insignius omissa res Aemilio, superioris anni COS., exprobraretur, Pedum armis, virisque, & omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit; coactique novi consules omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum, neque pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri ademti dolorem aspernabantur. mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus caussam belli haberet; &, si cujus oppidi obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. neque tamen nisi admodum a paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes, Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Laviniosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se conjungentes ad Sturam flumen Mænius improviso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus maxime valido exercitu, majore mole, quanquam æque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievere ante, quam, expugnando, aut in deditionem accipiendo sin-

singulas urbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur.

CAPUT XII.

Camillus Consul de victis Latinis ad Senatum refert: pro merito cujusque populi statuitur.

PRius quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit. *P. C., quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam deûm benignitate, ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Sturamque sunt exercitus hostium. oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel sæviendo, vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque? licet delere omne Latium; vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe usi estis. vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est; quicquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis. & vestram utique de eis curam quam primum absolvi, & illorum animos, dum expectatione stupent, seu pœna, seu beneficio præoccupari oportet. Nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset: vestrum est decernere, quod optimum vobis, reique publicæ*
sit. Principes senatus rela- 14
tionem consulis de summa rerum laudare; sed, quum aliorum caussa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuvinis civitas data: sacraque sua reddita cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini, Nomentanique, & Pedani, eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata

ta civitas, quam habebant: crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: & muri dejecti: & senatus inde abductus: jussique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset; nec prius, quam ære persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. in agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ: interdictumque mari Antiati populo est, & civitas data. Tiburtes, Prænestinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Cæteris Latinis populis connubia, commerciaque, & consilia inter se ademerunt. Campanis equitibus, honoris caussa, qui cum Latinis rebellare noluissent; Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit: rostraque id templum appellatum.

CAPUT XIII.

Ad defendendos contra Sidicinos Auruncos socios, dicitur Dictator qui vitio creatus magistratu se abdicat. Minucia Vestalis incesti damnatur.

C. Sulpitio Longo, P. Aelio Pœto COSS. quum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret; inter Sidicinos, Auruncosque bellum ortum. Aurunci a T. Manlio COS. in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis caussa justior fuit. sed prius, quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse: profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam commeasse: quæ nunc Aurunca appellata; mœnia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus COSS. senatus, quorum cunctatio-

U. C. 415.

tione proditi socii essent, dictatorem dici jussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: & quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator, magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis suspecta primo propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo; quum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere: facto judicio, viva sub terram ad portam Collinam dextera via * stratam defossa scelerato campo. credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Qu. Publilius Philo prætor primum de plebe, adversante Sulpitio COS., qui negabat rationem ejus se habiturum, est factus: senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in prætura tendente.

* al. strata.

CAPUT XIV.

Devictis Ausonibus, in oppidum, ex iis captum, Cales colonia deducitur.

16. U. C. 419. INsequens annus, L. Papirio Crasso, Cæsone Duilio COSS., Ausonum magis novo, quam magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prælio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa ejus belli cura patribus: quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut caussa armorum fuerant. itaque omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum COS. quartum facerent: collega additus Corvo M. Attilius Regulus. &, ne forte casu erraretur, petitum ab consule, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus. & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo, peragere incœptum voluit. itaque aggerem & vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas prævertit. nan-

U. C. 420.

nanque M. Fabius captivus
Romanus, quum per negligentiam custodum festo
die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam
muri reste suspensus manibus se demisisset, perpulit
imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur. nec majore
certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam
acie fusi erant. præda capta ingens est: præsidioque imposito Calibus, reductæ Romam legiones.
COS. ex S. C. triumphavit: & ne Attilius expers
gloriæ esset, jussi ambo
COSS. adversus Sidicinos
ducere exercitum, dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum caussa dixerunt L.
Aemilium Mamercum. is
magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit.
U. Dictatore comitia haben-
C. te, COSS. creati sunt T.
421. Veturius, Sp. Postumius.
Etsi belli pars cum Sidicinis restabat: tamen, ut
beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia
deducenda Cales retulerunt: factoque S. C., ut
duo millia quingenti homines eo scriberentur,
triumviros coloniæ deducendæ, agroque dividundo creaverunt, Cæsonem
Duilium, T. Quintium,
M. Fabium.

CAPUT XV.

Contra Sidicinos Dictator dicitur: is quum vitio creatus magistratu se abdicasset; res redit ad interregnum: exorta fama Gallici belli cogit Dictatorem dici. Pax cum Alexandro Epirensi fit: census in Urbe habetur.

Novi deinde COSS., a veteribus exercitu accepto, ingressi hostium 17
fines, populando usque ad
mœnia atque urbem pervenerunt. ibi, quia, ingenti exercitu comparato,
Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe
videbantur, & Samnium
fama erat conciri ad bellum, dictator ab consulibus ex auctoritate senatus
dictus P. Cornelius Ruffinus; magister equitum
M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. & quia pestilentia insecuta est, velut
omnibus eo vitio contactis
auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Vale-
rium Corvum creati COSS. U.
L. Cornelius iterum, & C.
Cn. Domitius. Tranquil- 422.
lis rebus, fama Gallici U.
belli pro tumultu valuit, C.
ut dictatorem dici placeret. 423.
dictus M. Papirius Crassus,
& magister equitum P. Valerius Poplicola, a quibus
quum delectus intentius

quam adversus finitima bella, haberetur; exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis, suspectum erat: eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. cæterum Samnites bellum Alexandri Epeirensis in Lucanos traxit. qui duo populi adversus regem, exscensionem a Pæsto facientem, signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cætera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi: tribus propter eos additæ, Metia, & Scaptia; censores addiderunt, Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore lata, qua civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta.

CAPUT XVI.

Veneficium complurium matronarum deprehenditur: harum plurimæ statim, epotis medicaminibus, pereunt: lex de veneficio primum fertur. Dictator clavi figendi caussa dicitur.

FOEdus insequens annus seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit,
18. M. Claudio Marcello, C. Valerio COSS. Flaccum, Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio: cæterum in eo parvi refert, quid veri sit; illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumtos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur; ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem, indicaturam se caussam publicæ pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad COSS., consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi; matronasque ea venena coquere: &, si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia invenerunt. quibus in forum delatis, & ad XX. matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis, Cornelia, ac Sergia, patriciæ utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse con-

U. C. 424.

contenderent, ab confutante indice bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumto, quum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad cæteras retulissent; haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, sua metipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad CLXX. damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. prodigii ea res loco habita. captisque magis mentibus, quam consceleratis similis visa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum, eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi caussa creari placuit. creatus Cn. Quinctilius, magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicarunt.

CAPUT XVII.

Fabraterni, & Lucani in fidem accipiuntur. Privernates, & Fundani, qui, duce Vitruvio Vacco, arma intulerant, vincuntur. Fundanis, quod non esset publico consilio facta defectio, pax datur. Privernum obsidetur.

CReati COSS. L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni, & Lucani Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur: si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati: denuntiatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruvius Vaccus, vir non domi solum, sed etiam Romæ clarus. ædes fuere in palatio ejus, quæ Vacci prata, diruto ædificio, publicatoque solo, appellata. adversus hunc vastantem effuse Setinum, Norbanumque, & Coranum agrum, L. Papirius profectus,

19. U. C. 425.

ctus, haud procul caſtris
ejus conſedit. Vitruvio
nec, ut vallo ſe teneret
adverſus validiorem ho-
ſtem, ſana conſtare mens:
nec, ut longius a caſtris
dimicaret, animus ſuppe-
tere. vix tota extra por-
tam caſtrorum explicata
acie, fugam magis retro,
quam prælium aut hoſtem
ſpectante milite, ſine
conſilio, ſine audacia de-
pugnat: & ut levi mo-
mento, nec ambigue eſt
victus; ita brevitate ipſa
loci, facilique receptu in
tam propinqua caſtra haud
ægre militem a multa cæ-
de eſt tutatus: nec fere
quiſquam in ipſo certami-
ne, pauci in turba fugæ
extremæ, quum in caſtra
ruerent, cæſi: primiſque
tenebris Privernum inde
petitum agmine trepido,
ut muris potius, quam
vallo, ſeſe tutarentur. A
Priverno Plautius alter
COS. pervaſtatis paſſim
agris, prædaque abacta,
in agrum Fundanum exer-
citum inducit: ingredien-
ti fines ſenatus Fundano-
rum occurrit: negant ſe
pro Vitruvio ſectamque
ejus ſecutis precatum ve-
niſſe, ſed pro Fundano po-
pulo: quem extra culpam
belli eſſe, ipſum Vitru-
vium indicaſſe, quum re-
ceptaculum fugæ Priver-
num habuerit, non pa-
triam, Fundos. Priverni
igitur hoſtes populi Ro-
mani quærendos, perſe-
quendoſque eſſe, qui ſi-
mul a Fundanis, ac Ro-
manis, utriuſque patriæ
immemores, defecerint.
Fundis pacem eſſe, & ani-
mos Romanos, & gratam
memoriam acceptæ civita-
tis: orare ſe conſulem, ut
bellum ab innoxio populo
abſtineat: agros, urbem,
corpora ipſorum, conju-
gumque, ac liberorum
ſuorum in poteſtate popu-
li Romani eſſe, futura-
que. Collaudatis Fundanis
COS., literiſque Romam
miſſis, in officio Funda-
nos eſſe, ad Privernum
flexit iter. Prius animad-
verſum in eos, qui capita
conjurationis fuerant, a
COS., ſcribit Claudius;
ad CCCL. ex conjuratis
vinctos Romam miſſos:
eamque deditionem ab ſe-
natu non acceptam: quod
egentium atque humilium
pœna defungi velle Fun-
danum populum cenſue-
rint. Privernum duobus 2
conſularibus exercitibus
quum obſideretur, alter
COS. comitiorum cauſſa
Romam revocatus. Carce-
res eo anno in circo pri-
mum ſtatuti.

CA-

CAPUT XVIII.

Scriptus contra Gallos exercitus Privernum convertitur: id quum venisset in potestatem, dux defectionis Vitruvius necatur: ejus ædes, quæ Romæ erat, diruitur. Privernatibus, quum esset sententiis in senatu variatum, tandem civitas datur.

U. C. 426. Nondum perfunctos cura Privernatis belli, tumultus Gallici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta patribus. Extemplo igitur COSS. novi L. Æmilius Mamercinus, & C. Plautius eo ipso die kalen. Quintilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias jussi: & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus, & sellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete a Gallis, Privernum omnis conversa vis. duplex inde fama est. alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, prius quam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus de Vitruvio Privernatibusque consultus, COS. Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum accersit; Vitruvium in carcerem asservari jussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari: ædes ejus, quæ essent in palatio, diruendas, bona Semoni Sango censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sangi versus ædem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum COS., necato Vitruvio, sociisque ejus noxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus, *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas & ab diis immortalibus, & a vobis habent, P. C.; quid placet de innoxia multitudine fieri? equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis sen-*

tentiæ, quam dandæ, sunt: tamen, quum videam Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quam minimum irarum inter nos il-

21 *losque relinqui velim.* Quum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat, atrocius, mitiusve suadentibus: tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quam præsentis necessitatis memor: qui interrogatus a quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret: eam*, inquit, *quam merentur, qui se libertate dignos censent.* cujus quum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Privernatium caussam impugnabant: ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret: *Quid si pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *& fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam.* Tum vero minari, nec id ambigue, Privernatem, quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos, pars melior senatus ad meliora responsa trahere, & dicere, *viri, & liberi vocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut hominem denique in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius, quam necesse sit, mansurum? ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint; neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus dicendo, *eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant.* Itaque & in senatu caussam obtinuere; & ex auctoritate patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: U. C. 427
bina jugera agri acceperunt.

CAPUT XIX.

Fregellas colonia deducitur: Palæpolitanis bellum indicitur: in Samnium quoque, propter res ibi infidas exercitus ducitur.

Secutus est annus nulla re belli, domive insi- 22
gnis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula COSS. præterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; & populo visceratio data a M. Flavio in funere matris. Erant qui, per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam, interpretarentur;

quod eum, die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matris familiæ, absolvisset. Data visceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei caussa fuit: tribunatuque plebis, proximis comitiis, absens præsentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est: duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primo in insulas Aenariam, & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas quum suis viribus, tum Samnitium infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit.

U. C. 428. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum COSS., fecialibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum esset a Græcis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate patrum, populus Palæpolitanis bellum fieri jussit Inter COSS. provinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio evenerunt. Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus: fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus. 23

Publilius duo millia Nolanorum militum, & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Græcorum, recepta Palæpoli miserat. Romæ compertum est, delectum indictum a magistratibus; universum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, & Formianum, haud ambigue sollicitari. Ob hæc quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur a Samnitibus ferox. ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant: *Haud ullo publico consilio, auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum, Formianumve a se sollicitatos: quippe minime pœnitere se virium suarum, si bellum placeat: cæterum non posse dissimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit*

Ro-

Romanus pop., coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent: eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse. Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus; &, Samnis, Romanus ne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant.

CAPUT XX.

Publilio, Palæpolitanos obsidenti, imperium prorogatur. dicitur caussa comitiorum Dictator: quum esset vitio creatus, res redit ad interregnum.

Itaque quum & comitiorum dies instaret, &, Publilium imminentem hostium muris avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud e republica esset: actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, proconsul rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat, literæ missæ, ut dictatorem comitiorum caussa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita: quia, vitio ne creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, vitiosum videri dictatorem pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul ineunte nocte silentio diceret dictatorem; neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quenquam mortalium*

ex-

extare, qui ſe vidiſſe, aut audiviſſe quid dicat, quod auſpicium dirimeret; neque augures divinare Romæ ſedentes potuiſſe, quid in caſtris conſuli vitii obveniſſet. Cui non apparere, quod plebejus dictator ſit, id vitium auguribus viſum. Hæc, aliaque ab tribunis nequicquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatiſque alia atque alia de cauſſa comitiis, quartuſdecimus demum interrex L. Aemilius COSS. creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum: Curſorem in aliis annalibus invenio.

CAPUT XXI.

Alexandri Epeiri regis triſtis eventus.

EOdem anno Alexan-
24 driam in Aegypto pro-
U. ditum conditam; Alexan-
C. drumque Epeiri regem ab
429. exule Lucano interfectum, ſortes Dodonæi Jovis eventu affirmaſſe. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caveret Acheruſiam aquam, Pandoſiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari. eoque ocius tranſmiſit in Italiam, ut quam maxime procul abeſſet urbe Pandoſia in Epeiro, & Acheronte amni: quem ex Moloſſide fluentem in ſtagna inferna accipit Theſprotius ſinus. Cæterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum ſæpe Bruttias Lucanaſque legiones fudiſſet; Heracleam, Tarentinorum coloniam, Conſentiam ex Lucanis, Sipontumque, * Bruttiorum coloniam Acerinam, alias inde Meſſapiorum ac Lucanorum cepiſſet urbes; & trecentas familias illuſtres in Epeirum, quas obſidum numero haberet, miſiſſet; haud procul Pandoſia urbe, imminentes Lucanis ac Bruttiis finibus, tres tumulos aliquantum inter ſe diſtantes inſedit; ex quibus incurſiones in omnem partem agri hoſtilis faceret; & ducentos ferme Lucanorum exules circa ſe pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia ſunt, quum fortuna mutabilem gerentes fidem: imbres continui, campis omnibus inundantes, quum intercluſiſſent trifariam exercitum a mutuo inter ſe auxilio: duo præſidia, quæ ſine rege erant, improviſo hoſtium adventu opprimuntur; deletiſque eis, ad ipſius obſidionem omnes converſi. inde ab Lucanis exulibus ad ſuos nuntii miſſi ſunt: pactoque reditu promiſſum eſt, regem aut vivum, aut mortuum in poteſtatem daturos. Cæterum quum delectis ipſe, egregium facinus auſus, per medios

* al. Brutiorum Terinam.

erum-

erumpit hostes; & ducem Lucanorum, comminus congressum, obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *jure Acheros vocaris*, inquit. Quod ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum fatis suis, substititque, dubius an transiret. Tum Sotimus, minister ex regiis pueris, quid in tanto discrimine periculi cunctaretur, interrogans, indicat Lucanos insidiis quærere locum. quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium: & per medium amnem transmittit equum. jamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exul transfigit. lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. ibi fœda laceratio corporis facta. namque, præciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium: quæ quum jaculis saxisque procul incesseretur, mulier una ultra humanarum irarum fidem sævienti turbæ immista, ut parumper sustinerent, precata, flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio utcunque multato, se suos redemturam*. Is finis lacerationi fuit: sepultumque Consentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa, inde Epeirum devecta ad Cleopatram uxorem, sororemque Olympiadem: quarum mater magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epeirensis tristi eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

CAPUT XXII.

Lectisternium in Urbe fit. Lucani, & Apuli in amicitiam accipiuntur; cum Samnitibus prospere bellum committitur. Palæpolitani obsidione victi in deditionem veniunt: Publilio triumphus decernitur.

Eodem anno lectisternium Romæ, quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est diis. Novi deinde consules jussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; & ipsi majore conatu, quam adversus Græcos, cuncta parabant: & alia nova, nihil tum animo tale agitantibus, acce- 25

cesserunt auxilia. Lucani, atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. Tria oppida in potestatem venerunt, Callife, Ruffium, Allifiumque. Ager primo adventu COSS. longe, lateque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. nam, præterquam quod, interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat; fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur; &, velut capti a suismetipsis præsidiis, indigna jam liberis quoque, ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque quum & a Tarento, & Samnitibus fama esset, nova auxilia ventura: Samnitium plus, quam vellent, intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum juventutem, Græci Græcos, haud minus, per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, expectabant. postremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere; ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret; alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: &, *quod bonum, faustum, felixque Palæpolitanis, populoque Romano esset*, *tradere se* ait *mœnia statuisse. eo facto utrum ab se prodita, an servata patria videatur, in fide Romana positum esse: sibi privatim nec pacisci quicquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis; ut, si successisset incœptum, cogitaret populus Romanus potius, cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia & temeritate de officio decessum.* Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: præsidio ei L. Quintius tribunus militum præpositus.

26 Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim, aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. sed ut falle-

falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris, & multitudine semetipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, cum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem jussit: ad quem Græci, signo accepto a principibus, quievere: Nolani per aversam partem urbis, via Nolam ferente, effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est; tum fœdus Neapolitanum [eo enim deinde summa rei Græcorum venit] similius vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus; quod satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse. duo singularia hæc ei viro primum contigere, prorogatio imperii, non ante in ullo facta, & acto honore, triumphus.

CAPUT XXIII.

Fraude Tarentinorum Lucani ab Romanis deficiunt.

Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. nanque quum Tarentini rem Palæpolitanam vana spe auxilii aliquandiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos: ira atque invidia in Romanos furere, eo etiam, quod Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse, allatum est. *quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes aut domini habendi sint. discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium, eventuque ejus verti: eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam; quando Lucanus defecerit: quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Roman. posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Haec consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent, ex juventute quidam Lucanorum pretio asciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se multati ipsi virgis, 27.

quum

quum corpora nuda intuliſſent in civium cœtum, vociferati ſunt, ſe, quod caſtra Romana ingredi auſi eſſent, ab COS. virgis cæſos, ac prope ſecuri percuſſos eſſe. Deformis ſuapte natura res, quum ſpeciem injuriæ magis, quam doli, præ ſe ferret; concitati homines cogunt clamore ſuo magiſtratus ſenatum vocare: & alii circumſtantes concilium, bellum in Romanos poſcunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agreſtium diſcurrunt: tumultuque etiam ſanos conſternante animos, decernitur, ut ſocietas cum Samnitibus renovetur, legatique ad eam rem mittantur. repentina res quia, quam cauſſam nullam, tam ne fidem quidem habebat; coacti a Samnitibus & obſides dare, & præſidia in loca munita accipere, cæci fraude & ira nihil recuſarunt. dilucere deinde brevi fraus cœpit, poſtquam criminum falſorum auctores Tarentum commigravere: ſed, amiſſa omni de ſe poteſtate, nihil ultra, quam ut pœniteret, fruſtra reſtabat.

CAPUT XXIV.

Propter inſignem L. Papirii libidinem, & crudelitatem in C. Publilium creditorem ſuum, plebs nexu liberatur.

28. EO anno plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum eſt, quod ligari nexi deſierunt. mutatum autem jus ob unius fœneratoris ſimul libidinem, ſimul crudelitatem inſignem. L. Papirius is fuit: cui quum ſe C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dediſſet; quæ ætas formaque miſericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt; &, florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primo perlicere adoleſcentem ſermone inceſto eſt conatus; dein, poſtquam aſpernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ; poſtremo, quum ingenuitatis magis, quam præſentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. quibus laceratus juvenis quum ſe in publicum proripuiſſet, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris, ingens vis hominum, quum ætatis miſeratione atque indignitate injuriæ accenſa, tum ſuæ conditionis, liberumque ſuorum reſpectu, in forum atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. & quum COSS. tumultu repentino coacti, ſenatum vocarent; introeuntibus in curiam patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad ſingulorum pedes, oſtentabant. Victum eo die, ob

ob impotentem injuriam unius, ingens vinculum fidei; jussique COSS. ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus, aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset. ita nexi soluti: cautumque in posterum, ne necterentur.

CAPUT XXV.

Contra Vestinos, qui cum Samnitibus arma conjunxerant, Brutus Cos. exercitum educit: contra Samnites, quum alter Cos. Furius Camillus morbo impediretur, dicitur Dictator L. Papirius Cursor.

29. Eodem anno quum satis per seipsum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent patres; accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. quæ res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est: ita inse-
U. quentis anni COSS. L. Fu-
C. rio Camillo iterum, Iunio
430 Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. & quanquam nova res erat, tamen tanta cura patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo, atque ira concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi, Pelignique, & Marucini, quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in presentia videri potuit majoris animi, quam consilii. sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate patrum populus adversus Vestinos jussit: Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Cæterum alterum COS. L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum, fortuna bello subtraxit; jussusque dictatorem dicere rei gerendæ caussa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem: a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius.

CA-

CAPUT XXVI.

Veſtini a Bruto coſ. prælio obteruntur: in Samnio, quum L. Papirius Dictator reverſus ab exercitu in urbem eſſet ad auſpicia repetenda, Q. Fabius Magiſter equitum, occaſione inductus, contra edictum ejus, proſpere pugnat.

AB altero conſule in Veſtinis multiplex bellum, nec uſquam vario eventu, geſtum eſt. nam & pervaſtavit agros: & populando atque urendo tecta hoſtium ſataque, in aciem invitos extraxit: & ita prælio uno accidit Veſtinorum res, haudquaquam tamen incruento militi ſuo, ut non in caſtra ſolum refugerent hoſtes, ſed jam, ne vallo quidem ac foſſis freti, dilaberentur in oppida, ſitu urbium, mœnibuſque ſe defenſuri. poſtremo oppida quoque vi oppugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum, aut vulnerum ira, quod haud fere quiſquam integer prælio exceſſerat, ſcalis cepit: deinde Cingiliam. utriuſque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hoſtium arcuerant
30. conceſſit. In Samnium incertis itum auſpiciis eſt: cujus rei vitium, non in belli eventum, quod proſpere geſtum eſt, ſed in rabiem atque iras imperatorum vertit. nanque Papirius dictator, a pullario monitus, quum ad auſpicium repetendum Romam proficiſceretur, magiſtro equitum denuntiavit, ut ſeſe loco teneret, neu, abſente ſe, cum hoſte manum conſereret. Fabius, quum, poſt profectionem dictatoris, per exploratores comperiſſet, perinde omnia ſoluta apud hoſtes, ac ſi nemo Romanus in Samnio eſſet; ſeu ferox adoleſcens indignitate accenſus, quod omnia in dictatore viderentur repoſita eſſe; ſeu occaſione bene gerendæ rei inductus, exercitu inſtructo, paratoque, profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum ſit, quo, ſi affuiſſet dictator, res melius geri potuerit. non dux militi, non miles duci defuit. eques etiam, auctore L. Cominio, Tr. milit., qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hoſtium agmen, detraxit frœnos equis; atque ita concitatos calcaribus permiſit, ut ſuſtinere eos nulla vis poſſet. per arma, per viros late ſtragem dedere. ſecutus pedes impetum equitum, turbatis hoſtibus intulit ſigna. viginti millia hoſtium cæſa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoſte ſigna collata, dictatore abſente bis rem egregie geſtam. apud antiquiſ-

simos scriptores una hæc pugna invenitur. in quibusdam annalibus tota res prætermissa est.

CAPUT XXVII.

Q. Fabius audiens, Dictatorem, cujus edictum violaverat, iratum venire, salutem suam exercitui commendat.

MAgister equitum, ut ex tanta cæde, multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id deorum cuipiam fuit: seu credere libet, Fabio auctore eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prospere gesta, ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudem. Ita certe dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram, tristitiamque. misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit, tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majestatem dictatoriam, & disciplinam militarem a magistro equitum victam & eversam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. itaque plenus minarum, iræque profectus in castra quum maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventus sui potuit. præcurrerant enim ab urbe, qui nuntiarent dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, ut, *qua* 31
virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia; iratum virtuti alienæ felicitatique furere, quod se absente res egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos victoriam esse: imperium dictitare spretum; tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent: & nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio non inermes, non manci milites fuerint; quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset, qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum, & tunc victori minetur?

Ne-

Neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse: si possit, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire: etiam invidiam, tanquam ignem, summa petere: in caput consilii, in ducem incurrere. Si se simul cum gloria rei gestæ extinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. proinde adessent in sua caussa omnium libertati: si consensum exercitus eumdem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei, virtutique per-

32. *mittere.* Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis.

CAPUT XXVIII.

Quum videretur Dictator de Q. Fabio magistro equitum sumturus supplicium, ille Romam profugit: ibi, quum neque caussa, neque patris obtestationes ab obstinata Dictatoris ira eum tutarentur: populi precibus donatur.

HAud multo post dictator advenit, classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quæro inquit, de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei COSS., regia potestas, prætores, iisdem auspiciis, quibus COSS., creati; æquum censeas: nec ne, magistrum equitum dicto audientem esse? itemque illud interrogo; quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus respub. in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis diis agerem? simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego hæc interrogo? quum, si ego tacitus abiissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit. quin tu respondes, vetuerimne te quicquam rei me absente agere? vetuerimne signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem, disciplinamque majorum, & numen deorum, ausus es cum hoste confligere? Ad hæc, quæ interrogatus es, responde: extra ea, cave, vocem emittas. Accede lictor.* Adversus quæ singula Q. Fabio quum respondere haud

facile esset; & hunc quereretur eundem accusatorem capitis sui, ac judicem esse: modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum posse, vociferaretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas & secures expediri jussit. Fabius fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concionem miscentes, sese recepit. inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi forte tribunali steterant; quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum; neu cum eo exercitum damnaret. extrema concio, & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem; nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: *satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam; ne ad extremum finem supplicii tenderet; neu unico juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam inureret ignominiam.* quum parum precibus, parum caussa proficerent: *intueri sævientem concionem* jubebant; *ita irritatis militum animis subdere ignem, ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus: neminem id Q. Fabio, pœnam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori; si occæcatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. postremo, ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse, non videri e repub. in Q. Fabium eo tempore animadverti.* His vocibus quum 33.
in se magis incitarent dictatorem, quam magistro equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati: &, silentio nequicquam per præconem tentato, quum, præ strepitu ac tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur: nox, velut in prælio, certamini finem fecit. magister equitum jussus postero die adesse, quum omnes affirmarent infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: &, patre auctore M. Fabio, qui ter jam COS. dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maxime conquereretur apud patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium audi-

auditur : & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus, iterata deinde contentio est : & prehendi Papirius Fabium jussit. ubi quum, deprecantibus primoribus patrum, atque universo senatu, perstaret in incœpto immitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, a te ipso nominati, valet: nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ deorum iras placant: tribunos plebis appello, & provoco ad populum: eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus judicium, judicem fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura potest, polletque. videro cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit*. Ex curia in concionem itur. quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum ascendisset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *quum eo nos deduci jussisti, unde & privati vocem mittere possemus*. Ibi primo non tam perpetuæ orationes, quam altercatio, exaudiebantur. vicit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec a se quenquam ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem violatum: Papirium, tanquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. quantum interesset inter moderationem antiquorum, & novam superbiam crudelitatemque? dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minutium COS., ex obsidione a se ereptum, non ultra sævisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro COS. relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contemta sua senectute & auctoritate, fœdissimo cum eventu pugnasset, non solum in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet; sed, quum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu data, socium sibi imperii delegerit. nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret: capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullum ad eam diem esse: nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & justissimos meritis triumphos intentari.*

tari. quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quam ut verberaret, necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabii victoriam civitatem in lætitia, in supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem deum delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani, intuentem Capitolium, atque arcem, deosque ab se duobus præliis haud frustra advocatos? quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore? Hæc simul jurgans, querens, deum hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacri-
34 mis agebat. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera, *imperium invictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum, pro numine semper observatum, & Manliana imperia, & posthabita filii caritas publicæ utilitati jactabantur. Hoc etiam L. Brutum conditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles de alieno imperio spreto, tanquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere: se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum turbatis religionibus, ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquam ex justa pœna remissurum. majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate: L. Papirium nihil de ejus jure diminuturum. optare ne potestas tribunitia, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum imperium; neu populus Romanus in se potissimum dictatorem & jus dictaturæ extinguat. quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium nequicquam posteros accusaturos: quum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus COS., non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo deorum verecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exauctorent: infrequentia deserant signa; neque conveniant ad edictum; nec discernant, interdiu, nocte, æquo, iniquo loco, jussu, injussu imperatoris pugnent; & non signa, non ordines servent; latrocinii modo cæca, & fortuita pro solemni*

& sacrata, militia sit. Horum criminum vos reos in omnia sæcula offerte, tribuni plebis: vestra obnoxia capita pro licentia Qu. Fabii objicite.

35. Stupentes tribunos, & suam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani ad preces & obtestationem versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret. tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Qu. Fabii daret: satis eum pœnarum dedisse. jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius, contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet*, inquit, *Quirites. vicit disciplina militaris: vicit imperii majestas: quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. non noxæ eximitur Qu. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed noxæ damnatus, donatur populo Romano; donatur tribunitiæ potestati, precarium, non justum auxilium ferenti. Vive, Qu. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam, qua paullo ante exultabas, victoria: vide, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. mecum, ut voles, reverteris in gratiam: Pop. Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis.* Quum se nihil morari magistrum equitum pronuntiasset; digressum eum templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis T. Manlii, videbatur.

CAPUT XXIX.

Commisso a Papirio Dictatore cum Samnitibus prælio, infensi ejus severitati milites victoriam impediunt: quibus cum dexteritate conciliatis, hostes denuo Dictator aggressus, subigit, ac de illis triumphat.

Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. cæterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram timeret: itaque frumentatores quum circumventi ex insidiis cæsi loco iniquo essent; creditum vulgo est, subveniri eis ab legato potuis-

fuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset; &, quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset. Postquam dictator, præposito in urbe L.
36. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit: neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris. nanque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Cæterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco, ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. cessatum a milite: ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse, & severitatem miscendam comitati. itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inferens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & præfectis demandabat. rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit prædæ spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam privatum compendium in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, & annuum stipendium darent: quum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei, virtutique caussam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.
Dictator triumphans urbem est ingressus: & quum se dictatura abdicare vellet, 37.

jussu

C. 431. C. juſſu patrum, prius, quam abdicaret, COSS. creavit, C. Sulpitium Longum iterum, Q. Aemilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt: nec earum ipſarum ſancta fides fuit; adeo, poſtquam Papirium abiiſſe magiſtratu nuntiatum eſt, arrecti ad bellandum animi ſunt.

CAPUT XXX.

Samnitibus deficientibus, & Apulis arma inferuntur. Lata a Flavio tribuno pleb. lex de pœna Tuſculanorum, quum illi Romam ad veniam impetrandam veniſſent, antiquatur.

C. Sulpitio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) COSS. ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum acceſſit. utroque exercitus miſſi. Sulpitio Samnites, Apuli Aemilio ſorte evenerunt. Sunt qui non ipſis Apulis bellum illatum, ſed ſocios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defenſos ſcribant. Cæterum fortuna Samnitium vix a ſe ipſis eo tempore propulſantium bellum, propius ut ſit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, ſed cum utraque ſimul gente bellum Romanis fuiſſe. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumque evaſtatum: hoſtes nec hic, nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex ſomno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque, & portæ plena armatorum fuerint. & quum concurſatum, clamatumque ad arma omnibus locis eſſet; prima luce nec auctor, nec cauſſa terroris comparuit. Eodem anno de Tuſculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius Tr. pleb. tulit ad populum, ut in Tuſculanos animadverteretur, quorum ope ac conſilio Veliterni Privernateſque populo Romano bellum feciſſent. populus Tuſculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit; ea multitudo veſte mutata, & ſpecie reorum tribus circuit, genibus ſe omnium advolvens. plus itaque miſericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam cauſſa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ ſententia fuit, puberes verberatos necari: conjuges, liberoſque ſub corona, lege belli, venire: memoriamque ejus iræ Tuſculanis in pœnæ tam atrocis auctores manſiſſe ad patrum ætatem, conſtat; nec quenquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre ſolitum.

CAPUT XXXI.

Samnites ingenti prælio ab A. Cornelio Arvina Dictatore superati, res ex fœdere repetitas Romanis reddunt.

38. U.C. 432. INsequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio COSS. A. Cornelius Arvina dictator, & M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli, (conducta enim prætio a finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tanquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri: nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit; ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere, propter propinquitatem castrorum, potuit. eques ex templo insecutus ita instetit agmini, ut, donec lucesceret, prælio abstineret. ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem assecutus: & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris communiri jussit. Id vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt; instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra & hostes, & animis, & viribus pares. auxerat id maxime animos, quod, ignari loco iniquo, non hosti cessum, velut fugientes ac territos, terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquandiu æquavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die, ab hora diei tertia ad octavam, ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. in suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione, ac respectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam, aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua

vis

vis; jam consilia ducibus deerant: quum subito Samnitium equites, cum turma una longius provecta, accepissent impedimenta Romanorum, procul ab armatis, sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum faciunt. quod ubi dictatori trepidus nuntius attulit, *Sine modo*, inquit, *sese præda præpediant*. alii deinde super alios, diripi passim, ferrique fortunas militum vociferabantur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris: aggredere, quod inter prædandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum præda onerant, cæde inermes: cruentamque illis prædam redde. mihi legiones, peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit de-*
39. *cus*. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet. inter sarcinas omissas repente, objacentes pedibus fugientium, consternatorumque equorum; neque pugnæ, neque fugæ satis potentes cæduntur. tum deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens & Samnitium animos terruit: & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites; tribunos, principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur, &, quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: & Cornelius respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. quod ubi auditum, simulque visum est; adeo repente laboris per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit. partim in medio cæsi; partim in fugam dissipati sunt. pedes restantes, ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta: inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prælium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestio-*

ribus merito diis, quam ho-
minibus, nihil prospere age-
rent: expiandum id bellum
magna mercede, luendum-
que esse: id referre tantum,
utrum supplicia noxio pau-
corum, an omnium innoxio
præbeant sanguine. aude-
bantque jam quidam no-
minare auctores armorum.
unum maxime nomen per
consensum clamantium
Brutuli Papii exaudieba-
tur. vir nobilis, potens-
que erat, haud dubie pro-
ximarum induciarum ru-
ptor. de eo coacti referre
prætores, decretum fece-
runt, *ut Brutulus Papius Ro-*
manis dederetur; & cum
eo præda omnis Romana,
captivique ut Romam mitte-
rentur; quæque res per fe-
ciales ex fœdere repetitæ es-
sent, secundum jus fasque
restituerentur. Feciales Ro-
mam, ut censuerunt, mis-
si, & corpus Brutuli exa-
nime: ipse morte volun-
taria ignominiæ se, ac sup-
plicio subtraxit. Placuit
cum corpore bona quoque
ejus dedi. nihil tamen ea-
rum rerum, præter capti-
vos, ac si qua cognita ex
præda sunt, acceptum est;
cæterarum rerum irrita fuit
deditio. dictator ex S. C.
triumphavit. Hoc bellum
a COSS. bellatum quidam
auctores sunt, eosque de
Samnitibus triumphasse;
Fabium etiam in Apuliam
processisse, atque inde ma-
gnas prædas egisse. Nec di- 40.
screpat, quin dictator eo
anno A. Cornelius fuerit.
id ambigitur, belline ge-
rendi caussa creatus sit; an
ut esset, qui ludis Roma-
nis, quia L. Plautius præ-
tor gravi morbo forte im-
plicitus erat, signum mit-
tendis quadrigis daret: fun-
ctusque eo haud sane me-
morandi imperii ministerio,
se dictatura abdicaret. nec
facile est, aut rem rei, aut
auctorem auctori præferre.
Vitiatam memoriam fune-
bribus laudibus reor, fal-
sisque imaginum titulis;
dum familia ad se quæque
famam rerum gestarum,
honorumque fallente men-
dacio trahunt. inde certe
& singulorum gesta, & pu-
blica monumenta rerum
confusa: nec quisquam
æqualis temporibus illis
scriptor extat, quo satis
certo auctore stetur.

L. FLORI

DECADIS PRIMÆ LIBRI NONI.

EPITOME.

Titus Veturius, & Sp. Postumius apud Caudinas furcas deducto in locum iniquum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur. iidemque auctore Sp. Postumio COS. qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribb. plebis, & omnibus qui per fœdus spoponderant, dediti Samnitibus non sunt recepti. nec multo post fusis a Papirio Cursore Samnitibus. & sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus. Tribus duæ adjectæ sunt, Ufentina, & Falerina. Suessa, & Pontiæ coloniæ deductæ sunt. Ap. Claudius censor aquam Claudiam perduxit, viam stravit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit. ideoque quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res præterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Æquos, & Samnites, quibus fœdus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius Scriba libertino patre natus, ædilis curulis fuit, per forensem factionem creatus, quæ quum comitia & campum turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est. eaque res Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit. & æstimatis populi Romani viribus quæ tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam trajecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus quas ad Orientem imperio suo subjecerat.

DECADIS PRIMÆ

LIBRI NONI.

CAPUT I.

Samnites, non impetrata ab Romanis pace, hortante C. Pontio, parant se bello defendere.

I. Equitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio COSS. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium Herennii filium habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem, ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est; quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. satis scio, quibuscunque diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ a nobis ex fœdere repetitæ fuerant, in iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam. quid enim ultra fieri ad placandos deos, mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, qui vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram? neminem neque populum, neque privatum fugio. Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi; at ego ad deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam; & precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint; quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient; placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaque viscera nostra præbuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla, nisi in armis, relinquitur spes. Proinde quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant diis; pro cer-*

U.C 433.

to habere, priora bella adversus deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis diis gesturos.

CAPUT II.

Exercitus Romanus, ducibus T. Veturio; & Sp. Postumio, apud Caudinas Furcas, in locum arctum, unde spes evadendi non erat, a Samnitibus fraude pertrahitur.

2 HÆc non læta magis, quam vera vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra quam potest occultissime locat: Inde ad Calatiam, ubi jam COSS. Romanos, castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit; pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet præsidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse; Luceriam omnibus copiis circumsedere; nec procul abesse, quin vi capiant. Jam & is etiam rumor ante, de industria vulgatus, venerat ad Romanos: sed fidem auxere captivi, et maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret. ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ; altera præter oram superi maris patens apertaque; sed quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas, brevior. sed ita natus locus est. saltus duo alti, angusti, silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satis patens, clausus in medio, campus, herbidus, aquosusque: per quem medium iter est. sed ante quam venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt: & aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum altiorem, impeditioremque evadendum. in eum campum via alia per cavam rupem Romani demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, saxorumque ingentium objacentem molem invenere, quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua obice, armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio. stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios, quum alterum quisque magis mentis compotem ac consilii ducerent, diu immobiles silent. deinde ubi prætoria consulum

lum erigi videre, & expedire quosdam utilia operi: quanquam ludibrio fore munientes, perditis rebus, ac spe omni adempta cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo, nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi opera, laboremque irritum, præterquam quod hostes superbe increpabant, cum miserabili confessione eludentes. ad COSS. mœstos, ne advocantes quidem in consilium, quando nec consilio nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque in prætorium versi, opem, quam vix dii immortales ferre poterant, ab ducibus
3. exposcunt. Querentes magis, quam consultantes nox oppressit. quum pro ingenio quisque fremerent: alius, *per obices viarum, alius per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterant, eamus: modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope XXX. vincimus, omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti*. alius, *quo, aut qua eamus? num montes moliri sede sua paramus? dum hæc imminebunt juga, qua tu ad hostem venies? armati, inermes, fortes, ignavi pariter omnes capti, atque victi sumus. ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet*. His invicem sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor nox traducta est.

CAPUT III.

Clauso intra saltum Romano exercitu, quum dubitarent Samnites, quid consilii esset capiendum, ab iis consultus Herennius, Pontii ducis pater, suadet, ut omnes vel incolumes dimittant, vel occidant.

NE Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. jam is gravis annis non militaribus solum, sed civilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi, consiliique. Is ubi accepit ad Furculas Caudinas, inter duos saltus, clausos exercitus Romanos: consultus ab nuntio filii censuit omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quæ ubi spreta sententia est; iterumque, eodem remeante nuntio, consulebatur; censuit ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt: quanquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium acciret.

Nec

Nec gravatus ſenex plauſtro in caſtra dicitur advectus, vocatuſque in conſilium ita ferme locutus eſſe, ut nihil ſententiæ ſuæ mutaret, cauſſas tantum adjiceret. *Priore ſe conſilio, quod optimum duceret, cum potentiſſimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque. altero conſilio, in multas ætates, quibus amiſſis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res eſſet, bellum differre: tertium nullum conſilium eſſe.* Quum filius aliique principes percontando exquirerent, *quid ſi media via conſilium caperetur, ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? Iſta quidem ſententia*, inquit, *ea eſt, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. ea eſt Romana gens, quæ victa quieſcere neſciat: vivet ſemper in pectoribus illorum, quicquid iſtic præſens neceſſitas inuſſerit: neque eos ante multiplices pœnas expetitas a vobis quieſcere ſinet.* Neutra ſententia accepta, Herennius domum e caſtris eſt revectus.

CAPUT IV.

Quum pacem petentibus Romanis Pontius fœdus turpe ſponderet, cæteris ſtupentibus, L. Lentulus legatus, ut illud accipiatur, ſuadet.

ET in caſtris Romanis quum fruſtra multi conatus ad erumpendum capti eſſent, & jam omnium rerum inopia eſſet, victi neceſſitate legatos mittunt. 4. qui primum pacem æquam peterent: ſi pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius *debellatum eſſe*, reſpondit; *&, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri ſcirent, inermes cum ſingulis veſtimentis ſub jugum miſſurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore, ſi agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur; ſuis inde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum ſe eſſe fœdus cum COSS. ferire: ſi quid eorum diſpliceat, legatos jam redire ad ſe vetuit.* Hæc quum legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium ſubito exortus eſt, tantaque mœſtitia inceſſit, ut non gravius accepturi viderentur, ſi nuntiaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam eſſe. Quum diu ſilentium fuiſſet; nec COSS. aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam neceſſarium hiſcere poſſent: tum L. Lentulus, qui tum princeps

ceps

ceps legatorum virtute atque honoribus erat: *Patrem meum*, inquit, *COSS. sæpe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro a Gallis civitatis: quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent, & erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. quod sicut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset; non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. equidem mortem pro patria præclaram esse fateor, & me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me immittere hostes paratus sum. sed hic patriam video, hic, quicquid Romanarum legionum est: quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua servent? tecta urbis dicat aliquis, & mœnia, & eam turbam, a qua urbs incolitur. imo hercule produntur magis ea omnia, deleto hoc exercitu, non servantur. quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atque inermis multitudo? tam hercule, quam a Gallorum impetu defendit. an a Vejis exercitum, Camillumque ducem implorabunt? Hic omnes spes opesque sunt: quas servando, patriam servamus; dedendo ad necem, patriam deserimus, ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est: sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista. quantacunque est; indignitas: & pareatur necessitati, quam ne dii quidem superant. Ite COSS., redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.*

CAPUT V.

Facta cum Samnitibus per sponsionem pace, datisque obsidibus sexcentis equitibus Romanis, exercitus ita e saltu educitur, ut omnes inermes sub jugum mittantur.

COSS. profecti ad Pontium in colloquium, 5.
quum de fœdere victor agitaret, negarunt injussu populi fœdus fieri posse, nec sine fecialibus, cæremoniaq; alia solemni. itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem facta est, quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset, aut obsidibus, ubi precatione res transigitur; per quem populum fiat quominus legibus dictis stetur, ut eum ita Juppiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur? Spoponderunt COSS., legati, quæstores, tribuni militum: nominaque omnium, qui spoponderunt, extant: ubi, si ex

fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium, non extarent. & propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam DC. equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus: ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia fœdius inde, quam venissent, abituri: *non ducem illis locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam missos*. alii alios intueri: contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. Proponere sibimet ipsi ante oculos jugum hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter. inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam, ac parentes: quo sæpe ipsi, majoresque eorum triumphantes venissent. *se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conserre: sibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos*. Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperant animis. Jam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi, & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. tum a COSS. abire lictores jussi, paludamentaque detracta, tantam inter ipsos, qui paullo ante eos execrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majestatis velut ab nefando spectaculo averteret oculos. Primi
6. COSS. prope seminudi sub jugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus: tum deinceps singulæ legiones. Circumstabant armati hostes exprobrantes, eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: & vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti sub jugum: &, quod pene gravius erat, per hostium oculos.

CAPUT VI.

Romani exercitus, post fœdam deditionem abeuntis, mœstus habitus.

QUum ex saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem aspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. itaque quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide so-

cio-

ciorum, & quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua, omnium egeni, corpora humi proſtraverunt. quod ubi eſt Capuam nuntiatum, evicit miſeratio juſta ſociorum ſuperbiam ingenitam Campanis. confeſtim inſignia ſua COSS., faſces, lictores, arma, equos, veſtimenta, commeatus militibus benigne mittunt: & venientibus Capuam cunctus ſenatus populuſque obviam egreſſus, juſtis omnibus hoſpitalibus, privatiſque & publicis fungitur officiis: neque illis ſociorum comitas, vultuſque benigni, & alloquia non modo ſermonem elicere, ſed ne ut oculos quidem attollerent, aut conſolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo ſuper mœrorem pudor quidam effugere colloquia & cœtus hominum cogebat. Poſtero die quum juvenes nobiles, miſſi a Capua ut proficiſcentes ad finem uſque Campani agri proſequerentur, revertiſſent; vocatique in curiam, percontantibus majoribus natu, *multo ſibi mœſtioris & abjectioris animi viſos* referrent: *adeo ſilens, ac prope mutum agmen inceſſiſſe: tacere indolem illam Romanam: ablatoſque cum armis animos: non reddere ſalutem, non ſalutantibus dare reſponſum: non hiſcere quemquam præ metu potuiſſe: tanquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, ſub quod emiſſi eſſent: habere Samnites victoriam non præclaram ſolum, ſed etiam perpetuam: cepiſſe enim eos non Romam, ſicut ante Gallos, ſed, quod multo bellicoſius fuerit, Romanam virtutem, ferociamque.* Quum 7
hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum pene Romanum nomen in concilio ſociorum fidelium eſſet: dicitur Offilius Calavius Ovi filius, clarus genere factiſque, tum etiam ætate verendus, *longe aliter ſe habere rem* dixiſſe: *ſilentium illud obſtinatum, fixoſque in terram oculos, & ſurdas ad omnia ſolatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia eſſe: aut ſe Romana ignorare ingenia; aut ſilentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemituſque excitaturum; Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, triſtiorem memoriam fore. quippe ſuos quenque eorum animos habituros, ubicumque congreſſuri ſint: ſaltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.*

CAPUT VII.

Tristis in Urbe mæstitia ex facta ab exercitu cum Samnitibus ignominiosa pace: de hac quum relatum a consulibus esset, Sp. Postumius, qui dux ejus exercitus fuerat, suadet, ut eorum deditione, quorum culpa deforme fœdus ictum fuerat, liberetur.

Jam & Romæ sua infamis clades erat. obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quam periculi, nuntius fuit. ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœde factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate concessum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ: justitiumque in foro sua sponte cœptum prius, quam indictum: lati clavi, annuli aurei positi: pene mœstior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum, atque auctoribus, sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe tectisve accipiendos. quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tanquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero, atq; insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatus consulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum caussa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Æmilium Poetum magistrum equitum. quibus vitio creatis suffecti M. Æmilius Pappus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. nec per eos comitia habita: & quia tædebat populum o-
mnium magistratuum ejus U.
anni, res ad interregnum C.
rediit. interreges Q. Fabius 434.
Maximus, M. Valerius Corvus. is COSS. creavit Q. Publilium Philonem, & L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent.
Quo creati sunt die, eo (sic 8.
enim placuerat patribus) magistratum inierunt, solemnibusque S.C. perfectis, de pace Caudina retulerunt. & Publilius, penes quem fasces erant, *Dic, Spuri Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *COSS.*, *ignominiæ, non honoris caussa me primum excitatum, jussumque dicere non tanquam senatorem, sed tanquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra, neque de pœna retu-*

retulistis; omissa defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum, necessitatiumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam: quæ sententia testis erit, mihi ne, an legionibus vestris pepercerim, quum me seu turpi, seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus: nec quicquam ex ea, præterquam corpora nostra, debentur Samnitibus: Dedamur per feciales nudi, vinctique: exolvamus religione populum, si qua obligavimus; ne quid divini, humanive obstet, quo minus justum piumque de integro ineatur bellum. Interea COSS. exercitum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, dii immortales, precor, quæsoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium COSS. cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis habeatis vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes: novos COSS., legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit homines, ut modo vix crederent illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremtæ pacis. quum omnes laudibus modo prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus irent; tentata paullisper intercessio est ab L. Livio, & Q. Mælio Tr. pl. qui, *neque exolvi religione populum* aiebant *deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur; neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, quum sacrosancti essent, dedi hostibus, violarive posse.* Tum 9
Postumius, *Interea dedite,* inquit, *profanos nos, quos salva religione potestis: dedetis deinde & istos sacrosanctos, quum primum magistratu abierint: sed, si me audiatis, prius, quam dedantur, hic in Comitio virgis cæsos, hanc jam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exolvi religione populum: id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, patres conscripti, tam sponsiones, quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi ne-*

go quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare; deditum populum Romanum vos tribuni diceretis? & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse? Omitto deditionem; quoniam de sponsione agitur. Quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum Romanum; si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dii meliora, inquis. atqui non indignitas rerum, sponsionis vinculum levat. si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, COS., an dictator, an prætor spoponderit. & hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis COSS. spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spopondérim; quum id nec consulis jus esset; nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, patres conscripti, humanis consiliis gestum est: dii immortales & vestris, & hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cavimus: & illi male partam victoriam, male perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum accersunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace ac fœdere agere? triduí iter expeditis erat. interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent. ea demum sponsio esset, quam populi jussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut & illi velut somnio lætiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequicquam eluderentur: & nostrum exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna, expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. quid enim vobiscum, patres conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis vos appellare potest? quis se a vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis. Nihil ergo vobis, nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, rei satis locupletes in id, quod nostrum est, in, quod præstare possumus, corpora nostra, & animos: in hæc sæviant;

viam; in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet; consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur: nos interim, T. Veturi, vosque cæteri, civilia hæc capita luendæ sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.

CAPUT VIII.

Sp. Postumius cum omnibus, qui ad Furculas Caudinas turpe fœdus spoponderant, ad publicam fidem liberandam Samnitibus deditus
10. *non recipitur.*

Movit patres conscriptos tum caussa, tum auctor, nec cæteros solum, sed tribunos etiam plebis, ut se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicaverunt: traditique fecialibus cum cæteris Caudium ducendi. Hoc facto senatus consulto, lux quædam affulsisse civitati visa est. Postumius in ore omnium erat: eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P Decii COS., aliis claris facinoribus æquabant: *emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio, & opera: ipsum se cruciatibus, & hostium iræ offerre; piaculaque pro populo Romano dare.* Arma cuncti spectant & bellum. *en unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate ira odioque ardente delectus omnium prope voluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite novæ legiones: ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent: manus post tergum vinciri. quum apparitor, verecundia majestatis, Postumium laxe vinciret: *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum ubi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Aruina fecialis ita verba fecit: *Quandoquidem hice homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem noxa nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti feciali Postumius genu femur quanta maxime poterat vi, perculit, & clara voce ait, *se Samnitem civem esse, illum legatum: fecialem a se contra jus gentium violatum: Romanos eo justius bellum gesturos.*
Tum Pontius, *nec ego istam* 11.
deditionem accipiam, inquit: *nec Samnites ratam habebunt. quin tu, Spuri Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro iis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te nunc captum victori cum qua potes fide restituis? populum Romanum appello: quem si sponsionis ad furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt.*

nemo quenquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quae per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua: quicquid pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant. tum bellum, & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudictur. ea vero fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum. nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquam ne caussa deficiet, cur victi pacto non stetis? obsides Porsenæ dedistis: furto eos subduxistis. Auro civitatem a Gallis redemistis: inter accipiendum aurum cæsi sunt. Pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, & semper aliquã fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Rom. ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat. Hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus cæremoniis dignũ erat, ut tu quidem, quod petisti per pactionem habeas, tot cives incolumes: ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? Hoc tu, A. Corneli, hoc vos feciales juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror: nec moror, quominus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit: ita dii credent Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse; & a Samnite legatum Romanum violatum; eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & vix pueris dignas ambages, senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor, deme vincla Romanis; moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse, & sero ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia: inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace incerta mutasse, & beneficii, & maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. adeoque nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret: & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites

mnites simul rebellasse, & vicisse crederent Romanum.

CAPUT IX.

Fusis Samnitibus, & sub jugum missis a Papirio Cursore, receptisque sexcentis equitibus, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii aboletur.

Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit: quam aliquandiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit; quod vocem audiri præconis passi sunt, incolumem abiturum qui arma posuisset. Ea spes remisit a certamine animos, & passim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit: tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum cæteris pavor. quos circundatos igni, nequicquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. COSS. inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio subsistit adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos: quod nec ad Luceriam ire, ne a tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. itaque in aciem copias ducunt. adversus quos 13.
Publilius COS., quum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit. Cæterum sicut ingenti alacritate ad Prætorium concursum est, ita præ clamore poscentium pugnam, nulla adhortatio imperatoris audita est. suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium, urgentes signiferos; & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. nihil illic imperatoriæ artis ordinibus, aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. ibi plus, quam

quam in acie, sanguinis, ac cædis factum: prædæque pars major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio COS. locis maritimis pervenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio, quam beneficio ullo populi Romani. nam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contemto cultu molliore, atque, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjecta inter Romam & Arpos penuria rerum omnium, exclusos a commeatibus absumsisset. Tum vero profectos inde ad Luceriam juxta obsidentes obsessosque inopia vexavit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, cæterum adeo exigue, ut militi occupato stationibus vigiliisque, & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret: interdum occursu hostium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. & obsessis, prius quam alter COS. victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia adventus Publilii fecit; qui obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. itaque quum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus signa cum Papirio conferre. Per id tempus parantibus utrisque se ad 14.
prælium, legati Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus, Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo, quum tempus omne in apparatu consumsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ assolent, cum acie dimicandum est, COSS., Tarentini legati occursare, responsum expectantes: quibus Papirius ait; *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nuntiat: litatum præterea est egregie: auctoribus diis, ut videtis, ad rem agendam proficiscimur*. Signa inde ferri jussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quæ suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites ex parte altera quum omnem curam

belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre: deceptos potius, quodcunque casus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur*. Accipere se omen COSS. ajunt, & eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant. ipsi inter se partitis copiis succedunt hostium munimentis: & simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent: nec virtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere: & pro se quisque, non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent, memorantes, cædunt pariter resistentes, fusosque; inermes atque armatos; servos, liberos; puberes, impuberes; homines, jumentaque, nec ullum superfuisset animal, ni COSS. receptui signum dedissent, avidosque cædis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ, confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minime cuiquam militum COSS. odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos; ne, desperata venia, hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire optantes.* Laudare eam milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse: fateri omnia patienda potius, quã proderetur salus tot principum Romanæ juventutis.

Dimissa concione consilium 15. habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius COS. ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam infessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebatur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad COS. Romanum, *ut, receptis equitibus, qui caussa belli essent, absisteret obsidione*. His Papirius ita respondit, *debuisse eos Pontium Herennii filium, quo au-*

auctore Romanos sub jugum misissent, consuleret quid victis paciscendum censeret: cæterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nuntiare Luceriam jussit, arma, sarcinas jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam. nihil recusatum. septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisq;, quæ ad Caudium amiserant: &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est. siquidem etiam [quod quibusdam in annalibus invenitur] Pontius Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret COSS. ignominiam, sub jugum cum cæteris est missus. Cæterum id minus miror obscurum esse de hostium duce dedito, missoque sub jugum. id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominiæ, haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem, secundum Furium Camillum, triumphaverit, an COS. Papirii præcipuum id decus sit.

CAPUT X.

Ferentini debellantur: re prospere gesta cum Satricanis, qui defecerant, Samnitium præsidium, quod in eorum Urbe erat, opprimitur. De Samnitibus sub jugum missis triumphat Papirius Cursor: hujus viri elogium adjicitur:

SEquitur hunc errorem U.
alius error: Cursor ne C.
Papirius proximis comitiis 435.
cum Q. Aulio Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus; & in cognomine
erratum sit. Convenit jam 16.
inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo prælio debellavit: urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui cives Rom. post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus; legatisque missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, *nisi præsidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent:*

plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis injectum. itaque subinde quum exequerentur quærendo a consule legati, *quonam se pacto paucos, & infirmos crederet præsidio tam valido & armato vim allaturos?* ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent, discedunt: ægreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se ferri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant: una cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores: altera fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. pars altera, quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset, nuntiare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, & quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam COS. aperuerunt, armatosque clam hostes in urbem acceperunt. ita duplici proditione & præsidium Samnitium, infessis circa viam silvestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab urbe plena hostium clamor sublatus: momentoque unius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate COS. erant. qui quæstione habita, quorum opera defectio esset facta; quos sontes comperit, virgis cæsos securi percussit; præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos, auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat; quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: & seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorem, quia ipse invicti ad laborem corporis esset, fuisse militiam pediti pariter equitique: equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris. quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis quum ex equis descendetis*. Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios, civesque. Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem: quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jus-

jussisset, lictorem expedire securim jussit. Ad quam vocem exanimi stante Praenestino, *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*, perfusumque ultimi supplicii metu, multa dicta, dimisit. Haud dubie illa aetate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret, quin eum parem destinarant animis magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

CAPUT XI.

Injecta Alexandri Magni mentione, qui in haec tempora incidit, aestimatis populi Romani viribus, quae nunc sunt, colligit, non tam facilem ei, si in Italiam trajecisset, futuram fuisse victoriam de populo Romano, quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio subjecerat.

17. NIhil minus quaesitum a principio hujus operis videri potest, quam ut plus justo ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opera, & legentibus velut diverticula amoena, & requiem animo meo quaererem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus saepe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium; ut quaerere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. ea & singula intuenti, & universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile praestat invictum Romanum imperium. Jam primum ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum: sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens, quod in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum: Cyrum; quem maxime Graeci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompejum, vertenti praebuit fortunae? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium aetatum, sed ipsos eos, cum quibus COSS. aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpitium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Marcum Curium. deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano praevertisset

tiſſet bellum, ſeniorque in Italiam trajeciſſet. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro, erat, animi ingeniique: tum diſciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges geſſerant bella: ita deinde exactores regum, Junii, Valeriiq;: ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furius Camillus: quem juvenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, ſenem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) ceſſiſſet videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, inſignes ante milites, quam duces? Ceſſiſſent Decii devotis corporibus in hoſtem ruentes? Ceſſiſſet Papirius Curſor; illo corporis robore, illo animi? Victus eſſet conſiliis juvenis unius, ne ſingulos nominem, ſenatus ille? quem qui ex regibus conſtare dixit, unus veram ſpeciem Romani ſenatus cepit. Id vero erat periculum, ne ſolertius, quam quivis unus ex iis, quos nominavi caſtris locum caperet, commeatus expediret, ab inſidiis præcaveret, tempus pugnæ eligeret, aciem inſtrueret, ſubſidiis firmaret. Non jam cum Dario rem eſſe dixiſſet: quem mulierum ac ſpadonum agmen trahentem, in purpuram atque aurum, oneratum fortunæ ſuæ apparatibus, prædam verius, quam hoſtem, nihil aliud, quam bene auſus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ, per quam temulento agmine comeſſabundus inceſſit, viſus illi habitus eſſet, ſaltus Apuliæ, ac montes Lucanos cernenti, & veſtigia recentia domeſticæ cladis: ubi avunculus ejus, nuper Epeiri rex, Alexander abſumtus erat. Et loquimur de Alexandro 18. nondum merſo ſecundis rebus; quarum nemo intolerantior fuit. Qui ſi ex habitu novæ fortunæ, novique (ut ita dicam) ingenii, quod ſibi victor induerat, ſpectetur; Dario magis ſimilis, quam Alexandro in Italiam veniſſet, & exercitum Macedoniæ oblitum, degenerantemque jam in Perſarum mores adduxiſſet. Referre in tanto rege piget ſuperbam mutationem veſtis, & deſideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, ne dum victoribus, & fœda ſupplicia: & inter vinum, & epulas cædes amicorum: & vanitatem ementiendæ ſtirpis Quid, ſi vini amor in dies fieret acrior? quid ſi trux ac præfervida ira? [nec quicquam dubium inter ſcriptores refero] nulla ne

hæc

hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periclum erat, quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri, quem ne famam quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere non potuerit populus Romanus & adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines; id quod ex monumentis orationum patet; adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paullo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus etsi nullo bello, multis tamen prœliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit: non intelligunt se unius hominis res gestas, & ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac parte sæcula plura numerentur, quam ex illa anni: plus in tam longo spatio, quam in ætate XIII. annorum fortuna variaverit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum, fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et quo sint mirabiliores, quam Alexander, aut quisquam alius rex: denos, vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab Tr. pl. delectus impediti sunt; post tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorum caussa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegae nunc temeritas, nunc pravitas impedimento, aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At hercule reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset: & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset: imo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Ro-

mani multi fuiſſent Ale-
xandro vel gloria, vel re-
rum magnitudine pares:
quorum ſuo quiſque fato,
ſine publico diſcrimine,
19. viveret, moreretur que. Re-
ſtat, ut copiæ copiis com-
parentur vel numero, vel
militum genere, vel mul-
titudine auxiliorum. Cen-
ſebantur ejus ætatis luſtris
ducena quinquagena millia
capitum. itaque in omni
defectione ſociorum Latini
nominis, urbano prope de-
lectu decem ſcribebantur
legiones. quaterni, quini-
que exercitus ſæpe per eos
annos in Etruria, in Um-
bria, Gallis hoſtibus adjun-
ctis, in Samnio, in Luca-
nis gerebant bellum. La-
tium deinde omne cum
Sabinis & Volſcis, & Æquis,
& omni Campania, & par-
te Umbriæ, Etruriæque,
& Picentibus, & Marſis,
Pelignisque ac Veſtinis, at-
que Apulis, adjunctaque o-
mni ora Græcorum inferi
maris a Thuriis Neapolim
& Cumas, & inde Antio
atque Oſtia tenus Samnites,
aut ſocios validos Roma-
nis, aut fractos bello inve-
niſſet hoſtes. Ipſe trajeciſ-
ſet mare cum veteranis Ma-
cedonibus, non plus tri-
ginta millibus hominum,
& quatuor millibus equi-
tum; maxime Theſſalo-
rum: hoc enim roboris e-
rat. Perſas, Indos, aliaſ-
que ſi adjunxiſſet gentes,
impedimentum, magis,
quam auxilium traheret.

Adde, quod Romanis ad
manum domi ſupplemen-
tum eſſet; Alexandro (quod
poſtea Hannibali accidit)
alieno in agro bellanti e-
xercitus conſenuiſſet. Ar-
ma, clypeus, ſariſſæque il-
lis: Romano ſcutum, ma-
jus corpori tegumentum,
& pilum, haud paullo,
quam haſta, vehementius
ictum miſſuque telum. Sta-
tarius uterque miles, ordi-
nes ſervans: ſed illa pha-
lanx immobilis & unius
generis: Romana acies di-
ſtinctior, ex pluribus parti-
bus conſtans, facilis par-
tienti, quacunque opus
eſſet, facilis jungenti. Jam
in opere quis par Romano
miles? quis ad tolerandum
laborem melior? Uno præ-
lio victus Alexander, bello
victus eſſet. Romanum,
quem Caudium, quem
Cannæ non fregerunt, quæ
fregiſſet acies? Næ ille ſæ-
pe, etiamſi prima proſpere
eveniſſent, Perſas, & In-
dos, & imbellem Aſiam
quæſiſſet, & cum feminis
ſibi bellum fuiſſe dixiſſet:
quod Epeiri regem Alexan-
drum, mortifero vulnere
ictum, dixiſſe ferunt, ſor-
tem bellorum in Aſia geſto-
rum ab hoc ipſo juvene cum
ſua conferentem. Equi-
dem, quum per annos qua-
tuor & viginti primo Puni-
co bello claſſibus certatum
cum Pœnis recordor, vix æ-
tatem Alexandri ſuffectu-
ram fuiſſe reor ad unum
bellum. Et forſitan quum &
foe-

fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset; & timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret; simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non equidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, & Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo, & civilia bella sileant: nunquam ab equite hoste, nunquam a pedite, nunquam aperta acie, nunquam æquis utique, nunquam iniquis locis laboravimus. Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere potest, mille acies graviores, quam Macedonum atque Alexandri, avertit; avertetque, modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor, & civilis cura concordiæ.

CAPUT XII.

Samnites inducias, Apuli fœdus impetrant: Præfecti primum creati Capuæ ad res ibi stabiliendas leges a Romanis accipiunt: duæ tribus adduntur, Ufentina, & Falerina.

U. C. 436. M. Foslius, Flaccinator inde, & L. Plautius Venno COSS. facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renovando legati quum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque de fœdere negatum: induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio COS. datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: quum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. Et duæ Romæ additæ tribus, Ufentina, ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos COSS., C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam fœdus petitum venerunt. Pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores, id audacter spondendo, impetraverunt, ut fœdus daretur: neque ut æquo tamen fœdere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdomita (nam Acheronto quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum: inde repentino adventu Æmilii COS. Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina, fama per socios vulgavit: Antiatibus quoque, qui se sine legibus certisque ma- U. C. 437.

magiſtratibus agere querebantur, dati ab ſenatu ad jura ſtatuenda ipſius coloniæ patroni. Nec arma modo, ſed jura etiam Romana late pollebant.

CAPUT XIII.

Samnites, ut oppugnatam a L. Æmilio Dictatore Saticulam defendant, rebellant: fuſi, iterum defenſionem aggrediuntur: commiſſo prælio, utrinque clades accipitur.

21. C. Junius Bubulcus, &
U. Q. Æmilius Barbula
C. COSS. exitu anni non
438. COSS. ab ſe creatis, Sp.
Nautio & M. Popillio, cæterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fulvio magiſtro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi cauſſam Samnitibus dedit. duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis magno exercitu coacto, ad eximendos obſidione ſocios, haud procul caſtris Romanorum caſtra poſuit. hinc Saticulani magno cum tumultu patefactis repente portis in ſtationes hoſtium incurrerunt. Inde pars utraque ſpe alieni magis auxilii, quam viribus freti ſuis, juſto mox prælio inito Romanos urgent, & quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit: & diverſa ſtatuit ſigna. Infeſtior tamen in erumpentes inceſſit: nec magno certamine intra mœnia compulit. tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria ſicut ſera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fuſi in caſtra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: & ſpe abjecta Saticulæ tuendæ, Pliſtiam ipſi, ſocios Romanorum, ut parem dolorem hoſti redderent, circumſi-
dunt. Anno circumacto, 22.
bellum deinceps ab dicta- U.
tore Q. Fabio geſtum eſt. C.
COSS. novi L. Papirius cur- 439.
ſor quartum, & Q. Publilius Philo quartum, ſicut ſuperiores, Romæ manſerunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum ad Saticulam cum ſupplemento venit. Neque enim Samnites ad Pliſtiam manſerant; ſed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti caſtra eodem, quo ante, loco poſuerunt, laceſſenteſque prælio Romanos avertere ab obſidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hoſtium verſus, id bellum tanti ducere, quod urbem oppugnabat; ſecurior ab Samnitibus agere, ſtationibus modo oppoſitis, ne qua in caſtra vis fieret. eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque otium pati. Et quum jam prope in portis caſtrorum eſſet hoſtis, nihil conſulto dictatore magiſter equitum Q. Au-

lius Cerretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, summovit hostem. Tum in minime pertinaci genere pugnæ sic fortuna exercuit opes, ut insignis utrinque clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator ægre patiens, quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prælium integravit. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata est multitudo. omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela conjecerunt; fratrique præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo, magistrum equitum, plenus mœroris atque iræ trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est: coactique idem Samnites facere; & repentina acies circa corpora ducum pedestre prælium iniit; quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mista cum dolore lætitia, victores in castra referunt.

CAPUT XIV.

Ducitur ad Soram, quæ ad Samnites defecerat, Rom. exercitus. illinc factus obviam Samnitibus, primum dubia pugna congreditur: deinde Dictatoris arte, & oratione accensus, secundo prælio vincit.

Samnites, duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequicquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt: intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur. Mutata 23. inde belli sedes est, ad Soram e Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo quum prior Romanus exercitus ad ulciscendam civium necem, recuperandamque coloniam magnis itineribus pervenisset; & sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super alios nuntiarent, obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est. Non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi, victores ne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse; atque in ea cecidisse Q. Aulium magistrum equitum. Suffectus

ctus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; & per præmissos nuntios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnæ proposuit. Et efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semetipso, cuiquam relictam spem; de magistro equitum, novoque exercitu militem celavit: &, tanquam nulla, nisi in eruptione, spes esset; *Locis* inquit, *angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta. nam & circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant: & si omnes juvare velint, iniqua loca sunt. itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in quæ, infesta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. castra habeant, repetantque, quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus, ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, castra, quibus imperatum est, incendant. Damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur.* Ea oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi, vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quanquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant: & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum, (id convenerat signum) hostium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. ingens multitudo in unum metu conglobata, ac semetipsam turba impediens, in medio cæsa. castra hostium capta direptaque, quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætus, quam quod, præter exiguam deformatam incendio partem, cætera contra spem salva invenit.

CAPUT XV.

Sora per transfugæ proditionem a Romanis capitur.

AD Soram inde reditum; 24.
novique COSS. M. Pœtelius, C. Sulpitius exercitum ab dictatore Fabio acceperunt, magna parte veterum

U. C. 440.

terum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Cæterum quum, propter difficilem urbis situm, nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset; Soranus transfuga clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet; deductusque, traditurum urbem, promittit. visus inde, quum, quonam modo id præstaturus esset, percunctantes doceret, haud vana afferre, perpulit prope adjuncta mœnibus Romana castra, ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes, ac nocturnæ vigiliæ essent. ipse, insequenti nocte, sub oppido, silvestribus locis, cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua, ac prope invia in arcem ducit, pluribus, quam pro numero virorum, missilibus telis eo collatis. ad hoc saxa erant & temere jacentia, ut fit, in aspretis, & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. ubi quum constituisset Romanos, semitamque angustam, & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset: *Hoc quidem ascensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos & decem numero, & quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis; & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat. ego jam terrore omnia implebo. vos arcem intenti tenete.* decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, *Ad arma: & Pro vestram fidem, cives*, clamitans, *arx ab hostibus capta est, ite, defendite*. Hæc, incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela, & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandæ arcis. fuga cuncta complentur. portæque a semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam, præsidium Romanum, clamore excitatum, irrumpit, & concursantes per vias pavidos cædit. Jam Sora capta erat, quum COSS. prima luce advenere, &, quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. ex his CCXXXV., qui omnium consensu destinabantur & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: cæteram multitudinem incolumem, præsidio impo-

sito,

ſito , Soræ relinquunt . omnes , qui Romam deducti erant , virgis in foro cæſi , ac ſecuri percuſſi , ſummo gaudio plebis : cujus maxime intererat , tutam ubique , quæ paſſim in colonias mitteretur , multitudinem eſſe .

CAPUT XVI.

Tria Auſonum oppida a Romanis per proditionem capiuntur : Luceria quoq; Samnitium occupatur: eo colonia deducitur

25. COSS. ab Sora profecti , in agros , atque urbes Auſonum bellum intulerunt . Mota nanque omnia adventu Samnitium , quum apud Lautulas dimicatum eſt, fuerant, conjurationeſq; circa Campaniam paſſim factæ . nec Capua ipſa crimine caruit : quin Romam quoque ad principum quoſdam inquirendo ventum eſt . Cæterum Auſonum gens proditione urbium , ſicut Sora , in poteſtatem venit . Auſona , & Minturnæ , & Veſcia urbes erant : ex quibus principes juventutis duodecim numero , in proditionem urbium ſuarum conjurati , ad conſules veniunt : docent , *ſuos , jampridem exoptantes Samnitium adventum , ſimul ad Lautulas pugnatum audierint , pro victis Romanos habuiſſe , juventute , & armis Samnites juviſſe : fugatis inde Samnitibus , incerta pace agere , nec claudentes portas Romanis , ne accerſant bellum ; & obſtinatos claudere , ſi exercitus admoveatur in ea fluctuatione animorum opprimi incautos poſſe .* His auctoribus mota propius caſtra : miſſique eodem tempore circa tria oppida milites , partim armati , qui occulti propinqua mœnibus inſiderent loca : partim togati , tectis veste gladiis , qui ſub lucem apertis portis urbes ingrederentur . Ab iis ſimul cuſtodes trucidari cœpti , ſimul datum ſignum armatis , ut ex inſidiis concurrerent . ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora, eodemque conſilio capta . ſed quia abſentibus ducibus impetus eſt factus, nullus modus cædibus fuit. deletaque Auſonum gens vix certo defectionis crimine , perinde ac ſi internecino bello certaſſet . Eodem anno 26
, prodito hoſtibus Romano præſidio , Luceria Samnitium facta : nec diu proditoribus impunita res fuit . Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs ſita in plano capitur : Lucerini ac Samnites ad internecionem cæſi . eoque ira proceſſit , ut Romæ , quum de colonis mittendis Luceriam conſuleretur ſenatus , multi delendam urbem cenſerent : præter odium , quod execrabile in bis captos erat , longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infeſtas gentes cogebat .

gebat. vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia & quingenti missi.

CAPUT XVII.

Quæstionibus exercendis contra occultas principum Capuæ. atque Romæ conjurationes C. Mænius Dictator dicitur: quum is, atque magister equitum M. Foslius rei ejusdem criminis arguerentur, ut vitæ rationem reddant, magistratu se abdicant: dicta caussa, absolvuntur.

EOdem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes patefactæ: de quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quæstiones decretæ: dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror. itaque, sive timore ejus, seu conscientia, Calavios, Ovium Novumque, (ea capita conjurationis fuerant) prius quam nominarentur apud dictatorem, mors, haud dubie ab ipsis conscita, judicio subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coissent, conjurassentve adversus Romanum populum, quæri senatum jussisse, & coitiones honorum adipiscendorum caussa factas, adversus Remp. esse. latiorque & re, & personis quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæstionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines: appellantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modo, in quos crimen intendebatur, sed universi simul negare, nobilium id crimen esse; quibus si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum. ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum, reos magis, quam quæsitores idoneos, ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Mænius jam famæ magis, quam imperii memor, progressus in concionem ita verba fecit. *Et omnes ante actæ vitæ vos conscios habeo, Quirites, & hic ipse honos delatus ad me, testis est innocentiæ meæ. Neque enim, quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant Reipub. qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. sed quoniam quidam nobiles homines, (qua de caussa, vos existimare, quam me pro magistratu quicquam incompertum*

tum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quæstiones omni ope annisi sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, ne caussam dicerent, in præsidia adversariorum, appellationem, & tribunitium auxilium patricii confugerunt: postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, & privatis, dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit: ut omnes dii hominesque sciant, ab illis etiam, quæ non possunt, tentari, ne rationem vitæ reddant: me obviam ire crimini, & offerre me inimicis reum; dictatura me abdico. Vos quæso, COSS., si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum, & hunc M. Foslium quæstiones exerceatis: ut appareat, innocentia nostra nos, non majestate honoris tutos a criminationibus istis esse. Abdicat inde se dictatura, & post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud COSS (iis enim ab senatu mandata res erat) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, cæterum invisus nobilitati, caussam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

CAPUT XVIII.

Samnites, quum spe eripiendæ Romanis Capuæ in Campaniam descendissent, magna clade cæduntur.

EArum fama rerum, 27. magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo COSS. cum valido exercitu venerunt. & primo circa saltus, quum utrinque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt. deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen dimittunt. ibique primum castra in conspectu hostibus data: deinde levibus præliis equitum sæpius, quam peditum, utrinque periculum factum. nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & senescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis: quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prælium starent:

rent : aciem pediti tutam fore. COSS. Sulpitius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. sinistris, præterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii COS. additæ vires : qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit; universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit : in hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos : signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpitius etiam hortator affuerat, avectus ab suis nondum conferentibus manus ad clamorem ab sinistra parte prius exortum. unde haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit, Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. cæterum omnia mutavit repente consulis adventus. nam & conspectu ducis refectus militum est animus: & majus, quam pro numero, auxilium advenerat, fortes viri : & partis alterius victoria audita, mox visa etiam prælium restituit. tota deinde jam vincere acie Romanus : &, omisso certamine, cædi capique Samnites, nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est.

CAPUT XIX.

Occupatæ a Samnitibus Fregellæ recipiuntur a Dictatore C. Pœtelio : Nola quoque capitur : Suessa, & Pontiæ coloniæ deducuntur : belli Etrusci excitata fama, dicitur Dictator C. Junius Bubulcus.

COSS., egregia victoria 28.
parta, protinus inde U.
ad Bovianum oppugnan- C.
dum legiones ducunt : ibi- 441.
que hyberna egerunt : donec ab novis COSS. L. Papirio Cursore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum, exercitum accepit. Is quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit. unde post nocturnam Samnitium fugam, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum,

ditum, maxime ad Nolam armis repetendam. eo se intra mœnia sub adventum dictatoris & Samnitium omnis multitudo, & Nolana agrestis, contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia [& frequenter ibi habitabatur] circumjecta muris incendit. nec ita multo post, sive a Poetelio dictatore, sive ab C. Junio COS. [nam utrumque traditur] Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad COS. trahunt, adjiciunt, Atinam & Calaviam ab eodem captas. Poetelium autem, pestilentia orta, clavi figendi caussa dictatorem dictum. Suessam & Pontiam eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat; Volsci Pontias insulam sitam in conspectu litoris sui incoluerant. Et, Interamnam, & Cassinum ut deducerentur coloniæ, S. C. factum est: sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes COSS. M. Valeri-

29. U. C. 442. us, P. Decius. Profligato fere Samnitium bello, prius quam ea cura decederet patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cujus, secundum Gallicos tumultus, arma terribiliora essent, cum propinquitate agri, tum multitudine hominum. itaque, altero COS. in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore Senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit; arma, quæque alia res poscit, summa industria parat: nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia & apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi.

CAPUT XX.

Appius Claudius censor aquam in Urbem deducit, & viam sternit: Libertinorum filios in senatum legit: quum, eo auctore, Potitia gens Herculis sacra servos publicos docuisset, Potitiorum nomen extinguitur; ipse vero post aliquot annos luminibus capitur.

Et censura clara eo anno Ap. Claudii, & C. Plautii fuit: memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit, & aquam in urbem duxit: eaque unus perfecit, quia ob infamem atque ignominiosam senatus lectionem verecundia victus collega magistratu se abdicaverat. Appius, jam inde antiquitus insitam per inaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio

pio auctore Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare ſacerdotium fuerat, ſervos publicos miniſterii delegandi cauſſa ſollemnia ejus ſacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis ſtatu ſuo ſacris religionem facere poſſet; quum duodecim familiæ ea tempeſtate Potitiorum eſſent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum ſtirpe extinctos; nec nomen tantum Potitiorum interiiſſe, ſed cenſorem etiam Appium memori deum ira poſt aliquot annos luminibus captum.

CAPUT XXI.

Improbata prava Appii lectione, a novis COSS. in ſenatu legendo priſtinus ordo obſervatur. Tribuni militum, & duumviri navales, primum per populum creantur. Tibicines quod jus in publico edendi eſſet illis ademtum, Roma deſerta, abeunt ad Tiburtinos: ab his callida arte Romanis reſtituuntur.

30. ITaque COSS., qui eum
U. annum ſecuti ſunt, C.
C. Junius Bubulcus tertium,
443. & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni queſti apud populum, deformatum ordinem prava lectione ſenatus, qua potiores aliquot lectis præteriti eſſent; negaverunt eam lectionem ſe, quæ ſine recti pravique diſcrimine ad gratiam ac libidinem facta eſſet, obſervaturos: & ſenatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante cenſores Ap. Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum ſenideni in quatuor legiones a populo crearentur, quæ antea, perquam paucis ſuffragio populi relictis locis, dictatorum & conſulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem Trib. pl. L. Atilius, C. Martius. alterum, ut duumviros navales claſſis ornandæ reficiendæque cauſſa idem populus juberet. lator hujus plebiſciti fuit M. Decius Trib. pl. Ejuſdem anni rem, dictu parvam, præterirem, ni ad religionem viſa eſſet pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis cenſoribus erant in æde Jovis veſci, quod traditum antiquitus erat, ægre paſſi, Tibur uno agmine abierunt: adeo, ut nemo in urbe eſſet, qui ſacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit Senatum: legatoſque Tibur miſerunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis reſtituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati ſunt, ut reverterentur Romam: poſtquam perpelli nequibant, conſilio haud ab-

hor-

horrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios, per speciem celebrandarum cantu epularum caussa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra vinctos conjiciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati cum cantu, atque hac, quæ nunc sollemnis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent.

CAPUT XXII.

Romani Cluviam, & Bovianum eripiunt Samnitibus; a quibus deinde pertracti fraude in insidias, a Junio COS. accensi, in ipsos insidiatores vehementer erumpunt; ac eorum multa millia cædunt.

31. HAc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur. Consules inter se provincias partiti: Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria forte obvenit. In Samnio Cluviam præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites: verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cepit; atque omnes puberes interfecit. inde victor exercitus Bovianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum, Samnitium, longe ditissimum, atque opulentissimum armis virisque. ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. minus itaque sævitum in hostes est: prædæ plus pene, quam ex omni Samnio unquam egestum: benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant: omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes, & captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quæ & vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse; perpulerunt ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat: & postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. & primo nova res trepidationem fe-

fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, & notis ordinibus in veterem disciplinam militiæ jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies: consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desiliit ex equo: & *Jovem, Martemque, atque alios* testatur *deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse; neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum vindicaturam. connitерentur modo uno animo omnes invadere hostem victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, & loco, non armis fretum. sed quem esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum?* Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem. ibi paullum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: cæterum, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies æquo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores: easdemque latebras, quibus se paullo ante texerant, palati, atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia ab hoste quæsita, ipsos cum sua fraude impediebant. itaque ergo perpaucis effugium patuit. Cæsa ad viginti millia hominum: victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

CAPUT XXIII.

Omnes Etruriæ populi in Romanos conjurant, cum illis jam Sutrium oppugnantibus, prælio congreditur Æmilius COS.

Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes 32.
Etruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs socia Romanis velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eo alter COS. Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum, consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt: postero die, ubi celeriora, quam tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto, signum pugnæ propositum est; armatique in aciem procedunt. quod postquam consuli nuntiatum est; extemplo tesseram dari jubet, ut pran-

prandeat miles, firmatiſque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Conſul ubi armatos paratoſque vidit, ſigna extra vallum proferri juſſit, & haud procul hoſte inſtruxit aciem. Aliquandiu intenti utrinque ſteterunt, expectantes ut ab adverſariis clamor & pugna inciperet. & prius ſol meridie ſe inclinavit, quam telum hinc aut illinc emiſſum eſt. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruſcis oritur, concinuntq; tubæ, & ſigna inferuntur. nec ſegnius a Romanis pugna initur. Concurrunt infenſis animis. numero hoſtis, virtute Romanus ſuperat. anceps prælium multos utrinque, & fortiſſimum quenque abſumit. nec prius inclinata res eſt, quam ſecunda acies Romana ad prima ſigna, integri feſſis ſucceſſerunt. Etruſci, quia nullis recentibus ſubſidiis fulta prima acies fuit, ante ſigna circaque omnes ceciderunt. nullo unquam prælio fugæ minus, nec plus cædis fuiſſet, ni obſtinatos mori Tuſcos nox texiſſet, ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. poſt occaſum ſolis ſignum receptui datum eſt: nocte ab utroque in caſtra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignum apud Sutrium geſtum eſt: quia & ex hoſtium exercitu primo tota acies deleta uno prælio fuerat, ſubſidiariis modo relictis, vix quod ſatis eſſet ad caſtrorum præſidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures poſt prælium ſaucii deceſſerint, quam ceciderant in acie. Q. Fabius, 33
inſequentis anni COS. bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius U.
Rutilus datus eſt. cæterum C.
Fabius ſupplementum ab 44
Roma adduxit: & novus exercitus domo accitus Etruſcis venit.

CAPUT XXIV.

Quum ultra finitum lege Æmilia tempus Appius Claudius ſibi cenſuram prorogaret, ei acriter Sempronius tribunus plebis adverſatur: legi nihilominus parere nolentem in vincula duci jubet: ſed auxilio trium tribunorum liberatus, ſolus cenſuram gerit.

PErmulti jam anni erant, quum inter patricios magiſtratus, tribunoſque nulla certamina fuerant: cum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius cenſor, circumactis decem & octo menſibus, quod Æmilia lege finitum cenſuræ ſpatium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magiſtratu ſe abdicaſſet, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat Trib. pleb., qui finiendæ

censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis, quam justam, nec in vulgus, quam optimo cuique gratiorem. Is quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Æmilium dictatorem laudibus ferret: qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coegisset spatium; *Dic agedum*, inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses?* Negare Appius *interrogationem tribuni magnopere ad causam pertinere suam. nam etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset; quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus, ratumque esset: non tamen aut se, aut eorum quenquam, qui post eam legem latā creati censores essent, teneri ea lege potuisse*. Hæc sine ullius assensu cavillante

34. Appio, *En*, inquit, *Quirites, illius Appi progenies, qui decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces & imperium obtinuit: nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerent eum male parta, male gesta, male retenta imperia. hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi extorres patria Sacrum montem cepistis: hæc, adversus quam tribunitium auxilium vobis comparastis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ funebres leges, hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia patrum & plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit. Hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. Itane tandem, App. Claudi, quum centesimus jam annus sit ab Mam. Æmilio dictatore tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? imo vero omnes sciverunt: ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant; quia hanc postremum jusserat populus: & quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ abrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum extra legem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium, & M. Geganium: qui, quid iste magistratus in rep. mali facere posset, indicarunt; cum, ira finitæ potestatis, Mamercum Æmilium, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra cen-*

centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit: tu unus eximius es in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum caussa dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati, abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia, quam quæstiones severius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quærebat, ipsi criminis objectata ab inimicis est: ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam, ne degeneraveris a familia imperiosissima, & superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris: modo ne excedas finitum tempus, satis est aut diem, aut mensem censuræ adjicere. Triennium, inquit, & sex menses ultra, quam licet Æmilia lege, censuram geram, & solus geram. hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? pœnitet enim, quod antiquissimum solenne, & solum ab ipso, cui fit, institutum deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi universam rempublicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo demortuo collega, C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit. tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te, nec quod dies exiit censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in contemtu deorum hominumque ponis. Ego te, Appi Claudi, pro istius magistratus majestate ac verecundia, quem gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori a me appellatum vellem: sed

& hæc, quæ adhuc egi, pervicacia tua, & superbia coegit me loqui: &, nisi Æmiliæ legi parueris, te in vincula duci jubebo: nec, quum ita comparatum a majoribus sit, ut comitiis censoriis, nisi duo confecerint legitima suffragia, non renuntiato altero comitia differantur; ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar. Hæc taliaque quum dixisset, prehendi censorem, & in vincula duci jussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

CAPUT XXV.

Qu. Fabius COS. ad ferendam opem obsessis Sutrinis profectus, Etruscos fundit: Ciminium saltum ante invium ingressus, captisque inde superioribus jugis, in incompositos impetum facit: alia mox insigni hostibus illata clade, urbes aliquot, Etruriæ capita, per legatos inducias ab Romanis impetrant.

DUm ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis, tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit. quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subjecta late planicies; consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, deflectit paullulum in clivos agmen: (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, immemores, prælium ineunt adeo raptim & avide, ut, abjectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. igitur scuta, galeæque ictæ, quum etiam, quos non vulneraverant, turbarent; neque subire erat facile ad propiorem pugnam: neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent: stantes, & expositos ad ictus quum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque, & instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati & principes invadunt. eum impetum non tulerunt Etrusci; versisque signis, fuga effusa castra repetunt. sed equites Romani prævecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. inde inermi pene agmine, ac vexato vulneribus, in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis milita-

ribus captis, caſtris etiam hoſtium cum præda ingenti potitur. Tum de perſequendo hoſte agitari cœptum.

36. Silva erat Ciminia, magis tum invia, atque horrenda, quam nuper fuere Germanici ſaltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quiſquam, præter ducem ipſum, audebat. aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant, conſulis frater (M. Fabium, Cæſonem alii, C. Claudium quidam, matre eadem, qua COS. genitum tradunt) ſpeculatum ſe iturum profeſſus, breviq; omnia certa allaturum. Cære educatus apud hoſpites, Etruſcis inde literis eruditus erat: linguamque Etruſcam probe noverat. habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, ſicut nunc Græcis, ita Etruſcis literis erudiri ſolitos. ſed propius eſt vero, præcipuum aliquid fuiſſe in eo, qui ſe tam audaci ſimulatione hoſtibus immiſcuerit. Servus ei dicitur comes unus fuiſſe, nutritus una, eodem haud ignarus linguæ ejuſdem. nec quicquam aliud proficiſcentes, quam ſummatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis, accepere; ne qua inter colloquia inſigni nota hæſitantes deprehendi poſſent. iere paſtorali habitu, agreſtibus telis, falcibus, geſiſque binis armati. ſed neque commercium linguæ, nec veſtis, armorumve habitus ſic eos texit, quam quod abhorrebat a fide, quenquam externum Ciminios ſaltus intraturum. uſque ad Camertes Umbros penetraſſe dicuntur. ibi, qui eſſent, fateri Romanum auſum: introductumque in ſenatum, conſulis verbis egiſſe de ſocietate, amicitiaque: atque inde comi hoſpitio acceptum, nuntiare Romanis juſſum, commeatum exercitui dierum XXX. præſto fore, ſi ea loca intraſſet; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata conſuli eſſent; impedimentis prima vigilia præmiſſis, legionibus poſt impedimenta ire juſſis, ipſe ſubſtitit cum equitatu; &, luce orta, poſtero die obequitavit ſtationibus hoſtium, quæ extra ſaltum diſpoſitæ erant: & quum ſatis tenuiſſet hoſtem, in caſtra ſeſe recepit: portaque altera egreſſus, ante noctem agmen aſſequitur. poſtero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agreſtium Etruſcorum cohortes repente a principibus regionis ejus concitatæ

Romanis occurrunt, adeo incompositæ, ut vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. cæsis, fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant denuntiatū Fabio Senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. lætati serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriæ Romam revertuntur.
7. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriæ modo populos, sed Umbriæ finitima. Itaque, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque e silvis tantummodo promota castra; sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatio: deinde postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eo sibi e castris cibaria ejus diei deferri juberent: mansuros se sub armis, & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites jubet; præcipit ut in armis sint, quacunque diei, noctisve hora signum dederit. paucis milites alloquitur: Samnitium bella extollit; elevat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse: præterea, telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: &, quod sine munimento consederant, verisimilius erat, quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant: & quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paullo ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes cædes opprimit. paucis armandi se datum spatium est. eos ipsos non-

ſignum certum, non ducem ſequentes fundit Romanus, fugatos eques perſequitur. Ad caſtra, ad ſilvas diverſi tendebant. ſilvæ tutius dedere refugium. nam caſtra in campis ſita eodem die capiuntur. aurum, argentumque juſſum referri ad conſulem, cætera præda militis fuit. Cæſa aut capta eo die hoſtium millia ad ſexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam ſilvam ad Peruſiam pugnatam, quidam auctores ſunt; metuque in magno civitatem fuiſſe, ne interclusus exercitus tam infeſto ſaltu, coortis undique ab Tuſcis Umbriſque opprimeretur. Sed ubicunque pugnatum eſt, res Romana ſuperior fuit. itaque a Peruſia, & Cortona, & Arretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempeſtate erant, legati pacem fœduſque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

CAPUT XXVI.

In Samnio C. Marcius Rutilus COS. Allifas capit: prælio deinde dubio cum hoſtibus congreſſus, ipſe vulnus accipit: ad famam rei adverſæ dictus Dictator Papirius Curſor, eo cum novis legionibus pervenit.

38. DUm hæc in Etruria geruntur, COS. alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia caſtella, viciquе, aut deleta hoſtiliter, aut integra in poteſtatem venere. Per idem tempus & claſſis Romana a P. Cornelio, quem Senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum appulſa Pompejos eſſet; ſocii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vaſtatis, unde reditus tutus ad naves eſſet, dulcedine, ut fit, prædæ longius progreſſi, excivere hoſtes. palatis per agros nemo obvius fuit, cum occidione occidi poſſent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus, aſſecuti agreſtes exuerunt præda, partem etiam occiderunt. quæ ſuperfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulſa eſt. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam ſilvam quantum Romæ terrorem fecerat: tam lætam famam in Samnium ad hoſtes tulerat: interclusum Romanum exercitum obſideri: cladiſque imaginem Furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate avidam ulteriorum ſemper gentem in ſaltus invios deductam, ſeptam non hoſtium magis armis, quam locorum iniquitatibus eſſe. Jam gaudium invidia quadam miſcebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruſcos avertiſſet. itaque armis viriſque ad obterendum C. Martium

um COS. concurrunt: protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Martius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis COS. fuit. dimicatum prælio utrinque atroci, atque incerto eventu est. & cum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, &, quod insigne maxime fuit, consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama, ut solet, ingens terror patres invasit. Dictatoremque dici placebat: nec quin cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuntium perferri omnibus infestis tuto posse; nec vivere Martium COS. satis fidebant. Alter COS. Fabius infensus privatim Papirio erat. quæ ne ira obstaret bono publico; legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum auctoritate monerent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium COS. quum S.C. tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis: consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit.

nocte deinde silentio, ut mos est, L. Papirium dictatorem dixit. cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit: ac sine responso ac mentione facta sui, ita legatos dimisit, ut appareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Faucia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: quod utroque anno ejusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit. Dictator postero die, 39.
auspiciis repetitis, pertulit legem; & profectus cum legionibus ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque a Martio COS. veteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes [illegible] structos deinde, armatosque, cum ab neutris prælium inciperet, nox oppressit. quieti aliquandiu nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere.

CAPUT XXVII.

Acri commisso prælio, vires Etruscorum ab Romanis infringuntur.

INterea res in Etruria gestæ. nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est. fusi tamen magis, quam cæsi hostes: quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam. & ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, cum vir virum legisset, quantus nunquam alias ante simul copiis, simul animis dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna cœpit: & acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquandiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ: cadunt antesignani: &, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. ab ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos peditum per arma, per corpora evaserint. ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. secuta deinde impetum eorum, utcunque affecta fuerat, cætera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & averti manipuli quidam: & ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. Cæsum in acie quod roboris fuit: castra eo impetu capta, direptaque.

CAPUT XXVIII.

Dictator Papirius, cæsis magna strage Samnitibus, triumphat: insignem ejus triumphum faciunt aurata arma ex hostibus capta.

PAri subinde periculo, 40.
gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat: qui, præter cæteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis caussa. spongia pectori tegumentum; & sinistrum crus ocrea tectum. galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum; illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat: doctique a ducibus erant, *horridum*

militem esse debere, non cælatum auro argentoque, sed ferro, & animis fretum. quippe illa prædam verius, quam arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi; & ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse. His Cursor vocibus instinctos milites in prælium ducit. dextro ipse cornu consistit: sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste, & paribus candore armis insignes. *eos se orco mactare* Junius dictitans, quum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubiæ impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævo ne cornu victoria incipiet*, inquit: *& dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* concitat milites. Nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris in transversa latera hostium incurrunt. is novus additus terror quum ex parte utraque circumvasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus cœpta. Jam strage hominum, armorumque insignium campi repleri. ac primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis, direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex S. C. triumphavit. cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma præbuere: tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum dividerentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, cum tensæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia & odio Samnitium, gladiatores, quod spectaculum inter epulas erat, eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine appellarunt.

CAPUT XXIX.

Et in Etruria, & in Samnio secunda belli fortuna.

EOdem anno cum reliquis Etruscorun ad Perusiam, quæ ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius COS., nec dubia, nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad Senatum missis, consul præstantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans urbem est invectus. quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos P. Decium & M. Valerium est versum: quos populus proximis comitiis, ingenti consensu, consulem alterum, alterum prætorem declaravit.
41. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur.
U. Valerius prætor quartum
C. creatus. COSS. partiti pro-
445. vincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam, Alphaternam, jam tum pacem petentes, quod uti ea, cum daretur, noluissent, aspernatus, oppugnando subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi, neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prælio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri COS. secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in XL. annos petere. Vulsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus a COS. peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. induciæ annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binæ tunicæ in militem exactæ, ea merces induciarum fuit.

CAPUT XXX.

Contra Umbros repente rebellantes jussus Fabius COS. ex Samnio ducere exercitum, rem feliciter gerit: ob id illi prorogatur imperium.

TRanquillas res in Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum gentis integræ a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni juventute sua, & magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se

Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros magnifice de se, ac contemtim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium COS. perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Umbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant expertis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. itaque legati ad Fabium COS. missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. dicto paruit COS., magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus COS., quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam bellum omittendum censerent. Plaga una [materinam ipsi appellant] non continuit modo cæteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt: quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit: cohortatusque prædicatione vera qua in Tuscis, qua Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet; & vocis impiæ pœnas expetere, qua se urbem Romanam expugnaturos minati sunt. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit ducem, ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur: non tanquam in viros, aut armatos incurrunt. Mirabile dictu: signa primo eripi cœpta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem: armatique milites ex acie in aciem transferri. & sicubi est certamen, scutis magis, quam gladiis geritur res. umbonibus, incussa ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum, quam cæditur: atque una vox ponere arma jubentium, per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus & cæteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. Fabius alienæ sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit: itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus conti- 42. U. C. 446.

tinuarat consulatum, ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius COSS. fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium.

CAPUT XXXI.

Volumnius COS. cum Sallentinis prospere pugnat. Fabius procos. Samnites fusos in castra, & ad deditionem compulsos, sub jugum mittit. Hernici, quod cives sui, qui pro Samnitibus militaverant, Romam missi, in custodiam traditi essent, Romanis bellum indicunt.

Appium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab Lucio Furio Tr. pl. interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, cum collegæ novum bellum Sallentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœnituit. multa secunda prælia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. prædæ erat largitor; & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat: militemque iis artibus fecerat & periculi, & laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. minime ambigua res fuit. fusi hostes, atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita; ne quis elabi posset. postero die, vixdum luce certa, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. hi omnes sub jugum missi. sociis Samnitium nihil cautum. ad VII. millia sub corona veniere. qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: & quum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent: per Latinos populos custodiendi dantur. jussique eam integram rem novi COSS. P. Cornelius Aruina, Q. Martius Tremulus (ii enim jam creati erant) ad Senatum referre. U. C. 447 id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

CA-

CAPUT XXXII.

Marcius Cos. Hernicos subigit: quum in Samnium, ubi difficulter collega rem gerebat, transisset, ipsius adventu Samnites quoque debellantur: ob militarem virtutem, præter triumphum, statua equestri, in foro posita, decoratur.

43. IN Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata; & in captivorum corpora militum fœde sævitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Martio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat.) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset; & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret; Romamque is metus manaret; adeo, ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justi scriberentur exercitus. Cæterum Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore, ac vetustate gentis gloriæ fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad Senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio, frumentoque, & singulis in militem tunicis. ab senatu ad Martium rejecti: cui S. C. permissum de Hernicis erat: isque gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter COS., superior viribus, locis impeditior erat. omnia itinera obsepserant hostes, saltusque pervios ceperant; ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque apparebat, neque Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Martii, qui Hernicis subactis maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus, nihil crederent superesse spei; advenientem incomposito agmine Martium aggrediuntur. raptim collatæ sarcinæ in medium: &, prout tempus patiebatur, instructa acies. clamor primum in stativa perlatus, deinde conspectus procul pulvis tumultum apud alterum consulem in castris fecit. iisque, confestim arma capere jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam in-

invadit, clamitans, *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoriæ compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus*. Qua impetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit; & vacua defensoribus capit, atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus miles conspexit, & hostes respexere; tum passim fuga cœpta Samnitium fieri. sed omnia obtinet cædes: nec in ullam partem tutum perfugium est. jam, XXX. millibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant: colligebantque in unum copias, invicem inter se gratantes: quum repente visæ procul hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant, integravere cædem, in quas nec jussu consulum, nec signo accepto victores vadunt, malo tyrocinio imbuendum Samnitem clamitantes. Indulgent COSS. legionum ardori; ut qui probe scirent, novum militem hostium, inter perculsos fuga veteranos, ne tentando quidem satis certamini fore. nec eos opinio fefellit; omnes Samnitium copiæ veteres, novæque montes proximos fuga capiunt. eo & Romana erigitur acies: nec quicquam satis tuti loci victis: & de jugis, quæ ceperant, funduntur. jamque una voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Martius de Hernicis triumphans in urbem rediit: statuaque equestris in foro decreta est: quæ ante templum Castoris posita est, Hernicorum tribus populis Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam civitatem, suæ leges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquandiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis, quique Arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data: concilia, connubiaque ademta: & magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis a C. Junio Bubulco censore locata est: quam COS. bello Samnitium voverat: ab eodem, collegaque ejus M. Valerio Maximo viæ per agros publica impensa factæ, & cum Carthaginiensibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa. Dictato- 44.
rem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter

COSS.

U. COSS. potuerat bello abesse.
C. Creati COSS. L. Postumius,
448. T. Minurius. Hos COSS. Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit: biennio exemto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Martio COSS. factos tradidimus. memoria ne fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules falsos ratus transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ, itaque ambo COSS. in Samnium missi. cum diversas regiones, Trifernum Postumius, Bolam Minutius petissent: Postumii prius ductu ad Trifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac triginta millia inde hominum capta tradunt: alii Marte æquo discessum: & Postumium metum simulantem, nocturno itinere clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (& ita erant) petisse videretur; postquam & munimentis castra firmavit, & omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo præsidio vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum adversus alios sedentem, ducit. ibi auctore Postumio Minutius cum hostibus signa confert. & quum anceps prælium in multum diei processisset; tum Postumius, integris legionibus, defessam jam aciē hostium improviso invadit. itaque quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes: signa unum & viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt, fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium C. Gellius, multique alii mortales: & castra utraque capta: & Bola, ubi postero die cœptum oppugnari, brevi capitur. magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minutium COS. cum vulnere gravi relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt, & M. Fulvium in locum ejus consulem suffectum, & ab eo, quum ad exercitum Minutii missus esset, Bolam captam. Eodem anno Sora, Arpinum, Serennia recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum, dedicatumque.

CA-

CAPUT XXXIII.

Samnitibus fœdus datur: Aequis, qui Samnites contra Romanos auxiliis juverant & postea aperte etiam defecerant, bellum indicitur: captis & incensis eorum quadraginta oppidis, Aequorum nomen prope ad internecionem deletur.

45. U. C. 449. P. Sulpitio Saverrione, P. Sempronio Sopho COSS. Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romã misere, quibus suppliciter agentibus responsum est: *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse: P. Sempronium COS. cum exercitu brevi in Samnio fore. eum, ad bellum pacem ne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia Senatui relaturum: decedentem ex Samnio COS. legati sequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Aequos inde veteres hostes, cæterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; &, post Hernicos subactos, universa prope gens sine dissimulatione consilii publici ad hostes desciverat: & postquam, icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant res repetitum, *tentationem* aiebant *esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos, docuisse, quum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptaverint: quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore.* Ob hæc vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Aequis jussit: consulesque ambo ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium consederunt. Aequorum exercitus, ut qui suo nomine per multos annos imbelles egissent, tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent. movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsidiis urbium relictarum excidia. itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum avertisset, audita; ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia, tuendaque mœnibus in urbes abirent: cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consi-

sistunt; &, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. cæterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quenquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt, insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, quum desetta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi. sed vestigia in omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant: post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta, atque incensa: nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. De Aequis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque. iis populis fœdus petentibus datum.

CAPUT XXXIV.

C. Flavius ex humili fortuna per forensem factionem ædilitatem curulem consequutus, adversus nobiles, suæ conditionis contemtores, multa contumaciter facit: ex indignatione, quod in manu humiliorum comitia essent, fit ordinum in Civitate discessio: ad eos reconciliandos Q. Fab. Censor turbam forensem in quatuor tribus, urbanas appellatas, conjicit. inde Maximi sibi nomen parit.

EOdem anno C. Flavius Cn. filius, scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, cæterum callidus vir, & facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret, neque accipi nomen, quod scriptum faceret; tabulam posuisse, & jurasse se scriptum non facturum. Quem aliquanto antea desisse scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Cæterum [id quod haud discrepat] contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit: civile jus repositum in penetralibus pontificum evulgavit; fastosque circa forum in albo proposuit; ut, quando lege agi posset, sciretur; ædem Concordiæ in area

Vul-

Vulcani, summa invidia nobilium. dedicavit: coactusque consensu populi Cornelius Barbatus Pontifex Maximus verba praire: quum more majorum, negaret, nisi COS. aut imperatorem posse templum dedicare. itaque ex auctoritate Senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve injussu Senatus, aut Tr. pleb. partis majoris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium, plebejæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum visendi caussa Flavius quum venisset; consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant; assurrectum ei non esset: curulem afferri sellam eo jussit; ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Cæterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta: qui Senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat: & posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas: humilibus per omnes tribus divisis, forum & campum corrupit. tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos, & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas; aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat: donec Q. Fabius & P. Decius censores facti, Fabius; simul concordiæ caussa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, urbanasque eas appellavit, adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus quintilibus transveherentur.

L. FLORI

DECADIS PRIMÆ

LIBRI DECIMI.

EPITOME.

Coloniæ deductæ sunt Sora, & Alba. Carscoli Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Valerio consule tunc primum lata est. Duæ adjectæ sunt, Aniensis, & Terentiana. Samnitibus bellum indictum, & adversus eos prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius secutus exemplum patris devovit se pro exercitu, & morte sua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui jurejurando astrictus fuerat, quo majore constantia virtutis in aciem descenderet, fudit. Census actus est: lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta sexagintaduo millia, & trecenta vigintiduo.

DECADIS PRIMÆ

LIBRI DECIMI.

CAPUT I.

Sora, & Alba coloniæ deducuntur: de Frusinatibus, quod Hernicos solicitassent, supplicium sumitur. In Umbriam propter quasdam incursiones fit parva expeditio. Aequos ad bellum coortos Dictator Junius Bubulcus superat: classis Græcorum ad litora Italiæ defertur: a finibus Sallentinorum a Rom. repulsa, ad Venetorum litora pervenit: cum terras Patavinorum tenuisset, ibi magna clade fundatur.

1. U. C. 450. LUcio Genucio, Ser. Cornelio consulibus ab externis ferme bellis hostium fuit. Soram, atque Albam coloniæ deductæ: Albam in Aequos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat: sed possederant Samnites, eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus, Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis solicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quæstione ab COSS. ex S. C. habita, virgis cæsi, ac securi percussi. tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est, quod nuntiabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri, in eam speluncam penetratum cum signis est; & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero specus ejus ore [nam pervius erat] invento; utræque fauces cõgestis lignis accensæ. ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum ruentia novissime in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumpta. U. 451. M. Livio Dentre, & M. Aemilio COSS. redintegratum Aequorum bellum. Coloniam ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Cæterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus, solos per se Aequos ad bellum coortos, ut tumultus ejus caussa dictator diceretur C. Junius Bubulcus. is cum M. Titinio magistro equitum profectus primo congressu Aequos subegit. ac die octa-

vo triumphans in urbem quum rediisset, ædem Salutis, quam COSS. voverat, censor locaverat, dictator dedicavit. Eodem anno classis Græcorum Cleonymo duce Lacedæmonio ad Italiæ litora appulsa, Thurios urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem COS. Aemilius missus, prælio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori, Sallentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos, in quibusdam annalibus invenio: & Cleonymum prius, quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. Circumvectus inde Brundusii promontorium, medioque sinu Adriatico ventis latus, quum læva importuosa Italiæ litora, dextra Illyrii Liburnique & Istri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent: penitus ad litora Venetorum pervenit. ibi expositis paucis, qui loca explorarent: quum audisset tenue prætentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni: ulteriora colles: inde esse ostium fluminis prælti, quo circumagi naves quum in stationem tutam vidisset (Meduacus amnis erat) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis. in leviora navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. ibi egressi, levi præsidio navibus relicto: vicos expugnant: inflammant tecta: hominum, pecudumque prædas agunt: & dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt. hæc ubi Patavium sunt nuntiata. (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt, altera in regionem, qua effusa populatio nuntiabatur: altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium [millia autem XIV. ab oppido aberat] ducta. in naves parvas, custodibus interemtis, impetus factus: territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis traiiceret. & in terra prosperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. ita in medio circumventi hostes, cæsique. pars capti classem indicant, regemque Cleonymum tria inde millia abesse, ibi captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent.

plent. profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus quam hostem timentes circumvadunt: fugientesque in altum, ac nusquam repugnantes usque ad hostium amnis persecuti, captis quibusdam, incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Adriatici prospere adita, discessit. rostra navium, spoliaque Laconum in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt qui viderunt. Patavii monumentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis solenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

CAPUT II.

Exorto ab Etruscis, & Marsis terrore, dicitur Dictator M. Valerius Maximus: Marsis victis, dum ille Romæ abest caussa repetendorum auspiciorum, magister equitum ab Etruscis circumventus, cladem accipit: reversus Dictator, nequicquam denuo insidias molitos Etruscos superat; ac de illis triumphat.

3. EOdem anno Romæ cum Vestinis petentibus amicitiam ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare ab Arretinorum seditionibus motu orto nunciabatur: ubi Licinium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum. simul a Marsis agrum vi teneri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paulum. id magis credo, quam Q. Fabium, ea ætate, atque eis honoribus, Valerio subjectum. Cæterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prælio uno Marsos fundit: compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestiniam, Eresiliam intra dies paucos cepit: & parte agri multatis Marsis fœdus restituit. Tum in Etruscos versum bellum, & quum dictator auspiciorum repetendorum caussa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur; signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod memor Papirianæ sævitiæ, nunquam, ut dictatoris jussu dimicaret, adduci potuisset. Nun- 4.
tiata ea clades Romam, majorem, quam res erat, terrorem excivit. nam, ut

exercitu deleto, ita justitium indictum, custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congesta. omnibus junioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora, & composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit, exercitum avidum pugnæ, quo maturius ignominia aboleretur. itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. eo & hostes secuti, & quamquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta, vici per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. ad quam illecebram quum commoveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes: quid cessarent, quum per media castra Romana tuto agere possent? Hæc cum legato Cerites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens esset indignatio, nec tamen injussu movere se auderent: jubet peritos linguæ attendere animum, pastorum sermo agresti an urbano propior esset. Quum referrent, sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora, quam pastoralia esse: *Ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci posse*. Hæc ubi audita sunt, & ad eos, qui consederant in insidiis, perlata: consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. visa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit: interea ip-
se impetus hostium susti- 5.
net. Nuntio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. rapta extemplo signa, armaque: & vix ab impetu & cursu tenebantur. quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocyus eant. quo magis festinantes ire videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, Principio exciti pugnæ omnibus copiis

ade-

aderant. & super alios alii nuntiant dictatori. omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse. & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. Cæterum fretus satis esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. quanquam lente procedunt. jam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat spatium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies: & immissus eques libero cursu in hostem invehitur; incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem offundit. Itaque ut prope serum auxilium jam pene circumventis, ita universa requies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua & evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit: atque ea quum deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes quam armati evadunt. Hoc prælio fractæ iterum Etruscorum vires: & pacto annuo stipendio, & duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciæ biennii datæ. Dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, & Licinio genere cum plebe in gratiam reducto. COS. ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo etiam absentem creatum, credidere quidam; & per interregem ea comitia habita. id unum non ambigitur. consulatum cum Apulejo Pansa gessisse.

CAPUT III.

Cæteris rebus tranquillis, discordiam excitant tribuni plebis Q., & Cn. Ogulnii, a quibus promulgata rogatio, ut quatuor pontifices, & quinque augures de plebe adlegerentur, certaminum caussa est inter Ap. Claudium, & P. Decium Murem: propugnante pro lege Decio, ea tandem accipitur.

6. U.C. 452. M. Valerio, & Q. Apulejo COSS. satis pacatæ foris res fuere. Etruscum adversæ belli res, & induciæ quietum tenebant. Samnitem multorum annorum cladibus domitum, hauddum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis patricios plebejosque ab Tr. pl. Q. & Cn. Ogulniis. qui, undique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam modo plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebejos: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent. placeretque augeri sacerdotum numerum; quatuor pontifices, quinque augures. de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio: quum inter augures constet, imparem numerum debere esse: ut tres antiquæ tribus, Ramnenses, Tatienses, & Luceres suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti, novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Cæterum quia de plebe adlegebantur; juxta eam rem ægre passi patres, quam quum consulatum vulgari viderent: simulabant ad deos id magis, quam ad se pertinere. ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: id se optare tantum, ne qua in remp. clades veniat. minus autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci. & cernebant adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores; sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque, & triumphos. Certatum 7.
tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium

dium maxime ferunt, & inter P. Decium Murem. qui quum eadem ferme de jure patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam, contraque eam dicta erant, cum plebeius consulatus rogabatur, disseruissent: retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem: quo se habitu pro populo, ac legionibus Romanis devovisset. *tum P. Decium COS. purum piumque diis immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur: eundem P. Decium; qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent dii, quam Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, & religiosius deos colere, quam se? quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot COSS. plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœptæ sunt: numerarentur triumphi: jam ne nobilitatis quidem suæ plebejos pœnitere. Pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore Senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui deorum hominumve indignum videri potest*, inquit, *eis viris, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaque honoraritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere; Qui Jovis Opt. Max. ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit; si conspiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus æquo animo legetur? si auguratum, aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? equidem (pace dixerim deûm) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; & deorum magis, quam nostra caussa expetamus; ut, quos privatim colimus; publice colamus.* 8. *Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit caussa patriciorum de sacerdotiis, & non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii? decemviros sacris faciundis, carminum Sybillæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri, caremoniarumque aliarum plebeios videmus. nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebeios nu-*

numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebeii nominentur: non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis: sicut in cæteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam principem nobilitatis vestræ, seu Actium Clausum, seu Ap. Claudium mavultis; illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora afferimus: imo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe COS. est factus: Cajus Licinius Stolo primus magister equitum: C. Martius Rutilus primus & dictator, & censor: Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium & auspicium domi militiaque: æque adhuc prosperum plebeium, ac patricium fuit, porroque erit. En Romæ unquam fando audistis, patricios primo esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus. Nihil est, aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. Certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reip. uti rogas, jubendam censeo. Vocare tribus extemplo populus jubebat; apparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis, P. Decius Mus. P. Sempronius Sophus, C. Martius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genutius, P. Ælius Pætus, M. Minutius Fessus, C. Martius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. 9.

CAPUT IV.

Lex de provocatione ad populum a Valerio Cos. tertium fertur: ab eodem Æqui rebellantes superantur: Lustrum a censoribus conditur: duæ tribus adduntur, Aniensis, & Terentina: in Umbria per fraudem duorum oppidanorum Nequinum capitur.

EOdem anno M. Valerius COS. de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est semper a familia eadem.

caussam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Portia inde lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, si quis verberasset, necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset; si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe, factum, adjecit. id (qui tum pudor hominum erat) visum credo vinculum satis validum legis. nunc vix servo ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum, præter animos feroces, nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter COS. Apulejus in Umbria Nequinum oppidum circumsedit, locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi poterat. itaque eam infectam rem

U.C. M. Fulvius Pætus, T. Man-
453. lius Torquatus, novi COSS., acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium COS. non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno majori se usui reip. fore urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit, qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium, Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium, Q. F. Maximum. id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse, secutamque fabulam mistam ex ædilitiis & consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum P. Sempronio Sopho, & P. Sulpitio Saverrione censoribus: tribusque additæ duæ, Aniensis, ac Terentina. Hæc Romæ gesta. cæterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur; duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto, ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt; inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos, confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere: qua refracta, COS. exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. ita Ne-

Nequinum in ditionem po-
puli Romani venit. colo-
nia eo adversus Umbros
missa, a flumine Narnia
appellata. exercitus cum
magna præda Romam re-
ductus.

CAPUT V.

Etrusci frustra conati cum Gallis per pecuniam societatem contra Romanos inire, bellum ipsi moliuntur: cum profectus contra illos Manlius Cos., equo effusus, mortuus esset, mittitur M. Valerius Cos. dictus.

EOdem anno ab Etruscis
adversus inducias pa-
ratum bellum. sed eos alia
molientes Gallorum ingens
exercitus fines ingressus,
paulisper a proposito aver-
tit. pecunia deinde, qua
multum poterant, freti,
socios ex hostibus facere
Gallos conantur, ut eo ad-
juncto exercitu cum Roma-
nis bellarent. de societate
abnuunt barbari: de mer-
cede agitur. qua pacta,
acceptaque, quum parata
cætera ad bellum essent, se-
quique Etruscus juberet:
inficias eunt, mercedem
se belli Romanis inferendi
pactos: quicquid accepe-
rint, accepisse, ne agrum
Etruscum vastarent, armis-
que lacesserent cultores. mi-
litaturos tamen se, si uti-
que Etrusci velint: sed nul-
la alia mercede, quam ut
in partem agri accipiantur,
tandemque aliqua sede cer-
ta consistant. Multa de eo
concilia populorum Etruriæ
habita: nec perfici quic-
quam potuit; non tam quia
imminui agrum, quam
quia accolas sibi quisque
adjungere tam efferatæ
gentis homines horrebat.
ita dimissi Galli pecuniam
ingentem sine labore ac pe-
riculo partam retulerunt.
Romæ terrorem præbuit fa-
ma Gallici tumultus ad bel-
lum Etruscum adjecti; eo
minus cunctanter fœdus
ictum cum Picenti populo
est. T. Manlio COS. Etru- 11.
ria provincia sorte evenit:
qui vixdum ingressus ho-
stium fines, quum exerce-
retur inter equites, ab ra-
pido cursu circumagendo
equo effusus, extemplo pro-
pe expiravit. tertius ab eo
casu dies finis vitæ COS.
fuit. quo velut omine bel-
li accepto, deos pro se com-
misisse bellum memorantes
Etrusci sustulere animos.
Romæ tum desiderio viri:
tum incommoditate tem-
poris tristis nuntius fuit, ut
patres ab jubendo dictatore
consulis subrogandi comi-
tia ex sententia principum
habita deterruerint. M. Va-
lerium COS. omnes senten-
tiæ, centuriæque dixere;
quem senatus dictatorem
dici jussurus fuerat. tum
extemplo in Etruriam ad
legiones proficisci jussit.
Adventus ejus compressit E-
truscos, adeo ut nemo ex-
tra munitiones egredi au-
deret: timorque ipsorum
obsidioni similis esset, ne-

que illos novus COS. vastandis agris, urendisque tectis, quum passim non villæ solum, sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit.

CAPUT VI.

De Samnitium defectione a Picentibus fama affertur: interim caritate annonæ laboranti civitati Fab. Max. ædilis opitulatur: Lucanis Samnitium injurias nuntiantibus, icto cum illis fœdere, Samnitibus bellum indicitur.

QUum hoc segnius bellum opinione esset: alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immerito terribile erat, fama, Picentium, novorum sociorum, indicio, exorta est: Samnites arma, & rebellionem spectare: seque ab eis solicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ: & magna pars curæ patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ solicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, [ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet] ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione præparando ac convehendo frumento fuisset. Eo anno (nec traditur caussa) interregnum initum, interreges fuere. Ap. Claudius. dein
P. Sulpitius. is comitia consularia habuit: creavit L.
Cor. Scipionem, Cn. Ful- U.
vium COSS. Principio hujus C.
anni oratores Lucanorum 454
ad novos COSS. venerunt questum: *quia conditionibus perlicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam; nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea nomen Romanum violent. Orare patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. se, quanquam bello cum Samnitibus suscepto, necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.*
Brevis consultatio senatus 12
fuit, ad unum omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent. quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denuntiarent. *si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros.* Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus & patres censuerunt, & populus jussit.

CAPUT VII.

In Etruria, & in Samnio prospere a Coss. pugnatur.

COSS. inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt: diversique ad suum quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellum, & simile prioris anni militiæ expectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrinque cæde. nox incertis, qua data victoria esset, intervenit. lux insequens victorem, victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis, cum plurima præda (nam & stativa trepide deserta fuerant) potitur. Inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad populandos hostium fines incedit. omnia ferro ignique vastantur: prædæ undique actæ. nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis. Urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii COSS. clara pugna in Samnio ad Bovianum, haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit. Eodem anno Carseolos Colonia in Agro Æquicolarum deducta. Fulvius COS. de Samnitibus triumphavit. 13.

CAPUT VIII.

Ob terrorem Etruscorum, & Samnitium simul arma moventium, Q. Fabius Maximus primo renuens, deinde victus consensu civitatis, creatur Cos. quartum: huic petenti datur collega P. Decius.

QUum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos, Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ab bellum: increpari magistratus Samnitium, quod exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis. itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem, convertit. *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus, laborumque præmiis, solicitarent? nec corporis, nec animi vigorem remanere eun-*

dem: & fortunam ipsam vereri, ne cui deorum nimia jam in se, & constantior, quam velint humanæ res, videatur. & se gloriæ seniorum succrevisse, & ad suam gloriam consurgentes alios læti aspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros. Acuebat hac moderatione tam justa studia: quæ verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari jussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est. tribunique plebis nihil id impedimenti futurum ajebant, se ad populum laturos, uti legibus solveretur. Et ille quidem in recusando perstabat, *Quid ergo attineret leges ferri*, rogitans, *quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? jam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: & ut quæque intro vocata erat centuria, COS. haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, *Dei approbent*, inquit, *quod agitis, acturique estis, Quirites. ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis; in collega sit mea apud vos gratiæ locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso, mecum consulem faciatis.* Justa suffragatio visa. omnes, quæ supererant, centuriæ, Qu. Fabium, P. Decium COSS. dicere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent, nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est. U. C. 455.

CAPUT IX.

Quum fama allata esset, Etruscos agitare de pace petenda, aversa in Samnites belli mole, ibi a Q. Fabio, & P. Decio Coss. res prospere transigitur.

COSS. novi, Qu. Fabius Maximus quartum, & 14.
P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc, aut in illam provinciam copiæ satis essent; & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset: ab Sutrio, & Nepet, & Faleriis legati, auctores concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti COSS., quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Trifernum hostes in occulta valle instructi; qua ingressos Romanos su-

periore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperantes improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie justa maluerunt concurrere, itaque & in æquum descendunt; ac fortunæ se majore animo, quam spe, committunt. cæterum, seu quia ex omnium Samnitium populis quodcumque roboris fuerat, contraxerant; seu quia discrimen summæ rerum augebat animos; aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri videt, M. Fulvium, & M. Valerium tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, ut, si quando unquam equestri ope adjutam rempub. meminerint, illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitum. & ipsos nominatim juvenes pari comitate utrumque nunc laudibus, nunc promissis onerat. cæterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret; consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, & averso hosti ab tergo repente se ostendere. Equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus quam suis, ex improviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies; nec parte ulla pelli, aut perrumpi potuit. & postquam irritum incœptum erat, recepti post signa prælio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus: nec sustinere frons prima tam longum certamen, increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies, jussu COS., in primam successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem. & tempore improvisa ex montibus signa, clamorque sublatus non vero metu tantum terruere Samnitium animos. Nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit; & pro se quisque miles, adesse alterum COS., adesse legiones, gaudio alacres fremunt: terrorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque

fessi opprimerentur. & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria, fuit. tria millia & CCCC. cæsi: capti ad trecentos ferme & triginta: signa militaria ca-
35. pta tria & viginti. Samnitibus Apuli se ante prælium conjunxissent, ni P. Decius, COS. alter, iis ad Maleventum castra objecisset, extractosque deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis. duo millia Apulorum cæsa. spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius COS. sex & octoginta. nec valli tantum, ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopulatarũ. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia CCCC. cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta.

CAPUT X.

Q. Fabius Maximus, quod diceret esse contra leges, se consulem refici, delatum & in hunc annum honorem recusat: creatis novis, ipsi ac P. Decio, veteribus consulibus in Samnio prorogatur imperium.

INde comitiorum caussa Romam profectus, maturavit eam rem agere. quũ primo vocatæ Qu. Fabium COS. dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus. non sui magis honoris caussa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Qu. Fabio COS. dicerent. Fabius de se eadem fere, quæ priore anno, dicendo abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas: orare, *ut ex cœno plebejo consulatum extraheret; majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet.* Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. *facturum enim se fuisse* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, COS. fieri videret; nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio COS. est factus, 456.
priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum

Appium Claudium collegam, eloquentia, civilibusque artibus haud dubie præstantem. Comitiis perfectis, veteres COSS. jussi
16. bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio.

CAPUT XI.

Samnites a P. Decio proconsule finibus expulsi, ad Etruscos profecti eos ad bellum contra Romanos sollicitant: interim, dum absunt, Murgantia, Romulea, & Ferentinum Urbes, facta ubique cæde, capiuntur.

U. C. 457. ITaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio COSS., P. Decius, qui COS. in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non destitit agros: donec Samnitium exercitum, nusquam se prælio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: &, quod legationibus nequicquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mistis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium: quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos esse, si suimet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Rom. quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum esset: unam sibi spem reliquam in Etruscis restare: scire, gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, pecunia esse: habere accolas Gallos, inter ferrum & arma natos, feroces cum suopte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum a se, auroque redemtum, haud vana jactantes, memorent: Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenæ quondam majoribusque eorum fuerit, quin Romanos omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio venisse; confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam*
ducant. Hæc eos in Etruria 17.
jactantes, molientesque, bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius ubi comperit per exploratores, profectum Samnitium exercitum, advocato concilio; *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes ac mœnia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio præsidet. cessere finibus; ac sibimet ipsi exilium conscivere.* Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit. tantusque ardor militum fuit & caritate ducis, & spe majoris, quam ex agresti-

bus populationibus, prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi, captique: & alia præda ingens capta est. quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine*, inquit, *victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? vultis vos pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunæque in urbibus relictæ vestræ sunt, quando legiones eorum tot præliis fusas, postremo finibus expulistis. vendite ista: & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen, ego subinde suggeram quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud magnus, præda major manet*. Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti, a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia evasere. Captum oppidum, ac direptum est. ad duo millia & CCC. occisi: & sex millia hominum capta: & miles ingenti præda potitus: quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. cæterum ibi plus laboris ac periculi fuit. nam & defensa summa vi mœnia sunt: & locus erat munimento naturaque tutus. sed evicit omnia assuetus prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt. sunt qui novorum consulum hanc gloriam faciant. quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

CAPUT XII.

Consulum alter L. Volumnius in Samnium, Ap. Claudius in Etruriam proficiscitur: prospera fortuna usus Volumnius ad collegam, parum feliciter rem gerentem, dubium, an accitus, pergit: quum ab illo auxilium sperneretur, oritur inter utrumque certamen: jam abeuntem Volumnium pervincunt milites, ut vires contra Etruscos cum collega conjungat: ambo inde, prælio commisso, hostes superant.

Dum ea in Samnio, cujuscumque ductu auspicioque gererentur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: & 18

Gal-

Gallica auxilia mercede sollicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius COSS. cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset: Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia. castra haud procul ab hoste posita. Cæterum eo magis profectum est, quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma in Etruria populos metus Romani nominis comprimeret: quam quod ductu COS. quicquam ibi satis scite, aut fortunate gestum sit. Multa prælia locis & temporibus iniquis commissa, spesque in dies graviorem hostem faciebat. & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam accersendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, quum ea ipsa inter COSS. populi Romani jam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se literis accitum. Jam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum. Et Lucanorum seditiones, a plebeiis & egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate per Qu. Fabium pro consule missum eo cum veteri exercitu compresserat. Decio populandos hostium agros relinquit: ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem, læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali, & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset, *Satin' salve*, inquit, *Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? quæ te caussa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: literis ejus accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. *Tu vero abeas*, inquit: *neque te quisquam moratur. etenim minime consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, huc te ad opem ferendam aliis gloriari venisse.* Bene Hercules verteret, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumtam, quam quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.*
19. Digredientes jam COSS. legati tribu-

bu-

denique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obsistere, atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempub. prodat. si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto noxiæ fore. eo rem adductam, ut omnis rei bene, aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. neminem quæsiturum, quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitus fuerit. dimitti ab Appio eum, sed a repub. & ab exercitu retineri. experiretur modo voluntatem militum.* Hæc monendo, obtestandoque prope restitantes COSS. in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam * ante paucis certatum verbis fuerat. Et quum Volumnius caussa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset, cavillansque Appius *sibi acceptum referre* diceret *debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam COS. haberent: priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere: Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempub.) sed imperator uter sit melior: Etruriam, & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent: quo animadverso consensu, Volumnius, *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi, non committam, ut quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velitis, clamore significate.* Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. & Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque impetu magis milites, quam cujusquam ductu, aut imperio pugnam capessebant: & Romani exercitus

* al. inter paucos.

tus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inæquali concursum est: & velut forte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur, ita precatus esse, *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo*. Hæc precatus, velut instigante Dea, & ipsæ collegæ, & exercitus virtutem adæquavit ducis. imperatoria opera exequitur: & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. ergo fundunt, fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere assueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. ibi interventu Gellii, cohortiumque Sabellarum paullisper recruduit pugna. iis quoque mox fusis, jam a victoribus castra oppugnabantur. & quum Volumnius ipsæ portæ signa inferret, Appius Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos; per vallum, per fossas irruperunt. castra capta, direptaque: præda ingens parta, & militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi: duo millia & centum viginti capti.

CAPUT XIII.

Contra Samnites, agrum Campanum populantes, reversus Volumnius COS., præda impeditos aggreditur: facta in castra irruptione, quum captivi deficientes raptis armis & ipsi hostem urgerent, prælio accenso, victoria perfecta reportatur.

20. DUm ambo COSS. omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus exorti ad depopulandos imperii Romani fines per Vestinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri, ad tuendos socios convertit. ut in Calenum agrum venit; & ipse cernit recentia cladis vestigia; & Caleni narrant, tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionem redeant, nec

tam oneratum agmen dimicationi committant. ea quanquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem: inde tertia vigilia moturum iter Samnium esse. His satis exploratis, profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, & egredientem e castris hostem opprimeret. aliquanto ante lucem ad castra accessit, gnarosque Oscæ linguæ exploratum quid agatur mittit. intermisti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt infrequentia armatis signa egressa, prædam, prædæque custodes exire; * immobile agmen, & sua quenque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est: & jam lux appetebat. itaque signa canere jussit; agmenque hostium aggreditur. Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam: pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret. inter cunctationem opprimuntur. & Romani jam transcenderant vallum: cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque prælio ipso terribiliorem, intermisti agmini, præbebant. memorandum deinde edidere facinus; nam Statium Minatium ducem adeuntem ordines hortantemque invadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemq; equo captum ad COS. Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: præliumque jam profligatum, integratum est: nec diutius sustineri potuit. cæsa ad sex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: &, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia & CCCC. præda ingens sociorum: accitique edicto domini ad res suas noscendas, recipiendasque. præstituta die quarum rerum non extitit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi quam in armis animum haberent.

* al. ignobile.

CA-

CAPUT XIV.

Territum Senatum tumultu Campanæ populationis, atque Etrusci belli, erigunt literæ Volumnii COS. nuntiantes, cæsos in Campania populatores. quum in præsidium ejus regionis deduci colonias circa Vestinum, & Falernum agrum placeret, pauci dant nomina.

21. MAgnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: & per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari: & Gallos pretio ingenti sollicitari. His nuntiis Senatus conterritus, justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit. Nec ingenui modo, aut juniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati. & defendendæ urbis consilia agitabantur: summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. cæterum parte curæ exonerarunt Senatum Lucii Volumnii COS. literæ; quibus, cæsos fusosque populatores Campaniæ, cognitum est. itaque & supplicationes ob rem bene gestam COS. nomine decernunt: justitium remittitur, quod fuerat per dies decem & octo; supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vestinum & Falernum agrum deducerentur; una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata; altera in saltu Vestino Falernum contingente agrum, ubi Synope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Trib. plebis negotium datum est, ut plebiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inveniebantur: quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur.

CAPUT XV.

Adversus quatuor populos, Etruscos, Samnites, Umbros, & Gallos, arma contra Romanos conferentes, deliguntur COSS. Q. Fabius, & P. Decius.

AVertit ab eis curis Senatum Etruriæ ingravescens bellum, & crebræ literæ Appii, monentes, ne regionis ejus motum negligerent. *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. jam castra bifariam facta esse: quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob hæc, & jam appetebat tempus, comitiorum caussa L. Volumnius COS. Romam revo-

revocatus. qui prius, quam
ad suffragium centurias vo-
caret in concionem advo-
cato populo, multa de
magnitudine belli Etrusci
disseruit. *jam tum, quum
ipse ibi collega rem pariter
gessisset, fuisse tantum bel-
lum, ut nec duce uno, nec
exercitu geri potuerit: acces-
sisse postea dici Umbros, &
ingentem exercitum Gallo-
rum. Adversus quatuor po-
pulos, duos COSS. illo die
deligi meminissent. se, nisi
confideret eum consensu po-
puli Romani COS. declara-
tum iri, qui haud dubie
tum primus omnium ductor
habeatur, dictatorem fuisse*
22. *extemplo dicturum*. Nemi-
ni dubium erat, quin
Q. Fabius omnium con-
sensu destinaretur: eum-
que & prærogativæ, &
primo vocatæ omnes cen-
turiæ consulem cum L.
Volumnio dicebant. Fa-
bii oratio fuit, qualis bi-
ennio ante: deinde, ut
vincebatur consensu, ver-
sa postremo ad collegam
P. Decium poscendum.
*hunc senectuti suæ admini-
culum fore: censura, duo-
busque consulatibus simul
gestis expertum se, nil con-
cordi collegio firmius ad
rempublicam tuendam esse.
novo imperii socio vix jam
assuescere senilem animum
posse: cum moribus notis
facilius se communicaturum
consilia*. Subscripsit ora-
tioni ejus COS., quum
meritis P. Decii laudibus,
tum *quæ ex concordia con-
sulum bona, quæque ex di-
scordia mala in admini-
stratione rerum militarium
evenirent*, memorando:
*quam prope ad ultimum
discrimen suis & collegæ
certaminibus nuper ventum
foret*: admonendo Decium
Fabiumque, *ut uno ani-
mo, una mente viverent.
esse præterea viros natos mi-
litiæ, factis magnos, ad
verborum linguæque certa-
mina rudes: ea ingenia
consularia esse. callidos so-
lertesque, juris atque elo-
quentiæ consultos, qualis
Ap. Claudius esset, urbi,
ac foro præsides habendos,
prætoresque ad reddenda
jura creandos esse*. His a- U.
gendis dies est consum- C.
tus. postridie ad præscri- 458.
ptum COS. & consularia
& prætoria comitia habi-
ta. COSS. creati, Q. Fa-
bius & P. Decius, Ap.
Claudius prætor, omnes
absentes. & L. Volumnio
ex S. C. & scito plebis pro-
rogatum in annum impe-
rium est.

CAPUT XVI.

Caussa prodigiorum decretis supplicationibus, in templo Pudicitiæ patriciæ certamen oritur inter cæteras Matronas, & Virginiam Auli filiam: hæc inde exclusa, quod patricia plebejo Volumnio COS. nupsisset, in parte suarum ædium, sacellum a plebeiis matronis frequentandum, Pudicitiæ plebejæ collocat. Hoc anno ex multatitia pecunia Deorum templa donis augentur. urbs exornatur.

23. EO anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum caussa supplicationes in biduum Senatus decrevit. publice vinum ac thus sacrificiis præbitum. supplicatum iere frequentes viri feminæque. insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam, plebejo nuptam L. Volumnio COS., matronæ, quod e patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit: cum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam; & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit: nec se viri, honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, vero gloriaretur. facto deinde egregio magnifica verba adauxit in vico longo, ubi habitabat ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit: aramque ibi posuit. & convocatis plebeiis matronis conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ plebejæ dedico: vosque hortor, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit: detisque operam, ut hæc ara, quam illa, si quid potest, sanctius, & a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Qu. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt. quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum, est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt: semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. Et ab ædilibus plebeiis

beiis L. Ælio Pæto, & C. Fulvio Curvo ex multatitia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti; pateræque aureæ ad Cereres positæ.

CAPUT XVII.

Q. Fabio consuli extra ordinem, tendente P. Decio collega, ut ad sortem revocaretur, Etruria provincia datur: eo quum duxisset exercitum, paullo post Romam reversus ad consultandum de bello, cui non dux unus sufficere videretur, P. Decium sibi ad illud collegam assumit.

24 QU. inde Fabius quintum, & P. Decius quartum, consulatum ineunt, tribus consulatibus, censuraque collegæ, nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter se clari. quæ ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum inter se certamen intervenisse reor; patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in Senatu: & postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. In concione, ut inter militares viros, & factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita. Fabius, *quam arborem sevisset, sub ea legere alium fructum*, indignum esse dicere. *se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis solicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii legisse* sensim exprobrat: *& invidisse Decium concordibus collegiis tribus.* postremo *se tendere nihil ultra, quam ut, si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent. in Senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.* P. Decius Senatus injuriam querebatur. *quoad potuerint patres, annisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio Senatum provinciam dare. si honoris ejus caussa: ita eum de se, deque repub. meritum esse, ut faveat Qu. Fabii gloriæ, quæ modo non sua contumelia splendeat. cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, cum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? gloriari Fabium rebus in Etruria gestis: velle & P. Decium gloriari: & forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se-*

extincturum. Poſtremo ſe collegæ honores præmiaque conceſſurum, verecundiæ ætatis ejus majeſtatiſque: quum periculum, quum dimicatio propoſita ſit, neque cedere ſua ſponte, neque ceſſurum: & ſi nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi ſit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum, deoſque immortales ſe precari, ut ita ſortem æquam ſibi cum collega dent, ſi eandem virtutem felicitatemque in bello adminiſtrando daturi ſint. certe id & natura æquum, & exemplo utile eſſe, & ad famam populi Romani pertinere, eos conſules eſſe, quorum utrolibet duce bellum Etruſcum geri recte poſſit. Fabius nihil aliud precatus populum, quam ut, prius quam intro vocarentur ad ſuffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria literas audirent, comitio abit. nec minore populi conſenſu, quam ſenatus, provincia Etruria extra ſortem Fabio decreta

25. eſt. Concurſus inde ad conſulem factus omnium ferme juniorum; & pro ſe quiſque nomina dabant. tanta cupido erat ſub eo duce ſtipendia faciendi. Qua circumfuſus turba, *Quatuor millia*, inquit, *peditum, & ſexcentos equites duntaxat ſcribere in animo eſt. hodierno, & craſtino die qui nomina dederint, mecum ducam. majori mihi curæ eſt, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac ſpei gerente, quod non deſiderata multitudo erat, ad oppidum Adharnaham, unde haud procul hoſtes erant, ad caſtra Appii prætoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum præſidio occurrunt, qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque eſſe conſulem accepere, læti atque alacres diis populoque Romano gratias agunt, quod eum ſibi imperatorem miſiſſent. Circumfuſi deinde quum conſulem ſalutarent, quærit Fabius quo pergerent. reſpondentibuſque lignatum ſe ire, *Ain' tandem?* inquit, *num caſtra vallata non habetis?* ad hoc quum ſucclamatum eſſet, duplici quidem vallo, & foſſa, & tamen in ingenti metu eſſe: *Habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum: redite, & vellite vallum.* Redeunt in caſtra, terroremque ibi, vellentes vallum, & iis, qui in caſtris remanſerant militibus, & ipſi Appio fecerunt. Tum pro ſe quiſque alii aliis dicere, conſulis ſe Q. Fabii facere juſſu. Poſtero inde die caſtra mota, & Appius prætor Romam dimiſſus. inde nuſquam ſtativa Romanis fuere. negabat utile eſſe uno loco ſedere exercitum: itineribus, ac muta-

locorum nobiliorem ac saluoriorem esse. Fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hyems haud dum exacta. Vere inde primo relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, præpositoque castris L. Scipione pro prætore; Romam ipse ad consultandum de bello rediit. sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat: sive senatusconsulto accitus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Appio Claudio prætore retractum quidam videri volunt: quum in senatu, & apud populum (id quod per per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret. *non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum adversus quatuor populos. periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum, equitum mille cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reipubl. posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset, a quo disceret Senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, & quot per duces esset. Fabius ut Romam rediit, & in Senatu, & productus ad populum, mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam: magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo, aut reipubl. periculo consulere: cæterum si sibi adjutorem belli, sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? *neminem omnium secum conjungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore: sin collega quid alıud malit; at sibi L. Volumnium darent adjutorem.* Omnium rerum arbitrium & a populo, & a Senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est. & quum Decius se in Samnium, vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis; triumphusque, non bellum decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fa-

Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit; adjecerint & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam, adversus præsentem COS. prætoris; contentionemque aliam inter collegas; tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo COSS. ad bellum sunt.

CAPUT XVIII.

In Etruria, absentibus COSS., legio Rom. deletur: quum COSS. supervenissent, relictis ibi duobus exercitibus cum pro prætoribus Cn. Fulvio, & L. Postumio Megello, in agrum Sentinatem ad hostes pergunt: eorum viribus opportune distractis, in pugnam descendunt.

CÆterum antequam COSS. in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant parte alia aggressi. ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, quum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem pro prætore subsidium e castris tulisse: victoresque Umbros redintegrato prælio victos esse: captivosque eis ac prædam ademtam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod cum sæpe alias, tum eo anno Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani: alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro.

Cn.

Cn. Fulvius, & L. Poſtumius Megellus, pro prætoribus ambo, ſtativa in eis locis
27 habere juſſi. Conſules ad hoſtes transgreſſos Appennino in agrum Sentinatem pervenerunt. ibi quatuor millium ferme intervallo caſtra poſita. Inter hoſtes deinde conſultationes habitæ: atque ita convenit, ut ne unis caſtris miſcerentur omnes: neve in aciem deſcenderent ſimul. Samnitibus Galli, Etruſcis Umbri adjecti. dies indicta pugnæ: Samnitibus Galliſque delegata pugna: inter ipſum certamen Etruſci Umbrique juſſi caſtra Romana oppugnare. Hæc conſilia turbarunt transfugæ Cluſini tres, clam nocte ad Fabium conſulem transgreſſi: qui, editis hoſtium conſiliis, dimiſſi cum donis, ut ſubinde, ut quæque res nova decreta eſſet, exploratam perferrent. con-conſules Fulvio, ut ex Faliſco; Poſtumio, ut ex Vaticano exercitum ad Cluſium admoveant, ſummaque vi fines hoſtium depopulentur, ſcribunt. Hujus populationis fama Etruſcos ex agro Sentinate ad ſuos fines tuendos movit. Inſtare inde conſules, ut abſentibus iis pugnaretur per biduum laceſſere prælio hoſtem. biduo nihil dignum dictu actum. pauci utrinque cecidere: magiſque irritati ſunt ad juſtum certamen animi, quam ad diſcrimen ſumma rerum adducta. Tertio die deſcenſum in campum omnibus copiis eſt. Quum inſtructæ acies ſtarent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit. inde diverſæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos curſum deflexit. lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere. Tum ex anteſignanis Romanus miles, *Illac fuga*, inquit, *& cædes vertit, ubi ſacram Dianæ feram jacentem videtis: hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ, & conditoris noſtri admonuit.* Dextro cornu Galli, ſiniſtro Samnites conſtiterunt. Adverſus Samnites Fabius primam ac tertiam legionem pro dextro cornu, adverſus Gallos pro ſiniſtro Decius quintam & ſextam inſtruxit. Secunda & quarta cum L. Volumnio proconſule in Samnio gerebant bellum. Primo concurſu adeo æquis viribus geſta res eſt, ut, ſi affuiſſent Etruſci, & Umbri, aut in acie, aut in caſtris, quocunque ſe inclinaſſent, accipienda clades fuerit.

CA-

CAPUT XIX.

P. Decius, laborante lævo cornu, cui ipſe præerat, ſe per Pontificem, ut pater ipſius ante Latino bello, pro patria devovet; ac Romanis victoriam reſtituit.

28 CÆterum quanquam communis adhuc Mars belli erat, necdum diſcrimen fortuna fecerat, qua datura vires eſſet, haudquaquam ſimilis pugna in dextro, lævoque cornu erat: Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant pugnam: extrahebaturque in quam maxime ſerum diei certamen: quia ita perſuaſum erat duci, & Samnites, & Gallos primo impetu feroces eſſe, quos ſuſtineri ſatis ſit; longiore certamine ſenſim reſidere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantiſſima laboris atque æſtus fluere; primaque eorum prælia pluſquam virorum, poſtrema minus quam feminarum eſſe. In id tempus igitur, quo vinci ſolebat hoſtis, quam integerrimas vires militi ſervabat. Ferocior Decius & ætate, & vigore animi, quantuncunque virium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior videbatur pedeſtris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipſe, fortiſſimæ juvenum turmæ immiſtus, orat proceres juventutis, ut ſecum in hoſtem impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, ſi ab lævo cornu, & ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longius evectos, & jam inter media equitum agmina prælium cientes, novum pugnæ conterruit genus. eſſedis carriſque ſuperſtans armatus hoſtis ingenti ſonitu equorum rotarumque advenit, & inſolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor diſſipat: ſternit inde ruentes equos viroſque improvida fuga. turbata hinc etiam ſigna legionum: multique impetu equorum, ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti anteſignani: & inſecuta, ſimul territos hoſtes vidit, Gallica acies, nullum ſpatium reſpirandi recipiendique ſe dedit. Vociferari Decius, *quo fugerent? quamve in fuga ſpem haberent?* obſiſtere cedentibus ac revocare fuſos. deinde ut nulla vi perculſos ſuſtinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? datum hoc noſtro generi eſt; ut luendis periculis publicis piacula ſimus. Jam ego mecum legiones hoſtium mactandas Telluri ac diis manibus dabo.* Hæc locutus, M. Li-

vium Pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se, legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. devotus inde eadem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri: quum secundum solemnes precationes adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cælestium, infernorumque iras: contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium, locumque eundem suæ pestis, & Gallorum ac Samnitium fore*: hæc execratus in se, hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum; inferensque se ipse infestis telis
29 interfectus est. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum jactare tela: torpere quidam, & nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte altera Pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque pro prætore esse, vociferari, *vicisse Romanos, defunctos consulis fato: Gallos, Samnitesque Telluris matris ac deorum manium esse: rapere ad se, ac vocare Decium devotam secum aciem: furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse*. Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio, & C. Martius, cum subsidiis ex novissima acie, jussu Qu. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna; jussu legatorum collata humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta. quibus plerisque in scuta, plerisque verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus atoniti conciderent. Hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat.

CAPUT XX.

Fabius, superatis hostibus in dextro cornu, P. Decio collegæ apparatissimum funus facit.

FAbius in dextro cornu primo, ut ante dictum est, cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa eandem vim habere visa, præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo possent impetu incurrerent: sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse: tum collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, & legiones concitavit, & signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum: præterque aciem ipsam Gallorum relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius audita morte collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, & circumvectos a tergo Gallicam invadere aciem: tertiæ deinde legionis subsequi principes: &, qua turbatum agmen hostium viderent, impetu equitum instare, ac territos cædere. Ipse ædem Jovi victori, spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis consternata agebatur. sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, & Galli a tergo circumventi. Cæsa eo die hostium xxv. millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia: ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum super stratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit, postero die inventum relatumque est cum multis militum lacrymis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore, laudibusque meritis celebrat.

CAPUT XXI.

In Etruria Cn. Fulvius proprætor, & in Samnio L. Volumnius procos. rem feliciter gerunt. Q. Fabius COS. de Gallis, Etruscis, ac Samnitibus triumphans in Urbem redit.

ET in Etruria per eos
30 dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta. nam præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque & Clusinorum cæsa amplius tria millia, & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis est, ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam vero stanti. Sed superjecere quidam augendo fidem, qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia, CCCXXX., equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Umbris Tuscisque, quos & ipsos pugnæ affuisse. & ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum in Trifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem secuti sunt. celebrata incanditis carminibns militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque, & tunicæ, præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda.

CAPUT XXII.

Fabii in Etruria, Ap. Claudii in Samnio clara pugna: Samnites, tot annorum cladibus nondum omnino subacti, bello non abstinent.

HIs ita rebus gestis, nec 31
in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. nam & Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum, rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vestinum Formianumque, & parte alia in Æserniacum, quæ Vulturno adjacet flumini, descendere. Adversus eos Ap. Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo,

qua-

quatuor millia, & quingentos Perusinorum occidit: cœpit ad mille septingentos quadraginta: qui redemti singuli æris trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes totiens, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium XVI. millia trecenti, capta duo millia septingenti. Ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. nam & terra multifariam pluvisse, & in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nuntiatum est: librique ob hæc additi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit, ex quo multatitio ære Veneris ædem, quæ prope circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen, annumque extum & quadragesimum a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. & ne tot annorum clades utriusque gentis, laboresque actos nunc referam: quibus nequiverint tamen dum illa pectora vinci: proximo anno Samnites in Sentinati agro Pelignis, ad Trifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, misti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant: imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant: socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus jam stare poterant: tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: & vinci, quam non tentare victoriam, malebant. quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo, legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

CAPUT XXIII.

Ducto in Samnium a M. Atilio Regulo COS. exercitu, castra Romana ab hostibus haud vano impetu oppugnantur.

32 U. C. 459 Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus, & M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est: quia tres scriptos hohostium exercitus, uno Etruriam, altero populationem Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit. Atilius cum exercitu extemplo profectus, ut in Samnio hostes [ita enim placuerat patribus] nondum egressos opprimeret, velut ex composito ibi obvium habuit hostem, ubi & intrare, nedum vastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris collata essent: quod vix Romanus totiens victor auderet, ausi Samnites sunt [tantum desperatio ultima temeritatis facit] castra Romana oppugnare. & quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum ademto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improviso oppressus, nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. ab tergo castrorum decumana porta impetus factus. itaque captum quæstorium: quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma. Consul tumultu exci- 33 tus, cohortes duas sociorum, Lucanam, Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum principali via inducit. vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: & clamore magis, quam oculis hostem noscunt, nec, quantus numerus sit, æstimari potest. Cedunt primo incerti fortunæ suæ, & hostem introrsum in media castra accipiunt. inde quum consul vociferaretur, expulsine extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent, rogitans: clamore sublato, connixi primo resistunt: deinde inferunt pedem, urgentque, & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt: expellunt extra portam, vallumque: inde pergere, ac persequi,

quia

quia turbida lux metum
circa insidiarum faciebat,
non ausi, liberatis castris
contenti, receperunt se in-
tra vallum trecentis ferme
hostium occisis. Romano-
rum stationis primæ, vigi-
lumque, & eorum qui cir-
ca quæstorium oppressi,
periere ad ducentos trigin-
ta.

CAPUT XXIV.

*Perlata Romam fama rei non
satis feliciter in Samnio
gestæ ab Atilio COS. L. Po-
stumius cum exercitu ad
collegam ab Urbe pergit:
inde, quum diversi COSS.
abiissent ad hostium urbes
expugnandas, Postumius
Milonia, Ferentino, ali-
isque, ab suis desertis, op-
pidis potitur.*

ANimos inde Samnitibus
non infelix audacia
auxit: & non modo profer-
re inde castra Romanum,
sed ne pabulari quidem per
agros suos patiebantur. re-
tro in pacatum Soranum
agrum pabulatores ibant.
Quarum rerum fama tu-
multuosior etiam, quam
res erant, perlata Romam,
coegit L. Postumium COS.
vixdum validum proficisci
ex urbe, prius tamen quam
exiret, militibus edicto So-
ram jussis convenire. ipse
ædem Victoriæ, quam ædi-
lis curulis ex multatitia pe-
cunia faciendam curaverat,
dedicavit. Ita ad exercitum
profectus ab Sora in Samni-
um, ad castra collegæ perre-
xit. inde postquam Samni-
tes diffisi duobus exerciti-
bus resisti posse, recesse-
runt; diversi COSS. ad va-
standos agros, urbesque
oppugnandas discedunt.
Postumius Milioniam oppu- 34
gnare adortus, vi primo
atque impetu, deinde,
postquam ea parum proce-
debant; opere, ac vineis
demum injunctis muro ce-
pit. ibi, capta jam urbe,
ab hora quarta diei ad o-
ctavam omnibus partibus
urbis diu incerto eventu
pugnatum est. postremo
potitur oppido Romanus.
Samnitium cæsi tria millia
ducenti: capti quatuor mil-
lia CC. præter prædam ali-
am. Inde Ferentinum du-
ctæ legiones: unde oppida-
ni cum omnibus rebus suis,
quæ ferri agique potuerunt,
nocte per aversam portam
silentio excesserunt. igitur
simul advenit COS., primo
ita compositus instructus-
que mœnibus successit,
tanquam idem, quod ad
Milioniam fuerat, certami-
nis foret: deinde ut silen-
tium vastum in urbe, nec
arma, nec viros in turribus
ac muris vidit, avidum in-
vadendi deserta mœnia mi-
litem detinet, ne quam oc-
cultam in fraudem incau-
tus rueret: duas turmas so-
ciorum Latini nominis cir-
cumequitare mœnia, atque
explorare omnia jubet. E-
quites portam unam alte-
ramque eadem regione in
propinquo patentes conspi-
ciunt, itineribusque iis ve-

ftigia nocturnæ hostium fugæ. adequitant deinde sensim portis: urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: & consuli referunt excessum urbe: solitudine haud dubia id perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis COS. ad eam partem urbis, quam adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem; & modicum spatium progressos tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse: extemplo COS. cohortes expeditas in urbem induxit, cæteros interim castra communire jussit. Ingressi milites, refractis foribus; paucos, graves ætate, aut invalidos inveniunt; relictaque, quæ migratu difficilia essent. ea direpta: & cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam: suos prima vigilia profectos: credere eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides extitit: desertis oppidis COS. potitur.

CAPUT XXV.

Non satis prospere in Apulia commisso cum Samnitibus prælio, Romani milites consternantur; cessantes in castris increpans Atilius COS. vix pervincit, ut contra hostem appropinquantem arma capiant: conserta pugna, effuse in castra tendentes, in hostes a COS. convertuntur; tandem accensis viribus, strenue vincunt.

Alteri COS. M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit, quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. prælium varium & anceps fuit, tristius tamen eventu Romanis; & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis, quam in ipso certamine senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. tum quoque sollicita nox fuit, jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conferendas manus. Minus cladis, cæterum non plus animorum ad hostes erat. ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes erat: quam ingressi præbuere speciem recta tenden-

dentium est ad castra oppugnanda. COS. arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum: legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quenque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos: sed militum jacere animos: tota nocte inter vulnera, & gemitus morientium vigilatum esse. si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse*. Quæ ubi consul accepit, sibimetipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat, *quid cessarent, tergiversarenturque? hostem in castra venturum, ne ipsi extra castra exissent: & pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus haud dubiam victoriam esse: qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam*. Hæc jurganti increpantique respondebant, *confectos se pugna hesterna esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse: majorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit*. inter hæc appropinquabat agmen: & jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tum vero COS., *indignum facinus esse*, vociferari, *tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimus*, inquit, *in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem moriamur? Dii bene verterent: facerentque, quod se dignum quisque duceret: COS. M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana videat*. Dicta consulis legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum approbavere: tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti, ac prope victi procedunt adversus hostem nec spe, nec animo fortiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur: *exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos; nullam inde ne fugæ quidem patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum evadendum*. in medio sarcinas conjiciunt. armatis suis 36 quisq; ordinibus instruunt.

aciem. Jam exiguum inter duas acies erat ſpatium, & ſtabant expectantes, dum ab hoſtibus prius impetus, prius clamor inciperet. neutris animus eſt adpugnandum. diverſique integri atque intacti abiiſſent, ni cedenti inſtaturum alterum timuiſſent. ſua ſponte inter invitos tergiverſanteſque ſegnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit: nec veſtigio quiſquam movebatur. Tum COS. Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immiſit: quorum quum plerique delapſi ex equis eſſent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad oppprimendos eos, qui ceciderant, & ad ſuos tuendos ab Romanis procurſum eſt. inde paullulum irritata pugna eſt, ſed aliquanto & impigre magis & plures procurrerunt Samnites: & turbatus eques ſua ipſe ſubſidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamq; in terga fugientium Samnites pugnabant, quum COS. equo prævectus ad portam caſtrorum, ac ſtatione equitum ibi oppoſita, edictoque, ut quicunque ad vallum tenderet, ſive ille Romanus, ſive Samnis eſſet, pro hoſte haberetur; hæc ipſa minitans, obſtitit profuſe tendentibus ſuis in caſtra: *Quo pergis*, inquit, *miles? & hic arma, & viros invenies, nec vivo COS. tuo, niſi victor, caſtra intrabis: proinde elige, cum cive, an hoſte pugnare malis*. Hæc dicente COS. equites infeſtis cuſpidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus ſolum COS., ſed fors etiam adjuvit, quod non inſtiterunt Samnites, ſpatiumque circumagendi ſigna, vertendique aciem a caſtris in hoſtem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab ſigniferis rapta ſigna inferre: & oſtendere ſuis, paucos & ordinibus incompoſitis effuſe venire hoſtes. Inter hæc COS. manus ad cœlum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, ſi conſtitiſſet a fuga Romana acies, redintegratoque prælio, cecidiſſet, viciſſetque legiones Samnitium. Omnes undique anniſi ad reſtituendam pugnam, duces, milites peditum, equitumque vis: numen etiam deorum reſpexiſſe nomen Romanum viſum. adeo facile inclinata res: repulſique a caſtris hoſtes: mox etiam redacti ad eum locum, in quo commiſſa pugna erat. ibi objacentes ſarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium hæſere impediti: deinde ne diriperentur res, orbem armatorum ſarcinis circumdant. tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equi-

equites. ita in medio cæſi, captique. Captivorum numerus fuit ſeptem millium ac ducentorum, qui omnes nudi ſub jugum miſſi. Cæſos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit, recenſente COS. biduo acceptam cladem, amiſſorum militum numerus relatus millium, & ducentorum.

CAPUT XXVI.

Victor ex Apulia revertens Aulius COS., Samnites, prædam agentes ex agro Interamnæ coloniæ, cædit: Romam profecto, negatur petenti triumphus. In Etruriam alter COS. Poſtumius ex Samnio tranſgreſſus, proſpera ubique utitur fortuna belli: pacata provincia, quum & ipſi petenti triumphus negaretur, juſſu populi contra Senatus conſenſum triumphat.

Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina eſt, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati, quum prædam aliam inde miſtam hominum atque pecudum, colonoſque captos agerent, in victorem incidunt COS. ab Luceria redeuntem: nec prædam ſolum amittunt, ſed ipſi longo ac impedito agmine incompoſiti cæduntur. Conſul Interamnam edicto dominis ad res ſuas noſcendas recipiendaſque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum cauſſa Romam eſt profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amiſſa tot millia militum, & quod captivos ſine pactione ſub jugum miſiſſet. COS. alter, Poſtumius, quia in Samni- 37
tibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervaſtaverat Vulſinienſem agrum: deinde cum egreſſis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipſorum depugnat. duo millia CC. Etruſcorum cæſi: cæteros propinquitas urbis tutata eſt. in Roſellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vaſtati, ſed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum: minus duo millia circa muros cæſa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta eſt. tres validiſſimæ urbes, Etruriæ capita, Vulſinii, Peruſia, Arretium, pacem petiere: & veſtimentis militum, frumentoque pacti cum COS., ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. multa præſens quingentum millium æris in ſingulas civitates impoſita. Ob haſce res geſtas conſul quum triumphum ab Senatu, moris magis cauſſa,

quam spe impetrandi, petiisset: videretque alios, quod tardius ab urbe exisset: alios, quod injussu Senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ, sibi quoque negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres conscripti, vestræ majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victoria & pace parta, triumphabo*. ita Senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est. pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, ajebant: pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum est: vocatusque eo consul, quum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Martium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate Senatus, sed jussu populi triumphasse diceret: adjiciebat *se quoque laturum fuisse ad populum: ni sciret mancipia nobilium, tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse, ac futuram*: posteroque die auxilio tribunorum plebis trium adversus intercessionem septem tribunorum, & consensum Senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas; eumque triumphasse. Fabius ambos COSS. in Samnio; & ad Luceriam res gessisse scribit; traductumque in Etruriam exercitum: sed, ab utro COS., non adjecit: & ad Luceriam utrinque multos occisos: inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat. sed fanum tantum, id est locus templo effatus, jam sacratus fuerat. Cæterum hoc demum anno, ut ædem etiam fieri Senatus juberet, bis ejusdem voti damnata respubl. in religionem venit.

CAPUT XXVII.

Samnites, collecto ad Aquiloniam quod roboris in Samnio erat, diro jurejurando adacta ad pugnandum nobilitate, bellum ingens contra Romanos parant.

Sequitur hunc annum & COS. insignis, L. 38 U. C. 460
Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: & bellum ingens victoriaque quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem, COS., pepererat. & forte co-

eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant: & opes deorum etiam adhibuerant, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege: ut qui juniorum non convenisset ad impetratorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad XL. millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. ibi mediis fere castris locus est consептus cratibus, pluteisque, & linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum sacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione: qua quondam usi majores eorum fuissent, quum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quenq; genere factisq;. singuli introducebantur. erat quum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset: tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæque circa cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. admovebatur altarimus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. dein jurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis, familiæque, & stirpis composito, nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. id primo quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt; jacentes deinde inter stragem victimarum, documento cæteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis edictum ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio linteata, ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. his arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter cæteros eminerent. Paullo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

CAPUT XXVIII.

Contra maximos Samnitium conatus profecti COSS. Sp. Carvilius, & L. Papirius Cursor, alter Amiternum, alter Duroniam vi expugnant: inde ducto a Carvilio ad Cominium exercitu, Papirius Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, pervenit: paratis omnibus ad prælium, milites inflammat.

39 COSS. profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas Atilius superioris anni COS. in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant. cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius, novo exercitu (ita enim decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quam collega cepit hominum: plus aliquanto occidit: præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium COSS., maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, pervenit. ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque graviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur: quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit: *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste: opus esse & illum quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* diem ad proficiscendum nuntius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuntio misso, extemplo concionem habuit: multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium apparatu vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere: & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum. & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium*

a parente suo occidione occisam; spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces, spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. deos immortales adesse propter totiens petita fœdera, totiens rupta: tum, si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui nefando sacro mista hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes deos, hinc jurisjurandi adversus fœdera suscepti execrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore deos, cives, hostes metuat. Hæc comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset; simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: pœnitet in posterum dilatum certamen: moram diei noctisque oderunt.

CAPUT XXIX.

Omnibus ardore pugnæ accensis, pullarius falsum nuntiat auspicium: detecto mendacio, nihilominus COS. Papirius prælium init: eo utrinque acriter commisso, hostes primo velut attonitos religione, qua erant obstricti, strage cædit; per speciem deinde adventantis a Cominio collegæ territos fundit, & fugat: castris eorum, & Aquilonia urbe potitur.

Tertia vigilia noctis, jam relatis literis a collega, Papirius silentio surgit: & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimique æque intenti erant; dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. nam quum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum COS. nuntiavit. COS. lætus, auspicium egregium esse, & deis auctoribus rem gesturos, pronuntiat, signumque pugnæ proponit. Exeunti jam forte in aciem nuntiat perfuga, viginti cohohortes Samnitium [quadringenariæ ferme erant] Cominium profectas. quod ne ignoraret collega, extemplo nuntium mittit: ipse signa ocyus proferri ju-

jubet: subsidiaq; suis quæque locis, & præfectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, C Cæditium & C Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos detractis clitellis cum cohortibus alaribus in tumulum conspectum propere circumducere jubet: atque inde inter ipsam dimicationem quanto maxime posset moto pulvere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis, qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renuntiaverunt. Juvenis ante doctrinam deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret, ad consulem detulit. cui ille, *Tu quidem macte virtute diligentiaque esto: cæterum qui auspicio adest, si quid falsi nuntiat, in semetipsum religionem recipit: mihi quidem tripudium nuntiatum, populo Romano exercituique egregium auspicium est*. centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent & Samnites signa. insequitur acies ornata, armataque: ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Prius quam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi COS. nuntiatum est: *Dii in prælio sunt*, inquit, *habet pœnam noxium caput*. Ante COS. hæc dicentem corvus voce clara occinuit, quo lætus augurio consul, affirmans, nunquam humanis rebus magis præsentes interfuisse deos, signa canere, & clamorem tolli jussit. Prælium 41
commissum atrox, cæterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis in prælium rapit. Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga retineret, quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumque strages, & respersæ fando nefandoque sanguine aræ, & dira execratio, ac furiale carmen detestandæ familiæ stirpique compositum. his vinculis fugæ obstricti stabant, civem magis, quam hostem timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, & cædere deorum hominumque attonitos metu. Repugnatur segniter, ut ab iis, quos timor moraretur a

fuga. Jam prope ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: pulverem majorem quam pro numero excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma, signaque per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: & consul affirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse. anniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret*. Hæc insidens equo. inde tribunis, centurionibusque imperat, ut vias equitibus patefaciant. ipse Trebonio Cæditioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ. provolat eques: atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit: perrumpitq; ordines, quacumque impetum dedit. instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. Tum jam deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quenquam præter hostes metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt. equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit. ad urbem Scipioni majore resistitur vi: non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore prius quam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites: *satin' æquo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli a portis urbis*? Reclamantibus universis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam: secuti alii testudine facta in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, quæ circa portam erant muri occupavere: penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent. Hæc primo igno- 42
rare consul, & intentus recipiendo exercitui esse. jam enim præceps in occasum sol erat, & appetens nox

periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. progressus longius, ab dextra castra capta videt, ab læva clamorem in urbe mistum pugnantium ac paventium fremitu esse. & tum forte certamen ad portam erat. advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset; acciri quas receperat copias, signaque in urbem inferri jussit. ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere. Nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Cæterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei. ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a prælio potuit: & in ipso discrimine, quo templa diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. id votum diis cordi fuit, & auspicia in bonum verterunt.

CAPUT XXX.

Etiam COS. Carvilius Cominio potitur: cæsis aliquot millibus, multo plura veniunt in potestatem: Fugata alia Samnitium multitudine ab equitibus alterius exercitus, qui Aquiloniam ceperat, utrumque oppidum diripitur, & succenditur ex COSS. sententia: a quibus deinde milites pro suo quisque merito præmiis donantur.

Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem: subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab impetu moratus est; & partem copiarum revocare instructam, intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus, equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocunque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur: manumque, si forte ita res posceret, conferret, modo ne ad Cominium eæ copiæ admoveri possent. ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit: ac testudine ad portas successit. simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, si-

ſicut, antequam in muris viderent armatos, ſatis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hoſtes: ita poſtquam jam non ex intervallo, nec miſſilibus, ſed cominus gerebatur res: & qui ægre ſucceſſerant ex plano in muros, loco quem magis timuerant victo, facile in hoſtem imparem ex æquo pugnabant: relictis turribus muriſque, in forum omnes compulſi, paulliſper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. deinde abjectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem conſulis venerunt. cæſa ad quatuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominium, ſic ad Aquiloniam geſta res. inde medio inter duas urbes ſpatio, ubi tertia expectata erat pugna, hoſtes non inventi, ſeptem millia paſſuum quum abeſſent a Cominio, revocati ab ſuis, neutri prælio occurrerunt. primis ferme tenebris, quum in conſpectu jam caſtra, jam Aquiloniam habuiſſent; clamor eos utrinque par accidens ſuſtinuit. deinde e regione caſtrorum, quæ incenſa ab Romanis erant, flamma late fuſa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipſo loco prope temere ſub armis ſtrati paſſim inquietum omne tempus noctis, expectando timendoque lucem, egere. prima luce incerti, quam in partem intenderent iter, repente in fugam conſternantur conſpecti ab equitibus: qui egreſſos nocte ab oppido Samnites perſecuti, viderant multitudinem non vallo, non ſtationibus firmatam. conſpecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat. jamque etiam legionariæ cohortes ſequebantur: cæterum nec pedes fugientes perſequi potuit: & ab equite noviſſimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. arma multa pavidi, ac ſigna militaria duodeviginti reliquere. Alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum eſt. Læti- 44
tiam utriuſque exercitus Romani auxit & ab altera parte feliciter geſta res. uterque ex alterius ſententia conſul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhauſtis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia, & Cominium deflagravere. & conſules cum gratulatione mutua legionum ſuaque, caſtra conjunxere. In conſpectu duorum exercituum & Carvilius ſuos pro cujuſque merito laudavit, donavitque: & Papirius, apud quem multiplex, in acie, circa caſtra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque haſtatorum armillis, aureiſ-

que

que coronis donavit. Nautium, propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hoſtes; juvenem Papirium, propter navatam cum equitatu & in prælio operam, & nocte, qua fugam infeſtam Samnitibus ab Aquilonia clam egreſſis fecit; centuriones militeſque, quia primi portam, murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes, ob inſignem multis locis operam, corniculis, armilliſque argenteis donat.

CAPUT XXXI.

Res feliciter contra Samnites a COSS. geſtæ cum ingenti lætitia Romæ audiuntur. Carvilius, captis in Samnio Volana, & Palumbino, & Herculaneo cum hoſtium cæde, in Etruriam rebellantem ducit exercitum: Papirius, expugnato Sepino, magnifice triumphans in Urbem redit: illata in ærarium magna vi captivæ pecuniæ, ædem Quirini dedicat, & ſpoliis ornat.

Conſilium inde habitum, quum jam tempus eſſet deducendi ab Samnio exercitus, aut utriuſque, aut certe alterius. optimum viſum, quo magis fractæ res Samnitium eſſent, eo pertinacius & infeſtius agere cætera, & perſequi: ut perdomitum Samnium inſequentibus conſulibus tradi poſſet. *quando jam nullus eſſet hoſtium exercitus, qui ſignis collatis dimicaturus videretur; unum ſupereſſe belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, & hoſtem pro aris ac focis dimicantem conficere poſſent*. Itaque, literis miſſis ad Senatum populumque Romanum de rebus ab ſe geſtis, diverſi, Papirius ad Sepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam, legiones ducunt. Literæ 45.
conſulum ingenti lætitia & in curia, & in concione auditæ: & quatridui ſupplicatione publicum gaudium privatis ſtudiis celebratum eſt. nec populo Romano magna ſolum, ſed per opportuna etiam ea victoria fuit: quia per idem forte tempus rebellaſſe Etruſcos allatum eſt. ſubibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuiſſet, ſi quid in Samnio adverſi veniſſet: quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo conſules, omniſque Romana vis averſa in Samnium eſſet, occupationem populi Romani pro occaſione rebellandi habuiſſet. Legationes ſociorum a M. Atilio prætore in Senatum introductæ. querebantur uri & vaſtari agros a finitimis Etruſcis, quod deſciſcere a populo Romano nollent: obteſtabanturq. patres conſcriptos, ut ſe a vi atque injuria communium hoſtium tutarentur. Reſpon-

ſum

sum legatis, *curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent. quibus non redditis, ex auctoritate patrum, jussu populi, bellum Faliscis indictum est: jussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies: Palumbinum eodem quo ad muros accessit. ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti prælio, & cum majore sua, quam hostium jactura dimicavit: castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus urbibus capta, aut cæsa ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum numero plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sepinum major vis hostium restitit: sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis se Samnites, quam armis ac viris mœnia tutabantur. tandem pugnando in obsidionem justam coegit hostes: obsidendoque, vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus cædis editum capta urbe: septem millia quadringenti cæsi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est. Nives 46.
jam omnia oppleverant: nec durari extra tecta poterat: itaque consul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. pedites equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt: multæ civicæ coronæ, vallaresque, ac murales conspectæ. inspectata spolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. æris gravis magna vis transvecta: vicies centies millies, & quingenta triginta millia.

id æs redactum ex captivis dicebatur. argenti, quod captum ex urbibus erat, P. M. CCCXXX. omne æs argentumque in ærarium conditum. militibus nihil datum ex præda est. auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium miliare præstari potuisset. Ædē Quirini, quam in ipsa dimicatione votam, apud neminem veterem auctorem invenio, (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam filius consul dedicavit: exornavitque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vestinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit.

CAPUT XXXII.

Carvilius Cos., ad gloriam rei bene in Samnio gestæ addita laude prospere perfecti Etrusci belli, triumphat: condita in ærarium parte captæ pecuniæ, de reliqua ædem Fortis Fortunæ facit: Lustrum in Urbe conditur: Ludi nova pompa spectantur: lætis rebus interveniente pestilentia, Æsculapio supplicatur.

INter hæc Carvilius consul in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: cæteram multitudinem, oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella locis sita munitis expugnavit. cæsa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capta. & Faliscis, pacem petentibus, annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis æris, & stipendium ejus anni militibus. His rebus actis, ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli æquatum. æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ, de manubiis faciendam locavit, prope ædem eidem deæ ab rege Servio Tullio dedicatam. & militibus ex præda centenos binos asses, & alterum tantum centurionibus atque equi-

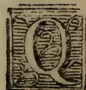
equitibus, malignitate col-
legæ gratius accipientibus
munus, divisit. Favor con-
sulis tutatus ad populum est
L. Postumium, legatum
ejus: qui dicta die a M. Can-
cio Tr. pl. fugerat in lega-
tionem (ut fama ferebat)
populi judicium: jactarique
magis, quam peragi accu-
47. satio ejus poterat. Exacto
jam anno novi tribuni plebis
magistratum inierant: iis-
que ipsis, quia vitio creati
erant, quinque post dies
alii suffecti. Lustrum con-
ditum eo anno est a P. Cor-
nelio Aruina, C. Martio Ru-
tilo, censoribus: censa
capitum millia ducenta sep-
tuaginta duo, trecenta vi-
ginti duo. Censores vicesi-
mi sexti a primis censoribus:
lustrum undevicesimum
U. fuit. Eodem anno corona-
C. ti primum ob res bello be-
461. ne gestas ludos Romanos
spectaverunt: palmæque
tum primum, translato e Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis silice ad Bovillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules, Qu. Fabium Maximi filium Gurgitem, & D. Junium Brutum Scævam. ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad solatium unius mali, pestilentiæ urentis simul urbem atque agros suffecit. portentoque jam similis clades erat. & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur. inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam accersendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum, præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

FINIS DECADIS PRIMÆ.

EPITOME
AB XI. AD XX.
LIBRUM HISTORIARUM
Ab Urbe Condita
TITI LIVII PATAVINI:

Quas, ut amissæ Historiæ argumentum extaret, hoc in loco placuit interponere.

EPITOME LIBRI XI.

Vum Fabius Gurges consul male adversum Samnites pugnasset, & Senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est: idque præstitit: atque ejus consiliis, & opera filius consul adjutus, cæsis Samnitibus triumphavit. C. Pontium, Imperatorem Samnitium, ductum in triumpho securi percussit. Quum civitas pestilentia laboraret, missis legatis, ut Aesculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportavere: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Aesculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui præesset, opera mili-

li-

litum in agro suo usus esset, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis, & Sabinis, qui rebellaverant, victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Census actus est: lustrum conditum: censa sunt civium capita CC. LXXIII. millia. Plebs propter æs alienum, et graves, & longas seditiones, ad ultimum secessit in Janiculum: unde a Q. Hortensio Dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Vulsinienses gestas continet: item adversus Lucanos, contra quos auxilium Tyrrhenis ferre placuerat.

LIBRI XII.

QUum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, Duumviro, qui præerat classi, occiso, legati ad eos a senatu, ut de iis injuriis quererentur, missi, pulsati sunt, ob id bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos, & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos aliquot præliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Jubellio missa esset, occisis Rheginis, Rhegium occupavit.

LIBRI XIII.

VAlerius Lævinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime insuitata facie territis militibus. Post id prælium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit, populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabritius missus ad eum, a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. captivi sine pretio remissi sunt. Cyneas legatus a Pyrrho ad senatum missus petiit, ut, componendæ pacis caussa, rex in urbem reciperetur. de qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui, propter invaletudinem oculorum, jamdiu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt civium capita CCLXXVIII millia, CCXXII. Iterum adversus

Pyr-

Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quarto fœdus renovatum est. Quum C. Fabritio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites prospere gestas continet.

LIBRI XVI.

Pyrrhus in Siciliam trajecit. Quum inter alia prodigia fulmine dejectum esset in Capitolio Jovis signum, caput ejus per aruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, ejus, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Iterum Pyrrhum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod X argenti pondo facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium CCLXXXI millia, CCXXIV. Cum Ptolemæo Ægypti rege societas juncta est. Sextilia virgo Vestalis damnata incesti, viva defossa est. Coloniæ deductæ sunt, Posidonia, & Cossa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit. quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.

LIBRI XV.

Victis Tarentinis pax, & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quũ legatos Apolloniatium ad Senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data. coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum pop. Rom. argento uti cœpit. Umbri & Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

LIBRI XVI.

Origo Carthaginiensium, & primordia urbis eorum referuntur; contra quos, & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus. Cum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset, transgressis tum primum mare equitibus Romanis, adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum. censa sunt civium capita CCXCII millia, CCXXIV. D. Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris primus edidit. Colonia Aesernia deducta est. Res præterea contra Pœnos, &

& Vulsinios prospere gestas continet.

LIBRI XVII.

CN. Cornelius consul a classe Punica circumventus, & per fraudem veluti in colloquium evocatus, captus est. C. Duilius consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. ob quam caussam ei perpetuus quoque honos habitus est, ut revertenti a cœna, tibicine canente, funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia contra Sardos & Corsos & Annonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum a Pœnis circumsessum temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & opera evasit: qui cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se convertit. Hannibal dux Pœnorum, victa classe, cui præfuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, victis navali prælio Pœnis, in Africam trajecit.

LIBRI XVIII.

ATilius Regulus consul in Africa serpentem portentosæ magnitudinis cum maxima militum clade occidit. & quum aliquot præliis bene adversus Carthaginienses pugnasset, successorque a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas conquestus est; in quibus inter caussas petendi successoris erat, quod agellus ejus a mercenariis desertus esset. Quærente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, accersito a Carthaginiensibus Xantippo Lacedæmoniorum duce, victus in prælio & captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformavere naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M. Valerius Maximus censores quum senatum legerent, XIII senatu moverunt. lustrum condiderunt: quo censa sunt civium capita CCXCVII. millia, DCCXCVII. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace, &, si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, & jurejurando adstrictus est rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset. utrunque negandi auctor senatui fuit: & quum, fide custodita, reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumto periit.

LIBRI XIX.

C*Aecilius Metellus, rebus adversus Pœnos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum, XIII ducibus hostium, & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, qui contra auspicia profectus jussit immergi pullos, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit: & revocatus a senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem; qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt Fregellæ, in agro Sallentino Brundusium. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt civium capita CCLI millia, CCXXII. Claudia soror P. Claudii, qui, contemtis auspiciis, male pugnaverat, revertens a ludis, cum turba premeretur, dixit:* Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret. *ob eam caussam multa ei dicta est. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus, pontifex maximus, A. Postumium consulem, quoniam idem & Flamen Martialis erat, quum ille ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Pœnos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriæ C. Lutatius consul, victa ad Aegates insulam classe Pœnorum, finem bello imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus, pontifex maximus, ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adjectæ sunt, Velina, & Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die domiti in deditionem venerunt.*

LIBRI XX.

S*Poletum colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi quum rebellassent, subacti sunt: Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli transalpini, qui in Italiam irruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sociorum Latinique nominis ad trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot præliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdumaro, opima spolia*

lia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrii quum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est, quo censa sunt civium capita CCLXX millia CCXIII. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius Censor viam Flaminiam munivit; & circum Flaminium extruxit. Coloniæ deductæ sunt in agro de Gallis capto, Placentia, & Cremona.

AUGUSTÆ TAURINORUM
MDCCXXXI.

Ex Typographia Fontana,
Cum Privilegio REGIS.

4004
3250
754

Roma 1
Galli 2=388
Repub: 3=245
Decemviri 4=304
Presa di Roma 5=364
Prima guerra: 6: ~~204~~ 490
Cartagine vinta 552
Silla dittatore 672
Augusto 754

Costantino 312 d: G. C

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 059960101